

EDVARD KARDELJ

**SOCIJALISTIČKI
SAMOUPRAVNI
DRUŠTVENO-
-EKONOMSKI
ODNOSI**

SARAJEVO, 1979.

Priređivači: BORISAV LAZAREVIĆ, MILORAD
POPOVIĆ, dr DAVID DAŠIĆ, BORIS TKAČIK

Recenzenti izbora:
IVAN BRATKO,
Prof. dr ARIF TANOVIĆ

Stručni saradnik:
BOŠKO ŽIVKOVIĆ

Odgovorni urednik:
MARIO VUKIĆ

Izdavači:

»SVJETLOST«, Sarajevo, (izvršni izdavač), DRŽAVNA ZALOŽ-
BA SLOVENIJE, Ljubljana, »MLADOST«, Zagreb, »PROSVE-
TA«, Beograd, »POBJEDA«, Titograd, »RILINDJA«, Priština,
»MATICA SRPSKA«, Novi Sad, »MISLA«, Skopje, VOJNO-
IZDAVAČKI ZAVOD, Beograd.

BELEŠKA UZ OVU KNJIGU

U knjigu »Socijalistički samoupravni društveno-ekonomski odnosi« i knjigu »Udruženi rad i samoupravno planiranje« (druga i treća u ovoj ediciji) uključeni su radovi u kojima Edvard Kardelj obrađuje problematiku i izlaže svoje poglede i stavove o osnovnim pitanjima i tokovima izgradnje i razvoja socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u Jugoslaviji u poslednjih desetak godina. Ove dve knjige, u stvari, čine jedinstvenu tematsku i sadržinsku celinu, čije je osnovno obeležje koncept i strategija udruživanja rada i dohotka u različitim oblicima organizovanja i povezivanja slobodnog udruženog rada.

Radovi koji se objavljuju u ove dve knjige su rezultat rada i stvaralačkog napora Edvarda Kardelja na teorijskoj i praktičnoj izgradnji društveno-ekonomskog sistema i posebno regulisanja tokova društvene reprodukcije u uslovima socijalističkog samoupravljanja. U stvari, ovi radovi su nastali u vreme njegovog najneposrednijeg angažovanja u pripremama i donošenju novog Ustava i sistemskih zakona. Oni su istovremeno i svojevrsan izraz napora koje su progresivne snage našeg društva u tom periodu činile s ciljem da se prevaziđu problemi i protivrečnosti organizovanja i integrisanja udruženog rada na dohodovnim principima i da, polazeći od ustavnih načela, otvore nove perspektive razvoja socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa.

Knjiga »Socijalistički samoupravni društveno-ekonomski odnosi« obuhvata Kardeljeve radove nastale u periodu od 1968. godine do donošenja Zakona o udruženom radu i odražava tom vremenu svojstvena traženja i stvaralačku aktivnost našeg društva koje je ono činilo u izgradnji sistema

udruženog rada, odnosno sistema društveno-ekonomskih odnosa zasnovanih na društvenoj svojini i samoupravljanju.

U ovoj knjizi, pored ostalih, nalaze se i radovi: »*Osnovni uzroci i pravci ustavnih promena*« (1973), u kome se obrazlažu ustavne promene u društveno-ekonomskim odnosima; »*Ostvarivanje ustavnih načela o udruženom radu*« (1974), gde se Kardelj bavi pitanjima konstituisanja, organizovanja i integrisanja udruženog rada na načelima novog Ustava; »*O samoupravnom interesnom organizovanju*« (1974), u kome objašnjava suštinu i značaj samoupravnog interesnog organizovanja kao oblika i načina ostvarivanja slobodne razmene rada između materijalne proizvodnje i društvenih delatnosti.

Intervju listu »Borba« — »*Samoupravna integracija našeg društvenog sistema*« (1967) uvršten je u ovu knjigu pre svega zato što u njemu Kardelj ukazuje na neophodnost samoorganizovanja udruženog rada na dohodovnim principima i obrazlaže karakteristike i prednosti takvog sistema kao osnovnog pravca razvoja socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa.

Radovi u ovoj knjizi objavljuju se u celini, a za one koji su skraćeni skrenuta je pažnja u napomeni uz sam rad.

SAMOUPRAVNA INTEGRACIJA NAŠEG DRUŠTVENOG SISTEMA

Iz intervju listu »Borba«. Integralni tekst intervju »Borba« je objavila u nastavcima u vremenu od 31. decembra 1966 do 19. marta 1967. godine. Redakcija »Borba« je potom objavila, takode, integralni tekst intervju (odgovori na deset pitanja) u brošuri pod naslovom »*Moderni proizvođač u samoupravnoj demokratiji*«. Tekst ovog intervju je, pod naslovom »*Reforma i samoupravna integracija našeg društvenog sistema*«, objavljen u izabranim radovima Edvarda Kardelja: »*Problemi naše socijalističke izgradnje*«, knjiga VII.

Pripremajući intervju za objavljivanje u ovoj knjizi izostavljen je odgovor na prvo pitanje (o izbornom sistemu).

Naslov rada za ovu knjigu dala je redakcija.

Reforma i dalji razvitak samoupravljanja

PITANJE. U dosadašnjim razmatranjima o sprovođenju privredne reforme najviše je bilo govora o materijalnim bilansima, o novim uslovima privređivanja, o položaju radnih organizacija i sličnim aspektima. Manje se govorilo o reformi kao društvenoj reformi, iako je i drug Tito stalno na to ukazivao. Bez obzira na prevashodni značaj materijalnih kretanja i odnosa, ipak je činjenica da će reforma u pravom smislu zaživeti tek kad se u većoj meri ispolje prednosti samoupravljanja i raspodele prema radu. Želimo bismo, družo Kardeļ, da se osvrnete pretežno na društvene aspekte reforme.

ODGOVOR: Samoupravljanje je onaj oblik socijalističkih proizvodnih odnosa koji — sem što čini korak dalje u oslobađanju rada i razvitku društveno-ekonomskih i humanih odnosa među ljudima — omogućuje i uspostavljanje najstimulativnijih uslova za dobro privređivanje, za brz razvoj proizvodnih snaga i porast produktivnosti rada. To je rezultatima dokazala petnaestogodišnja praksa socijalističkog samoupravljanja u našoj zemlji. Uostalom, ako takve potvrde ne bi bilo, samoupravljanje se ne bi ni održalo, jer istorija nije dugoročnije potvrdila ni jedan oblik odnosa među ljudima — ma koliko po ideji i težnjama bio human i slobodarski — ako ujedno nije bio i najstimulativniji za razvoj proizvodnih snaga u datim objektivnim uslovima.

A to ujedno znači da stalno moramo imati na umu i drugi vid tog istog pitanja, naime: samo stabilan i relativno brz razvoj proiz-

vodnih snaga, odnosno društvene produktivnosti rada, kao i dobro privređivanje svih njegovih nosilaca mogu biti polazna tačka i solidna materijalna baza za svestranu dalju afirmaciju socijalističkog samoupravljanja, za jačanje njegovog uticaja na razvoj celokupnog političkog sistema socijalističkog društva i na položaj radnog čoveka i gradanina. Uporno se treba, prema tome, boriti istovremeno kako protiv shvatanja da samoupravljanje smeta dobrom privređivanju, tako i protiv pokušaja da se samoupravna prava zloupotrebljavaju za prikrivanje egoističkog, čak parazitskog odnosa prema razvoju društvene proizvodne baze i zajedničkom društvenom proizvodu. To utoliko pre što je za zemlju koja je još uvek nedovoljno razvijena u ekonomskom smislu — a takva je upravo naša zemlja — relativno veoma brz razvoj proizvodnih snaga prvi i najneophodniji uslov njene društvene i političke stabilnosti. Drug Tito je zato sasvim u pravu kada ističe uzajamnu povezanost privrednog i društvenog vida reforme. Jer uspeh jedne zavisi i od uspeha druge ili drugim rečima, jedna je drugoj cilj.

Na uzajamnu povezanost privrednog i društvenog vida naše reforme u sadašnje vreme treba ukazivati i zbog uzajamne zavisnosti konkretnih zadataka u oba pravca. Mislim da neću upotrebiti suviše krupnu reč ako kažem da upravo privrednom reformom istovremeno ulazimo i možemo ući i u novu fazu društvene aktivnosti u oblasti izgradnje društveno-ekonomskih odnosa i organizacije socijalističkog samoupravljanja.

Sama po sebi, privredna reforma kao operacija u materijalno-ekonomskoj sferi — ma koliki da je njen značaj za dalji privredni razvoj — nije nikakva naša specifična ili originalna akcija. Nju su, u ovom ili onom vidu, preduzimale i preduzimaju je i mnoge druge zemlje. Ali najveći značaj i originalnost naše privredne reforme je, pre svega, u tome da, osim što omogućuje pristupanje novoj ekonomskoj politici u našim uslovima, ujedno olakšava i podstiče brže konstituisanje samoupravljanja i raspodele prema radu kao integralnog društvenog sistema i vodećeg faktora u razvoju društvenih i političkih odnosa.

Poslednjih godina je u tom procesu nastala izvesna stagnacija. Ona svakako nije bila samo posledica birokratskog i sličnog otpora već i određenih elemenata u našoj privrednoj politici, u privrednom sistemu i u privrednoj situaciji. Sadašnja privredna reforma, međutim, *upravo zbog svojih privrednorazvojnih ciljeva* ne samo da

podstiče već i imperativno zahteva brže rešavanje nekih gorućih pitanja u pravcu izgradnje sistema samoupravljanja kao oblika integralnog socijalističkog društvenog sistema. Jer celokupna privredna reforma uzela je kao polaznu tačku samoupravljanje i raspodelu prema radu, pa zato i njen uspeh zavisi od normalnog funkcionisanja jednog i drugog. A to ujedno znači da privredna reforma sama po sebi stavlja nov akcenat u borbi za samoupravljanje i socijalističku raspodelu prema radu: od problema koje je nametala borba za opšte i načelno određivanje pravca kretanja, na ceo niz bitaka za rešavanje problema u konkretnom ostvarivanju reforme; od pretežno idejnog i političkog raščišćavanja, na još intenzivnije oslanjanje idejne i političke akcije na interese žive radne prakse, na konkretne probleme i uslove, nauku, stručnu aktivnost itd. Naravno, i dalje moramo neprestano imati pred očima pre svega ono što je glavno, ali odlučnije i brže treba raščišćavati sve ono što u

našoj praksi proizvodi nesklad, nesporazume i slaba rešenja ili rada ošecanje nepravičnosti ili proizvoljnosti. Pa ipak imam utisak da smo suviše slabo organizovani upravo za prevazilaženje najboljih tačaka takvog stanja. Pre svega, nisu angažovane sve snage koje bi tu mogle kvalifikovano i odgovorno doprinostiti bržem i boljem rešavanju problema, nema dovoljno koordinacije i usmeravanja u toj aktivnosti. Istraživanja i rešavanja pojedinih problema su možda suviše ograničena na pojedine društvene organe i suviše se bojimo »duplog« ili »uporednog« rada na istim problemima, dok u isto vreme nekvalifikovano i čak destruktivno o njima govore i pišu mnogi i uz to veoma neodgovorni ljudi. Naša zajednica danas ima daleko veći potencijal znanja, iskustava, radnih kapaciteta i sredstava za istraživanje i kvalifikovano rešavanje pojedinih problema i protivrečnosti nego što ih je imala juče. Prošla su vremena kada smo bili prisiljeni da najveći deo marksistički orijentisanih i najsposobnijih ljudi direktno angažujemo u kadrovskom sastavu državnih organa. Danas imamo nekoliko puta veći broj takvih kadrova u našim privrednim i drugim radnim organizacijama, stručnim službama, naučnim institutima, univerzitetima i drugim školama, privrednim komorama, društvenim organizacijama itd. Sav taj potencijal danas možemo i moramo angažovati u kvalifikovanom i odgovornom radu za brže rešavanje niza konkretnih problema u razvitku našeg društva — naravno, prema sposobnosti pojedinih institucija i ljudi i njihovom odnosu prema načelno utvrđenom kursu naše socijalističke društvene akci-

je. Na centralnim društvenim organizacijama i organizacijama u federaciji i u republikama je sada zadatak da angažuju sve te snage u aktivnosti na celom ovom frontu i da ih na odgovarajući način koordiniraju i usmeravaju. Verujem da će u ostvarivanju tih zadataka značajnu ulogu odigrati i reorganizovani Centralni komitet SKJ sa svojim komisijama, kao i Socijalistički savez sa svojom organizacionom strukturom.

Proteklih petnaest godina bilo je ispunjeno problemima načelne borbe za pravac našeg socijalističkog razvitka, to jest problemima načelnog opredeljivanja naše socijalističke prakse između samoupravnog i etatističkog kursa. Radiło se, pre svega, o tome da osnovni odnosi socijalističkog samoupravljanja tako duboko »legnu« u praksu da će se moći sami po sebi, u svakodnevnom životu, suprotstavljati otporima koji su bili nasledstvo zaostalih shvatanja ili pojedinačnih interesa. A ti su otpori, kao što već svi znamo, bili veoma jaki, a izražavali su se u različitim oblicima i na različitim područjima. Upravo takva situacija je i stvorila, rekao bih, određene političke »disproporcije«. S jedne strane, bilo je napretek načelnih i teoretskih diskusija o socijalističkom samoupravljanju, birokratizmu, etatizmu itd., ali se, s druge, relativno sporo i kolebljivo dolazilo do zadovoljavajućih, a pogotovo optimalnih praktičnih rešenja na pojedinim područjima društvenog rada, političkog sistema i društvenih odnosa uopšte. Zato nam se veoma često nerešeni ili siabo rešeni konkretni problemi, koje je otvorila određena načelna odluka, vraćaju kao bumerang protiv nje same. Zato se uvek ponovo zbog slabih praktičnih rešenja vraćamo na diskusije o načelnim odlukama, umesto da bolje rešimo konkretan problem; ili se uvek ponovo optužuju pojedinci koji ne mogu prihvatiti neko konkretno rešenje da su »konzervativci« ili »etatisti«, iako oni to nisu.

Iako ne možemo tvrditi da su otpori i kolebanja definitivno prevaziđeni, ipak se može reći da je dobijena načelna politička bitka za samoupravljanje, koju je u toku poslednjih petnaest godina vodila radnička klasa na čelu sa Savezom komunista Jugoslavije. Ali utoliko više postaju goruća pitanja svakodnevne prakse samoupravljanja, odnosno raspodele prema radu, izgradnje unutrašnjih odnosa i integracije samoupravljanja kao društvenog sistema. To su sada, po mome mišljenju, glavni problemi i zadaci prema kojima treba usmeriti stvaralački napor svih svesnih socijalističkih snaga.

Veoma često ponavljamo da situaciju u kojoj smo karakteriše izvesna poludograđenost sistema na celom nizu područja društvenog života.

Pri tome, dakako, ne mislim da sebi kao »ideal« treba da postavljamo izgradnju nekakvog statičkog i savršeno dograđenog sistema. Jasno je da bi svaki takav ideal bio samo iluzija, jer su i socijalistički proizvodni odnosi u obliku samoupravljanja živ organizam koji će neprekidno rasti, na osnovu svojih sopstvenih protivrečnosti i sukoba i u skladu sa razvitkom proizvodnih snaga.

Kad govorim o nedograđenosti sistema, mislim na mnoga područja gde još nisu izgrađene, uspostavljene ili učvršćene neke čak veoma bitne osnove samoupravljanja kao integralnog društvenog sistema socijalističkih proizvodnih odnosa. Upravo to je razlog što nam se još uvek, i dosta često, probijaju pojave stihije i neusklađenosti, pa čak i pojave koje nisu u skladu sa ideologijom i moralom socijalističkog društva. Doduše, značaj tih pojava ne bi trebalo precenjivati. One su, u stvari, nužna pratna pojava jednog duboko revolucionarnog društvenog poduhvata kojim se probijaju novi putevi, lome mnoge stare navike i tradicionalna shvatanja i uspostavljaju novi organizacioni oblici društvenog života. Ali možda bi još teža greška bila ako bismo ih potcenjivali. One zaoštravaju određene unutrašnje protivrečnosti i izazivaju negativne političke reakcije i kao takve ukazuju na slabe tačke našeg društvenog i političkog sistema. Ako ne bismo odlučno nastojali da prevazilazimo takve slabe tačke, one bi se morale pretvarati u slabost samog sistema i stavljati ga pod udar političke kritike koja može postati veoma destruktivna. Samo odlučnijim i bržim rešavanjem gorućih problema te vrste u mehanizmu samoupravljanja — uz revolucionarnu spremnost i umešnost da se u izvršavanju tako velikog istorijskog zadatka dosta često »pliva« i protiv struje tradicionalizma, konzervativnih navika, malogradanske ograničenosti i cehovskih interesa, kao i uz realnu gotovost da je u određenoj situaciji bolje ići na kompromis nego ostati bez rešenja — biće moguće sve više sužavati prostor tim pojavama i na odlučujući način doprinositi stabilizaciji socijalističkih proizvodnih odnosa na bazi društvene svojine sredstava za proizvodnju i samoupravljanja, kao i izgradnji i stabilizaciji političkog demokratskog sistema koji raste iz takvih odnosa i koji im služi.

Jedno od najvažnijih i najosetljivijih područja socijalističke akcije danas je svakako problematika *integracije društva na osnovi*

samoupravljanja i demokratskog samoupravnog udruživanja. Problemi ove vrste postaju sve više gorući, s tim što etatističko-sopstvenički i birokratsko-centralistički odnosi postepeno gube svoju vodeću ulogu u našem društvenom životu.

Kritika etatizma i birokratskog centralizma bila je veoma uspešna i podstakla je mnoge stvaralačke napore u razvijanju društvenog samoupravljanja. Međutim, koliko god smo bili odlučni i brzi u kritici takvih preživelih odnosa i brzi u decentralizaciji koja je omogućila uspostavljanje materijalne baze samoupravljanja, isto toliko smo bili i spori, a često i kolebljivi u otkrivanju i uspostavljanju uslova i društvenih instrumenata za podsticanje i usmeravanje demokratskog ujedinjavanja na bazi samoupravljanja. Doduše, uvek smo naglašavali da decentralizacija nije sama sebi cilj, već samo polazna tačka za demokratsko ujedinjavanje na bazi poštovanja samoupravnih prava radnih ljudi. No u praksi je ipak nastala određena »disproporcija« između brzog procesa decentralizacije i deetatizacije i relativnog zaostajanja samoupravnog udruživanja i ujedinjavanja u oblasti onih društvenih potreba i funkcija koje po samoj prirodi stvari traže centralizaciju.

Naravno, značilo bi krajnje pojednostavljenje problema ako bismo uzroke takvom stanju stvari svodili samo na subjektivne odluke i postupke ljudi, bilo onih u radnim organizacijama, bilo onih u odgovornim društvenim organima. Pre svega, i sam istorijski momenat odlučivanja o dilemi između etatizma i samoupravljanja zahtevao je da u prvom planu bude, pre svega, kritika etatizma i birokratskog centralizma i zahtev za decentralizacijom, dok su istovremeno zaostajali — i prirodno je što su u takvim uslovima borbe zaostajali — stvaralački naponi na pronalaženju i izgradnji praktičnih oblika i puteva društvene integracije, odnosno demokratske centralizacije određenih društvenih funkcija na osnovi samoupravljanja. Sem toga, kompletiranje materijalne baze samoupravljanja u oblasti raspolaganja društvenom akumulacijom, od čega je na odlučujući način zavisio dalji razvoj samoupravljanja kao sistema, bilo je godinama usporavano otporima i kolebanjima koji su bili pothranjivani konzerviranjem etatističko-sopstveničkih odnosa u oblasti proširene reprodukcije, amortizacije, deviznog režima itd., pa je sputavan razvoj takvih ekonomskih odnosa u društvenoj bazi, u društvenom radu, koji bi sami po sebi podsticali progresivno samoupravno udruživanje. Zato smo u svojoj društvenoj i političkoj akciji za integraciju u društvenoj bazi često nailazili

na otpor umesto na podršku, ili su se u praksi deformisali sami integracijski oblici. Štaviše, kombinacija etatističke centralizacije i etatističke teritorijalizacije akumulacije stimulara je cepkanje, a ne ujedinjavanje. Tek mere privredne reforme, kojima su uvedene mnoge promene u privrednom sistemu, posebno u oblasti društvenog upravljanja i raspolaganja akumulacijom, podstakle su nova pozitivna integraciona kretanja u našoj privrednoj praksi, kao i na drugim područjima društvenog života.

Nije slučajno što su u tom pogledu za poslednju godinu i po dana postignuti značajniji rezultati, ili se bar ispoljavaju intenzivnija integraciona strujanja nego za ceo niz proteklih godina. U svakom slučaju, za sada ti procesi dokazuju da već počinjeno da uspostavljamo takve ekonomske odnose u društvenoj bazi koji stimulišu pozitivan razvoj ka integraciji. Međutim, sada je potreban veoma svestran i odlučan napor subjektivnih društvenih snaga da se ti procesi ubrzaju, i to ne subjektivističko-tehnokratskim kombinacijama, već još složenijim i stimulativnijim ekonomskim odnosima, kao i takvom naučnoistraživačkom, stručnom i društvenopolitičkom delatnošću koja će pomoći radnim organizacijama da sagledaju svoj stvarni interes u udruživanju i u integrisanoj društvenoj zajednici, odnosno takvim ekonomskim, pa i administrativnim merama odgovornih društvenih organa koje će jačati taj interes. Razume se, tamo gde postoji stvarni društveni interes, biće potrebni i odgovarajući zakonski propisi. Mislim da u narednom periodu u tom pogledu veoma važni zadaci očekuju i našu pravnu nauku, kao i državne organe i stručne službe. Ekonomski odnosi u uslovima samoupravljanja u nas su sa gledišta prava i zakonodavstva gotovo nerazrađeni. Štaviše, ceo niz pravnih odredaba, koje su nastale na osnovi etatističko-centralističkog shvatanja društvene svojine, još uvek opterećuje našu praksu, iako je reforma orijentishe novim pravcem.

Da bismo brže rešavali probleme te vrste, mislim da je potrebno jasno uočiti dva nužna saznanja. Pre svega, treba se osloboditi shvatanja da je svaki zakonski propis i svaka administrativna mera etatističko mešanje u odnose samoupravljanja. S pravom smo kritikovali zakone koji su učvršćivali određene etatističko i birokratsko-centralističke odnose u našem političkom i ekonomskom sistemu. Ali danas svakome mora biti jasno da društvena zajednica mora donositi i zakonske propise i druge prinudne mere, koji će biti upravo u interesu učvršćivanja i

regulisanja onih pitanja i odnosa od kojih zavisi zdrav ekonomski i politički razvoj socijalističke društvene zajednice na osnovama samoupravljanja. Upravo na taj način i samo na taj način i država postaje instrument samoupravljanja i jedan aspekt njegove integracije kao društvenog sistema.

A drugo, i naša pravna nauka i naše pravne stručne službe moraju se osloboditi idejnog i društveno-političkog tereta prošlosti. Moramo shvatiti da u nas ne postoji samo građansko pravo na osnovi privatne svojine ili centralističkog državnog prisvajanja viška rada, već da u uslovima samoupravljanja nastaju novi odnosi koji zahtevaju i novu pravnu formulaciju. I ona je jedan od bitnih uslova brzih integracionih kretanja na bazi samoupravljanja.

Stabilnost samoupravnog položaja radnog čoveka i raspodele prema radu

PITANJE: U dosadašnjim naporima da savladaju krupne zadatke privredne reforme radne organizacije bile su, prirodno, pretežno zaokupljene problemima svog položaja na tržištu. Ali jasno je da odlučujuće uspehe možemo očekivati tek pošto logika reforme prožme i samoupravne odnose unutar kolektiva, kao i između njih. Uostalom, reformom se i stvaraju uslovi za dalje produbljivanje samoupravljanja. Zato Vas molimo, družo Kardelj, da ovaj deo razgovora o reformi bude posvećen isključivo statusu radnog čoveka u samoupravljanju i raspodeli.

ODGOVOR: Odnosi unutar radnih organizacija, kao i u njihovom uzajamnom poslovanju, saradnji i udruživanju predstavljaju u sadašnje vreme svakako onaj najznačajniji kompleks praktičnih problema od kojeg treba poći u svim naporima na daljoj izgradnji, integraciji i stabilizaciji samoupravljanja. Pri tome mislim kako na ekonomske, odnosno materijalne, tako i na političke i ljudske odnose.

Ako možemo tvrditi da su pojmovi o društveno-istorijskoj sadržini tih odnosa u nas prilično raščišćeni, to se nikako ne može reći za konkretne oblike u kojima se ti odnosi najdoslednije, nejorganizovanije mogu ispoljavati u samoj praksi. Tu smo još uvek previše zavisni od subjektivnih političkih odluka i postupaka pojedinih organa upravljanja, raznih grupa u samom preduzeću ili faktora van njega, pa čak i pojedinaca. Razume se da su takve subjektivne odluke — čim imaju tako širok prostor — veoma podložne pritisku interesnih grupa, koje snagom stihije nastaju u društvu u kome još

uvek postoje i još će postojati određene razlike i protivrečnosti u interesima. Zato je u našoj praksi stalno prisutna opasnost da se mnoštvom pojedinačnih neadekvatnih odluka u većoj ili manjoj meri deformiše sama sadržina odnosa zasnovanih na socijalističkom samoupravljanju. Ta opasnost je tim veća što je materijalna baza socijalizma u našoj zemlji još uvek dosta uska.

U odbrani od takve opasnosti potrebna je kako aktivna politička borba, tako i intenzivnija društvena regulativna aktivnost, uključujući tu i izgradnju pravnog sistema.

I u jednom i u drugom pogledu bili smo u svakodnevnoj praksi često u većem ili manjem zakašnjenju. To jest, pritisak i uticaj raznih interesa brže su se nametali društvenoj praksi u okvirima samoupravljanja nego što su se razvila društvena saznanja o njima i sposobnost društvene zajednice, odnosno njenih najprogresivnijih snaga da utiču na njih i da ih usmeravaju.

Što se tiče društvene regulativne aktivnosti može se, verovatno, reći da je u nas ima i previše, i premalo. Previše, u smislu centralističkog dirigovanja postupcima samoupravnih organa i ljudi; premalo, u smislu izgradnje stabilnog sistema odnosa između ljudi i organizacija na bazi samoupravljanja i raspodele prema radu.

Uzrok je svakako u tome što se u društvenoj svesti dosta sporo razvija saznanje da proizvodni odnosi na osnovu samoupravljanja i raspodele prema radu unose kvalitativno nove elemente u odnose među ljudima, a samim tim i u ekonomski i politički, odnosno pravni sistem socijalističke države. Zaista, tu više nego igde važi narodna poslovice: stara navika — gvozdена košulja. Navikli smo na to da pravne norme i institucije štite bilo privatnu, bilo državnu svojinu, to jest prisvajanje bilo na osnovu posedovanja kapitala, bilo na osnovu posedovanja državne vlasti. Samoupravljanje znači postepeno prevazilaženje jednog i drugog, jer ono znači neposredno prisvajanje na osnovu raspodele prema radu — razume se, sa svom složenošću odnosa jednog prelaznog perioda, u kojem se u određenom obimu pojavljuju i prepliću sva tri oblika svojinskih odnosa. A baš taj proces promena sporo ulazi u društvenu svest.

To zaostajanje se odražava i u razvoju našeg pravnog sistema i u razvoju naših društvenih nauka, uključujući pravne. Na primjer, naše građansko pravo se još uvek zasniva gotovo isključivo na kategorijama privatne, odnosno lične svojine i na odnosima građanina prema državi kao njegovom reprezentantu ili sopstveniku društvenog kapitala. A sama činjenica da položaj i prava čoveka u

odnosima samoupravljanja i raspodele prema radu već postaju najvažniji izvori njegove sudbine i njegove uloge u društvenom radu i odnosima među ljudima još uvek ima veoma ograničen uticaj na formulaciju tog prava. Samoupravne radne organizacije najčešće se više posmatraju kao kolektivni individuuum i kao pravno lice, a manje kao oblik proizvodnih odnosa i integralni sistem odnosa među ljudima na bazi raspodele prema radu.

U Ustavu smo zapisali da rad i raspodela prema radu — ako ostavimo po strani socijalnu zaštitu, ljudsku solidarnost i druge specifične društvene potrebe i težnje — određuju materijalni i društveni položaj čoveka. Upravo zato da bi taj princip bio ostvaren, neophodno je da ljudi imaju mogućnost što neposrednijeg uticaja na sve one uslove i sredstva od kojih zavisi njihov rad. U suprotnom slučaju, ne samo da rad ne bi bio slobodan nego bi raspodela prema radu izgubila svoj društveno-istorijski smisao. Prema tome, upravo takvi odnosi dobijaju u našem društvu ono mesto i ulogu koju su u raznim drugim društvima imali i imaju klasični vidovi svojinskih odnosa. Oni postaju sastavni deo ličnih prava građanina i društveno-ekonomska baza svih drugih odnosa među ljudima. Afirmaciji takvih odnosa treba da služi celokupni privredni i pravni sistem.

U samom privrednom sistemu mi smo poslednjom reformom — pogotovo novim sistemom raspolaganja društvenom akumulacijom — učinili i odlučujuće korake u tom pravcu. Međutim, u političkoj i pravnoj nadgradnji ti odnosi još nisu dokraja ni priznati, a još manje formulisani kao samostalna i vodeća kategorija celokupnog pravnog sistema. Drugim rečima, upravo ono novo u društvenim odnosima što već postaje glavni faktor određivanja položaja i prava radnog čoveka u društvu još uvek se veoma često potiskuje u Prokrustovu postelju ekonomskih i pravnih kategorija čiji se udeo u našoj društvenoj strukturi sve više smanjuje ili treba da se smanjuje.

U stvari, u našoj praksi i pravnoj teoriji samoupravna prava i prava iz raspodele prema radu još uvek se u velikoj meri izvode iz državnopravnih kategorija, umesto da se proučavaju i uspostavljaju kao *samostalni izvor* i oblik društveno-ekonomskih odnosa i pravnog sistema.

Zato je u nas kao baza društvenog sistema češće isticano preduzeće nego *čovek koji radi*, koji se neposredno svojim radom ili kroz cirkulaciju društvenog kapitala udružuje u društvenom radu

preko ekonomske jedinice, pogona, preduzeća, podele rada i kooperacije, udruženja, bankarskog mehanizma i društvene privrede, i koji u celom tom sistemu samoupravno kontroliše svoj udeo u ukupnom društvenom radu i uslove i sredstva od kojih zavisi uspeh njegovog rada i rada kolektiva u kome neposredno deluje. Iz tih razloga i radni odnosi se još uvek češće tretiraju kao odnosi između radnika i preduzeća, a ređe kao odnosi između ljudi udruženih u društvenom radu na osnovi raspodele prema radu i jednakog prava na upravljanje uslovima i sredstvima zajedničkog rada. Mi zato još nemamo celovitog obligacionog prava, zasnovanog na takvom samoupravnom pravu i pravu raspodele prema radu, još nemamo na zadovoljavajući način pravno razradene ekonomske odnose između preduzeća itd., to jest nemamo dovoljno razrađene one političke i pravne osnove koje bi omogućile da se život u svakodnevnoj praksi što samostalnije odvija na osnovu dogovora, ugovora, arbitraže, sudstva itd. A pošto nam često nedostaju takve osnove, prinuđeni smo da donosimo više takućih regulativnih propisa koji — da bi sprečili neke negativne pojave — često smetaju i normalnom razvoju odnosa i rada.

Možda sam u pogledu ocene negativnih strana stanja preterao. Međutim, svrha ovog izlaganja bila je samo da jasnije ukažem na kompleks krupnih zadataka u oblasti daljeg razvijanja našeg specifičnog samoupravnog prava, koji stoje sada i pred našom praksom i pred našom naukom. Nema sumnje da će ubrzani rad na pravnoj sistematizaciji odnosa u društvenoj bazi mnogo doprineti stabilizaciji ekonomskog i političkog sistema i sprečiti mnoga kolebanja, deformacije, ekscese, neopravdane nejednakosti itd. Na tim pitanjima se sada dosta intenzivno radi u organima Federacije, no neophodno bi bilo da se tih problema intenzivnije late i republike, a pre svega naša nauka i stručne institucije.

Takvi naponi u isto vreme treba da budu i podstrek ka intenzivnijem radu samoupravnih organa radnih organizacija, kao i odgovornih i zainteresovanih društvenih, naučnih i stručnih institucija na sistematizaciji odnosa u samim radnim organizacijama i između njih.

To je, u stvari, drugo i možda još značajnije područje napora na sistematizaciji samoupravnih odnosa. Stalno razradivanje i poboljšavanje unutrašnjih pravnih akata, koji će dejstvovati u pravcu stabilizacije unutrašnjih odnosa i imati stimulativan efekat na proces rada i privredivanja, svakako je i danas gorući problem u

ogromnoj većini naših radnih organizacija, a negde nisu učinjeni ni zadovoljavajući prvi koraci.

Tu, naravno, nije reč samo o nekom stručnom problemu već i o veoma aktuelnoj političkoj borbi. Jer aktivnost te vrste se nužno suočava i sa razlikama u interesima i često izaziva sporove. Pa ipak, to je samo dokaz više da se rešenja moraju tražiti i naći, i da ona moraju biti unutrašnji zakon radne organizacije. Samo na taj način je moguće, s jedne strane, obezbediti prava čoveka — neposrednog proizvođača, a, s druge, i nužnu disciplinu i racionalnu organizaciju odnosa, neophodnu u svakom radu. Sem toga, samo time možemo dobiti stabilnu polaznu tačku za određivanje društvene odgovornosti organa samoupravljanja i pojedinaca, pa i raznih grupa koje se u našim radnim kolektivima često formiraju.

Pošto je rešavanje problema te vrste ponekad politički i stručno veoma složen zadatak, treba imati pred očima naročito dva saznanja koja nam diktira praksa. Prvo, ne treba se priklanjati pojedinačnim interesima, već uspostavljati takvu njihovu međusobnu zavisnost koja će kolektivu kao celini dati maksimalni ekonomski efekat. I drugo, ne treba u toj borbi prepuštati kolektive samima sebi, već im treba pružati svestranu podršku i pomoć, ne namećući im, naravno, rešenje spolja. Ako je igde, onda je tu potrebna adekvatna akcija društveno-političkih i stručnih organizacija, a posebno i naučnih ustanova. Štaviše, mislim da će nam praksa ubrzo ukazati i na potrebu da se neki problemi odnosa — koje je zbog različitosti interesa najteže racionalno rešavati unutar radnih organizacija — rešavaju i okvirnim zakonskim propisima Federacije ili republika.

Iako smo mnogo govorili o značaju i ulozi statuta i raznih pravilnika u radnim organizacijama, uticaj tih akata na odnose u njima još uvek je slab, uglavnom zato što ni njihov kvalitet u većini slučajeva ne zadovoljava. Za takvo stanje neretko upućujemo kritike radnim kolektivima. Međutim, kritiku svakako zaslužuje i činjenica da ni u Federaciji ni u republikama — što je još nenormalnije — ni u državnim organima, ni u privrednim komorama, ni u društveno-političkim organima nije stvoreno, odnosno ne postoji nijedno stalnije i politički i naučno i stručno dovoljno kvalifikovano telo koje bi se sistematski bavilo tim problemima, koje bi pratilo praksu i pružalo, odnosno organizovalo i koordiniralo pomoć radnim organizacijama u takvim njihovim naporima. Malo imamo i naučnih i stručnih institucija koje se bave tim

problemima, pa i one često nemaju potrebne društvene podrške. I tako se dešava da su u nas upravo odlučujuća područja najprogresivnije socijalističke društvene akcije, to jest područja izgradnje samoupravnih odnosa i njihove integracije, prepuštena veoma često stihiji, odnosno subjektivnim odlukama i trenutnim političkim konstelacijama.

Verovatno je jedan od uzroka takvog stanja i to što naše zakonodavstvo, naročito savezno, suviše detaljno ulazi u određene unutrašnje odnose u preduzeću. Ono time ometa da se pravni akti samoupravnih organa donose prema konkretnim uslovima i potrebama, a da pri tome ne daje odgovor na neka veoma značajna pitanja samoupravnih odnosa, jer je jasno da to zakonodavstvo ne može biti toliko detaljno i konkretno da bi stvarno moglo obezbediti stabilnost samoupravnog sistema u preduzeću.

Uzmimo, na primer, Zakon o radnim odnosima. To je, svakako, veoma progresivan zakon na koji opravdano možemo biti ponosni. Međutim, neke od njegovih odredaba su očigledno pod uticajem shvatanja radnih odnosa, koja su odgovarala uslovima najamnog rada. Naime, te odredbe do te mere štite radnika od njegovih samoupravnih organa da mu, u stvari, sužavaju njegova sopstvena samoupravna prava, pa čak omogućavaju i zloupotrebu te zaštite i održavanje neodgovornog i parazitskog odnosa prema zajedničkim interesima kolektiva.

Umesto da statuti budu istinski ustavi radnih kolektiva, koji će zajedno sa raznim aneksima, kao što su pravilnici o nagrađivanju, o prijemu i otpuštanju radnika, o disciplini, itd., biti bezuslovni zakon za svakoga, tako da svako njegovo kršenje automatski povlači odgovarajući postupak i sankcije — oni su još uvek političke deklaracije i ograničeni disciplinski pravilnici, koji ne samo da dopuštaju veoma mnogo subjektivizma u primeni već ih i sudovi na osnovu zakona veoma lako stavljaju van snage. Otuda toliko sporova u našim radnim organizacijama. Sada se, na primer, u njima često nadugačko i naširoko diskutuje i sudi o tome da li treba ili ne treba primeniti sankcije protiv nekoga ko je, recimo, pušio na mestu gde je zabranjeno pušiti, jer se time ugrožava bezbednost preduzeća, umesto da u tom pogledu i postupak i sankcije budu automatski.

Mislim da bi bilo ispravnije da se radnim kolektivima da znatno više prostora da sopstvenim propisima regulišu unutrašnje odnose i da u svakodnevnoj praksi samostalno, na osnovu tih

propisa rešavaju probleme koji nastaju, pridržavajući se samo načelnih odredaba zakona. Razume se, društvena zajednica treba za sebe da zadrži pravo kontrole i eventualno prethodne saglasnosti u pogledu načina regulisanja pitanja koja su od bitne važnosti za jedinstvo sistema i prava radnih ljudi.

Drugim rečima, manje bi se trebalo mešati u svakodnevnu praksu radnih organizacija — naravno, opet u zavisnosti od karaktera organizacija — a pružati im više političke, naučne i stručne pomoći u pronalaženju načelnih rešenja, kada je u pitanju donošenje osnovnih pravnih akata radne organizacije, kao što su statut, najvažniji pravilnici i najvažnija organizaciona rešenja u mehanizmu samoupravljanja.

To isto se odnosi i na razgraničenje funkcija upravljanja preduzećem, organizovanja proizvodnih odnosa i raspodele prema radu, s jedne, i funkcija neposrednog rukovođenja procesom rada, s druge strane. U mnogim našim preduzećima ti problemi nisu dovoljno jasno rešeni, pa često dolazi do unutrašnjih sukoba i nepotrebnog komplikovanja odnosa. Ti propisi, zajedno sa popisima o raspodeli i drugim, treba da postanu baza unutrašnje stabilnosti samoupravnog sistema u preduzeću, kao i uslov za dobro privređivanje i poslovanje. Jer svakome je jasno da će se rad utoliko bolje odvijati ukoliko radni kolektiv bude jedinstveniji i ukoliko budu stabilniji njegovi unutrašnji odnosi i organizacija rada.

Umesto da se orijentiše na takav cilj i takvo regulisanje odnosa u radnim organizacijama, sada dobar deo kritike raznih negativnih pojava u preduzećima dejstvuje upravo suprotno, to jest izaziva razne antidirektorske hajke, pravi političku diferencijaciju između radnika i stručnog kadra itd. To ne samo da truje odnose u pojedinim preduzećima već i negativno utiče na odnos pojedinih radnih kolektiva prema problemima unapređivanja organizacije rada, poboljšavanja stručnog sastava zaposlenih i razvijanja proizvodnih snaga uopšte. S druge strane, opet, takva kritika često i među samim stručnim kadrom izaziva sumnje u opravdanost samoupravnog sistema i podstiče tehnokratske, esnafske i birokratske tendencije.

Nema sumnje da tu postoje problemi koji se ne mogu rešavati samo stručnom akcijom i pravnim formulama statuta, već pre svega idejnom i političkom borbom. Sam sistem raspodele sadrži ozbiljne unutrašnje protivrečnosti, koje se ponekad mogu rešavati samo odnosom snaga, revolucionarnom ulogom radničke klase i primu-

dom socijalističke države. Svi znamo da postoje suprotnosti između fizičkog i umnog, kvalifikovanog i nekvalifikovanog rada; između političke moći i stvarne odgovornosti funkcionera i ograničene političke moći i stvarne neodgovornosti pojedinog člana kolektiva; između antiistorijske i samim tim destruktivne tendencije ka mehaničkom, materijalnom i društvenom izjednačavanju nezavisno od rada, i eksploatatorske tendencije ka proširivanju razlika do privilegija, to jest van društveno-istorijski opravdanih društvenih merila za raspodelu prema radu: između tendencija da umni rad bude prinudni sluga najnekvalifikovanijeg rada i esnafskih tendencija inteligencije ka izdvajanju umnog rada kao posebne privilegovane društvene funkcije i faktora vlasti nad ljudima itd.

Ove i slične protivrečnosti su na sadašnjem stepenu razvitka proizvodnih snaga zakonite i neizbežne, a u izvesnom smislu su i jedna od pokretačkih snaga društvenog progresa. Te protivrečnosti ne mogu biti ukinute nikakvim pravnim aktima. Zato je za njihovo rešavanje neophodna stalna politička akcija najnaprednijih snaga radničke klase i socijalističkog društva. Pošto tu nije reč o antagonizmu klasnog karaktera, već o suprotnostima interesa u materijalnoj raspodeli i u organizaciji rada, to je jasno da se te suprotnosti mogu, po pravilu, demokratski rešavati u okvirima političkog sistema socijalističke države i organa samoupravljanja. Ipak, ponekad — pogotovo u povezanosti sa drugim političkim kretanjima — mogu izazvati i ozbiljnije političke sukobe. Tu svakako odlučujuću ulogu i danas treba da imaju revolucionarne snage našeg društva — Savez komunista Jugoslavije, Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije, Savez sindikata i odgovorni organi društvene zajednice, koji treba neprekidno da pronalaze progresivna rešenja u uskoj povezanosti sa celokupnim stvaralačkim potencijalom našeg društva i svetskog progresa, da ukazuju na ta rešenja i da se bore za njihovu realizaciju. Drugim rečima, i tu nije dovoljna samo kritika već, pre svega, realizacija praktičnih progresivnih rešenja. U svakom slučaju, te protivrečnosti nećemo rešavati niti demagoškom odbranom esnafskih interesa inteligencije, niti praznim antidirektorskim hajkama, a pogotovo ne produblivanjem diferencijacije između radnika i stručnjaka, već jedino takvim regulisanjem i unapređivanjem unutrašnjih samoupravnih odnosa u kojima će uzajamna zavisnost interesa svih članova kolektiva biti što neposrednije izražena i što razumljivija svakome od njih.

Jasno je da se paragrafima ne mogu rešiti svi problemi odnosa

među ljudima. Pa ipak, orijentacija na smanjivanje obima državnog zakonodavstva, uz intenziviranje rada na usavršavanju »unutrašnjeg zakonodavstva« samih radnih organizacija, u ovom trenutku bi veoma mnogo doprinela rešavanju ili ublažavanju problema i sukoba karakterističnih za ovo — da tako kažem — »detinjsko doba« našeg sistema samoupravljanja. I ne samo to. Ona bi pomogla vodećim socijalističkim snagama našeg društva da u živoj svakodnevnoj borbi izgrađuju svoju dugoročnu koncepciju socijalističke akcije u oblasti osnovnih društvenih protivrečnosti. Ovo utoliko pre što tu nije reč o nekoj kampanjskoj akciji, već o trajnom progresivnom naporu. U takvoj svestranoj društvenoj akciji brže će se i lakše odvijati neophodne promene u sistemu na osnovu iskustva i novih potreba naše društvene prakse. Izgleda mi da bi — pogotovo sada, u fazi intenzivne izgradnje mladog samoupravnog mehanizma — naše radne organizacije morale, tako reći, stalno podvrgavati reviziji one odredbe svojih statuta i svojih pravilnika koje su pokazale slabosti u svakodnevnoj praksi. Preko radničkog saveta i njegovih organa svaki član kolektiva treba da bude zaštićen od birokratske ili bilo kakve samovolje, pri čemu granice odgovornosti i prava treba da budu što je moguće preciznije određene unutrašnjim propisima radnog kolektiva, kako bi se ostavilo što manje prostora raznim subjektivnim tumačenjima. No, u isto vreme, radnički savet i njegovi organi treba da obezbeđuju i prava odgovornog rukovodećeg i stručnog kadra, koja im omogućuju da samostalno rukovode procesom rada i poslovanja, bez čega bi bila nemoguća bilo kakva lična odgovornost na tom području. To je jedini put da demokratska praksa u samoupravnim organima radnih organizacija dobije što stabilnije političke osnove.

Ponavljam, pri svemu tome potrebna je i odgovarajuća društvena kontrola, kao i svestrana pomoć odgovornih društvenih, političkih i stručnih organa i ustanova. Dakako, ta kontrola i pomoć treba da budu usmereni na osposobljavanje samoupravnog mehanizma u radnim organizacijama za rešavanje određenih problema, a ne da se to pretvara u nametanje stavova spolja. Često se, na primer, dešava da se u raznim sporovima u okviru preduzeća opštinski i drugi društveni ili politički organi bez dovoljno razmišljanja stavljaju na stranu pojedinih grupa u radnoj organizaciji, pa se time još više produbljuju sukobi. Verovatno bi ti organi najčešće mogli mnogo bolje doprineti raščišćavanju situacije ako bi se njihova akcija usmerila na to da sukob raščišćava sam radnički

savet, ali na osnovu kvalifikovanog postupka, s tim što bi na saradnju bili privučeni i takvi istinski kvalifikovani ljudi izvan dotične radne organizacije koji bi mogli doprineti zdravim rešenjima, nezavisno od konkretnih interesa ove ili one grupe u radnoj organizaciji.

Najveću važnost u regulisanju odnosa između ljudi u radnom kolektivu ima, naravno, problem uspostavljanja identičnih i ka integraciji usmerenih ekonomskih odnosa — počevši od radnika i radne jedinice, preko pogona, do preduzeća kao celine, a od preduzeća do udruženja i banke. Ali mislim da ovo o čemu sam govorio predstavlja upravo onu kariku za koju se danas moramo uhvatiti, i to zato da bismo od opštih diskusija o samoupravljanju na celom frontu prišli rešavanju konkretnih problema. Zato se ti problemi u ovom trenutku ne tiču samo radnih kolektiva već svih društvenih faktora — od odgovornih društvenih organa, do nauke i društveno-političkih organizacija — koji mogu uticati i pomoći da se ta problematika brže i kvalifikovanije reši i da ta rešenja doprinesu političkoj stabilizaciji organizacionog mehanizma samoupravljanja i ekonomskih odnosa u društvenoj bazi. Samo ako u tim osnovnim odnosima praksa bude dobila jasne pravce i okvire kretanja, moći ćemo uspešno rešavati i probleme integracije samoupravnih organizacija u okviru jedinstvenog sistema društvenog samoupravljanja, kao i unutar poslovnog udruživanja radnih organizacija.

Rekao bih da se naše naučnoistraživačke i stručne organizacije još nisu dovoljno uključile u te fundamentalne zadatke izgradnje samoupravnog sistema. Neki instituti, doduše, odigrali su veoma značajnu ulogu, ali oni su, na žalost, dosta retki. Svakako da dobar, ako ne najveći deo krivice za takvo stanje snose i same radne organizacije, koje se veoma često zatvaraju u sebe i pretežno prakticistički prilaze problemima unutrašnjih odnosa, umesto da — polazeći od konkretnih interesa radnih kolektiva — angažuju, pre svega, nauku i stručnu pomoć u realizaciji tih interesa, kroz dobru organizaciju rada i ekonomskih odnosa i izgradnju samoupravnih odnosa. No svakako ima i niz drugih — i po svoj prilici značajnijih — uzroka takvom stanju. Njihovo otkrivanje i prevaziženje takođe je napor koji spada u kategorije ovih osnovnih zadataka o kojima sam govorio.

Veća stopa tržišne dobiti obavezuje na veći doprinos razvoja

PITANJE: Raspodela prema radu pojavljuje se posle mera privredne reforme u prilično izmenjenim uslovima. S jedne strane, stabilizovanje materijalnih odnosa i kriterijuma privredivanja omogućava da samoupravni život sopstvenom logikom pronalazi adekvatnija rešenja za neophodna usklađivanja na području i globalne i konkretne raspodele. S druge strane, opet, potpuniya afirmacija poslovne autonomnosti radnih organizacija otvara mogućnosti i za razne deformacije koje nemaju ničeg zajedničkog sa načelom »raspodele prema radu«. Molim Vas, družte Kardelj, da se zadržite na ovim protivrečnostima sadašnje faze našeg razvoja.

ODGOVOR: Pošto je raspodela prema radu jedna od bitnih polaznih tačka za sve ekonomske — pa i političke — odnose u našem društvu i bezuslovna pretpostavka samoupravljanja i socijalističke demokratije, razumljivo je da sređivanje i stabilizacija stanja i odnosa u toj oblasti moraju u sadašnjem trenutku biti jedan od prvenstvenih zadataka društvenih napora.

Međutim, stanje u oblasti raspodele prema radu još je daleko od toga, da bi samo po sebi moglo postati faktor stabilizacije celovitog društveno-ekonomskog i političkog sistema. Problemi se, naime, tu izražavaju u dva pravca: kako u pojavama disproporcija između proizvodnje i potrošnje — jer još uvek na nizu područja trošimo više nego što proizvodimo — tako i u konkretnoj kvantitativnoj raspodeli, jer se u odnose i merila raspodele prema radu u priličnoj meri mešaju i drugi kriterijumi i odnosi, koji nisu povezani sa radom i stvaralačkim zaslugama pojedinaca, pojedine radne jedinice i pojedinog radnog kolektiva.

Stoga je neophodno da odlučnije pristupimo rešavanju tih problema i da na tom poslu svestranije angažujemo stvaralački potencijal našeg društva — od idejne i političke borbe do nauke i stručne pomoći radnim organizacijama.

Baš sada u nas ima dosta sporova oko ocene da li je lična potrošnja previsoka ili nije, odnosno da li raste u srazmeri sa porastom proizvodnje i produktivnosti rada. Ne mislim da u ovom razgovoru ulazim u taj spor. Ali bih želeo da upozorim na činjenicu da — nezavisno od ocene trenutnog stanja — u nas u većoj ili manjoj meri *uvek postoje mogućnosti* za pojavu takvih disproporcija. Svakako, jedan od glavnih uzroka takvom stanju je u tome što naša sredstva, mere i instrumenti za adekvatno usklađivanje materijalnih proporcija i odnosa u toj oblasti još nisu dovoljno efikasni, i to zato što još nisu dovoljno prilagođeni praksi samoupravljanja. Mislim

da je to jedna od slabih tačaka našeg privrednog sistema i planiranja.

Neki tvrde da je samoupravljanje smetnja planiranju u toj oblasti, jer žele da se planira na tehnokratski način. Drugi, opet, smatraju da svako planiranje i obezbeđivanje proporcija u toj oblasti predstavlja opasnost za razvoj samoupravljanja, jer ne shvataju smisao samoupravljanja kao integralnog društvenog sistema. Prevazilaženje i jedne i druge krajnosti, koje nas podjednako osuduju na pasivnost prema stihiji, može se postići uvođenjem takvih novih sredstava i metoda planiranja, usklađivanja i usmeravanja i u toj oblasti koji bi bili prilagođeni sistemu samoupravljanja, odnosno iskorišćavanju objektivnih ekonomskih zakonitosti u takvim uslovima.

Ukratko, sredstva društvenog usmeravanja i usklađivanja razvoja u oblasti raspodele prema radu danas još nisu dovoljna da bi u mogućoj i zadovoljavajućoj meri otklanjala kako pojave narušavanja proporcija društvenog plana između proizvodnje i potrošnje, tako i deformacije u raspodeli prema radu, koje u radnih ljudi izazivaju osećanje neravnopravnosti. Mislim da se stihijski pritisci na ovom području sada ispoljavaju u većoj meri nego što bi to bilo dopustivo sa gledišta materijalne stabilizacije privrednog razvoja i političke stabilizacije samoupravnog sistema. Istina, reforma je rešila, odnosno otvorila proces uspešnog rešavanja niza problema u pojedinim oblastima potrošnje. Ali praksa nam, ipak, svakodnevno otkriva niz slabih tačaka na ovom području.

Međutim, još više problema se pojavljuje u konkretnoj raspodeli raspoloživih sredstava za lične dohotke. U oblasti neprivredne delatnosti, a pogotovo u oblasti obrazovanja, kulture i uprave činimo tek prve korake ka celovitoj razradi sistema raspodele prema specifičnim uslovima i potrebama tih oblasti rada. A i većina radnih organizacija u privredi je još daleko od zadovoljavajućih rešenja.

Posebno akutan problem te vrste je činjenica da u nas još uvek postoje — a verovatno su u toku sprovođenja reforme čak i porasle — *takve razlike u ličnim dohocima između grana, grupacija, preduzeća i pojedinaca koje se ne mogu tumačiti samo razlikama u udelu, odnosno kvantitetu i kvalitetu rada*, ma koliko nedogmatski tumačili pojam raspodele prema radu. Čini mi se da te razlike pokazuju da stopa čistog dohotka igra relativno preveliki uticaj na visinu ličnih dohodaka, iako se ne može smatrati da je ona samo rezultat rada pojedinog radnika ili radnog kolektiva, već se u njoj izražavaju i

kretanja u produktivnosti društvenog rada kao celine. Jer čisti dohodak, kao proizvod društvenog rada, pripada svim radnim ljudima u udruženom radu. Kao merilo produktivnosti rada i ekonomičnosti privređivanja on vrši u našem sistemu ekonomsku funkciju tržišne dobiti. Ali tržišna dobit bi dobila i karakter klasičnog profita, to jest postala bi faktor deformacije socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa u onoj meri u kojoj bi raspodela dohotka postala do te mere samo stvar pojedinog preduzeća, da bi ukidala socijalističku ekonomsku i političku uzajamnu odgovornost među radnim ljudima, zasnovanu na društvenoj svojini sredstava za proizvodnju i dohotka, to jest da bi nametala elemente grupnosvojinskih odnosa. A takve su tendencije u nas prisutne. Na taj način se deo društvene akumulacije, koji bi mogao biti korišćen za proširenu reprodukciju, odnosno za investicije radi podizanja produktivnosti društvenog rada, pojavljuje u obliku nenormalnih razlika u ličnom dohotku, i u većoj ili manjoj meri opterećuje, pa i ugrožava materijalne proporcije između proizvodnje i potrošnje. Sada se, neposredno posle radikalnih mera reforme, te razlike osećaju manje kvalitativno i ekonomski, nego socijalno i politički. Ali postoje znaci koji ukazuju na to da bi u budućnosti te razlike mogle postati ozbiljan problem za privredni razvoj, ako se društvo ne bi uspešno suprotstavilo stihijskom pritisku na ovom području.

Razume se, to nikako ne znači da bi trebalo da vodimo politiku niskih ličnih dohodaka. Ako želimo da se i dalje pridržavamo strategije brzog i dinamičnog privrednog razvoja, onda moramo da se orijentišemo i na relativno brz porast ličnih dohodaka, jer je povezanost tih dvaju kretanja uslov ne samo za to da se privredni razvoj odvija sa što manje poremećaja nego i za to da on bude proizvod veće produktivnosti rada i zadovoljavajuće ekonomičnosti privređivanja.

No priznanje te činjenice ujedno zahteva da ne zaboravimo ni na drugu stranu medalje, naime, da brz porast fonda ličnih dohodaka može biti pozitivan i stvaralački samo tada kada je funkcija porasta produktivnosti rada u *društvu kao celini* i ujedno u adekvatnoj proporciji sa konkretnom produktivnošću rada kolektiva, odnosno radnika. Drugim rečima, u konkretnoj raspodeli ukupnog dohotka u radnim organizacijama radni kolektiv i društvo moraju voditi računa kako o stabilnom i stimulativnom odnosu između postignute individualne produktivnosti rada i ličnog dohotka, tako i o svojoj odgovornosti prema stalnom razvoju produktiv-

nosti rada u društvu kao celini. Preduzeća koja u jednoj socijalističkoj zajednici imaju višu stopu čistog dohotka, odnosno tržišne dobiti, treba više i da doprinose razvoju društvene privrede — ulaganjem sredstava u sopstvenu modernizaciju i stvaranjem novih produktivnih radnih mesta, ili ulaganjem u kooperaciju i integraciju, u kreditni sistem, u trgovinu i druge delatnosti itd.

Pojave izuzetno visokih ličnih dohodaka u nekim preduzećima ili granama, zbog trenutno visoke stope tržišne dobiti, izazivaju i društveno-ekonomska sukobljavanja i potkopavaju osećanje solidarnosti među radnim ljudima. Jer, u krajnjem rezultatu, izuzetno i nesrazmerno visoki lični dohoci po pravilu idu na teret društvene akumulacije, a time i na teret drugih radnih kolektiva i drugih radnih ljudi. Sem toga, takva preduzeća i grane time sebi očigledno pripremaju ozbiljne ekonomske i političke probleme koji će se pojaviti sutra. Jer njihov sadašnji položaj je trenutni rezultat kretanja u društvenoj produktivnosti rada. Takav položaj se sutra može izmeniti bilo zbog rdave politike preduzeća, bilo zbog određenih teškoća i poremećaja odnosa u društvenoj privredi, do kojih bi moglo doći zbog mnoštva takvih i sličnih neadekvatnih odluka pojedinih radnih organizacija koje, kad se sve skupe, dobijaju snagu stihije. To samo još snažnije upozorava da samoupravljanje ne znači i ne može značiti to da pojedinac i kolektiv treba da vode računa samo o sebi, nego da ono znači i odgovornost i brigu o društvenoj privredi kao celini.

Svako zna da pojedinačni kolektiv ne može — a i ne treba, jer bi to bilo rasipanje snaga — uvek sam da dolazi do punog saznanja o svemu tome i prirodno je da se u takvim slučajevima odlučuje prema osećanju trenutnih interesa. Očito je da u sticanju tog saznanja i osećanja društvene odgovornosti treba da ga usmerava i da mu pomogne solidarna zajednica samoupravljača, oslanjajući se pri tome kako na društvene organizacije, naučne ustanove i stručne službe, koje mogu uticati svojom akcijom i pomoći, tako i na sredstva ekonomskog, stručnog i administrativnog usmeravanja kojima raspolazu centralni društveni organi u Federaciji i republikama.

Posebno bih želeo da ukažem na još jedan aspekt tog pitanja, naime, na konkretnu raspodelu ličnog dohotka unutar radnog kolektiva.

Na tu raspodelu danas utiču sve razlike u interesima i sve protivrečnosti karakteristične za društveno-ekonomsku strukturu

našeg društva, kao što su: suprotnosti između umnog i fizičkog, kvalifikovanog i nekvalifikovanog rada, zatim pritisci tehnokratizma, političke moći autoriteta i birokratizma, politički pritisci nekvalifikovanog i niskokvalifikovanog rada, zaostalost u shvatanjima i stare navike ljudi formiranih u sitnosopstveničkoj sredini itd. Svi ti pritisci utiču na akcije i reakcije ljudi u tim odnosima i ispoljavaju se u raznim tendencijama, od zahteva za izjednačavanjem u nivou ličnih dohodaka, bez obzira na realni udeo kvantiteta i kvaliteta ličnog rada u opštem društvenom radu, do težnje za takvim rasponima u ličnim dohocima koji prevazilaze sve društvene kriterijume raspodele prema radu i koji bi značili — ukoliko bi postali opšte pravilo — uspostavljanje određenih vidova prisvajanja na osnovu privilegovanog položaja.

Te sukobe interesa naše društvo ne može izbeći jer oni leže u prirodi stvari savremenog društva. U našem društvu, to jest u uslovima socijalističkog samoupravljanja i raspodele prema radu, oni dolaze do izražaja upravo u određivanju društvenih, odnosno zajedničkih kriterijuma za tu raspodelu prema radu. Naime, njihova pratna pojava su i određene deformacije socijalističke prakse u oblasti raspodele prema radu, koje se kreću između dve krajnosti: težnje za privilegovanom položajem i težnje za izjednačavanjem (uravnilovkom) nezavisno od rada; odnosno, između samovoljnog određivanja merila raspodele i njihovog birokratsko-centralističkog nametanja.

I za te pojave bih rekao isto što sam ranije rekao za neke druge: naime, ne treba ih precenjivati, ali ni potcenjivati. Te pojave i razlike su prelazni ostatak staroga u novome i one svakako ne ugrožavaju socijalističke odnose nekim suštinskim deformacijama, a u svakom slučaju daleko manje nego što ih ugrožavaju etatičko-najamni odnosi u toj oblasti. Međutim, te pojave ipak stvaraju određene ekonomske i političke štete, i nikako se ne smemo miriti s njima. Jer one su utoliko razornije ukoliko su više prepuštene stihiji, to jest isključivo svakodnevnom prakticističkom sukobljavanju unutar svakog radnog kolektiva.

Prema tome, i u ovoj problematici raspodele neophodno je da društvena zajednica na odgovarajući način usklađuje akcije radnih kolektiva, i da im pomogne u formiranju takvih kriterijuma raspodele prema radu koji će odgovarati današnjim društvenim uslovima. Socijalistička akcija društvene zajednice u tom pogledu treba pogotovo da ide u dva pravca. Naime, ona treba da deluje

pravcu što direktnijeg povezivanja i uspostavljanja neposredne ekonomske zavisnosti između svih sfera društvenog rada. Tome će, svakako, veoma mnogo doprineti svaki korak dalje u razvijanju samoupravljanja i samostalne materijalne baze samoupravljanja u oblasti neprivrednih delatnosti, čime će se budžet pretvoriti u dopunski regulator tih odnosa, umesto da bude jedini. I zatim, ona treba da deluje putem uspostavljanja određenih kriterijuma za raspodelu prema radu, koji bi omogućili postepeno savlađivanje onih nejednakosti, neravnopravnosti i nesrazmernosti u toj oblasti koje u moralno-političkom smislu spadaju u kategoriju ostataka eksploatacije, parazitizma, egoističkog zakidanja prava drugog i sl.

Naše društvo sve to i danas čini, kako nizom ekonomskih i regulativnih mera, tako i sredstvima politike i moralne kritike. Međutim, ekonomske i regulativne mere u toj oblasti očigledno ne mogu imati dovoljan uticaj na kretanje i procese. A politička i moralna kritika — koliko god da je nužna komponenta socijalističke društvene akcije — često može biti i subjektivistička, nepravedna i štetna ako se ne oslanja na konkretnije razradene kriterijume i odnose.

Ali kada se pominju kriterijumi raspodele prema radu i problemi usmeravanja potrošnje uopšte, onda se u nas pojedinci odmah pribijavaju nekih subjektivnih i administrativnih formula. Ne mislim da administrativne mere, same po sebi, mogu rešavati probleme u toj oblasti. Na ovom području one mogu igrati samo dopunsku ulogu. Jer ono što je tu pre svega potrebno, jesu što objektivniji i stabilniji kriterijumi, koji bi bili stimulatívni za sve vrste rada i koji bi učinili radne kolektive što nezavisnijim, kako od samovolje pojedinih uticajnih grupa u preduzeću, tako i od nekvalifikovanog mešanja spolja. Takvi kriterijumi mogu nastati samo u živoj praksi, koja vodi računa o svojoj velikoj raznolikosti uslova, ali koja je ujedno nadahnuta osećanjima međusobne odgovornosti i solidarnosti radnih ljudi.

Po mome mišljenju, takve relativno objektivizirane kriterijume daje, i sve više će davati, sama sfera materijalno-proizvodnog rada, gde same potrebe razvoja proizvodnih snaga prilično određeno utvrđuju odnose u raspodeli, pa i kriterijume za merenje udela individualnog rada. Naročito u najrazvijenijem delu industrije i poljoprivrede ekonomski odnosi već danas deluju u tom pravcu. U takvim radnim organizacijama radnici znaju da bi olako povećavanje ličnih dohodaka danas moglo za njih značiti to da će za

nekoliko narednih godina stagnirati u razvoju svog ličnog standarda, jer olako povećavanje ličnih dohodaka smanjuje akumulaciju, čime se usporava razvoj preduzeća.

Naročito posle početka sprovođenja reforme počele su sve snažnije da deluju unutrašnje, ekonomske zakonitosti koje upućuju radne kolektive da vode računa o svom sutrašnjem danu, da kretanje ličnih dohodaka usklađuju sa kretanjem produktivnosti rada, da ne dopuste da lični dohoci rastu brže od produktivnosti. Reč je o jačanju svesti samih radnih kolektiva da će — ukoliko danas neproduktivno troše društveni kapital, koji im je poveren na upravljanje radi sopstvene i društvene koristi — samim tim usporiti svoj razvitak i sami sebi pripremiti rđavu sutrašnjicu. Ova svest razvija se brzo, mnogo brže nego što su neki skeptici bili spremni da veruju. To je i razumljivo, jer su lični i kolektivni interesi najuspešnijji učitelj ljudi u svakodnevnoj praksi. Ako je društveni sistem sposoban da pravilno usmeri dejstvo takvih interesa, onda se u takvim kolektivima — u borbi za razvoj preduzeća, za veću produktivnost rada i ekonomičnost privređivanja — brže razvija svest o stvarnom značaju pojedinih vrsta rada za uspeh kolektiva i sticanje i povećavanje zajedničkog dohotka. Ta činjenica svakako olakšava utvrđivanje merila za unutrašnju raspodelu prema radu.

Drugim rečima, ako je društveni sistem sposoban da pravilno usmeri dejstvovanje takvih interesa, onda je istovremeno uspostavio i odlučujuću pokretačku snagu društvenih kretanja u progresivnom pravcu. Mislim da su — naročito u oblasti proizvodnje — izmene u našem privrednom sistemu, koje smo preduzeli privrednom reformom, svakako uspele da u priličnoj meri postignu upravo taj cilj. Međutim, u nekim privrednim granama i delatnostima, a pogotovo na vanprivrednim područjima društvenog rada, takve objektivne zakonitosti još ne dejstvuju jednakom snagom i u istom pravcu, odnosno dejstvuju sasvim drugi uticaji. Zato tu i lakše i češće dolazi do narušavanja društveno utvrđenih ili opštepriznatih kriterijuma i odnosa u raspodeli. Razume se da visoki dohoci, koji se ne mogu opravdati posobnim kvalitetom ili odgovornošću ili značajem rada, izazivaju negativne reakcije radnih ljudi, naročito u sferi materijalne proizvodnje, iz koje se takva sredstva odlivaju.

Ako smo, dakle, utvrdili da se takva pitanja ne mogu rešavati samo i u prvom redu zakonima i administrativnim odlukama, ne znači da treba prepustiti stihiji da ih rešava, jer ako ih ona bude rešavala, mora doći neizbežno do poremećaja. Ako društvena

zajednica, kao zajednica samoupravnih proizvođača, treba da vrši određeno usklađivanje i usmeravanje — što je van sumnje — onda za to treba pronaći i adekvatna sredstva, koja odgovaraju prirodi samoupravnog socijalističkog društva.

Društveni dogovori o politici raspodele

PITANJE: Prošli put, družo Kardelj, kada ste govorili o problemima raspodele prema radu, ukazali ste i na značaj određenih društvenih kriterijuma. A još ranije, u vezi sa istom temom, pokrenuli ste sasvim konkretno pitanje društvenih dogovora, određenih aranžmana između proizvođača i društva na ovom području. Smatrate li da takvi dogovori treba da se odnose samo na usklađivanje ličnih dohodaka, ili treba da obuhvate i šira pitanja društvene raspodele?

ODGOVOR: Mislim da bi u sadašnjem trenutku naročito značajnu ulogu mogli odigrati neke vrste društveni dogovori između odgovornih društvenih organa, sindikalnih saveza i privrednih komora ili odgovarajućih organizacija u oblasti prosvete, zdravstva itd. Tu ne mislim na sklapanje nekih klasičnih tarifnih ugovora, niti takvih kakve smo nekad imali, već na utvrđivanje principa, merila i odnosa, koji bi mogli biti orijentacija i okvir za individualne odluke pojedinih radnih kolektiva.

Takav dokumenat, koji ne bi bio samo dogovor između vrhova, trebalo bi da bude diferenciran po granama i grupacijama i formulisani u uskoj saradnji sa radnim kolektivima u preduzećima i ustanovama, odnosno njihovim udruženjima ili pojedinim grupacijama. Očito je, takođe, da bi na nivou Federacije mogle biti utvrđene samo globalne proporcije, dok bi se konkretniji kriterijumi verovatno mogli formulisati na nivou republike, a možda i na nivou komune.

Takvi dogovori ne bi smeli biti obavezni, to jest nametnuti odozgo, jer bi u tom slučaju ubrzo postali nerealni. Oni obavezuju onoga ko ih je potpisao. Ali to nimalo ne smanjuje njihov značaj, jer pored toga što bi poslužili radnim kolektivima kao pomoć da se snalaze i da imaju opštu orijentaciju u konkretnim uslovima društvene privrede, oni bi omogućavali i širokoj javnosti i odgovornim društveno-političkim organima objektivniju i konkretniju ocenu politike i privređivanja pojedinih radnih organizacija i određenije ukazivanje na stepen odgovornosti samoupravnih organa za narušavanje zajedničkih interesa. Verovatno bi se na osnovu

takvih ocena, u slučajevima kada je reč o ozbiljnijem narušavanju ugovorom utvrđenih kriterijuma i odnosa, moglo pokrenuti preduzimanje i nekih poreskih i drugih administrativnih mera u oblasti raspodele dohotka u onim organizacijama koje bi do te mere narušavale načela dogovora da bi time narušavale socijalističku uzajamnu odgovornost među radnim ljudima. Razume se, u tom slučaju bi se sadašnji dodatni progresivni porez na lične dohotke morao diferenciranije primenjivati. I najzad; čak ako se takve poreske mere ne bi uvodile, takve ocene bi mogle postati značajni elementi kako za politiku banaka, pa i za politiku raznih drugih poslovnih partnera prema kolektivima koji nesrazmerno povećavaju lične dohotke, tako i za dalji razvoj sistema ekonomskih odnosa, utvrđenog ustavima i zakonima. Jer u svakom slučaju jasno je da socijalističko društvo ne može dopustiti razvoj stihijskih tendencija da se kroz sistem raspodele dohotka nameću elementi grupno-svojinskog raspolaganja dohotkom.

I što je možda isto tako važno, takvi bi dogovori mogli dati podršku najprogresivnijim tendencijama u unutrašnjoj raspodeli kolektiva i pružati mu konkretnu pomoć u pronalaženju praktičnih rešenja za rešavanje unutrašnjih sukoba i usklađivanje interesa. Ti se sukobi u preduzećima danas često ispoljavaju u veoma negativnim oblicima upravo zato što su kolektivi u raščišćavanju tih pitanja suviše prepušteni stihijski nastalim konstelacijama odnosa snaga.

Takvi bi dogovori, iako bi bili neobavezni, svojim usmeravajućim dejstvom u pravcu uspostavljanja sve određenijih merila raspodele prema radu vršili veoma pozitivan uticaj kako na uspostavljanje adekvatnih odnosa između potrošnje i proizvodnje, tako i na stabilizaciju načela raspodele prema radu unutar radnih kolektiva.

Ranije sam napomenuo da u oblasti proizvodnje, a naročito one najrazvijenije, same unutrašnje ekonomske zakonitosti i potrebe razvoja u odlučujućoj meri utiču na racionalne odluke radnog kolektiva u utvrđivanju mogućeg nivoa ličnih dohodaka. Iako se i tu stihija može probijati, naročito u preduzećima sa visokom stopom tržišne dobiti ili čak ekstradobiti na osnovu monopolnog položaja, upravo sama takva praksa u proizvodnji — uz korekciju pomenutih uticaja stihije — mogla bi postati najprirodnija polazna tačka i merilo za određivanje društveno-priznatih kriterijuma raspodele i u onim oblastima društvenog rada gde unutrašnje zakonitosti ne deluju sa istom neizbežnošću.

Po mome mišljenju, na toj bazi bilo bi moguće — u ovoj ili onoj formi i uz učešće sindikata, komora i sličnih organizacija, kao i odgovornih društvenih organa — formulisati određene okvire kriterijume za ponašanje samoupravnih organa na pojedinim područjima društvenog rada. Takvi kriterijumi bi svakako omogućili objektivniju ocenu međusobnih razlika i odnosa nego što to omogućavaju sadašnji, koji se kreću od opravdane kritike neodgovornih postupaka u oblasti raspodele, do nerealnih teorija o »izjednačavanju«, i čak do demagoških kritika sa reakcionarnim političkim ciljevima. Sem toga, time bi bila onemogućena samovolja putem političkih pritisaka u jednom ili u drugom pravcu, koja danas često i na različitim nivoima dolazi do izražaja, dok bi u isto vreme društvena moralno-politička ocena postupaka u oblasti raspodele prema radu imala daleko veći značaj i ulogu nego što ima danas. Verovatno bi takvi društveni dogovori mogli poslužiti i kao načelni oslonac za veću diferencijaciju poreske politike u oblasti ličnih dohodaka uopšte, koja je sada još uvek previše paušalna i još nije postala jedno od sredstava društva za dosledniju afirmaciju principa raspodele prema radu.

Prema tome — da podvučem još jednom — nije reč ni o kakvim tarifnim ugovorima tradicionalnog tipa, a još manje o ograničavanju samoupravnih prava kolektiva ili o nekom administrativnom određivanju ličnih dohodaka ili njihovog plafona, već o nekoj vrsti zajedničke ekonomske i socijalno-političke platforme, koja bi doprinela većem jedinstvu socijalističke akcije svesnih stvaralačkih snaga našeg društva u oblasti raspodele prema radu i planskog usklađivanja proizvodnje i potrošnje.

Najzad, takav metod usmeravanja u oblasti raspodele prema radu mogao bi igrati određenu ulogu i u oblasti integracije. Treba naglasiti da je veća stabilnost osnovnih kriterijuma i nosilaca raspodele prema radu takode neophodan uslov za brži i dosledniji razvoj integracije u našoj privredi. Jer u daljem oslobađanju terena za integraciju i u njenom podsticanju i progresivnom usmeravanju svakako je najvažniji zadatak i problem uspostavljanje i stabilizacija takvih socijalističkih ekonomskih odnosa u integracionim procesima koji će je materijalno i stvaralački stimulirati, s tim da se kroz njen razvoj neprekidno reprodukuju socijalistički i samoupravni odnosi.

Očito je da integracija nije samo udruživanje ljudi, već, pre svega, udruživanje sredstava, centralizacija akumulacije, koncen-

tracija u proizvodnji i privređivanju, zajedničko ulaganje u udruženi rad. A za takvu centralizaciju u uslovima socijalističkog društva postoje samo dva puta: ili put državne prinude, na osnovi etatiističko-birokratske centralizacije fondova i upravljanja proizvodnjom i privredom, sa svim poznatim konsekvencama za razvoj socijalističkog društva, ili put udruživanja samoupravljača i njihovih sredstava, i zajedničkog udela u dohotku na osnovi raspodele prema radu, to jest na osnovi interesa i potreba njihovog rada, reprodukujući uvek ponovno samoupravna prava radnog čoveka kao oblik socijalističkih proizvodnih odnosa. Samo po sebi se razume da je sastavni deo tih odnosa i centralno demokratsko društveno uskladjivanje i usmeravanje na osnovu zajedničke ekonomske politike i društvenog plana.

Medutim, i za te odnose odlučujuće je da u našem društvu postoje jasni društveni kriterijumi za raspodelu prema radu, tako jasni da se na njima mogu zasnivati međusobni ugovorni odnosi između preduzeća. U pogledu prostih kreditnih odnosa stvari su u nas dosta raščišćene, i načelno i praktički, iako i tu ima još nekih otvorenih problema. Postoje, medutim, znatni problemi u vezi sa zajedničkim ulaganjima, bilo da je reč o ulaganjima u obliku živog rada ili u obliku minulog rada, koji u formi dela sopstvene akumulacije jedno preduzeće ulaže u drugo. Odnos između živog rada kolektiva i uloženog minulog rada drugog kolektiva, odnosno društvenog rada uopšte je odlučujući kako za samu integraciju, tako i za karakter proizvodnih odnosa. Nesocijalističke deformacije mogu nastati u dva pravca. Ako bi se nekritički prihvatili klasični oblici ulaganja kapitala, onda bi stihijski nastali određeni svojinski odnosi između preduzeća, koji bi mogli prerasti u eksploataciju ili izazvati nepotrebna trvenja između radnih kolektiva, koji bi se osećali neravnopravni u takvim odnosima. Ako bi ti odnosi bili regulisani isključivo na osnovi zakona i administrativnih mera, ili, što bi bilo još štetnije, na osnovi odluka tehnokratsko-birokratskih autoriteta u samom privrednom mehanizmu, to bi onda značilo otuđivanje radnika i radnog kolektiva od mogućnosti da utiču na uslove i sredstva svoga rada i na korišćenje plodova toga rada, i pretvorilo bi se, u stvari, u eksproprijaciju samoupravnih prava radnih kolektiva i radnog čoveka uopšte. Očito je da socijalističkom samoupravljanju ne odgovara ni jedan ni drugi tip odnosa u zajedničkim ulaganjima, odnosno u oblasti koncentracije proizvodnje i centralizacije akumulacije.

Mislim da je prirodno da kolektivi koji su uložili deo svoga viška rada u svoje ili u drugo preduzeće, i na taj način postigli veću produktivnost rada u svom ili u drugom preduzeću, učestvuju i u dohotku koji je produkt veće produktivnosti rada. Jer veća produktivnost rada očigledno nije samo produkt živog rada kolektiva već i društvenog rada kao takvog, koji je došao do izražaja upravo kroz ulaganja drugih radnih kolektiva ili banaka ili društva kao celine. Medutim, tu se mogu pojaviti dve krajnosti. Ako je učešće ulagača u dohotku suviše veliko ili suviše dugotrajno, ono će se pretvoriti u privilegiju ulagača, u rentijerski odnos, u elementar sopstveničkih odnosa i eksploatacije. Ako se prava ulagača propisima ili tehnokratsko-birokratskom prinudom nekih ovlašćenih menadžerskih centara suviše ograniče, ona će se pretvoriti u eksproprijaciju ekonomskih i političkih samoupravnih prava proizvođača, šta će u stvari onemogućiti razmah društvu neophodno potrebne integracije privrede. Očigledno je da tu kvantitet i u jednom i u drugom pravcu može dati novi kvalitet. U stvari, tu smo u sličnoj situaciji kao i u pitanju odnosa između tendencije ka privilegijama i tendencije ka nasilnom izjednačavanju u neposrednoj raspodeli ličnih dohodaka. Očigledno je tu neophodno izgrađivanje društvenih merila za jedne i druge odnose.

Da bi se mogućnosti takvih deformacija izbegle, odnosno svele na minimum, neophodno je u našim uslovima da se uložena sredstva uvek amortizuju i putem učešća u dohotku, i to utoliko brže ukoliko je udeo u dohotku veći. To će obezbediti da zajednička ulaganja uvek budu samo udruživanje rada, a ne uspostavljanje svojinskih odnosa. Na taj način će sam karakter udruženog rada, kao i tempo i uspeh u borbi za veću produktivnost rada, određivati i rokove amortizacije uloženih sredstava, a samim tim i pune reprodukcije samoupravnih socijalističkih odnosa i za jedan i za drugi radni kolektiv. U okviru takvog jedinstvenog sistema ekonomskih odnosa u integraciji radni kolektivi će moći samostalno, putem uzajamnih ugovora, određivati konkretne uslove i rokove.

Jasno je da će i u tim odnosima dejstvovati one iste protivrečnosti koje dejstvuju u sistemu raspodele uopšte, jer su i za te odnose odlučujuća upravo merila raspodele prema radu o kojima smo ranije govorili. Kao što je potreban napor za stabilizaciju merila raspodele prema radu u oblasti ličnog dohotka, tako će sada biti potrebni i naponi za stabilizaciju merila za raspodelu prema radu u oblasti zajedničkih ulaganja u udruženi rad radnih kolektiva.

Mislim da bi i u tom pogledu društveni dogovori o kojima sam ranije govorio mogli biti faktor veoma pozitivnih uticaja, tekućeg dogovaranja i diferenciranog pristupanja rešavanju ovih pitanja u pojedinim oblastima društvenog rada.

Želeo bih da upozorim na još jedan vid tog problema. Kada se danas sa upravljačkog ili političkog nivoa drže lekcije preduzećima — opravdano ili neopravdano — ta kritika veoma često nosi u sebi nešto »sopstveničko« i »poslodavačko«, kao da je upućuje poslodavac nekome ko ne izvršava sasvim dobro njegove naloge ili rdavo gazduje »njegovom« imovinom. Takav odnos se ponekad oseća čak i kada takva kritika poziva preduzeća na poštovanje sklada između produktivnosti rada i potrošnje, pogotovo kada se i sama produktivnost rada uprošćeno tretira. Čak ta spoljna forma — ma koliko da je kritika suštinski opravdana — izaziva otpore kolektiva društvenim intervencijama spolja.

Društveni dogovori, o kojima sam govorio, treba da budu nešto dijametralno suprotno ovakvom deljenju lekcija. Oni treba da budu dogovor u načelu među samim samoupravljačima, uz odgovarajuće učešće sindikata i odgovornih društvenih organa, na osnovi sagledavanja realnih uslova i mogućnosti društvene privrede od koje svi podjednako zavise. Time bi još jedna državna funkcija postala u većoj meri samoupravna.

Svakome mora biti jasno, naravno, da će se takvi odnosi razvijati postepeno, da će ovakvi dogovori tek postepeno dobijati stabilniju sadržinu i da će tek postepeno uticati na razradu i stabilizaciju odnosa raspodele prema radu — zajedno sa nizom drugih faktora. Ali to nije razlog da smemo odgađati rešavanje problema.

Ljudi moraju sagledavati zakonitosti i uticati na pravac njihovog dejstvovanja u skladu sa svojim potrebama i ciljevima. Prema tome, naša društvena zajednica ne može prepustiti stihiji razvoj odnosa u oblasti raspodele dohotka.

U svakom slučaju, i ciljevi reforme koji su usmereni na veću stabilnost privrede i zadaci daljeg učvršćivanja i unapređivanja samoupravljanja zahtevaju da u narednom periodu podvrgnemo kritičkoj analizi celokupna iskustva našeg sistema raspodele prema radu i da unesemo potrebne korekture tamo gde nam je praksa otkrila slabe tačke sistema.

Društveni kapital u rukama samoupravnog proizvođača

PITANJE: Vi ste, druže Kardelj, u više navrata govorili o značaju integracije u privredi i ostalim delatnostima. Pored ostalog, stalno ste isticali da se ovi procesi, neminovni za savremeno privredivanje, mogu uspešno razvijati samo uz striktno poštovanje samoupravnih prava i interesa. Izgleda da je integracija u poslednje vreme dobro krenula. Reklo bi se da samoupravna i poslovna situacija u tom pogledu postaje jasnija, pa time i omogućava realnije ocene i prognoze. Kako bi, druže Kardelj, glasile Vaše ocene i prognoze?

ODGOVOR: Saglasan sam sa ocenom da su integraciona kretanja u poslednje vreme napredovala. Štaviše, verovatno neću preterati ako kažem da je podsticanju, usmeravanju i organizovanju takvih kretanja više doprinela reforma nego sva politička propaganda poslednjih deset godina, koja je, doduše, pokrenula niz veoma dobrih, ali isto tako i dosta rdavih inicijativa.

Iako je integracija stalna istorijska komponenta društvenog napretka, ona se ipak ne svodi prosto na problem ujedinjavanja. U svojim konkretnijim formama ona je proizvod određenog stepena u razvoju proizvodnih snaga, odnosno razvijenosti i strukture materijalne baze društvenog rada. Prostim ujedinjavanjem zanatskih radionica ne dobija se moderno preduzeće, kao što se ni prostim ujedinjavanjem seoskih gostionica ne postiže stvarna ekonomska integracija u ugostiteljstvu. A ozbiljnije rezultate nije moglo dati ni ujedinjavanje krupnih preduzeća u uslovima našeg ranijeg sistema proširene reprodukcije, kada preduzeća još nisu raspolagala ozbiljnijim fondovima proširene reprodukcije — ni uslovima da ujedinjavanjem dodu do fondova koji bi omogućili njihovo prilagođavanje i rekonstrukciju u skladu sa podelom rada i planovima integracije. Integracija dobija svoj pravi smisao i trajnu materijalnu bazu u zajedničkim interesima samo onda kada vodi višoj produktivnosti rada, bržem razvoju proizvodnih snaga, većoj ekonomičnosti rada i poslovanja itd., i time svakom od kolektiva jača materijalnu bazu rada i ličnog dohotka.

Upravo interes svakog pojedinog radnog kolektiva treba da bude osnovna pokretačka snaga integracije, s tim da ekonomski odnosi u udruženjima radnih organizacija budu takvi da radniku obezbeđuju isti takav samoupravni položaj unutar udruženja kakav ima i u sopstvenom preduzeću. Pošto se o tome u nas premalo vodilo računa, često je dolazilo do kriza u pojedinim integracionim formacijama i udruženjima, koja su nastala na osnovu subjektivi-

stičkih, tehnokratskih ili političkih konstrukcija. Kad god su tehnokratske računice na papiru ispustile iz vida čoveka i odnose među ljudima, uvek je dolazilo do problema koji su ponekad onesposobljavali pozitivan razvoj čak i u takvim radnim organizacijama gde je integracija, sama po sebi, nesumnjivo bila nužna i korisna.

Time, dakako, ne želim reći da integraciona kretanja treba prepustiti stihijskom razvitku. Naprotiv, mislim da smo uprkos mnogim političkim deklaracijama o nužnosti integracije u stvari isuviše malo doprinosili stvarnom podsticanju i usmeravanju nužnih integracionih procesa. Nauka i stručna akcija, kao i najrazličitiji oblici društvene usmeravajuće aktivnosti, trebalo bi da na ovom području svakako imaju značajnu ulogu. Ta se uloga ne bi smela sastojati u tome da se sastavljaju tehnokratske konstrukcije, koje bi se zatim silom naturale privrednom životu, već pre svega u tome da se sagledavaju stvarne zakonitosti društvenih kretanja u toj oblasti i da se pomogne radnim kolektivima da sagledaju sopstvene interese u tim kretanjima. Razume se, ponekad će biti potrebne i određene administrativne, odnosno prinudne mere, ali one mogu biti samo dopunski instrumenti za određene slučajeve, a nikako jedan od glavnih pokretačkih faktora integracije. Društvena zajednica može imati daleko veći uticaj na usmeravanje tih kretanja putem raznih drugih instrumenata ekonomske politike i plana, koji indirektno deluju na usmeravanje i podsticanje interesa radnih kolektiva. To je najbolje pokazala sama privredna reforma, koja je baš u tom pogledu postigla značajne rezultate.

Mislim da su u sadašnjem trenutku važna naročito dva zadatka na tom području. Prvo, treba uložiti daleko više napora u naučna i stručna istraživanja integracionih pravaca i tempa, koje već nameće i koje će nametnuti sam privredni razvoj u našoj zemlji, pa da se, u skladu s tim, formuliše i naša društvena ekonomska politika i instrumentarij privrednog planiranja. Jer očigledno je da razvoj integracije daleko više zavisi od orijentacije banaka i njihove materijalne zainteresovanosti da u saradnji sa radnim organizacijama razvijaju integraciju, nego od političke agitacije u preduzećima. I drugo, treba daleko više izučavati na koji način ekonomski interesi, koji se stvaraju u samoupravnim oblicima socijalističkih proizvodnih odnosa, utiču na procese integracije, pa onda na toj bazi dalje razvijati celokupni privredni sistem, kako bi ti interesi u punoj meri podržavali integraciona kretanja. Ako integracija vodi tehnokrat-

sko-birokratskom »porobljavanju«
rada, a ne njegovom daljem oslobađanju, ili ako odvaja radnika od mogućnosti uticaja na uslove, sredstva i plodove svoga rada, onda ona mora naići na politički otpor radnika. Radnik će je podržati samo onda kada u njoj bude video sopstveni instrument samoupravljanja, afirmaciju svojih radnih i stvaralačkih napora, oblik borbe za višu produktivnost i ekonomičnost svog kolektiva, a samim tim i jedini mogući put ka poboljšavanju materijalnih uslova svoga rada i života.

Razume se, integracija je i društveni interes. Ona ne može uvek zavistiti samo od individualne volje nekog radnog kolektiva, pogotovo kada je reč o društvenim delatnostima koje imaju poseban društveni značaj, kao što je to slučaj u oblasti zdravstva, socijalne politike, obrazovanja, kreditnog sistema itd. U određenim slučajevima potrebni su i zakonski propisi koji regulišu te odnose. No i takvi oblici integracije dobro će funkcionisati samo ako društveni interes bude u najvećoj mogućoj meri usklađen sa individualnim interesom čoveka i radnog kolektiva.

Problemi ekonomskih odnosa u integrisanom samoupravljanju sada se s novom snagom postavljaju i u vezi sa promenama u našem sistemu proširene reprodukcije i kreditnom sistemu uopšte, koji orijentiše privredne organizacije ka što intenzivnijoj, direktnoj, ali i složenoj uzajamnoj saradnji i povezivanju. Posebnu ulogu u tom sklopu dobija pitanje slobodnog cirkulisanja društvenog kapitala, ali takvog koje će biti što efikasnije sa gledišta društvene razvojne politike i potreba razvitka proizvodnih snaga uopšte. Ekonomski položaj u koji je reforma stavila svako pojedino preduzeće ostavlja i svakom pojedinom radniku i kolektivu samo jedan izbor: da stalno poboljšavanje materijalnih uslova svoga rada i života mogu obezbediti samo najracionalnijom upotrebom društvenog kapitala kojim upravljaju. S tog gledišta radni kolektiv je svakako zainteresovan da — ako integracija obezbeđuje bolji materijalni rezultat — sa društvenim kapitalom kojim upravlja ulazi u razne integracione procese, nezavisno od teritorijalne podele, a ne da ga neposredno troši u svom preduzeću. Međutim, pošto problem ekonomskih odnosa u samoupravnoj integraciji nije dokraja raščišćen, pošto te odnose još uvek opterećuju ostaci starih odnosa i pošto za mnoge nove potrebe samoupravnog, proizvodnog i drugog udruživanja nisu nadena adekvatna rešenja u oblasti zajedničkog ulaganja društvenog kapitala, taj interes u živoj svakodnevnoj praksi ne nailazi na dovoljan podstrek, niti postoje

adekvatni društveni mehanizmi koji bi ga podsticali i pomagali radnim kolektivima da se orijentišu tamo gde mogu postići optimalne rezultate.

U ekonomskim odnosima unutar integracionih kretanja čak se događa da se integracija često pretvara u oblik eksproprijacije radnika i radnih kolektiva u pogledu njihovih samoupravnih prava. To je naročito slučaj sa centralizovanjem akumulacije u okviru udruženja, odnosno udruženih preduzeća i sl., a i u samim preduzećima u odnosu na njihove pogone i ekonomske jedinice. Ne može biti nikakve sumnje da je — u određenim optimalnim proporcijama — centralizovanje akumulacije, odnosno društvenog kapitala, neophodan uslov svake integracije, počevši od preduzeća, preko udruženja, do društvene privrede kao celine. Ali postavlja se pitanje: kojim putevima, na koji način i u kakvim se ekonomskim odnosima može odvijati taj proces u uslovima socijalističkih proizvodnih odnosa, koji se zasnivaju na samoupravljanju radnika i njegovog kolektiva. U kapitalističko-sopstveničkom društvu taj se proces odvijao neprekidnom eksproprijacijom slabijeg od strane jačeg. U etatiističko-socijalističkim odnosima taj se proces odvija putem političke odluke i državne prinude. Tu fazu razvoja smo uglavnom ostavili za sobom, iako je u nizu elemenata našeg privrednog sistema još uvek prisutna, i verovatno će još duže vremena biti prisutna. No i pored toga je jasno da u izgradnji novih ekonomskih odnosa, koji odgovaraju samoupravnom položaju radnog čoveka, mora biti prevaziđen ne samo prvi već i drugi metod centralizacije viška rada, koja je inače neophodna za razvoj proizvodnih snaga u društvu kao celini, i u njegovoj povezanosti sa svetskom privredom.

Samoupravna koncentracija viška rada

PITANJE: Samoupravna integracija stavlja na dnevni red i pitanje statusa sredstava koja kolektivi udružuju ili ustupaju jedan drugom na korišćenje, a koja samim tim treba da imaju i neku svoju cenu, jer inače ne bi bilo ni zainteresovanosti da se ona ustupaju, a ni kriterijuma o efikasnosti ulaganja. U praksi, koja je još u zametku, nema nekih većih problema oko toga, ali ih ima u svesti ljudi. Molimo Vas, druže Kardelj, da se nešto više zadržite na tome.

ODGOVOR: Polazimo od toga da je rad — a ne bilo koji oblik sopstvenosti nad kapitalom — jedini faktor koji treba da određuje

društveni položaj čoveka i materijalnu bazu njegovog rada i života. Rad je i jedini izvor svih ekonomskih odnosa koji samim tim uspostavljaju i specifični tip robne proizvodnje. Otud je jasno da je svaka centralizacija viška rada, koja ekspropriše radnika i njegov kolektiv, odnosno njegova prava i mogućnosti da upravlja tim viškom rada, u stvari određeni oblik uspostavljanja sopstvenosti i sopstveničkih odnosa.

Naravno, višak rada radnika i radnog kolektiva u sferi materijalne proizvodnje rezultat je ne samo njegovog rada već i celokupnog društvenog rada. U višku rada radnog kolektiva je u određenoj srazmeri reprodukovano, između ostalog, i celokupni intelektualni rad društva, koji ima stvarnog uticaja na proces proizvodnje, kao i opredmećeni minuli rad i rad drugih kolektiva. Svako zna, prema tome, da se samoupravna prava radnika prema akumuliranim sredstvima ne zasnivaju na nekim sopstveničkim pravima, već na njihovom pravu da upravljaju i raspolazu svojim minulim i tekućim radom u ekonomskim odnosima koji proizlaze iz ravnopravnosti ljudi u društvenom radu. Ali ako je to tako, onda je isto tako jasno da nikakav monopol raspolaganja viškom rada ili delovima viška rada nije spojiv sa socijalističkim proizvodnim odnosima.

Razume se, ja ne govorim o onom delu viška rada koji se — sa praktično-ekonomskog gledišta — mora bespovratno izdvajati za podmirivanje opštih društvenih potreba. Društveni organi koji raspolazu tim delom viška rada u krajnjoj liniji su, u stvari, samo plaćeni servis ljudi i specifični potrošač, a ne nosilac društvenog kapitala. Sasvim je druga stvar sam celoviti proces društvenog rada, gde se višak rada stvara i ulaze u dalji materijalni razvoj društva. Tu bi, svakako, bespovratno izdvajanje dela viška rada u centralizovane fondove, kojima bi samostalno upravljanje uske grupe ljudi, na zadnja vrata ponovo unosilo određene sopstveničke elemente, bilo etatiističkog, bilo grupnosopstveničkog karaktera, što bi moglo dovesti do ozbiljnijih deformacija. Jer društveni kapital koji bi se na taj način izdvajao iz jedinstvenog procesa društvenog rada, s tim što bi se onda i upravljanje njime izdvajalo kao posebna društvena funkcija, — morao bi se postepeno deformisati u specifični oblik samostalnog finansijskog kapitala, koji bi postao vlast nad radom. Umesto daljeg jačanja procesa oslobodenja rada, dobili bismo, naprotiv, recidive etatiističkosopstveničkih odnosa, ili čak grupnosopstveničke deformacije.

Razgovori o takvim temama izgledaju mnogim ljudima u nas deplasirani, kao izraz nepotrebnog strahovanja. Međutim, stvar nije u strahovanju za socijalizam, jer, bez obzira na određena kolebanja i razvoj u »cik-cak« liniji u pojedinim trenucima istorijskog kretanja, logika socijalističke prakse ionako neprekidno uči ljude i orijentiše ih dalje u pravcu napretka. Ali socijalističko društvo se na svom razvojnom putu može kretati brže ili sporije, sa više ili manje kolebanja i teškoća. A to zavisi od ljudi, od njihovih saznanja. Dileme o kojima sam govorio stvarne su dileme jednog socijalističkog društva sa svojim početnim, pa zato i prelaznim fazama, u kojima ne samo da su staro i novo u velikoj meri pomešani već se i novi oblici često deformišu starom sadržinom. Ukoliko budemo jasnije sagledavali zakonitosti tih faza, utoliko manje grčeva će doživljavati naše društvo.

Prema tome, iako ne treba precenjivati značaj takvih pojava i tendencija u našem društvu, ipak, treba shvatiti da to nije put kojim se mogu razvijati socijalistički društveni odnosi. A takvih pojava i tendencija u nas ima. One dolaze do izražaja i u unutrašnjoj organizaciji mnogih preduzeća, naročito združenih preduzeća. Počele su se pojavljivati i u raznim oblicima udruživanja. U starim uslovima proširene reprodukcije, kada je najveći udeo akumulacije bio u rukama države, te pojave i tendencije, naravno, nisu mogle uzeti šireg maha, ali su tada, razume se, sredstva bila gotovo u potpunosti otuđena od neposrednih proizvođača. U sadašnjim uslovima deatizacije i decentralizacije sredstava proširene reprodukcije stvorene su objektivno povoljnije mogućnosti da se takve pojave ispoljavaju svuda gde društvena svest organa samoupravljanja i uopšte samoupravljajuća nije na dovoljnoj visini da bi im se suprotstavljala. A naši zakonski propisi ničim ne sprečavaju takve tendencije, u neku ruku ih čak stimuliraju.

Prisustvo takvih shvatanja i tendencija je u poslednje vreme naročito došlo do izražaja u vezi sa diskusijama oko statusa osiguravajućih zavoda i, uopšte, sistema osiguranja imovine i lica. Čak i u Saveznoj skupštini došla je do izražaja tendencija da ogromna društvena sredstva, koja su koncentrisana u tim zavodima, a koja u stvari pripadaju osiguranicima odnosno spadaju u domen njihovog upravljanja, postanu monopol upravljačkih grupa samih tih zavoda. Ako bi se takva teza prihvatila, to bi značilo da se osiguravajući zavodi pretvaraju u posebnu finansijsku vlast nad društvenim radom: umesto da budu servis radnika, oni bi se, u

stvari, pretvarali u njegovog gospodara, i to nezavisno od toga da li bi to bilo u ime etatiističko-sopstveničkih prava, ili u ime pogrešno shvaćenih samoupravnih prava.

Neshvatanja tih odnosa pojavljuju se i u dva druga oblika: kada je reč o ulaganju sredstava jednog preduzeća u drugo, ili zajedničkih sredstava više preduzeća u treće. Ponekad se čuje mišljenje da je ulaganje takve vrste dopustivo samo u obliku kredita sa društveno-utvrđenom kamatnom stopom, a da je nedopustivo svako učešće u dohotku ili bilo koji oblik uticaja na upravljanje tim sredstvima od strane drugog kolektiva. S druge strane, opet, postavljaju se zahtevi da preduzeću, koje je svoja sredstva uložilo u drugo preduzeće, treba dati vremenski neograničeno pravo učešća u podeli dohotka, kao i u pogledu formi učešća u upravljanju drugim preduzećem. Ako bismo se saglasili sa ovim zahtevom, to bi očigledno bilo priznavanje sopstveničkih elemenata u našim društveno-ekonomskim odnosima. Ti odnosi ne samo da su praktično neprihvatljivi, već su i u principijelnom sukobu sa Ustavom utvrđeni socijalističkim sistemom. Ali i prvi zahtev je, po mome mišljenju, takođe neprihvatljiv, i to kako sa gledišta samoupravnih prava radnika i radnih kolektiva, tako i sa gledišta praktičnih potreba u oblasti društvenog stimuliranja i usmeravanja integracionih kretanja. To shvatanje, pre svega, ne priznaje radniku i radnom kolektivu pravo da kontroliše i da utiče na celokupni ciklus proširene reprodukcije, a time i na mogućnost da se pod ravnopravnim uslovima uključuje u integracione procese i da bude u punoj meri zainteresovan za njih. Sem toga, praktični rezultat takvog odnosa je zatvaranje radnog kolektiva u sebe i nedovoljna zainteresovanost za kooperaciju i udruživanje sa drugim preduzećima i za uključivanje njegovih sredstava u opšti ciklus društvene reprodukcije, čime se sredstva proširene reprodukcije zadržavaju u stanju razdrobljenosti, preduzetničke »teritorijalizacije« i nedovoljne rentabilnosti investicija. Rezultat takvog stava bio bi, pre svega, bitno usporavanje centralizacije društvenog kapitala, koja je neophodna za dalji razvoj proizvodnih snaga.

Prema tome, ako govorimo o daljim perspektivama integracije, onda, pre svega, načelno i praktički treba da raščistimo problem ekonomskih odnosa u integraciji, i to polazeći od radnika i ekonomske jedinice, koja je prvi stepen integracije, pa do društvene privrede kao celine, koja je, ujedno, unutar jedne zemlje, njen najviši stepen.

Reč je o tome da integracija i drugi neophodni razvojni faktori u uslovima samoupravnog socijalističkog rada, kao što su: planiranje, svestrano angažovanje nauke, bolje stručno rukovođenje itd. — postanu stvar elementarnog radnikovog radnog i životnog interesa. A u tu svrhu potrebno je, pre svega, dovesti njegov interes u pogledu raspolaganja viškom rada u okviru društvenog rada na isti kolosek sa zajedničkim društvenim interesom u borbi za veću produktivnost rada i najbrži mogući razvoj proizvodnih snaga. Ako radnik nije neposredno materijalno zainteresovan za najracionalniju upotrebu viška rada u mehanizmu proširene reprodukcije, onda će samoupravljanje postati kočnica razvitka proizvodnih snaga. I obratno, ako je funkcija raspolaganja sredstvima proširene reprodukcije prenesena na neke posebne društvene faktore van samog radnika, to jest ako radnik bude otuđen od prava i mogućnosti da utiče na uslove i rezultate svoga rada, onda nema oslobodenja rada, onda je rad i dalje u okovima specifičnih etatičkospostveničkih odnosa.

Rešenje ove protivrečnosti leži samo u daljem doslednom razvijanju sistema raspodele prema radu u svim vidovima i odnosima društvenog rada. Takva raspodela mora biti isto tako neprikošnovana baza i polazna tačka za sve socijalističke odnose među ljudima kao što je to privatna kapitalistička svojina u boržoaskom društvu. A to znači da ekonomski odnosi među ljudima u radnoj jedinici, u pogonu i u preduzeću treba da budu identični sa onima u privrednom udruženju i u društvenoj privredi kao celini. To se odnosi i na celokupni sistem proste i proširene reprodukcije. Materijalni, radni i životni interes radnog čoveka treba da bude polazna tačka i cilj procesa reprodukcije, odnosno završetak jednog kruga cirkulacije društvenog kapitala. Ukratko, radni čovek mora u takvoj cirkulaciji društvenog kapitala videti ne samo društveni već i svoj sopstveni interes i interes radnog kolektiva u kome živi i od kojega zavisi. Taj njegov interes treba prvenstveno da određuje da li će se pomenuti »krug« te cirkulacije izvršiti u okviru sopstvenog preduzeća, ili u okviru odnosa između njegovog preduzeća i banke, odnosno njegovog i drugih preduzeća u neposrednoj radnoj kooperaciji, pa i između tog preduzeća i neprivrednih organizacija, a načelno čak i između ovog preduzeća i privrednih i drugih organizacija u inostranstvu.

U svim tim relacijama i poslovnim akcijama ekonomski odnosi moraju biti identični, to jest radnik mora sa svog radnog mesta, iz svoje radne jedinice i svoga preduzeća imati punu kontrolu i uticaj

na višak rada kojim upravlja i koji ulaže u bilo koji od tih odnosa. To je uslov da njegov interes za integraciju bude sastavni deo njegovog radnog i životnog interesa i da na taj način bude i trajan i racionalan, to jest da bude i elemenat njegovih sopstvenih stvaralačkih napora. Čim se dogodi da na bilo kojoj tački te cirkulacije, u okviru koje radnik ulazi u različite ekonomske odnose, nastupe uslovi identični sa eksproprijacijom samoupravnih prava radnika i njegovih materijalnih interesa, moraju se javljati i deformacije: bilo da tako shvaćeno samoupravljanje počinje da remeti normalne tokove privrednog razvoja, bilo da na takvim tačkama počinje hipertrofija državnih prinudnih mera, bilo da se tu počinje formirati monopol tehnokratsko-birokratskog tipa.

Iz svega toga možemo izvući sledeći praktični zaključak: da bi se integracijska kretanja razvijala bez smetnje i što skladnije sa stvarnim potrebama razvitka proizvodnih snaga, potrebno je pre svega raščistiti ekonomske odnose među partnerima, i to naročito u oblasti centralizacije društvenog kapitala i raspolaganja njime.

Ka višim oblicima integracije

PITANJE: U razmatranjima problema samoupravne integracije u nas i u inostranstvu ima još dosta nerazumevanja, pri čemu se najčešće polazi od teze da je jugoslovensko samoupravljanje već po logici stvari osuđeno na usitnjeno, razdrobljeno i autarhično-preduzetničko privređivanje, i to u vreme kad je celokupni savremeni razvoj u svetu usmeren ka integraciji. Druže Kardelj, prošli put ste već odgovorili na neka od ovih pitanja. Molimo Vas da se sada osvrnete na stvarne protivrečnosti našeg razvoja koje u neku ruku i objašnjavaju navedene nesporazume, budući da se uvek polazi od činjenice da smo započeli sa administrativnom koncentracijom, da smo zatim prešli na samoupravnu decentralizaciju, a da sada, evo, ponovo govorimo o potrebi koncentracije

ODGOVOR: Govorim o karakteru ekonomskih odnosa u okviru privredne integracije, zapravo o problemu oblika praktičnog ostvarivanja takvih odnosa, koji je bio prisutan u nas kroz sve vreme izgradnje našeg socijalističkog privrednog sistema. Ako je sada ponovno postao aktuelan, to je zato što je reforma unela niz promena u privredni sistem, posebno u društveni mehanizam proširene reprodukcije.

Zbog toga je u vezi sa integracijom bilo uvek dosta i teoretskih i praktičnih sporova. Pri tom, suština nikad nije bila u samom pitanju da li treba ići na integraciju ili ne. Na to su odgovor već davno dale

objektivne zakonitosti razvoja proizvodnih snaga. Zato se nužnost integracije može osporavati samo sa gledišta veoma kratkovidnih računica o parcijalnim interesima. Stvarna suština uvek je bila u problemu odnosa i oblika privredne integracije u uslovima samoupravnih proizvodnih odnosa i društvene svojine na sredstvima za proizvodnju. Drugim rečima, problem je u tome kakvi ekonomski i politički odnosi treba da budu uspostavljeni u celovitom procesu društvenog rada, kako bi se integracija u okvirima racionalnog društvenog usmeravanja što slobodnije odvijala kao proces organskog rašćenja društvenih proizvodnih snaga i kako bi ona istovremeno, upravo kao manifestacija takvog rašćenja, neprekidno reprodukovala socijalističke i samoupravne odnose na sve višem nivou.

U našem razvoju integracije možemo, grubo uzev, zabeležiti tri faze. Prva je bila izraz revolucionarne transformacije starog buržoaskog privrednog sistema u takav novi privredni sistem koji će — likvidacijom eksploatacije čoveka od strane čoveka — postati polazna tačka za razvoj socijalizma. Progresivni revolucionarni etatizam — uz centralizaciju privrednog upravljanja i akumulacije zajedno sa amortizacijom, kao i uz sistem pretežno naturalnog planiranja — predstavljao je razvojnu strategiju te prve revolucionarne faze socijalističkog preobražaja, koja je nužno morala koncentrisati političke i materijalne snage društva na odlučujućim tačkama borbe za opstanak i učvršćenje socijalističkog sistema.

Istorija je pokazala da je strategija bila veoma uspešna. Ako danas s pravom kažemo da bi vraćanje na takva sredstva bilo ne samo nemoguće nego da bi nužno davalo reakcionarne rezultate, ipak ne smemo zaboraviti da bi u to vreme svaka druga strategija dovela našu revoluciju u krizu.

Ovo posebno napominjem zbog toga što je danas u nas već prilično ušla u modu neka vrsta nedoučenog i površnog »sveznalaštva«, kritizerstva pojedinaca prema svemu što im se ne sviđa, a da se pri tome uopšte ne zapitaju ni zašto neke pojave nastaju, ni koji objektivni uslovi treba da budu ispunjeni da bi se one mogle prevazići. Uostalom, malograđaninu je uvek lakše pokušavati da ispravlja istoriju, nego da popravlja sebe u istoriji.

Protivrečnosti takvog sistema odnosa su, međutim, podsticale ka brzom menjanju stvari, ka daljem razvoju društvenih odnosa. Jer samim tim što su, pored pozitivnih rezultata, ekonomski i politički odnosi te faze radali i negativne tendencije, svesna bitka protiv

negativnog postala je i stimulus za dalje progresivno razvijanje socijalističkih ekonomskih i političkih odnosa.

Sve to važi i za integraciju. Revolucionarni etatistički sistem je, sam po sebi, političkim sredstvima ubrzavao integraciju, ali je istovremeno počeo sve više razarati unutrašnje organske međuzavisnosti u razvoju privrede i dejstvovanju ekonomskih zakonitosti. Ako bih se poslužio uprošćenim upoređenjem, rekao bih da su naša preduzeća izgledala kao krompiri u vreći, odvojena jedno od drugog, ali povezana jedinstvenom vrećom političkog sistema centralizovane akumulacije i naturalnog planiranja. Taj sistem integracije uglavnom je težio tome da što više preduzeća bude u takvoj vreći, a ne i da se razvijaju takvi organski odnosi koji će omogućiti da se postigne najviši cilj privređivanja — najbrži mogući tempo u borbi za višu produktivnost rada. Razume se, na tome se nije moglo dugo ostati. Sposobnost našeg političkog sistema i zrelost Saveza komunista i drugih organizovanih socijalističkih snaga omogućili su relativno brz prelazak na više oblike integracije.

Druga faza integracije počinje sa samoupravljanjem i razvijanjem slobodnije robne privrede na bazi samoupravljanja i raspodele prema radu. Time i u privredi započinje proces prelaska sa revolucionarnog subjektivizma, kao odlučujućeg faktora u eksproprijaciji eksproprijatora i uspostavljanju političkih i materijalnih preduslova socijalizma, na organski razvoj privrede na temelju njenih unutrašnjih objektivnih zakonitosti i svesnog društvenog usmeravanja. Ta je faza u ninogo čemu prelazna. Radikalno se napuštaju stare forme, a nove se ne radaju uvek u istom tempu ili ne daju potrebne rezultate. Međutim, kvalitativne promene su ipak u toku. Započinje proces organskog povezivanja privrede u društvenoj bazi, na tržištu, u međusobnim kreditnim odnosima. Sistem planiranja i centralnog upravljanja se decentralizuje i oslobađa takve procese u društvenoj bazi. U isto vreme pojavljuju se novi oblici integracije: društveni kreditni sistem, kreditni odnosi među preduzećima, stručno i poslovno udruživanje itd.

Međutim, integracija je još suviše podvrgnuta subjektivnim merilima političkih faktora van privrede, jer je akumulacija, iako u manjem obimu, ipak pretežno još koncentrisana u centralizovanim državnim fondovima. Sredstva preduzeća bila su zbog toga tako mala da su u celini bila orijentisana na privlačenje društvene akumulacije, a ne na integraciju među samim preduzećima. Na taj način su ova sredstva više podsticala subjektivno odlučivanje

političkih faktora u distribuciji društvene akumulacije nego što su bila orijentisana na organsko povezivanje privrede. U tome je glavni razlog poznatih veštačkih integracija koje su bile manje usmerene na borbu za veću produktivnost rada, a više na birokratsku centralizaciju sredstava.

U toj fazi postigli smo tempo u razvoju naše privrede koji je spadao među najbrže u svetu. Privreda se počela istovremeno pretvarati u nov živi organizam, koji raste iz socijalističkih proizvodnih odnosa na bazi samoupravljanja i raspodele prema radu. Prema tome, onaj ko u toj fazi vidi samo inflaciju i negativne propratne pojave, jedino dokazuje svoje sopstveno zaostajanje.

Sa reformom započinje treća faza integracije. Odlučujuća promena je ukidanje centralizovanog etatističkog sistema proširene reprodukcije i u njegovim poslednjim oblicima. Time su stvoreni svi *materijalni* uslovi za nesmetani razvoj integracije na bazi unutrašnjih zakonitosti privrede i njenih realnih potreba. Sve to ne ukida potrebu društvenog usmeravanja, planiranja i raznih oblika intervencije, već, naprotiv, jača njihovu ulogu. Ali se time, naravno, menjaju sredstva i metodi. U takvim uslovima novi kreditni bankarski sistem postaje najснаžniji oslonac integracijskih procesa. Međutim, to nije dovoljno. Da bi se integracija razvijala ne samo nesmetano već i da bi neprekidno, automatski, bez političkih intervencija spolja reprodukovala socijalističke proizvodne odnose, potrebno je menjati neke postojeće oblike ekonomskih odnosa i uspostavljati nove ili ih dopunjavati.

Već sam govorio o tome da postojeći propisi o ujedinjavanju sredstava preduzeća za zajedničke privredne akcije više ne zadovoljavaju i da se sada, kao goruće, postavlja *pitanje regulisanja i podsticanja poslovnih odnosa na bazi zajedničkog i uzajamnog ulaganja društvenog kapitala među radnim organizacijama.*

Sada su ti odnosi već u izvesnoj meri raščišćeni između radnih organizacija i banaka. To omogućuje radnim kolektivima da u odnosu na banke imaju i veću mogućnost kontrole i uticaja na svoj deo uložene akumulacije i da tako obezbeđuju svoj materijalni interes. Manje su razrađeni ti odnosi unutar preduzeća — između radnika, radnih jedinica, pogona i preduzeća kao celine, a još manje kada je reč o odnosima u združenim preduzećima ili udruženjima. Nerazrađenost ovih ekonomskih odnosa predstavlja isto tako smetnju za jasniju formulaciju »samoupravnog prava« i specifičnog, našeg obligacionog prava zasnovanog na takvom pravu.

Razume se, istovremeno se nameće i potreba daljeg usavršavanja našeg pravnog i privrednog sistema u pogledu međusobnih obaveza i odgovornosti radnih organizacija. Jednostrano napuštanje kooperacije, izdvajanje pogona iz preduzeća, napuštanje udruženja, pa i kršenje ugovora u nas je još uvek više političko nego ekonomsko-pravno pitanje. A moralo bi biti i jedno i drugo, s tim da pre svega međusobne materijalne obaveze budu stub trajnosti ugovora. To će ukinuti nesigurnost ulaganja sredstava jednog preduzeća u drugo, koja je danas još uvek velika smetnja razvitku integracije.

Značajnu ulogu u ostvarivanju takvih odnosa svakako će dobiti i razni organi međusobnog dogovaranja i usklađivanja, posredovanja, pomoći i intervencije, kao što su udruženja, konzorcijumi, arbitraže, sudovi itd. Zbog toga će biti potrebno da u skladu sa novim zadacima budu poboljšane i dopunjene pravne odredbe koje se odnose na takve društvene delatnosti.

Mislim, takođe, da će naši savezni i republički organi uprave morati mnogo šta menjati ili dopunjavati u organizaciji i metodima svoga rada, u vezi sa njihovom odgovornošću za zdrav razvoj integracije i njeno usmeravanje u skladu sa društvenim ciljevima. Iako će u početku biti verovatno neophodno još mnogo zakonskog regulisanja, ipak mi izgleda da sve veću ulogu dobija najneposrednija praktična saradnja ovih organa sa integracionim poduhvatima preduzeća, banaka itd. Treba težiti da bude što manje dirigovanja papirom, a što više konkretne pomoći zdravoj inicijativi privrednih organizacija.

Mislim da sve veću važnost dobija i zadatak upravnih organa da, zajedno sa privrednim organizacijama, angažuju i nauku na izučavanju problema integracije. Jer integracija nije samo koncentracija sredstava. Ona je i koncentracija pameti, umnog rada, to jest razvojnog, naučnoistraživačkog rada. Štaviše, ova druga koncentracija — koja se, naravno, može odvijati samo na tlu materijalne koncentracije — u izvesnom smislu je odlučujuća za uspeh integracije, jer samo ona obezbeđuje višu produktivnost rada, koja je krajnji cilj svake integracije i koja se potvrđuje samo ako je taj cilj postignut. Upravo iz tih razloga su velike kompanije, sa jakim razvojnim sektorima i tesnom kooperacijom sa mnogobrojnim naučnim institucijama, postale preko licenci, inženjeringa, novih proizvoda, nove tehnike i tehnologije monopolni prodavci proizvoda umnog rada najvišeg dometa na mnogim područjima, pa tako i

učestvuju u direktnoj i stihijskoj podeli profita celokupne materijalne proizvodnje u svetu. Iako su materijalni i mnogi drugi uslovi u nas danas još slabi za bitno ubrzanje integracije materijalne proizvodnje i nauke, ipak će odlučnija orijentacija društvene zajednice, posebno same nauke i privrede, kao i odgovarajuća organizatorska delatnost republičkih i saveznih organa uprave, privrednih komora i sličnih institucija, doprineti ubrzanju tog procesa.

Društveno-ekonomska suština zajedničkih ulaganja

PITANJE U jednom od ranijih odgovora, druže Kardelj, govorili ste o logici daljeg samoupravnog udruživanja koje će morati polaziti istovremeno: i od neposredne zainteresovanosti kolektiva da slobodna sredstva ulazu u zajedničke poduhvate, i od negiranja bilo kakvih sopstveničkih, rentijerskih i samim tim nesamoupravnih prerogativa jednog kolektiva prema drugom. Zamolili bismo Vas da ovog puta određenije obrazložite kako da se usklađuju ovi odnosi, pogotovo s obzirom na neminovnost šireg uključivanja naše privrede u međunarodnu podelu rada i uspostavljanja trajnijih oblika angažovanja stranog kapitala.

ODGOVOR: Razumljivo je i nužno što se sve više raspravlja o tome kako regulisati ekonomske odnose u vezi sa »zajedničkim ulaganjima«, odnosno sa koncentracijom akumulacije. Upravo na ovom području ekonomskih odnosa nejasnoće, prakticizam i nedoslednost mogu se najpre i najteže ispoljiti kao ozbiljna deformacija socijalističkih odnosa. Naša javnost će zato sigurno posvetiti dužnu pažnju projektu zakona koji se odnosi na ove probleme i koji je sada pred Saveznom skupštinom.¹

Osnovna protivrečnost našeg savremenog socijalističkog društva, a za sada i svakog drugog, jeste protivrečnost između društvenog karaktera rada i sredstava za proizvodnju, i ličnog

¹ Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o sredstvima privrednih organizacija (»Službeni list SFRJ«, br. 31/67) regulisano je pitanje zajedničkih ulaganja sredstava radnih organizacija radi ostvarivanja zajedničkih poslovnih ciljeva. Ulaganje se vrši na osnovu ugovora, kojim se utvrđuje način korišćenja ovih sredstava, učešće u dohotku ostvarenom zajedničkim poslovanjem i druga pitanja iz međusobnih odnosa saugovarača.

U cilju ubrzanja procesa udruživanja i koncentracije sredstava radnih organizacija na samoupravnim osnovama, kao i stabilizacije ekonomskih odnosa u oblasti udruženog rada, pitanje tzv. zajedničkih ulaganja je i ustavno regulisano u Amandmanima XXI i XXII Ustava SFRJ, koji su usvojeni 30. juna 1971. godine.

»prisivljanja« na osnovu rada, odnosno na osnovu udela kvantuma individualnog, ličnog rada u društvenom radu. Ta protivrečnost je objektivna i proizvod je sadašnjeg stepena razvitka proizvodnih snaga. Ona je kao takva i izvor određenih društvenih problema i sukoba koji, doduše, nisu klasno-antagonističkog karaktera, ali ipak govore o tome da socijalizam nije »beskonfliktno stanje«, u kome je za upravljanje dovoljna solidno organizovana i centralizovana administrativna mašina.

Ova protivrečnost je motorna snaga razvoja ka sve višim oblicima socijalističkih i humanih odnosa među ljudima i pokretač društvene svesti.

Jasno je da se ove protivrečnosti ne mogu na jednak način rešavati u svim istorijskim fazama i u svim zemljama. Ali je isto tako jasno da socijalističko društvo koje teži oslobodenju rada mora uspostavljati uslove za sve demokratskiji način rešavanja tih protivrečnosti.

U istoriji socijalističke prakse došla su do izražaja uglavnom dva načina rešavanja tih protivrečnosti, odnosno, po pravilu, kombinacija dvaju načina, s tim što je kvantitativni udeo jednog ili drugog uslovljavao i donekle različite sadržaje i pravce kretanja socijalističkih društveno-ekonomskih i političkih odnosa. Mislim tu na revolucionarni i progresivni etatizam i na samoupravljanje. Prvi se izražava u državnom prisvajanju i centralizaciji celokupnog viška rada i centralizovanoj distribuciji sredstava proste i proširene reprodukcije i ličnog dohotka putem političko-administrativnih odluka. Samoupravljanje se izražava u radnikovom neposrednom upravljanju sredstvima proste i proširene reprodukcije radi direktnog prisvajanja dela viška rada na osnovi udela ličnog rada u opštem društvenom radu, s tim da se uvek ponovo reprodukuje društveni karakter rada i sredstava za rad, to jest radnik svoja samoupravna prava ostvaruje u okviru jedinstvenog sistema socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa i zajedničkog društvenog plana.

Kao što sam rekao, u savremenoj socijalističkoj praksi ne postoji u potpuno »čistom« vidu ni prvi ni drugi sistem, jer tu je reč o društveno-istorijskom procesu prelaska jednog u drugi, zavisnom od raznovrsnih uslova i faktora, koji u određenom periodu više odlučujući uticaj na materijalnu i političku strukturu i svest društva na socijalističkom putu razvoja. Ali, uopšte govoreći, može se tvrditi da socijalistički etatizam, kad se pretvori u dogmu, predsta-

vlja onu tendenciju koja zatvara demokratske i humane perspektive daljeg progresivnog kretanja socijalističkog društva, dok je razvijanje i jačanje elemenata samoupravljanja u proizvodnim odnosima — u bilo kojim oblicima — tendencija koja ih stalno otvara.

Iz toga proizlazi da radnikova samoupravna kontrola nad raspolaganjem sredstvima proste i proširene reprodukcije nije samo neka demokratska politička formula, već bitan element onih socijalističkih proizvodnih odnosa koji su sposobni da nose dalji progres socijalističkog društva. A to znači da i u procesu tzv. zajedničkog ulaganja, odnosno koncentracije i centralizacije akumulacije, koja nastaje na tlu samoupravnih odnosa, upravo ti samoupravni odnosi moraju biti uvek ponovo reprodukovani na sve višem nivou. Ako bi se koncentracija odvijala stihijski, to jest bez društveno jasno utvrđenih načela, onda bi na sadašnjem stepenu razvitka našeg društva još uvek bilo moguće da dode do deformacije, bilo na liniji birokratsko-tehnokratske eksproprijacije samoupravnih prava kolektiva, bilo na liniji stvaranja neopravdanih materijalnih privilegija jednog kolektiva na račun drugog. Drugim rečima, sprečiti mogućnost deformacija u jednom i u drugom pravcu, a istovremeno obezbediti maksimalno moguću slobodu i samostalnost radnih kolektiva da udružuju sredstva radi ostvarivanja zajedničkih razvojnih planova ili drugih oblika kooperacije, naravno u okviru zajednički utvrđene društvene ekonomske politike i plana — treba da bude glavni cilj zakonskih odredaba koje se sada pripremaju za regulisanje tih odnosa. Tek na osnovi tako utvrđenog stabilnog sistema ekonomskih odnosa u oblasti koncentracije proizvodnje i centralizacije akumulacije, i svi drugi faktori naše društvene prakse, uključujući i administrativno-regulativne mere, moći će biti stvarni podstrek i pomoć zdravoj integraciji.

Polazna tačka je — uprošćeno govoreći — raščišćavanje odnosa između živog rada kolektiva koji prima sredstva i opredmećenog, minulog rada kolektiva, koji ta sredstva ulaže u okviru njihovog udruženog rada. Kolektiv u koji su ta sredstva uložena raspolaze njima u okviru ugovornih obaveza i snosi društvenu odgovornost za njihovu racionalnu upotrebu. A on je i neposredno materijalno zainteresovan da ih upotrebljava na način koji će mu obezbediti maksimalni dohodak. Iz toga proizlazi da zakonsko nametanje ekonomskih odnosa koji bi se sveli na bespovratno oduzimanje sredstava jednog kolektiva u korist drugog ne bi bilo samo akt eksproprijacije samoupravnih prava već bi delovalo i

ekonomski razorno, pošto bi zatvaralo pojedina preduzeća i radne kolektive u okviru sopstvenog rada i sprečilo svaku drugu koncentraciju proizvodnje i centralizacije viška rada sem na osnovi državne prinude.

Druga krajnost bila bi klasičan način ulaganja sredstava jednog preduzeća u drugo, to jest način koji bi uspostavljao neku vrstu grupnosopstveničkih prava jednog kolektiva prema drugome. Takvi odnosi mogli bi nastati kada bi uložena sredstva, u stvari, postala cena za trajno učešće u dohotku drugog preduzeća, bez adekvatnog udela sopstvenog rada. Stihija na bazi takvih odnosa neizbežno bi dovela do narušavanja socijalističkog karaktera samoupravljanja.

Razume se, preduzeće će biti spremno da ulaže svoja sredstva u drugo preduzeće, odnosno da udružuje svoj rad sa više drugih preduzeća samo onda ako se u tim odnosima njegova sredstva reprodukuju i adekvatno utiču na povećanje njegovog dohotka. Međutim, jasno je da preduzeće ima pravo na takvu korist samo dotle dok je opredmećeni, minuli rad, koji je ono stavilo na raspolaganje drugom kolektivu, stvarni faktor u proizvodnji tog kolektiva, pa se kao takav reprodukuje u njegovom živom radu, povećavajući produktivnost tog rada i stvarajući uslove za postizanje više stope dohotka. Drugim rečima, radni kolektiv-ulađač zadržava svoje samoupravno pravo upravljanja uložnim sredstvima sve dotle dok ona stvarno postoje, to jest dok se ne amortizuju.

U »čistom« kreditnom sistemu amortizacija kredita se vrši putem vraćanja anuiteta i plaćanja kamate. Taj način amortizacije kapitala je već razrađen i utvrđen u našem sadašnjem sistemu, i tu nema potrebe vršiti neke promene. Drugi način, koji sada uvodimo u naše ekonomske odnose, jeste amortizacija kapitala putem podele dohotka. Veće učešće u dohotku brže će amortizovati uloženi kapital, manje — sporije. U krajnjoj liniji, i to je kreditni odnos, s tim što rizik snose podjednako oba preduzeća i što će uzajamni ekonomski odnosi i oblici zajedničkog upravljanja sredstvima zajedničkog rada u pojedinim granama biti različiti.

Otud je i jasno da uslove za takvu amortizaciju uloženog kapitala zakonom nije moguće konkretno i u svim slučajevima podjednako tretirati. Očigledno je da postoje razlike u uslovima ulaganja, na primer u oblasti trgovine ili u oblasti metalurgije ili infrastrukture. Zato konkretne uslove treba rešavati ugovorima između odgovarajućih radnih kolektiva. Ali je neophodno da se

zakonom, kao opšti princip, reguliše obaveza da svaki ugovor mora, pored drugih odredaba, sadržati i sve potrebne odredbe koje se odnose na uslove i rokove amortizacije uloženog kapitala i međusobne obaveze preduzeća u tim odnosima. U stvari, nijedan ugovor ne bi smeo biti pravosnažan, ako ne bi sadržavao takve odredbe.

Treba, naravno, imati u vidu i činjenicu da u svakodnevnoj praksi može doći i do veoma negativnih pojava i deformacija u određivanju tih uslova, pa i do tendencija da snažnije privredne organizacije nametnu slabijim zahteve koji bi narušavali norme socijalističke solidarnosti radnih ljudi. To može doći, naravno, do izražaja i u ugovorima. Ali i bez obzira na određene ekonomske i političke probleme koje bi mogle izazvati, ovakve tendencije ne mogu bitno narušiti socijalističke odnose. U stvari, tu je reč o sličnom pitanju kao što su, na primer, u oblasti raspodele odnosi između tendencija ka uravnilovci i ka privilegijama. Kao i u ovom pitanju, i tamo će biti potrebna stalna društveno-politička akcija protiv jednih i drugih krajnosti.

Praksa će pokazati kakve će regulativne mere biti potrebne da bi se takve pojave svele na minimum. No jasno je da to ne zavisi samo od takvih mera već i od političke i organizatorske akcije i pomoći svih stvaralačkih faktora socijalističkog društva. Verujem da bi i ugovori između sindikata, komora i drugih društvenih organa, o kojima sam ranije govorio, takode mogli igrati značajnu usmeravajuću ulogu u oblasti tih odnosa.

Sem toga, svuda gde je reč o udruženom radu, o zajedničkom snošenju rizika, o zajedničkoj zavisnosti od postignutih rezultata u podizanju produktivnosti rada, stope dohotka itd., udružena preduzeća moraju stvoriti i adekvatna tela radi zajedničkog upravljanja i preuzimanja niza drugih uzajamnih obaveza koje se odnose na međusobnu odgovornost udruženih preduzeća da bi se zajednički rad obavljao pod optimalnim uslovima. Očigledno je da će preduzeće koje ulaže u razvoj drugog preduzeća biti veoma zainteresovano da li će ovo zaista iskoristiti sopstvene materijalne i subjektivne uslove za realizaciju zajedničke akcije i međusobnih obaveza. Ako pitanje materijalnih odnosa bude pravilno rešavano, u skladu sa ranije pomenutim načelima, ne treba se bojati učešća ulagača u zajedničkom upravljanju, jer je onda zaista i reč o obezbeđenju uslova za postizanje više produktivnosti rada i ekonomičnosti celokupnog poslovanja. Očigledno je da će preduzeća

međusobnim ugovorima morati raščistiti područje zajedničkih interesa i rizika i na toj bazi izgraditi celokupni mehanizam uzajamnih obaveza, sve do stvaranja zajedničkih organa, zajedničkog rešavanja nekih kadrovskih problema itd.

Ekonomski odnosi zasnovani na takvim principima značiće da će samoupravno pravo radnog kolektiva na upravljanje sredstvima proširene reprodukcije biti obezbeđeno pod jednakim uslovima, bez obzira na to gde su ta sredstva uložena — u sopstveno ili u drugo preduzeće, ili u banku. To znači da će ih radni kolektiv ulagati tamo gde ona mogu dati najpovoljniji materijalni efekat, a napose efekat u podizanju produktivnosti rada i dohotka. S druge strane, jasno razrađeni principi o obaveznoj amortizaciji svakog uloženog kapitala ukidaju mogućnost uspostavljanja bilo kakve vrste sopstveničkih prava i odnosa i bilo kakve pojave eksploatacije tuđeg rada na osnovi sopstveničkog prava. Naprotiv, zajedničko ulaganje kapitala pretvara se onda u udruživanje rada na principima samoupravljanja. Jer svaki uloženi kapital se putem »amortizacije«, odnosno učešćem u podeli dohotka, postepeno »gasi«, to jest kao društveni kapital prelazi pod kontrolu i samostalno upravljanje radnog kolektiva koji ga je svojim živim radom reprodukovao. Samim tim će sloboda preduzeća da angažuju svoja sredstva proširene reprodukcije tamo gde ona mogu da im donesu najveću korist biti u isto vreme i naj snažniji stimulus ka integraciji i udruženoj borbi za višu produktivnost društvenog rada i ka stalnoj reprodukciji socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa na sve višem nivou.

Interes za takva ulaganja imaće sva preduzeća, bez obzira na opštinske, republičke, pa čak i državne granice, jer se ova ulaganja u tom slučaju indentifikuju sa normalnom težnjom za kooperacijom i drugim oblicima integracije radi unapređenja proizvodnje, podizanja produktivnosti rada i uključivanja u međunarodnu podelu rada svakog radnog kolektiva i radnika pojedinačno.

Bilo je i predloga da preduzeća uvedu akcije putem kojih bi radnici ulagali svoje uštede u korist preduzeća i učestvovali u čistom dohotku preduzeća u obliku »akcija«. Nisam uveren da su takve sugestije ekonomski realne, a mogu biti i veoma štetne sa društvenopolitičkog gledišta, jer mogu čak razarati princip dohotka na osnovi raspodele prema radu, ako bi takve akcije dobile karakter privatno-sopstveničkih odnosa. Očigledno je da bi takve akcije u svakom slučaju morale biti amortizovane u normalnom roku koji obezbeđuje ekonomske interese radnog kolektiva. U suprotnom, one bi se

pretvorile u instrumenat izvesne eksploatacije radnog kolektiva od strane pojedinaca, odnosno postale bi izvor dohotka bez učešća neposrednog sopstvenog rada. Zato mi se čini da sve odnose te vrste treba uvoditi i razvijati pre svega kao specifične oblike dugoročnih i na međusobnom riziku zasnovanih kreditnih odnosa, a ne kao koncesiju privatnosopstveničkom akcionarskom odnosu. U tom cilju morali bismo bitno obogatiti sredstvima i oblicima naš kreditni sistem i mehanizam, spuštajući ga sve do preduzeća i zadruga.

Mislim da lična novčana sredstva mogu biti korisno uložena u banke i druge slične organizacije na osnovi takvih novih oblika i odnosa u kreditnom sistemu, a mogu, eventualno, biti korišćena i unutar pojedinih privrednih organizacija, ali opet kao kreditna sredstva pod specifičnim uslovima koji moraju biti društveno utvrđeni u kreditnom sistemu.²

Princip da se svaki uloženi kapital u određenim rokovima putem amortizacije »ugasi«, što će se utvrditi ugovorima između udruženih preduzeća, nikako ne znači da istekom toga roka prestaje njihov udruženi rad. Preduzeća bi trebalo da imaju mogućnosti da se ugovorom međusobno obavežu na reinvestiranje jednog dela dohotka, ili na obavezna dodatna ulaganja u trajnije oblike kooperacije, ili druge vidove udruženog rada uopšte. Razume se, zato je potrebno da ugovori u nas dobiju daleko veću snagu nego što je imaju danas. Vrlo je verovatno da će taj proces često dovoditi i do tešnjeg organizacionog povezivanja, do stvaranja združenih samoupravnih proizvodnih i drugih privrednih organizacija, koje će zajednički planirati celokupno svoje privređivanje, stvarati zajedničke banke, naučnoistraživačke organizacije itd. Međutim, i u takvoj velikoj organizaciji i pri takvoj centralizaciji akumulacije svaki radnik će u svakom od združenih preduzeća, kroz samoupravne ekonomske odnose, uvek znati da se svaki dinar koji je iz njegovog viška rada, odnosno viška rada njegovog kolektiva, uloženi u združeno preduzeće uvek vraća njemu samome, pošto je izvršio svoju ulogu u zajedničkoj proizvodnji i time doprineo

² Krajem 1971. godine donet je Zakon o hartijama od vrednosti (»Službeni list SFRJ«, br. 58/71) kojim je regulisano pitanje njihovog izdavanja i korišćenja. Ovim zakonom organizacije udruženog rada, interesne zajednice, društveno-političke zajednice i druga društvenopravna lica ovlašćeni su da izdaju obveznice koje mogu upisivati sva domaća i inostrana pravna i fizička lica. Upisom obveznica stiče se pravo na povraćaj glavnice u određenim rokovima, kao i na kamatu čija visina nije ograničena

produktivnosti njegovog rada i povećanju njegovog ličnog dohotka — razume se, zavisno od toga u kojoj meri je taj dinar uloženi racionalno i rentabilno. Svaki ekonomski odnos koji bi narušavao to elementarno radnikovo pravo značio bi narušavanje samoupravnih socijalističkih odnosa.

Kroz prizmu takvih odnosa treba gledati i na problem uvoza stranog kapitala.³ Mislim da je to neophodno ako jedna relativno mala i nedovoljno razvijena privreda, kao što je naša, hoće da se razvija bržim tempom. I to ne samo zato što se mi još uvek nalazimo na donjoj lestvici srednjerazvijenih zemalja, ili na gornjoj skali nedovoljnorazvijenih zemalja, već pre svega zbog toga što to zahteva savremeni razvoj proizvodnih snaga u svetu uopšte. Epoha zatvorenih nacionalnih ekonomija je već davno prošla, i to čak za mnoge veće i razvijenije zemlje nego što je Jugoslavija. Ako naša privreda ne bi bila u stanju da se na odgovarajući način uključi u kretanja savremene svetske privrede i da na taj način obezbedi i ekonomsku ravnopravnost i nezavisnost naroda Jugoslavije, postaćemo *via facti* ekonomski i politički privesak razvijenijih zemalja.

Uostalom, mi smo i do sada bili toga svesni i od samog početka naše privredne izgradnje stalno srno nastojali da angažujemo strani

³ Ulaganje sredstava stranih pravnih i fizičkih lica u domaću privrednu ili drugu radnu organizaciju radi ostvarivanja zajedničkih poslovnih ciljeva, uz zajednički rizik, regulisano je Zakonom o sredstvima privrednih organizacija (prečišćeni tekst) (»Službeni list SFRJ«, br. 10/68) i Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o sredstvima radnih organizacija (»Službeni list SFRJ«, br. 34/71). U Amandmanu XXII Ustava SFRJ i ustavno se garantuju materijalna prava inostranih ulagača u smislu da se prava stranog lica na sredstva koja ulaže u domaću radnu organizaciju ne mogu posle zaključenja ugovora umanjiti zakonom ili nekim drugim aktom. Konkretni poslovni odnosi utvrđuju se ugovorom, u skladu sa odredbama ovih zakona i sa drugim propisima, kojima su regulisana pitanja poreskih obaveza stranog saugovarača, prava na transfer itd.

Ugovori o ulaganju sredstava stranih pravnih i fizičkih lica u domaću radnu organizaciju u cilju zajedničkog poslovanja ne mogu se zaključiti u oblasti bankarstva, osiguranja, unutrašnjeg saobraćaja, trgovine, komunalnih i sličnih uslužnih delatnosti i društvenih službi, osim u oblasti naučnoistraživačkog rada. U izuzetnim slučajevima — po odobrenju SIV-a — mogu se zaključivati ugovori i u ovim oblastima ukoliko će to doprineti bržem razvoju odnosno oblasti. Zakonom je utvrđeno da sredstva koja strani partner ulaže u domaću radnu organizaciju ne mogu biti manja od 1500000 dinara.

Isto tako, vrednost ukupnih sredstava koja strani saugovarači ulažu na osnovu ugovora u domaću privrednu organizaciju mora biti manja od ukupnog iznosa sredstava koja ulažu domaće privredne organizacije (sem u izuzetnim slučajevima — na osnovu posebne odluke Savezne skupštine). Ugovorom se može obrazovati i zajednički organ (poslovni odbor) radi vođenja zajedničkog poslovanja.

kapital. Doduše, to smo činili samo putem primanja inostranih zajmova. Pitanje je da li je to uvek i najjeftiniji način angažovanja stranog kapitala. Ako se imaju u vidu kamate i na to još cena licenci koje smo kupovali u inostranstvu — a koje su veoma često zastarevale pre nego što su uopšte došle do punog izražaja u našoj proizvodnji — onda se nikako ne bi moglo tvrditi da smo jeftino angažovali strani kapital. Uostalom, taj teret cela naša privreda i danas oseća.

Ne želim time da podvrgavam kritici našu dosadašnju politiku u tom pogledu. Naprotiv, mislim da je ona bila ne samo jedino moguća nego i veoma razumna, jer nismo mi ti koji možemo nametati svetu svoje zakone, već ih u daleko većoj meri svet nameće nama. I pored visoke cene kapitala koju smo platili, ona je ipak bila još uvek u granicama naših ekonomskih interesa. O tome govori i veoma brz tempo našeg privrednog razvoja.

Međutim, sada se postavlja pitanje da li i dalje možemo ostati samo pri toj formi angažovanja stranog kapitala. Ako polazimo od zaključka da nije dovoljno samo ulagati u našu privredu, već da treba ulagati na takav način da se naša privreda što aktivnije i što efikasnije uključuje u svetsku podelu rada i kooperaciju, i u druga integraciona kretanja koja su karakteristična za savremeni razvoj proizvodnih snaga u svetu, onda je očigledno da to više nije dovoljno. Ako govorimo o integraciji unutar zemlje, moramo imati pred očima činjenicu da od te integracije neće biti ništa ako se ona istovremeno ne bude odvijala i preko naših državnih granica.

No očigledno je mi ne možemo prepustiti uvoz stranog kapitala stihiji. Pre svega, ne možemo dozvoliti stranom kapitalu pravo da stiče sopstveničke pozicije u našoj privredi, odnosno da menja socijalističke samoupravne društvene odnose. Prema tome, posmatrano sa društveno-političke tačke gledišta, možemo se saglasiti sa onim oblicima angažovanja stranog kapitala koji obezbeđuju *ravnopravni obostrani materijalni interes*, ali koji *ne zadiru u naše društveno-ekonomske odnose* — drugim rečima, koji u krajnjoj liniji uvek ponovo reprodukuju socijalističke samoupravne odnose.

Mislim da ekonomski odnosi o kojima sam ranije govorio, to jest koji važe za saradnju između naših preduzeća i njihova uzajamna ulaganja, u principu mogu i treba da važe i za angažovanje stranog kapitala. Drugim rečima, angažovani strani kapital ne može ni u kom pravcu ograničavati samoupravna prava naših radnih kolektiva. Ali ako on zajedno sa tim kolektivima snosi rizik, zajedno se

angažuje na tržištu i ulazi u razne oblike kooperacije, onda nema razloga da odbijamo oblik njegovog učešća u podeli dohotka kakav odgovara obostranim ekonomskim interesima, kao i ravnopravan uticaj na one poluge stručnog rukovođenja radom i poslovanjem preduzeća od kojih zavisi njegov optimalni uspeh, kakav je u interesu oba partnera. Razume se da se i amortizacija uloženog stranog kapitala mora vršiti na istim principima o kojima sam govorio u vezi sa problemom zajedničkih ulaganja domaćih preduzeća, vodeći pri tome računa o ravnopravnim materijalnim interesima oba partnera, odnosno kako naše socijalističke privrede tako i nosioca stranog kapitala.

Pod takvim uslovima neosnovan je svaki strah da bi uvoz stranog kapitala mogao menjati društvene odnose ili uticati na ekonomsku nezavisnost naše zemlje. Jer u takvim odnosima angažovani strani kapital će se uvek reprodukovati samo u socijalističkim odnosima naše samoupravne radne organizacije. Ne treba, naime, zaboraviti da karakter kapitala ne određuje novac kao takav, već društveni odnosi. Svako ulaganje u uslovima naših društveno-ekonomskih odnosa može samo reprodukovati socijalističke i samoupravne odnose, kao što svako ulaganje našeg kapitala u jednoj kapitalističkoj zemlji može reprodukovati samo kapitalističke odnose.

Na taj način ravnopravnost oba partnera biće uvek obezbeđena. Razume se da će pored toga biti potrebni i drugi dodatni regulativni instrumenti, koji će obezbediti potrebnu državnu kontrolu, usmeravanje i usklađivanje sa planom. Jer trenutni interes određenog našeg radnog kolektiva ne sme biti jedino merilo za angažovanje stranog kapitala. Biće neophodno da sve takve pojedine akcije budu na određeni način usklađene sa zajedničkim interesom jugoslovenske privrede, sa realizacijom plana, kao i sa određenim spoljnopoličkim interesima naše zemlje, koje takode ne treba potcenjivati. Razume se, treba izbeći i drugu krajnost, naime da svaka pojedina takva akcija bude zavisna od samovolje ovog ili onog upravnog organa. Očito je da će savezni zakon u tom pogledu morati da utvrdi veoma određene kriterijume o tome kada, ko i na osnovi kakvih uslova može odobravati ili odbijati zaključivanje ugovora.

Takvi ekonomski odnosi će svakako biti mnogo efikasnija zaštita naše privrede i društvenog sistema u odnosu na moguće negativne tendencije stranog kapitala, nego što su neke klasične

zaštitne mere kojima se kapitalističke privrede brane od štetnih uticaja uvoza kapitala. Na primer, čak i takva odredba da domaći kapital mora učestvovati sa najmanje 50% zajedničkih ulaganja nema u našim uslovima posebnog značaja. Jer u ekonomskim odnosima u nas, o kojima sam ranije govorio, živim radom uvek upravlja sam kolektiv i njegove obaveze prema inostranom ulagaču nisu svojinske, već ugovorne prirode, na osnovi obostranog ekonomskog interesa. Sem toga, uloženi kapital će se automatski amortizovati putem podele dohotka, na način koji će biti u ekonomskom interesu oba partnera i koji će, sam po sebi, neprestano menjati kvantitativni odnos između zajednički uloženi kapitala. Razume se, ako ulagač bude reinvestirao deo profita, onda odnos između udela uloženi kapitala može biti trajniji, ali ako to ne bude činio, onda će se udeo stalno menjati u korist radnih kolektiva. Na taj način se, u stvari, i ulaganja ove vrste u krajnjoj liniji svode na specifični kreditni odnos, ali na način koji može angažovati i druge interese ulagača, a ne samo finansijske, i koji može biti baza trajnije kooperacije naših privrednih organizacija sa inostranim. Inostranom ulagaču će u takvim uslovima biti jasno da on ovim ulaganjima ne stiče klasična svojinska prava u jugoslovenskom preduzeću, ali stiče sasvim određene i dugoročno utvrđene direktne i posredne ekonomske i druge koristi, pa će se prema karakteru te koristi odlučivati da li mu se ulaganje pod takvim uslovima isplati ili ne.

Postavlja se pitanje da li će pod takvim uslovima strani kapital imati interesa da se povezuje sa našom privredom. Mislim da se na to može odgovoriti približno isto kao i u pogledu domaćih ulaganja. Onaj kapital koji teži rentijerstvu i eksploatatorskoj profitnoj stopi, ili onaj iza kojeg bi stajali politički ciljevi da se izmeni socijalistički društveni sistem u nas, neće imati ni interesa ni mogućnosti da se angažuju u našoj privredi. Međutim, onaj strani kapital koji teži razvijanju raznih oblika kooperacije sa našom privredom i koji je spreman da prihvati princip ravnopravne ekonomske koristi, taj će imati razloga da se angažuje. Razume se da će i u tom pogledu krajnja granica našeg ekonomskog interesa i materijalnih koncesija koje možemo dozvoliti, a da ne budemo eksploatisani, biti ujedno i krajnja granica za angažovanje stranog kapitala. Međutim, van takvih okvira niti možemo niti smemo ići ako želimo da obezbedimo svoju ekonomsku i političku nezavisnost i onemogućimo da bilo koji spoljni faktori utiču na razvoj naših socijalističkih samoupravnih odnosa.

Na kraju bih posebno želeo istaći da bi se takvi ekonomski odnosi u zajedničkom ulaganju možda mogli razviti u veoma značajan faktor proširivanja oblika naše ekonomske saradnje sa privredama socijalističkih zemalja, jer se ta saradnja sada uglavnom odvija u okvirima klasičnih kupoprodajnih odnosa, koji su pretesni čak za kapitalistički, a kamoli za socijalistički svet.

Mislim da neću preterati ako kažem da rešavanje svih ovih problema o kojima sam govorio u vezi sa zajedničkim ulaganjima i oblicima koncentracije proizvodnje i centralizacije akumulacije, kao i u vezi sa oblicima angažovanja stranog kapitala, predstavlja jedan od najznačajnijih novih koraka u oblikovanju našeg privrednog sistema na bazi socijalističkog samoupravljanja. U izvesnom smislu ceo ovaj sklop odnosa se upravo ovim rešenjima zaokružuje u jedan jedinstveni sistem. On treba da dovede do ubrzanog tempa integracije naše privrede kao celovitog samoupravnog društveno-ekonomskog sistema, to jest sistema socijalističkih proizvodnih odnosa koji otvara široke i dugoročne perspektive za napredak socijalističkog društva na društveno-ekonomskim i političkim osnovama samoupravljanja. Te perspektive isključuju ne samo opšte ili parcijalno vraćanje na kapitalističko-sopstveničke odnose i na buržoasko-politički sistem već i na metode i odnose etatističkog ekonomskog i političkog centralizma. Prema tome, nama je danas pre svega potrebno to da se i na tom području odlučno latimo konkretnih zadataka u izgradnji naše prakse u okviru takvih odnosa. A tu treba angažovati sve društvene faktore, od nauke, odgovornih društvenih faktora i Saveza komunista do neposredne privredne prakse.

Edvard Kardelj: »Problemi naše socijalističke izgradnje«, knjiga VIII, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Redakcija Kultura, Beograd, 1972, str. 337—398

SOCIJALISTIČKO SAMOUPRAVLJANJE JE ISTORIJSKA NUŽNOST I IZRAZ ČOVEKOVIH ŽIVOTNIH INTERESA

Intervju francuskom publicisti Žan Driu (Jean Dru), 19. septembra 1968. godine. Intervju je objavljen u časopisu »Autogestion« br. 8 (za jun), Pariz, 1969. godine. Pod naslovom: »Da li je samoupravljanje u Jugoslaviji gradilište ili fasada jednog empirijskog socijalizma?« pod istim naslovom intervju je objavljen u časopisu »Socijalizam« br. 7 8, Beograd, 1969. godine.

U pripremanju intervjuja za objavljivanje u ovoj knjizi izostavljen je uvodni tekst uz intervju koji je napisao J. Dri.

Naslov rada za ovu knjigu dala je redakcija

PITANJE. Između teorijskih načela za koja se smatra da određuju ovaj ili onaj vid društvenog života i stvarnosti gotovo uvek postoji znatan jaz. Kako u tom pogledu stoje stvari sa samoupravljanjem?

ODGOVOR. Pre svega, ne treba zaboraviti da je kao opšti društveni sistem socijalističko samoupravljanje tek na početku svoga razvitka i da ono, u stvari, pravi prve korake. Međutim, politički uticaj samoupravnih odnosa već sada je veoma velik, toliko velik da se u našoj zemlji ni jedna politička snaga ne može otvoreno izjasniti protiv samoupravljanja a da se ne izloži opasnosti da se neposredno sukobi sa shvatanjima koja vladaju u masama radnih ljudi. Otpora svakako ima, ali oni traže zaobilazne, okolišne puteve da bi se ispoljili. I kod nas ima ljudi koji smatraju da samoupravljanje predstavlja gotovo kaos. To podseća na razdoblje u kome su, posle propasti apsolutne monarhije, konzervativni duhovi tvrdili da demokratija i sloboda u trgovini i industriji predstavljaju kaos. Ali, kada naš radnik posmatra stvari iz ugla svojih svakodnevnih interesa, i kada bira među formulama koje mu nudi savremeni svet, on se bez oklevanja odlučuje — to važi za ogromnu većinu radnika — za samoupravljanje. Čini mi se da to dosta ubedljivo dokazuje: prvo, da su samoupravni odnosi već postali izraz čovekovih svakodnevnih interesa i, drugo, da tu nije u pitanju efemerna i slučajna pojava, već jedna neizbežna istorijska nužnost. Ipak, ono što važi za opštu orijentaciju razvoja svakako ne

vredi za brojne konkretne situacije, rešenja i tendencije u okviru našeg samoupravnog sistema.

U našoj domaćoj štampi, u našim publikacijama, a naročito na konferencijama i kongresima naših društveno-političkih organizacija, kritičke analize samoupravljanja daleko su uočljivije od sklonosti ka samozadovoljstvu. Međutim, tačno je da se — kao što Vi ističete — kada naši ljudi danas pišu i govore u inostranstvu, njihova istupanja veoma često svode na apologetsko i površno prikazivanje našeg sistema. Ova apologija po svoj prilici potiče otuda što smo godinama morali u našoj sopstvenoj zemlji da se borimo ne samo protiv napada koji su dolazili spolja već i protiv unutrašnjih neprijatelja samoupravljanja. Naše samoupravljanje postoji već osamnaest godina. Za sve to vreme ono se razvijalo neprestano se sukobljavajući sa raznim otporima. Ovi otpori su naročito ojačali oko 1960. kada je jedan deo tehnokratije počeo da se povezuje sa dogmatskim snagama. Ali, upravo je pritisak radničkih masa nametnuo razvitak u smeru progresa.

PITANJE. Uvođenje novina na području tehnologije iziskuje značajna ulaganja i praćeno je rizicima. Pošto ova ulaganja treba dobrim delom da budu samofinansirana na račun neposredno raspodeljenog dohotka, može se misliti da samoupravljanje mestimično povlači za sobom kočenje u uvođenju novina i odbojnost prema ukidanju suvišnih mesta. S druge strane, povećanje produktivnosti često zahteva prestrukturiranje, menjanje zaposlenog osoblja i ekonomisanje radnom snagom, što rada nesigurnost u pogledu zaposlenja. Da li jugoslovensko iskustvo omogućava da se u pogledu pomenutih pitanja izvuče neka opšta pouka?

ODGOVOR: Prema Vašim konstatacijama, u zavodima »Iskra« u Kranju i u elektronskim fabrikama u Nišu »drže korak« sa tehnologijom u zapadnoj Evropi, mada su u njima za relativno klasične proizvodne postupke. Što se tiče istraživanja i razvoja, Vi pominjete slabost usklađene akcije na nacionalnom planu i dodajete da u tangiranim sredinama žale zbog tog nedostatka koordinacije. Na čemu zasnivate ovo poslednje mišljenje?

PITANJE. Na onome što su mi rekli funkcioner odgovoran za razvoj preduzeća u Kranju, jedan profesor elektroničar sa međunarodnim ugledom i inženjer koji se neposredno bavi ovim pitanjem u Saveznoj privrednoj komori.

ODGOVOR: Preobražavajući naglo i nasilno stare, već »uhodane«, proizvodne odnose, svaka revolucija igra, bez sumnje,

ponekad i privremeno razornu ulogu. I u našoj zemlji morali smo da uništimo staro da bismo mogli da izgrađujemo novo. Ne mogu da kažem da se ti revolucionarni preobražaji, pa čak i naša traganja na području samoupravljanja, nisu u izvesnim slučajevima ispoljili u razaranjima, ne fizičkim, već u oblasti produktivnosti rada.

Ekspanzija naših proizvodnih snaga — koja predstavlja osnovu samoupravnih odnosa — bila je, svakako, veoma brza posle socijalističke revolucije. Veoma brzo smo izgradili fabrike i povećali naš nacionalni dohodak. Ali produktivnost rada nije napredovala dovoljno brzim tempom. Ipak, možemo tvrditi da se društvena produktivnost rada povećavala uporedo sa razvijanjem samoupravljanja kao sistema i specifičnog modela privredne aktivnosti. Tako je, na primer, u periodu 1953—1956, to jest u godinama posle prelaženja na sistem samoupravljanja, deo produktivnosti rada u povećavanju naše društvene proizvodnje iznosio 11%. Poslednjih godina taj deo iznosi oko 70%. Naše samoupravljanje omogućilo nam je da dostignemo produktivnost rada koja je znatno veća od produktivnosti rada postignute etatističkim načinom upravljanja u bilo kojoj drugoj socijalističkoj zemlji čije su proizvodne snage na istom nivou kao i u našoj zemlji. Isto tako, poređenje sa susednim kapitalističkim zemljama — ako se, očigledno, vodi računa o razlikama u stepenu razvoja proizvodnih snaga — ukazuje na to da produktivnost u Jugoslaviji pokazuje tendenciju da relativno brže raste nego u tim zemljama.

Jugoslovensko iskustvo i rezultati koje smo već zabeležili pobijaju sve sumnje i sve skeptičke tvrdnje prema kojima bi samoupravljanje dovelo do pada produktivnosti i stagniranja proizvodnje. Međutim, pogrešno je, razume se, praviti statička poređenja između nivoa naše privredne razvijenosti i nivoa privredne razvijenosti drugih zemalja, i tražiti jedino u sistemu samoupravljanja uzroke naše relativne nerazvijenosti i našeg relativnog zaostajanja. Oni su posledica pre svega veoma teškog vekovnog nasleđa, našeg materijalnog zaostajanja i vrlo snažnih ostataka našeg starog mentaliteta koji se suprotstavljaju modernizaciji itd. Naime, u vreme kada je počela socijalistička revolucija Jugoslavija je bila zaostala zemlja u kojoj su kadrovi stručnjaka bili veoma malobrojni i u kojoj primena naučnih ostvarenja nije bila gotovo nimalo razvijena. Samo po sebi ovo zakašnjenje ometa naša preduzeća da brže rešavaju ekonomske probleme sa kojima se suočavaju. Ono opterećuje i ometa i razvoj samoupravljanja i

unutrašnjih privrednih odnosa. Ne mogu da se složim sa mišljenjem prema kome bi samoupravljanje kočilo napredak tehnologije. Naprotiv, nizak nivo tehnologije koči samoupravljanje. Prema tome, samoupravljanje kao sistem ne treba da bude posmatrano statički, već pre svega u funkciji tempa razvoja koji ono omogućava da se dostigne.

Kao što ste Vi podvukli, povezivanje privrede i nauke i društveno koordiniranje ovih procesa predstavljaju jedan od problema koje moramo da rešimo. Izražen u procentima nacionalnog dohotka, nacionalni napor u oblasti naučnog istraživanja jednak je naporu visoko razvijenih zemalja. Ali čvor problema je u tome što je opšti nivo našeg materijalnog razvitka relativno nizak (naš nacionalni dohodak po jednom stanovniku iznosi otprilike 600 dolara). Zato naša privreda odveć sporo uspostavlja veze sa naukom. Što se tiče nauke, ona dobrim delom i dalje ide starim putevima. Ali mladi napredni kadrovi koji se već javljaju u istom mah u naukama i u privredi nastoje da pojačaju integraciju nauke i prakse u svim područjima društvenog rada.

PITANJE. Da vidimo sada, ako se slažete, kakvu ulogu igraju viši kadrovi u samoupravljanju. Uticaj inženjera i viših kadrova u centralnom radničkom savetu »Elektronske industrije« i »Iskre« izgleda prevelik. Ova dva »koncerna« pripadaju naprednom sektoru industrije i u neku ruku unapred pokazuju — kako svojom veličinom, tako i nivoom svoje tehnologije — kakvo će biti stanje brojnih jugoslovenskih preduzeća u narednim godinama. Uostalom, posmatrani fenomen se ispoljava u 22 najbolja preduzeća u Sloveniji koja je proučila grupa sociologa i ekonomista na radu u republičkoj sindikalnoj organizaciji. Osim toga, prema rezultatima do kojih je došla ova ekipa, interesovanje za aktivno upravljanje, procenjeno u istom mah prema broju polaznika raznih tečajeva i seminara posvećenih samoupravljanju i prema ukupnom broju časova na njima, nepromenjeno je posle 1960. ili je u lakom opadanju. Ne ukazuju li ove činjenice na skretanje prema upravljanju profesionalnog karaktera pod nadzorom izabranih nadležnih organa?

ODGOVOR. Prevaga inženjera i stručnjaka uopšte, ako ne u pogledu broja, a ono bar što se tiče aktivnog sudelovanja u centralnom radničkom savetu velikih preduzeća, doista predstavlja dosta rasprostranjenu, pa čak možda i dominantnu pojavu. U izvesnim preduzećima ova pojava je očigledno, uzrok raznih sukoba. Ipak, što se mene tiče, ja iz toga ne izvlačim zaključak o kome Vi govorite. Pre svega, znanje je jedna proizvodna snaga koja za radnika ima isti značaj kao i tehnika ili tehnologija. Prema tome, normalno je da radnik pri rešavanju pitanja koja zahtevaju znanja

veća od njegovih sluša one koji više znaju i ukazuju im poverenje. Ovaj stav nije samo normalan; on je isto tako i jedino istinski napredan i demokratski, inače samoupravljanje ne bi moglo da se održi. Stoga, uostalom, statističke studije koje pominjete ne dokažu da samoupravljanje neće moći da se održi. One predstavljaju, u većoj ili manjoj meri, samo odraz strukture znanja i informisanosti u našim preduzećima. Ukoliko se znanja sve većeg broja radnika budu proširivala, utoliko će više oni biti informisani i utoliko će njihovo sudelovanje u samoupravljanju biti efikasnije. To je, uostalom, razlog zbog koga mi danas posvećujemo veliku pažnju ne samo obrazovanju radnika, već, takođe, i pre svega nužnosti da se oni informišu — bez obzira na stepen njihovog obrazovanja — o glavnim problemima o kojima oni treba da se izjasne. U stvari, nije radnik onaj koji treba da proučava probleme i nalazi optimalne ekonomske, komercijalne i tehnološke formule. U radničkom savetu on treba da kaže »da« ili »ne« na osnovu konkretnih predloga koji mu budu prezentirani. Ali on će moći da kaže »da« ili »ne« sa punim poznavanjem stvari samo ako je dobro informisan, ako mu je poznato značenje ovog ili onog predloga. U tom cilju njega treba da informišu ne samo stručnjaci iz njegovog sopstvenog preduzeća već i stručne službe izvan njegovog preduzeća koje treba da budu sposobne da kritički analiziraju aktivnost i tehnološki razvitak preduzeća. A kada radnik raspolaze takvim podacima, on vrlo dobro zna da pravi potrebna poređenja i donosi kompletne odluke. Uostalom, ni sam poslanik nije sveznajući čovek, pa ipak on u parlamentu glasa za propise i zakone.

Osim toga, iako je uticaj stručnjaka veoma jak, on nije neograničen čak ni u nerazvijenim kolektivima u kojima je obrazovni nivo radnika nizak. Sve odluke stručnih službi moraju biti iznesene pred radnički savet da bi ih on odobrio. Drugim rečima, uprkos svemu, te službe moraju da ubede radnike i da dobiju njihovu saglasnost. Iako se nekima čini da to predstavlja demokratski formalizam zato što se često događa da radnici čute ili ne govore dovoljno, činjenica je da se u većini naših radnih kolektiva interesovanje radnika vrlo jasno ispoljava — pa makar to bilo i posredstvom malog broja osoba — i da kroz ovaj mehanizam oni kontrolišu ceo rad svoga preduzeća. Doista ne vidim zašto bi se od radnika u preduzećima tražilo više nego što se traži od poslanika koji i sami u većini slučajeva samo vrlo retko uzimaju reč, prepuštajući to onima kojima ukazuju poverenje.

Drugim rečima, u razvoju samoupravljanja ima problema, pa čak i deformacija i protivrečnosti. Daleko od toga da predstavljaju dokaz nesposobnosti za život ili profesionalizaciju samoupravljanja, to su samo pojave koje su neodvojive od jednog istorijskog procesa. Radnici su dovoljno zreli da bi znanje cenili po njegovoj pravoj vrednosti, pošto u krajnjoj liniji njihova lična sudbina od njega zavisi. U isti mah oni znaju da se pokažu odlučni kada treba da brane svoj sopstveni materijalni i društveni interes. Kada je on posređi, česti su sporovi i sukobi. Samoupravljanje zahteva da ovakvi sukobi budu jednodušno rešeni kroz jedan društveni dogovor. Ni jedna od dve strane ne može jednostranim činom da nametne svoje rešenje. Stoga nema ni diskusija ni sukoba u onim preduzećima u kojima radnici odobravaju predloge stručnih službi, bilo da je ta saglasnost stvarna, bilo da radnici nisu dobro informisani. U drugom slučaju, sukobi obično izbijaju u preduzeću onda kada se politika koju je radnički savet usvojio sukobi sa teškoćama i naposljetku dovede do neuspeha. Ali upravo kroz tu praksu samoupravljanje se razvija i stiče svoju političku snagu. Dužnost brojnih generacija biće da iskoriste ovo iskustvo da bi usavršile funkcionisanje samoupravnog sistema. Mi samo krčimo nove puteve.

PITANJE: Tako sasvim prirodno dolazimo na pitanje odnosa između odgovornosti i moći odlučivanja. Kao što su mi u Kranju rekli, Vi dobro poznajete teškoće koje su u tom pogledu iskrsele u »Iskri«. Vi ste odbacili rešenje koje su preporučivali švajcarski stručnjaci i lično ste intervenisali u prilog potpunog poštovanja pravila samoupravljanja. Vi ste maločas naveli razloge za takav stav. Međutim, tehnički rukovodioci i dalje se sukobljavaju sa preprekama od čijeg redukovanja zavisi postizanje kompetitivnosti na svetskom, pa čak i na domaćem tržištu.

ODGOVOR: Ne sumnjam u to da je u sadašnjim uslovima zadatak direktora i drugih rukovodećih kadrova u preduzećima veoma složen. Ali, ukoliko se samoupravljanje više razvija, utoliko se njihov interes u osnovi poistovećuje sa interesom radnika kada je reč o radu i ekspanziji preduzeća, uključujući tu njegovu kompetitivnost na svetskom i domaćem tržištu. Uostalom, visok procenat glasova koje inženjeri i viši kadrovi obično dobijaju prilikom izbora u centralni radnički savet pokazuje, bez sumnje, da u očima običnih radnika ta profesionalna kategorija u stvari predstavlja sastavni deo radničke klase. U primerima koje ste naveli problem se sastoji u

usklađivanju prava i odgovornosti koje direktori i ostali kadrovi iz uprave preduzeća treba da imaju u samoupravnom sistemu. Međutim, u »Iskrinim« tvornicama rukovodeći tehnički kadrovi su bili pokušali da uvedu menadžerstvo u samoupravljanje i da se oslobode svojih odgovornosti, gušeći tako, u stvari, radničko samoupravljanje. Kad bismo danas sproveli među tehničkom inteligencijom referendum »za« ili »protiv« samoupravljanja, ona bi se u načelu izjasnila za samoupravljanje. Ali, kad bi toj istoj tehničkoj inteligenciji društvo poverilo da uredi samoupravljanje onako kako to ona zamišlja, ona bi ga brzo likvidirala. To proizlazi iz današnjeg stava tehničke inteligencije. To je činjenica sa kojom naše društvo mora da računa. Niko danas ne pomišlja da osporava da je postizanje visoke efikasnosti demokratskim putem teško. Ali radnici stiču iskustvo: oni plaćaju pogreške koje čine služeći se svojim samoupravnim pravima i najbolji način da se teškoće prebrode sastoji se u poštovanju njihovog interesa i u oslanjanju na njihovu moć rasuđivanja. Bilo bi mnogo štetnije pokušavati da se izvesnim radnim organizacijama nametnu formule koje njihovi radnici ne bi razumeli i koje bi odbili da podrže. Tada bismo morali da pribegnemo državnoj prinudi da bismo im spolja nametnuli određenu organizaciju, zbog čega bismo došli u sukob sa samim načelom samoupravljanja. Osnovno je da se u radničkim savetima obezbedi prevaga interesa radnika. Tehnička inteligencija je od tada privučena da se povezuje sa radničkom klasom. Pojednostavljeno rečeno, problem se sastoji u sledećem: ili će radnik kontrolisati tehnostratu i putevi slobode, demokratije, itd. biće otvoreni, ili će tehnostrata biti kontrolisan i rukovoden odozgo, a u tom slučaju imaćemo obrnutu situaciju, dominaciju birokratskog apsolutizma.

PITANJE: Dobro Vas razumem, ali ja lično mislim da jasno shvatanje grešaka i anomalija iziskuje kolektivnu kritiku i intervenciju organizovane društvene svesti. Ovde dotičem problem koji se odnosi na ulogu društveno-političkih organizacija, a osobito Saveza komunista Jugoslavije u pogledu usavršavanja samoupravljanja. Pouku iz jednog pogrešnog izbora u vezi sa programom proizvodnje, iz preteranog individualizma jedne jedinice koja je sastavni deo jednoga kompleksa, radnici ne izvlače spontano. Afera sa džuboksovima do koje je došlo u preduzeću »Automatika« potkrepljuje ovu tvrdnju.¹ Osim toga, inkriminisane greške se ne tiču samo rdavog proračuna

¹ Preduzeće »Automatika« bilo se bacilo na proizvodnju džuboksova u nadi da će ostvariti visoke profite. Poduhvat se loše završio, ali niko nije osetio potrebu da iz njega kolektivno izvuče pouku u samom preduzeću.

rentabilnosti: one zadiru u svrhovitost jugoslovenskog društvenog sistema. Prema tome, pored tehničke analize one zahtevaju i proučavanje njihovog građanskog vida. Ovo proučavanje se može izvršiti samo na inicijativu jedne ili druge društveno-političke formacije koja deluje na samom radnom mestu. Međutim, u oba preduzeća koja sam posetio ni Sindikat ni Savez komunista Jugoslavije ne vrše ni najmanji uticaj u tom pravcu. Smatrate li ovakvo stanje stvari normalnim?

ODGOVOR. Potpuno se slažem sa Vama u pogledu neophodne integracione uloge subjektivnog činioaca. Ali bilo bi iluzorno svoditi ulogu subjektivnog činioaca na ulogu partijske organizacije ili sindikata u samom preduzeću. Te organizacije apsolutno ne predstavljaju nepogrešivog »papu«, kadrog da jednim potezom čarobnog štapića reši probleme koje ne mogu da reše ni radnički savet ni stručne službe toga saveta i preduzeća. One su, u stvari, sastavni deo radnog kolektiva i same one ne mogu dati ništa drugo do ono što daje radni kolektiv sa svim svojim službama. Ne znam da li organizacije preduzeća o kojima ste govorili rade dobro ili rđavo, ali ja im ne pripisujem — kao ni naš društveni sistem — ulogu na koju vi mislite. U našem društvu integracionu ulogu igra ceo jedan sistem društvenih činilaca — od Saveza komunista preko Socijalističkog saveza i državnog mehanizma do nauke i društvenih službi. U istom smeru deluju i ekonomski činioци kao što su banke, poslovna udruženja, privredne komore itd. Prema tome, reč je o delovanju celog jednog niza društvenih, stručnih, političkih i drugih organizacija

Ne tvrdim da sve to idealno funkcioniše i da se nikakva zamerka ne može staviti efikasnosti našeg sistema. Ali sasvim je izvesno — i iskustvo se postaralo da to pokaže — da, kada bi Savez komunista monopolisao tu ulogu, ne bismo dobili zadovoljavajuće rezultate. To je mnogo puta potvrdila ne samo naša praksa već i praksa drugih socijalističkih zemalja.

Ipak, u svemu tome Savez komunista igra izuzetno značajnu ulogu, mi čak kažemo — avangardnu ulogu. Ta će uloga biti avangardna samo ako Savez komunista bude sposoban da stvarno i objektivno, to jest bez obzira na to šta on misli o samome sebi i o svojoj ulozi, ostvari neophodnu sintezu svih stvaralačkih i naprednih snaga u društvu. Drugim rečima, on treba da bude i napredni činilac koji pomaže integraciju, koordiniranje i usmeravanje svih društvenih aktivnosti u sferi materijalnog i društvenog razvitka. Ali

Savez komunista ne može da preuzme tu ulogu tako što će se sjediniti sa etatičkim i tehnokratskim najvišim organima, već tako što će nastojati da bude organizovana društvena svest, čvrsto povezana sa istorijskim i neposrednim interesima radničke klase i radnika, kao i sa celokupnom savremenom naukom. Kao činilac koji pre svega usmerava, Savez komunista deluje na prvom mestu u samoupravnim organizacijama. Samo se po sebi razume da Savez komunista drži takođe ključne pozicije u sistemu vlasti. Ali te pozicije su usmerene tako da one obezbeđuju socijalističke i samoupravne odnose, a ne upravljanje svakodnevnim aktivnostima ljudi. Najzad, svestan imperativne nužnosti integracije, Savez komunista nastoji da konstituiše brojne ekonomske, društvene, političke i druge organizacije koje zainteresovane radne organizacije spajaju bilo horizontalno, bilo vertikalno, što omogućava da se u istom mah ostvari neophodna koncentracija sredstava i društvenog kapitala i da se izgrade veliki tehnički sistemi koje zahteva napredak tehnike i tehnologije.

Prema tome, Savez komunista se odavno odrekao svoje uloge neposrednog rukovođenja privredom: on ne odlučuje ni o poslovnoj politici, ni o planiranju u preduzećima, ni o integraciji itd. On se, isto tako, odrekao i toga da neposredno učestvuje u donošenju odluka u organima vlasti i samoupravnim organima. Međutim, to ne znači da se Partija odrekla svoje rukovodeće uloge u društvu, kao što nam to mnogi prebacuju. Reč je, naime, o preobražaju te uloge u skladu sa sve intenzivnijim razvojem demokratije i samoupravljanja. Jer, treba jasno razlikovati volju da se takva uloga nametne odzgo, snagom vlasti i autoriteta — koja je svojstvena birokratskim društvenim odnosima — od ostvarivanja te uloge u jednom demokratskom samoupravnom društvu kao što je naše društvo, kroz ceo jedan sistem uticaja avangardnih društvenih snaga. Prema tome, Savez komunista Jugoslavije i dalje prihvata svoje istorijske odgovornosti u pogledu usmeravanja, tempa i sadržine socijalističkog razvitka. On se nikada nije odrekao te avangardne uloge. On se nije nikada nije mogao odreći a da u istom mah ne prestane da se bori za samoupravne društvene odnose i ne pretvori ceo naš sistem u klasično političko društvo sa formalnom demokratijom. U stvari, Savez komunista Jugoslavije deluje kao avangardna ideološka snaga u ostvarivanju bitnih interesa radnika i u izgrađivanju samoupravnog sistema. To je osnovno i kada je u pitanju uloga koju on igra u preduzeću.

Međutim, ja nisam pristalica metoda prema kome bi naše društveno-političke organizacije trebalo da raspravljaju i izjašnjavaju se o konkretnim ekonomskim pitanjima kao što su proizvodni programi, investicije, udruživanja preduzeća itd. To bi dovelo do brkanja uloga i jačanja tehnokratskih tendencija. Ne poričem, međutim, da radnicima treba pomoći da svoje odluke donose na osnovu dubljeg poznavanja problema. Danas radnik u preduzeću još uglavnom zavisi od jednostranih informacija, od saveta i predloga koje mu daju njegove stručne službe i uprava preduzeća u kome radi. Tako su radnici često dovedeni u situaciju da odobre ili odbace ono što im se predlaže. Prema tome, neophodno je obezbediti intenzivniju i neposredniju pomoć i saradnju, pa čak i uticaj izvesnih činilaca izvan preduzeća, kao što su privredne komore i sindikati, koji bi doprineli podizanju kvaliteta odluka prezentirajući radničkim savetima merodavne analize i informacije o raznim pitanjima. Kada je reč o ovim pitanjima, posebna uloga namenjuje se državnim organima i bankama, čija ekonomska politika i saveti treba da pomažu i usmeravaju integracione procese.

PITANJE Intervencija takvih činilaca koji se nalaze izvan preduzeća predstavlja element regulisanja nacionalne privredne aktivnosti. »Samoupravljanje i regulisanje«, ova tema je vrlo bliska dvojstvu »plan — tržište«, o kome se mnogo raspravljalo u stručnoj literaturi otkako je u socijalističkim zemljama počela da se sprovodi privredna reforma.

ODGOVOR. Da, razrada ove teme doista ima najveći značaj za izgradivanje prikladne strategije u ovoj oblasti. U tom pogledu mi se sada nalazimo u nekoj vrsti prelazne faze. Prvih deset do petnaest godina posle rata imali smo centralizovan i vrlo krut sistem planiranja. Taj sistem nam je omogućio da u dotičnom periodu postignemo bitne rezultate, ali vremenom se pokazalo da je on postao kočnica smelije privredne ekspanzije, a naročito razvika samoupravljanja. U sukobu sa samoupravljanjem taj sistem je praktično bio likvidiran. Već desetak godina mi postepeno izgrađujemo jedan nov sistem planiranja, jedan sistem koji bi odgovarao samoupravnoj privredi.

Mada ne želimo da se hvalimo rezultatima koje smo postigli u tom pravcu, očigledno je da su, što se tiče privrednog razvika, naši uspesi u periodu kome daje pečat slobodnije delovanje tržišta daleko veći od uspeha postignutih u prethodnom periodu.

PITANJE. U sadašnjoj fazi ekspanzija jugoslovenske privrede velikim delom počiva na veoma velikoj slobodi delovanja radničkih saveta kao »preduzimača«. Veoma povoljna, s jedne strane, za brzi porast nacionalnog dohotka, ova sloboda ometa, s druge strane, skladnu ekspanziju. Preduzeća su sklona da se drže devize »Svako za sebe«. Ona čiji je položaj jak koriste to kod kreditnih organizama ne vodeći računa o hijerarhiji potreba čije definisanje spada u dužnost najviše političke instance. Ona preduzeća koja uživaju rentu po položaju dovijaju se da je sačuvaju. Što se tiče uskladene ekspanzije, nužnost efikasnog koordiniranja i regulisanja potvrđuje se sa primenom moderne tehnologije u velikim razmerama. Teškoće slične onima sa kojima se »Iskra« sukobljava zbog velike autonomije njenih sastavnih delova svakako će se pojaviti kada budete ušli u narednu etapu izgradivanja napredne uravnotežene privrede. Šta će se dogoditi sa samoupravljanjem i gotovo potpunom nezavisnošću radničkih saveta u trenutku automatizacije i razvijenijeg planiranja koji su neophodni za procvat socijalističkog poretka?

ODGOVOR: Ima dosta istine u onome što ste upravo rekli. Ali, po mom mišljenju, tu je manje reč o subjektivnim problemima, a više o stadijumu razvika proizvodnih snaga u našoj zemlji. Iz godine u godinu stvari se menjaju u pozitivnom pravcu. To je naročito tačno otkako je započeta naša privredna i društvena reforma, koja je ne samo dala vrlo snažan podsticaj integraciji, već je isto tako dovela preduzeća do toga da više ne mogu da računaju jedino na »sebe sama« ne sagledavajući svoj položaj i svoje perspektive u daljoj budućnosti. Duboko smo ubeđeni u to da će se ovaj proces uskoro odvijati brže i mnogo efikasnije nego da smo pribegli državnoj prinudi i dirigovanju »odozgo«. Drugim rečima, mi smo ubeđeni da ti problemi treba da budu rešavani unutar samoupravne i samoorganizovane privrede. Kad bismo odstupili od tog načela, upali bismo u etatiističko dirigovanje, u forme državno-kapitalističkih odnosa i u politički apsolutizam.

Sa privrednom i društvenom reformom, započetom 1965. učinili smo presudan korak ka jačanju uloge neposrednih proizvođača u korišćenju sredstava društvene akumulacije, u samofinansiranju privrednih organizacija u oblasti investicija itd. Mi time ipak nismo atomizirali našu privredu. Rukovođeno svojim ekonomskim interesom i svojim položajem, svako preduzeće treba i može od sada samo da se stara o neprestanom unapređivanju svoje tehnike, svoje tehnologije i saradnje sa drugim organizacijama itd. Koncentracija sredstava, koja se nekada najvećim delom vršila administrativnim putem, sada postaje stvar samoorganizovane privrede i njenih interesa.

Privredna koncentracija i centralizacija društvenih sredstava u

okviru procesa samoga društvenog rada proističu iz interesa radnika, s time što u tome važnu ulogu igra bankarski i kreditni sistem. Samo se po sebi razume da država ili, tačnije rečeno, skupština i vlada zadržavaju sredstva i instrumente koji su neophodni za obezbeđenje rukovodeće uloge društvenog plana.

Ipak, mehanizam koji funkcioniše u ovoj oblasti još se izgrađuje i ima brojne nedostatke. Povodom primera koje ste naveli, rekao bih da je problem u tome što banke raspolazu odveć skromnim kapitalom da bi mogle da finansiraju veoma zamašne i dugoročne poduhvate. Njima se žuri da povećaju svoja novčana sredstva i stoga ubrzavaju koliko je to god moguće opticaj novca. One zato sklapaju poslove koji im pružaju najveća preimućstva u tom pogledu.

Otuda proizlazi politika kratkoročnih zajmova i visokih kamata. To se oseća na merilima za dodeljivanje kredita. Ona nisu takva da olakšavaju ostvarivanje zamašnih i relativno dalekih ciljeva. S druge strane, akumulacija bankarskog kapitala predstavlja pozitivan činilac za buduće ostvarivanje smelih i ambicioznih programa. Ipak je neosporno da se nameću izvesne korekcije kako bi se postigla prava mera u svemu tome.

Sto se tiče ravnoteže između autonomije i regulisanja, mi joj se postepeno približavamo. Suočeni sa konkretnim teškoćama, radnički saveti kojih se one tiču ne zauzimaju krute stavove. Oni postaju svesni imperativa proizvodnje koja se ravna prema potrebama tržišta i prilagođavaju im se, kao što ste se u Kranju u to mogli uveriti. Ali osnovno je to da oni to čine po svojoj sopstvenoj volji, bez ikakvog autoritarnog mešanja spoljnih činilaca.

Za sada, samoupravljanje često prati izvesna skućenost u pogledima. Još je čest slučaj da vidokrug radničkih saveta ne prelazi granice preduzeća. Ali uporedo sa prevladavanjem nerazvijenosti u našoj zemlji privredne organizacije teže da među sobom uspostave horizontalne i vertikalne veze. Splet tih veza postajace sve gušći, proširice se na društvene organe i postepeno pokriti celo područje privrednih i društvenih aktivnosti. Daleko od toga da osuđuje preduzeća na borbu za opstanak u jednoj »džungli«, samoupravljanje nosi u sebi potpunu integraciju procesa proizvodnje i društvenog života. Ono spontano stvara jedan sistem koordiniranja i regulisanja koji je beskrajno gipkiji i po svojoj prilici mnogo efikasniji od sistema koji stvaraju glomazni državni aparati. Mi upravo stvaramo jedan od najvažnijih elemenata te integracije — jedan sistem

»dogovora«, sporazuma i ugovora na nivou komune, republike i Federacije, između sindikata, vlade, privrednih udruženja ili zajednica obrazovanja, zdravstvenih zajednica, zdravstvenih službi itd. Ti ugovori se tiču složenih problema od opšteg značaja. U isti mah samoupravljanje omogućava ostvarivanje optimalne ravnoteže između plana i tržišta. Takva je perspektiva — a ona je, uostalom, u skladu sa marksističkom vizijom socijalizma — koja nam daje pravo da se nadamo odumiranju države.

Ali samoupravljanje se ne svodi na proizvodnju i samoupravnu integraciju u društvenom radu. Proizvodnja će se u budućnosti verovatno sve više razvijati u vidu društvene službe, niza integrisanih »velikih sistema« koji će zahtevati sve manje i manje radne snage, dok će se broj osoba zaposlenih izvan tih sistema neprestano povećavati. Proizvodnja će stvarati sve jaču materijalnu bazu u svim »neproduktivnim« sferama društvenog života, što će svakako podstaći razvoj samoupravnih odnosa i samoupravnih integracija u svim tim oblastima društvenog života. Ako stvari posmatramo iz istorijske perspektive, težište samoupravnog sistema pomerice se iz proizvodnje — u kojoj se ono javilo i u kojoj ono danas predstavlja glavnu pokretačku snagu težnji prema napretku — prema celokupnom sistemu društvenih, kulturnih i humanističkih aktivnosti i potvrđivanja čoveka i međuljudskih odnosa. U tom razvoju i sama demokratija će sve više prestajati da bude oblik ili izraz političke države, da bi postala »pravilo igre« za ravnopravne odnose među ljudima koji žive u integrisanom samoupravnom društvu. U našem društvu mi već imamo realnu osnovu za takav razvitak. To su mesne zajednice, komune i ceo niz društvenih organizacija u kojima organizovani upravljači treba sami da kanališu društvene struje na osnovu metodične i naučne analize problema.

Ovo povezivanje društvenog proizvodnog rada sa drugim oblicima društvenog rada u jedan jedinstven samoupravni mehanizam, složen ali ipak jedinstven, pruža odgovor na pitanje šta će se dogoditi sa samoupravljanjem onda kada dođe doba automatizacije. Kad bismo hteli da sa nekoliko reči damo jednu viziju budućnosti, rekli bismo da će tek onda kada se bude oslanjalo na automatizovane proizvodne službe društvo moći da se do kraja organizuje kao samoupravno društvo, kome državna prinuda više neće biti neophodna. Samoupravljanje ne predstavlja atribut nerazvijenosti, već naprotiv, jednog visoko razvijenog društva.

S druge strane, automatizacija ubrzava integraciju. Što se tiče

radnika-upravljača, njega zanima svaka integracija koja može da podigne produktivnost rada, pošto mu ona omogućava da poveća svoj lični dohodak i poboljša opšte uslove svoga društvenog i kulturnog života. U stvari, tvrdnje da radnik ili njegov radnički savet teži da atomizira privredu i da ga integracija ne zanima potpuno su neosnovane. U našoj zemlji, na primer, integracija se vrši putem referenduma uz učešće svih radnika iz zainteresovanih preduzeća. Veoma se retko događa da se na tim referendumima radnici izjasne protiv integracije. Kada oni to učine, u većini slučajeva to se objašnjava preuranjenošću projekta za integraciju, to jest time što taj projekat ne izvire iz stvarnih ekonomskih nužnosti. Čak i one ekonomske grane koje su nedavno bile veoma zaostale dostižu visok stupanj integracije. Ali skrenuću vam pažnju na društveni sektor naše poljoprivrede, koji je po svojoj produktivnosti jedan od najnaprednijih u Evropi. Kod niza kultura — pšenice, kukuruza itd. — proizvodnja se približava rezultatima postignutim u Sjedinjenim Američkim Državama, zato što smo bili u stanju da pružimo poljoprivredi najmodernije tehnike koje, udružene sa samoupravljanjem, daju vrlo snažan impuls proizvodnji. U poljoprivredi smo ostvarili visok stepen integracije i stvorili velika gazdinstva kakvih danas verovatno malo ima u Evropi.

PITANJE: Ovaj primer mi ne izgleda ubedljiv. S jedne strane, poljoprivredni sektor predstavlja, baš kao i istraživačke ustanove, najpogodniji teren za samoupravljanje. Osim toga, govoreći o automatizaciji, imao sam u vidu izvanredno skupa postrojenja, koja poslužu veoma ograničen broj radnika i koja predstavljaju izvor ogromnih bogatstava, na primer ultramodernu rafineriju nafte ili atomsku centralu. Na osnovu čega bi jedan mali kolektiv imao neku vrstu sizerenskog prava nad jednim delom nacionalne imovine i nad dohotkom koji on donosi? Ali sadržina koju Vi dajete pojmu samoupravljanja u načelu rešava ovaj problem.

ODGOVOR: Naprotiv, poljoprivreda, po mome mišljenju, predstavlja dosta ubedljiv pokazatelj mogućih razvoja o kojima Vi govorite. Naime, integraciona kretanja u našoj industriji su ograničena zato što naša zemlja — čiji je nacionalni dohodak dosta nizak, kao što sam već imao priliku da kažem — ne raspolaže danas velikim kapitalima da bi obavila radove na rekonstrukciji i modernizaciji koji bi, sa stanovišta tehnike i tehnologije, mogli da dovedu našu industriju na nivo visoko razvijenih zemalja. Te granice materijalne prirode ograničavaju i snagu preduzimljivosti i samoupravljanja u ovoj oblasti.

U poljoprivredi, naprotiv, mi smo sa relativno malim kapitalom bili u stanju da ostvarimo veoma brz napredak u tehnici i tehnologiji. Ukoliko je materijalna baza koja je neophodna za razvoj tehnike i moderne tehnologije i za primenu rezultata savremene naučne i tehničke revolucije postajala jača, utoliko je samoupravljanje postajalo stabilnije i utoliko se više njegova stvaralačka snaga mogla ispoljiti. Što se tiče integracije o kojoj sam govorio, ona bi automatski ukinula »sizerenstvo« relativno malih kolektiva nad jednim delom nacionalne imovine u uslovima automatizacije.

PITANJE: Tokom celog ovog razgovora Vi ste izražavali nepokolebljivu veru u samoupravljanje i ubedeuje da će ta ogromna opklada biti dobijena. Međutim, u Jugoslaviji se danas javlja jedna pojava koja uznemirava gotovo sve ljude kojima sam o tome postavljao pitanja. Mislim na nedopuštenu trgovinu i sumnjivi komercijalizam. Prema profesoru Dragičeviću, »čitavi društveni slojevi potkradaju radničku klasu«.² Ne krije li se tu strahovita opasnost za socijalističko uređenje, ne u smislu ponovnog javljanja kapitalizma, već s obzirom na ciljeve socijalizma. Mnogo običnih ljudi veruje da brojni pojedinci koji rade u privrednim i političkim ustanovama ne ostaju poslednji u prisvajanju društvene imovine. Samo po sebi, ovo mišljenje je već uznemirujuće. Zar kretanje prema zreloom socijalizmu ne bi bilo ozbiljno dovedeno u pitanje kada bi ovo mišljenje bilo stvarno osnovano?

ODGOVOR: Ne treba preuveličavati značaj takvih izjava. U svakom društvu koje se bori za nove odnose konzervativni elementi pružaju jak otpor i ti isti elementi nastoje da preuveličaju značaj raznih negativnih pojava koje su svojstvene takvom društvu. Izvesno je da ni naše društvo nije pošteđeno od tih negativnih pojava i tih deformacija. Međutim, ja lično čvrsto sam ubeden u to da one nisu ni ozbiljnije ni brojnije (ako čak nisu manje brojne) nego u bilo kom drugom društvu koje se nalazi otprilike u istom stadijumu materijalnog i društvenog razvitka. Ako su preterivanja u tom pogledu veoma velika, to se objašnjava okolnošću da su i otpori samoupravljanja još uvek veoma jaki. A ta vrsta kritike danas se veoma široko koristi kao sredstvo u borbi protiv samoupravljanja.

U vreme kad sam bio član savezne vlade, dobio sam veliki broj potpisanih i anonimnih pisama u kojima se ukazivalo na sumnjivo bogaćenje neke ugledne ličnosti. Bili su ispitani svi slučajevi na koje

² A. Dragičević, Les rapports entre l'autogestion et l'économie de marché (Odnosi između samoupravljanja i tržišne privrede), »Question actuelles du socialisme«, No 89, april-jun 1968.

je ukazano: samo u jednom od njih doista se pokazalo da je u pitanju kažnjivo delo. Produbljena proučavanja koja su izvršena na zahtev Savezne skupštine pokazuju da je privredni kriminal u opadanju. Krade, pronevere, trgovina uticajem itd. bili su mnogo rašireniji u vreme etatističkog sistema nego danas, ali, kako su bili izloženi represiji, ljudi o njima nisu govorili, a štampa još manje. Gubeći iz vida posledice prinude primenjivane u prošlosti, javno mnjenje, koje se sada potpuno slobodno izražava poklanja odviše vere neproverenim glasinama i skloni je mišljenju da se privredni kriminal u poslednje vreme povećao.

U stvari, razvoj samoupravnog sistema mnogo je doprineo suzbijanju onih oblika kriminala i korupcije koji su se pojavljivali na osnovi etatističkih i birokratskih odnosa. Ali, korupcija i druge društvenoštetne pojave javljaju se, iako u izmenjenom obliku i u novim uslovima, naročito tamo gde samoupravljanje još nije dovoljno razvijeno. Stoga razvijanje i usavršavanje samoupravnog sistema predstavljaju način da se one savladaju. U tom cilju mi nastojimo da pre svega pojačamo unutrašnju kontrolu u samim radnim organizacijama. U isti mah mi nastojimo da povećamo efikasnost nadležnih državnih organa: tužilaštva, sudova itd. Ja mislim da će u narednim godinama te deformacije biti svedene na još manji broj slučajeva.

U današnjem međunarodnom političkom kontekstu, pokušaji da se u zemlji i izvan nje nametne ideja da je naša zemlja zahvaćena korupcijom očigledno potiču iz svesne želje da se samoupravni sistem diskredituje. Što unutrašnji neprijatelji našega poretka, a naročito samoupravljanja — a još ih ima — koriste sve prilike i sve izgovore da ga klevetaju, to nas ne iznenađuje. Na žalost, ove štetne glasine šire i okoreli birokrati koji misle da su komunisti, a koje muči čežnja za izgubljenim diskrecionim pravima. Ipak, treba podvući da dobar deo onih koji šire te glasine u suštini nisu neprijatelji našeg društvenog sistema. Njihova kritika je posledica bilo straha od novog, bilo nedostatka obaveštenja bilo, najzad, netačnih obaveštenja.

Kao što ste mogli da konstatujete, naše samoupravljanje beleži značajne uspehe, ali njegov razvitak prate i razni problemi. Daleko od toga da prikrivamo te teškoće i sve te probleme, mi u celom našem društvu razvijamo stvaralačku kritiku, koja je uslov našeg kretanja prema napretku. Savez komunista razvija vrlo intenzivnu aktivnost u ovoj oblasti. U Centralnom komitetu Saveza komunista

Jugoslavije mi sada radimo na tome da izvučemo izvesne zaključke za sledeću etapu razvoja našega samoupravljanja. U prvom planu se nalaze tri glavne skupine problema.

Prva grupa problema je u vezi sa reprodukcijom socijalističkih odnosa, ne pomoću državne prinude, pomoću pritiska odozgo, već kroz njihovo automatsko uspostavljanje u društvu koje je integrisano u proizvodnji i na svim drugim nivoima. Drugi vid ove problematike jeste onaj koji se tiče efikasnosti samoupravnog sistema. Najzad, treća skupina problema obuhvata pitanje čovekove socijalne sigurnosti, a osobito najpotpunije moguće ostvarivanje načela solidarnosti.

»Socijalizam« br. 7—8, Beograd, 1969. godine, str. 891—912.

UZAJAMNA ZAVISNOST SAMOUPRAVLJANJA I EFIKASNOSTI PRIVREĐIVANJA

Izlaganje na Šestoj sednici Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije 17. novembra 1969. godine, u Beogradu.
Izlaganje je, pod različitim naslovima, objavljeno u dnevnoj štampi 18. novembra 1969. godine i u brošuri »Šesta sednica Predsedništva SKJ« u izdanju »Komunista«.
Naslov za ovu knjigu, kao i napomene uz tekst, dala je redakcija

Kratko ću govoriti o nekim aktuelnim problemima u oblasti samoupravljanja, a posebno u vezi sa sprovođenjem ustavnog amandmana XV.¹

U procesu pripreme ovog amandmana odbijeni su pokušaji da se našem Ustavu nametnu rešenja koja bi bila direktno antisamoupravna. Međutim, određenom interpretacijom konačne formulacije teksta ovog amandmana omogućeno je da se sada u praksi, u stvari, probijaju upravo one tendencije i ona rešenja koja su tada odbačena. Kada je usvajan amandman XV računalo se da će Savez komunista zajedno sa sindikatima obezbediti njegovo dosledno sprovođenje. Ali, izgleda da su se ove društveno-političke organizacije premalo angažovale da bi amandman zaista bio primljen u praksi onako kako je to bilo zamišljeno kada je on usvojen. Ne bih ovom prilikom podrobnije ulazio u razloge koji su doveli do toga.

¹ Ustavnim amandmanom XV, donetim 1968. godine, ukinute su odredbe člana 90, stav 1. člana 92, stav 4 - 8. i člana 93. Ustava SFRJ iz 1963. godine, kojima je bila bliže regulisana nadležnost radničkog saveta, upravnog odbora i direktora radne organizacije, trajanje njihovog mandata itd. Amandmanom XV predviđeno je da radni ljudi u organizacijama udruženog rada sami određuju pitanja o kojima odlučuju neposredno i da poveravaju određene funkcije upravljanja radničkom savetu, a određene izvršne funkcije kolektivnim ili inokosnim organima koje bira radnički savet i koji su njemu odgovorni. Istim amandmanom predviđeno je i da radni ljudi određuju delokrug rada organa upravljanja, vreme na koje se biraju, kao i uslove i način biranja, odnosno razrešavanja.

ali bih istakao da su se u praksi — ne samo u pojedinačnim slučajevima nego dosta masovno — probile tendencije koje vuku ne samo na ograničavanje, nego i na praktičnu likvidaciju samoupravljanja. Možda nekome to izgleda kao preuveličavanje, ali ja, ipak, mislim da s pravom moramo biti zabrinuti i da na tom području moramo intervenisati.

Da stanje u oblasti primene amandmana XV nije dobro, najbolje se vidi kada se povežu sve tendencije koje u velikoj meri dolaze do izražaja u praksi. Na primer, s jedne strane, pristupa se formiranju poslovnog odbora koji obezbeđuje faktičku vlast rukovodećoj ekipi u preduzeću, a, s druge strane, predlaže se smanjenje broja članova radničkog saveta i u najvećim preduzećima na dve-tri desetine ljudi, kao i produžavanje njihovog mandata na tri ili četiri godine. To znači, kao što je u diskusiji već rečeno, pretvaranje mandata u određenu političku poziciju u preduzeću, što nužno vodi stvaranju političkih grupa, borbi za vlast između pojedinih ljudi itd., to jest vodi dezintegraciji radničkog saveta i njegovom pretvaranju od samoupravnog organa u nekakav predstavnički organ, odvojen od neposredne samoupravne demokratije.

Ima i tendencija napuštanja bitke za dohodovne odnose u preduzeću na osnovi rezultata rada, za integraciju preduzeća koja bi polazila od radnika i razvijala se dalje preko ekonomskih jedinica² do najviših oblika integracije na bazi takvih dohodovnih odnosa. Jasno je da se tu ne radi samo o nekim organizacionim ili sličnim zabludama, nego pre svega o suštinskoj deformaciji našeg samoupravnog sistema, o prodoru antisamoupravnih tendencija.

Zatim, uzmimo, primera radi, problem informisanosti radnič-

² Ekonomska ili radna jedinica je manja tehnološko-ekonomska celina, u kojoj se mogu najracionalnije izvršavati predviđeni zadaci postavljeni planom radne organizacije, organizovati konkretan rad i proizvodnja po pojedinim fazama procesa rada. Cilj osnivanja radnih jedinica je bio dvojak: prvo, materijalno stimulirati radnika za povećanje proizvodnje time što bi se lični dohoci vezivali za (zajedničke) rezultate rada i, drugo, vezivanje odlučivanja o nekim aspektima dohotka preduzeća za pojedinačnog radnika odnosno grupu radnika povezanih procesom rada.

Ustav SFRJ iz 1963. godine predvideo je podelu radne organizacije na ekonomske ili radne jedinice ukoliko je ta podela povećavala stepen racionalnosti poslovanja u radnoj organizaciji. Ekonomske jedinice su se, kao najelementarniji deo procesa rada, zasnivale na merenju kolektivnog učinka rada grupe radnika. U njima se, pored vođenja evidencija i kontrole poslovnog uspeha, raspolagalo i delom dohotka. Odlučivanje o celini dohotka bilo je koncentrisano na nivou preduzeća. Ekonomske jedinice su bile gotovo izvan odnosa u sferi proširene reprodukcije.

kog saveta. U pretkongresnoj diskusiji naglašavali smo, a u dokumentima Devetog kongresa Saveza komunista Jugoslavije i zapisali da treba obezbediti da radnički savet bude samostalan faktor u odnosu prema stručnom rukovodstvu. Zato on mora biti informisan ne samo od strane tehničkog i stručnog rukovodstva svog preduzeća, nego i od strane drugih društvenih faktora izvan preduzeća, kako bi mogao imati sopstvenu kvalifikovanu ocenu stanja u svojoj radnoj organizaciji. Sada se govori da niko ne treba da se meša u rad preduzeća, a da poslovni odbor treba da bude odgovoran samo radničkom savetu. Ali, postavlja se pitanje kojem, odnosno kakvom radničkom savetu? Da li radničkom savetu koji bi praktično imao samo formalna prava, to jest koji bi postao nesposoban da samostalno ocenjuje rad stručnog rukovodstva svog preduzeća? U takvim uslovima besmisleno je govoriti o odgovornosti, jer je očigledno da je tu odgovornost svedena na minimum.

Drugi problem je raspodela dohotka. U tom pogledu u nas postoje određene protivrečnosti koje nastaju usled nerešenih tržišnih odnosa i odnosa raspodele. Naime, naše tržište, u stvari, ne raspodeljuje dohodak prema radu, a u preduzeću dohodak se deli prema tom principu. To je protivrečan odnos koji naše društvo mora razrešavati. Ako se razrešavanje ovih protivrečnosti prepusti stihiji, onda će, pre ili kasnije, nastati ozbiljna trvenja i mnogo teži problemi.

Sledeći problem je odnos između živog i minulog rada. Načelno smo proklamovali da odustajemo od državnosvojinskog interpretiranja društvene svojine, postoji Osnovni zakon o utvrđivanju i raspodeli dohotka u radnim organizacijama,³ propisi o zajedničkim ulaganjima i sl. Uspostavljeni su, dakle, neki elementi za odnose na tom području, ali ekonomski odnosi u oblasti integracije i koncentracije osnovnih sredstava praktično nisu raščišćeni i razrađeni, pa to koči integraciju ili dovodi do nepotrebnih teškoća i konflikata u tim procesima.

Izneo sam samo nekoliko karakterističnih pojava. Ali kada se sve one povežu, odnosno zajedno sagledaju, onda moramo biti svesni da se radi o određenim ozbiljnim tendencijama na čijem se

³ Osnovni zakon o utvrđivanju i raspodeli dohotka u radnim organizacijama usvojen je 29. jula 1968. godine na odvojenim sednicama Saveznog i Privrednog veća Savezne skupštine. Zakon je objavljen u »Službenom listu SFRJ« br. 32, od 7. avgusta 1968. godine.

suzbijanju Savez komunista mora angažovati da ne bi dolazilo do nepotrebnih konflikata. Po mome mišljenju, sva ova pitanja treba što pre da postavimo na dnevni red i šire da diskutujemo o njima. Ta diskusija će još više osvetliti i ove probleme o kojima se danas raspravljalo u vezi sa obustavama rada.

Kao što je u diskusiji već rečeno, trebalo bi da zauzmemo jasan stav o tome šta ćemo dugoročno i temeljitije obraditi u kodeksu rada:⁴ utvrditi šta je dugoročni zadatak, a šta treba odmah da učinimo da bismo se suprotstavili antisamoupravnim tendencijama u radnim organizacijama. Izgleda da bi sada u ovoj situaciji, sigurno bilo dovoljno da Predsedništvo Saveza komunista Jugoslavije zajedno sa sindikatima jasno iznese svoje stavove i usmeri svoju kritiku tamo gde treba. Pri tome, moramo pre svega odbaciti lažnu dilemu prema kojoj treba da se odlučimo da li smo za samoupravljanje ili za poslovnost i efikasnost privređivanja, odnosno za tehnološki napredak. U stvari, samoupravljanje je najjači podsticaj tehnološkom napretku, i obrnuto, bez tog napretka i samoupravljanje mora doživljavati krize. Radi se, u stvari, o njihovoj uzajamnoj zavisnosti, a ne o isključivanju jednog drugim. Čak i u visokorazvijenim kapitalističkim zemljama — upravo zbog tehnološkog napretka — sada nastaju razne teorije iz oblasti industrijske psihologije, »ljudskih odnosa« u procesu rada itd., jer moraju računati sa ljudskim faktorom kao sa odlučujućim faktorom proizvodnih snaga društva. U stvari, tu lažnu dilemu kod nas proturaju ili ljudi koji gaje rezerve prema samoupravljanju ili ljudi koji svoje zaostajanje u proizvodnji sakrivaju iza samoupravljanja. Ali ovim problemima ne smemo pristupiti, pogotovo ne tako, kao da se tu radi o nekakvom konfliktnom odnosu između radnika i tehničke inteligencije kao takve ili radnika i stručnog kadra kao takvog. Radi se, u stvari, o problemu društveno-ekonomskih odnosa, proizvodnih odnosa u preduzeću, koji se podjednako tiču fizičkog radnika i inženjera, tehničara i drugih. I zato sam uveren da ćemo, ako te stvari pravilno postavimo, imati punu podršku ne samo radnika, nego i stručne inteligencije.

⁴ Reč je o Kodeksu samoupravljaca koji je trebalo da bude usvojen na Drugom kongresu samoupravljaca. Rad na Kodeksu je, po odluci Kongresa, nastavljen i posle 1971. godine, tako da je nacrt kodeksa sačinjen u novembra 1974. godine obuhvatao sledeće oblasti: međusobne odnose radnika u udruženoj radu, pitanja povezivanja privrednih i društvenih delatnosti, samoupravno odlučivanje, organizovanje opštedruštvenih poslova i pitanja ostvarivanja i zaštite Kodeksa.

S druge strane, moramo naglasiti da u našoj društvenoj strukturi postoje i da će i dalje postojati snage koje vrše i koje će i u budućnosti vršiti određeni antisamoupravni pritisak. Naše društvo, a pogotovo Savez komunista, mora da se suprotstavlja tim tendencijama, jer ako ne budemo tako postupali društvo će doći u situaciju da se u njemu te takozvane konfliktne situacije umnožavaju, umesto da se smanjuju.

»Šesta sednica Predsedništva SKJ«, »Komunist«, Beograd, 1969. str 96—99.

NOSIOCI DRUŠTVENE ODGOVORNOSTI ZA RAZVOJ SAMOUPRAVNIH ODNOSA

Intervju listu »Rad«, 25. novembra 1969. godine. Intervju je, pod različitim naslovima, objavljen u dnevnoj štampi 26. novembra 1969. godine, a pod naslovom: »Osnovni samoupravni odnosi i dalje su briga celog društva« u listu »Rad«, 28. novembra — 4. decembra 1969. Pod naslovom: »Nosioci društvene odgovornosti za razvoj samoupravnih odnosa« intervju je štampan u izabranim radovima Edvarda Kardelja: »Problemi naše socijalističke izgradnje«, knjiga IX.

PITANJE: Iz dosta jednostužne ocene da su se u primeni ustavnog amandmana XV otkrile nimalo bezazlene tendencije da šanse koje je amandman trebalo da otvori za dalji razvoj samoupravljanja budu iskorišćene za prodor tehnokratsko-birokratskih shvatanja — već se može nazreti da smo zakoračili u nešto dublje društvene procese, pa i »raskršća«, čiju sadržinu treba kompleksno sagledati i objasniti. Jedno »raskršće«, čini se, leži u kritikama i teorijama da ništa ne treba propisivati odozgo niti štititi Ustavom, već sve treba prepustiti bazi. Smatrate li da je dosadašnja, u velikoj meri stihijna, primena ustavnog amandmana XV posledica i u životu prisutnih takvih teorija?

ODGOVOR: Svakako su takve i slične teorije odigrale značajnu ulogu u sadašnjim pojavama antisamoupravnih prodora u sistem radničkog samoupravljanja. Dakako, one nisu uzrok tih pojava, ali su, svakako, olakšale takve antisamoupravne prodore. U dosadašnjoj praktičnoj primeni ustavnog amandmana XV jasno se pokazalo da su antisamoupravne tendencije u našem društvu mnogo jače nego što su skloni da priznaju oni ljudi koji veruju u, tako reći, automatski razvoj samoupravljanja na osnovu spontano izražene volje radničke klase. I zato je — u odsustvu organizovane društvene pomoći radnim kolektivima u sprovođenju tog Amandmana ili zbog njene slabosti — tehnokratski praktikizam mogao tako široko otvoriti vrata antisamoupravnim tendencijama i pritiscima kao što ih je otvorio.

Ustavni amandman XV donet je pod pretpostavkom da će se

SKJ, sindikati i sve druge progresivne socijalističke snage založiti za takvu njegovu realizaciju u praksi radnih kolektiva koja će značiti nove korake u razvoju samoupravnog sistema. Međutim, upravo takva aktivnost je na mnogim mestima zatajila ili je čak i sama postala sprovodnik nesamoupravnih shvatanja. Iako amandman XV sasvim jasno ističe samoupravljanje kao vladajuće načelo u odnosima i organizaciji društvenog rada, ipak na osnovu dosadašnje prakse izgleda da on ne obezbeđuje dovoljno naše društvo od mogućih bitnih iskrivljavanja ili napuštanja tog načela.

U vreme diskusije o ustavnim amandmanima iz 1968. godine¹ isticalo se, na primer, da je izgrađivanje unutrašnjeg sistema samoupravljanja pravo radnih ljudi i da stoga nije potrebno da se »odozgo« propisuje ovakvi ili onakvi odnosi i oblici, nego treba da se dopusti samoupravljačima da se sami organizuju prema svojim potrebama. Međutim, u sadašnjoj praksi sve to izgleda dosta drukčije i naime, kao da smo se odrekli ustavne zaštite jednog od bitnih elemenata naših socijalističkih proizvodnih odnosa — samoupravljanja. To je, po prilici, isto kao kad bismo rekli: nećemo odsad Ustavom štiti društvenu svojinu nad sredstvima za proizvodnju i neka u svakoj fabrici radnička klasa — samoupravljači, koji su dovoljno svesni — sami odlučuju o tim sredstvima kako hoće. Time želim da kažem sledeće: izgleda da smo zanemarili jednu činjenicu — naime, nije samo društvena svojina, odnosno nacionalizacija, predstavljala revolucionarni akt, nego je to, verovatno, čak u mnogo većoj meri, i samoupravljanje. Ne bismo zbog toga smeli da živimo u iluziji da samoupravljanje u našem društvu ne treba da bude društveno zaštićeno, odnosno da ono treba da bude zaštićeno slabije nego što su zaštićene druge revolucionarne tekovine našeg društvenog razvitka.

Postojale su čak teorije da je samoupravljanje u nas nametnuto »odozgo«, to jest da su ga nametnuli režim i birokratija i da zbog

¹ Reč je o ustavnim amandmanima VII do XIX, koji su proglašeni 26. decembra 1968. godine i kojima su izmenjene i dopunjene pojedine odredbe Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Ovim amandmanima su regulisana pitanja iz oblasti odnosa između republika i pokrajina, pitanja sastava Savezne skupštine, nadležnosti i načina rada njenih veća, tela i organa, zatim pitanja izbornog sistema i pitanja procedure za promenu Ustava. Amandmanom XV regulisana su osnovna pitanja društveno-ekonomskih odnosa u oblasti upravljanja i rukovođenja u radnoj organizaciji i u organizacijama udruženog rada u njenom sastavu. Amandmanima XVIII i XIX definisana su pitanja vezana za status, karakter, prava i obaveze socijalističkih autonomnih pokrajina.

toga ono i nije stvar samih radnika. Da bi »samoupravljanje stvarno postalo samoupravljanje«, osnovni zadatak, po tim teorijama, bio bi u tome da se ukine svaki uticaj »odozgo« i da sami radni kolektivi — to jest svaki za sebe — određuju i razvijaju sve svoje samoupravne odnose i institucije. Koliko god takve teze na prvi pogled izgledaju demokratske i primamljive, one, zapravo, znače direktnu podršku antisamoupravnim tendencijama. Jer do čega drugog mogu u praksi da dovedu te teze osim do toga da se rešavanje svih tih pitanja prepusti stihijskom delovanju odnosa moći društvenih snaga, interesa i shvatanja u izolovanim radnim kolektivima i njihovim najužim opštinskim ili poslovnim sredinama.

A taj odnos moći društvenih snaga i uticaja nije svuda takav da bi svesni radni ljudi u preduzećima, odnosno progresivne socijalističke snage u svakom radnom kolektivu ili opštini bile u stanju da obezbede samoupravni kurs razvoja. Naprotiv, u našem društvu ne samo što postoje i što svesno ili nesvesno deluju antisamoupravne snage, nego one u određenim društvenim sredinama mogu steći i odlučujući uticaj. Proći će čitava epoha dok radni ljudi — sa najprogresivnijim socijalističkim snagama na čelu — ne stvore takve opštedruštvene i druge uslove u kojima će samoupravljanje zaista moći da se stabilizuje, da definitivno stane na sopstvene noge. Za sada samoupravljanje je još uvek i pre svega borba radničke klase, dakle, jedan revolucionaran napor koji mora da bude organizovan istovremeno i »odozdo« prema »gore« i »odozgo« prema »dole«. Svaka revolucija je kretanje masa, ali svaka revolucija promenu društvenih odnosa nameće, da tako kažem, revolucionarnim aktom »odozgo«.

Prepuštanje svakodnevnoj praksi radnih organizacija da same regulišu suštinska pitanja samoupravljanja praktično znači da radnička klasa treba da se stihijski izbori za ono što za šta nisu spremne da se organizovano bore i izbore svesne revolucionarne snage socijalizma na čelu tih radnih masa. Svako zna da bi takav stav bio besmislen i neodrživ. I zato je isto tako besmisleno da se danas, na sadašnjem stepenu razvitka samoupravljanja i pri sadašnjem odnosu moći društvenih snaga, zavaravamo nekakvim teorijama spontaniteta kada je jasno — i na osnovu naših sopstvenih iskustava i iskustava u drugim socijalističkim zemljama — da će biti potrebna dugotrajna i teška borba za stabilizaciju samoupravljanja, a protiv veoma moćnih suprotnih tendencija i shvatanja. U takvim uslovima isto tako je jasno, prvo, da se SKJ mora nalaziti na čelu

radnih masa u borbi za jačanje i dalji razvoj samoupravljanja i, drugo, da ustavni poredak socijalističke države mora na odgovarajući način zaštititi osnove samoupravnog sistema, odnosno ne sme prepustiti njegov razvoj pritisku stihije, koja bi ga u najmanju ruku dezorganizovala i oslabila, ako već ne bi mogla da ga sruši. Uostalom, da revolucionarne snage u narodnooslobodilačkom ratu, u revoluciji u borbama za socijalistički društveni preobražaj nisu delovale istovremeno i »odozdo« i »odozgo«, mi ne bismo ni mogli ostvariti i očuvati revolucionarne tekovine. Prema tome, i na razvoj samoupravljanja treba gledati kao na deo organizovane revolucionarne akcije progresivnih socijalističkih snaga, a ne kao na nešto što nastaje i izgrađuje se samo po sebi.

Među braniocima tehnokratsko-birokratskih shvatanja i tendencija nalaze se često učeni ljudi, ponekad sa visokim političkim ili akademskim titulama, a uz to drže rukovođeće položaje u sistemu društvenog rada i upravljanja. Može li radnik da se u tim uslovima neorganizovano i stihijski bori za svoje interese i svoja prava? Naravno, kad kažem radnik, ne mislim samo na fizičkog radnika, nego i na tehničku i drugu inteligenciju u radnim organizacijama. Duboko sam, naime, uveren da je ogromna većina naše tehničke i druge inteligencije ne samo po svojim interesima nego i po svojoj svesti bezuslovno na pozicijama samoupravljanja. Zato kritiku određenih pojava u društveno-ekonomskim odnosima nikako ne treba povezivati sa odnosom prema inteligenciji, a još manje je smatrati osporavanjem neophodnosti ulaganja stalnih napora da rukovođenje društvenim radom u stručnom pogledu bude sve kvalitetnije i efikasnije. Naprotiv, što veća bude snaga samoupravljanja, utoliko će veće biti i mogućnosti kako za inteligenciju, tako i za sve radne ljude da se stvaralački izraze. Ali, i obrnuto: u uslovima tehnokratsko-birokratskog upravljanja društvenim radom tehnička i druga inteligencija je pogodena u svojim interesima i onemogućena da se bori za svoja samoupravna prava u istoj meri kao i svi drugi radni ljudi.

Međutim, čim se tok stvari prepusti empirizmu i prakticismu, dejstvuju drugi zakoni, drugi pritisci, kojima se ni najsvesniji deo inteligencije — ako ostaje izolovan unutar radnih organizacija — često ne može da odupire ili i sam počinje da se koleba. A ljudi koji se kolebaju faktički postaju, i protiv svoje volje, uporište antisamoupravnih društvenih snaga koje, iako nisu jake, znaju šta rade.

Drugim rečima, ako Savez komunista, zajedno sa svim drugim

progresivnim društvenim snagama, ne bude dovoljno jak da unosi svest u radničke mase i da se bori za jasan pravac društvenog razvoja, tada će to, sigurno u svom interesu, činiti antisamoupravne snage. Mislim da smo prepuštanjem primene ustavnog amandmana XV stihiji svakodnevne prakse na tom području, u stvari, digli ruke u bici za samoupravljanje i dobrim delom prepustili njegovim svesnim i nesvesnim protivnicima da utiču na tok stvari. Sama ta činjenica nas upozorava da samoupravljanje kao bitna karakteristika socijalističkih proizvodnih odnosa u ovom trenutku nije dovoljno obezbeđeno ni Ustavom ni zakonima.

Doduše, ne mislim da bi čak i privremena prevaga antisamoupravnih tendencija u nekim kolektivima bila dugog veka jer je naš radni čovek okusio prednosti samoupravljanja, pa bi veoma brzo u »tehnokratskom raju«, kako ga neki opisuju, stekao loša saznanja, odnosno iskustva, i počeo na ovaj ili onaj način da mu se suprotstavlja. Ali zašto da dopustimo da sami sebe podučavamo pod »batinama« iskustva, odnosno na neuspesima prakse, kada su stvari i bez toga jasne i sagledive, a već stvoreno stanje upozorava na ne baš bezazlene posledice kolebanja.

PITANJE: Ne čini li Vam se da su razlozi nerazumevanja nastalih problema i u nerazjašnjenim pitanjima odnosa samoupravljanja i rukovođenja, odnosno karaktera i mesta rukovođenja radnim procesom u našim produkcionim odnosima? Često se govorilo o nužnosti jedinstva upravljanja i rukovođenja. Poslovni odbori, izgleda, kao da su ponikli na takvom nerazumevanju, iako, razume se, ne samo na tome

ODGOVOR: I ja mislim da naša teorija i praksa nisu dale jasne odgovore na niz otvorenih pitanja iz oblasti odnosa između samoupravljanja i poslovnog i tehnološkog rukovođenja. Mi i inače zaostajemo u razvoju i oblikovanju odnosa i institucija našeg sistema samoupravne demokratije, pa zaostajemo i u izgradnji unutrašnjih ekonomskih i drugih odnosa, kao i organizacionog mehanizma samoupravljanja na svim nivoima. A sadašnja situacija je takva da svaki kolektiv treba sam da da odgovore na sva ta suštinska pitanja našeg društvenog poretka. Sasvim je jasno da su ti odgovori više pod uticajem prakticisma nego dugoročnijeg idejnog i naučnog sagledavanja tih problema, utoliko pre što se i jedan deo naše nauke angažovao na dokazivanju prednosti tehnokratskog nad samoupravnim rukovođenjem.

Međutim, pored preovlađujućeg uticaja prakticisma i empiri-

zma, koji su mnoge ljude naveli, rekao bih, na taj pogrešan put, mislim da su na takva kretanja uticale i neke teorije koje su bile same po sebi problematične ili su, pak, pogrešno interpretirane i primenjene u praksi. Među te teorije, spada po mom mišljenju, i teorija o jedinstvu upravljanja i rukovođenja koju Vi pominjete.

Ta teorija je doživela interesantnu metamorfozu. Nastala je kao podrška samoupravljanju, to jest kao antiteza tehnokratskom podređivanju samoupravljanja poslovnom i tehnološkom rukovođenju, odnosno pretvaranju *samoupravljanja* u *suupravljanje*. Pri tome je isticana upravo neophodnost da samoupravljanje ujedinjava »upravljanje ljudima« i »upravljanje stvarima« na bazi interesa radničke klase, odnosno u društvenom radu udruženih ljudi koji upravljaju dohotkom iz rada. Sada se, međutim, ta teorija u praksi interpretira i primenjuje u sasvim obrnutom pravcu. Naime, upravo u toj i sličnim teorijama sada se nalaze argumenti za takvu koncentraciju vlasti u poslovnim odborima koja znači, u stvari, svodenje radničkog saveta i radnika uopšte na položaj suupravljaja. Doduše, u svetu monopola suupravljanje može biti korak napred, ali, da kod nas ono može značiti samo mnogo koraka nazad — u to ne treba da sumnjamo.

Uostalom, u istoriji socijalizma znamo i za jednu drugu sličnu metamorfozu slične teorije — mada u mnogo većim dimenzijama. Poznato je, naime, da je Lenjin u odbrani političkog sistema sovjeta, odnosno revolucionarne parole »sva vlast sovjeta«, snažno isticao princip jedinstva vlasti nasuprot buržoasko-demokratskoj teoriji o podeli vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku. Pri tome je naglašavao da je ta podela prividna i lažna, jer je vlast buržoazije, u stvari, jedinstvena i zasniva se na jedinstvenom sistemu kapitalističke svojine, to jest na prisvajanju viška rada. Proleterska revolucija nije imala ni razloga ni potrebe da održava fikciju podele vlasti, jer je težila tome da svi oblici i sredstva vlasti pripadnu radničkoj klasi neposredno, to jest — kako je Lenjin parafrazirao Marksa — »radničkoj klasi organizovanoj kao država«. Međutim, Staljin je, pozivajući se na tu istu revolucionarnu teoriju, počeo da stvara jedan sistem birokratsko-tehnokratskog monopola koji je upravo tu radničku klasu delom razvlastio, a delom je doveo u položaj suupravljanja. Neću pri tome ulaziti u diskusiju koliko je takav tok stvari nametnut objektivnim nužnostima i potrebama prve socijalističke zemlje koja se borila za svoj opstanak i drugih socijalističkih zemalja koje se bore sa zaostalošću, a koliko je to stvar subjektivnih

shvatanja ljudi koji su podlegli pritisku birokratskog, odnosno tehnokratskog praktikizma. Ali, istorijska je činjenica da su takva kretanja postala jedan od osnovnih izvora poznatih kriza i razmišljanja u razvitku savremenog socijalizma.

Na sličan način i kod nas teze o takozvanom jedinstvu upravljanja i rukovođenja mogu postati, a i postale su veoma problematične prilikom primene u praksi čim su njihovo tumačenje i primena prepušteni odnosu moći društvenih snaga i tendencija u svakoj pojedinoj društvenoj sredini, to jest čim su se organizovane progresivne socijalističke snage pretvorile u posinatrača umesto da budu u centru bitke.

Sada se, naime, ta teza u praksi — a dobrim delom i u teoriji — tumači kao spajanje funkcije direktora, odnosno upravljanja stvarima, sa funkcijom radničkog saveta, odnosno samoupravljanja ljudi. Tako je nastala ideja o stvaranju »poslovnog odbora« u kome bi bila koncentrisana sva izvršna vlast, s jedne strane, i predstavničkog radničkog saveta kome bi poslovni odbor odgovarao za svoj rad, s druge strane. Teorijski uzet, u takvoj organizaciji može da se ostvari apsolutna vlast radničkog saveta ili apsolutna vlast poslovnog odbora, to jest osnovnih operativnih nosilaca tehnostrukture, odnosno organa »upravljanja stvarima«, procesom rada i poslovanja. Praktično, a to već pokazuje naše dosadašnje iskustvo, može da se dogodi samo ovo drugo. Jer, čim se stvori takvo »jedinstvo«, radnički savet neminovno gubi svoju samostalnu stvaralačku ulogu, to jest, umesto da bude radno telo i jedinstveni nosilac vlasti radnog kolektiva, on se praktično pretvara u njegovo predstavničko telo za saradnju sa moćnim poslovnim odborom.

Po mom mišljenju, prihvatanje takvog kursa značilo bi apsolutno podređivanje radnog čoveka mehanizmu upravljanja stvarima, a time i samovolji upravljačkih struktura. Nema sumnje da bi to otvorilo put novom talasu birokratizacije našeg društva, najpre u društvenoj bazi, a zatim i u celokupnoj društvenoj nadgradnji. U stvari, pre ili kasnije takav razvoj bi nametnuo vraćanje na državosvojinske odnose i vladavinu birokratsko-tehnokratskog monopola.

Naravno, ne tvrdim da ljudi mogu sobom upravljati nezavisno od »upravljanja stvarima«, to jest nezavisno od upravljanja procesom rada i poslovanja. Ne tvrdim da oni pri uspostavljanju svojih uzajamnih odnosa nizu zavisni od nužnosti koju nameće borba za razvoj proizvodnih snaga. Naprotiv, samoupravljanje koje ne bi

podsticalo bitku za višu produktivnost rada, za naučno-tehnički progres, za modernu organizaciju rada, za koncentraciju sredstva proizvodnje i udruživanje društvenih sredstava koje je nužno za razvoj proizvodnih snaga i za visok stručni nivo upravljanja stvarima — negiralo bi i potkopavalo samo sebe. Međutim, takve tendencije nisu svojstvene samoupravljanju, osim tamo gde se radi o zaostaloj svesti, koja bi delovala u svim sistemima i koja se savladuje verovatno najbrže upravo u sistemu samoupravljanja. U samoupravljanju se ljudi, kao zajednica proizvođača, svesno potčinjavaju nužnostima koje nameće »upravljanje stvarima« da bi to upravljanje podredili svojim samoupravnim humanističkim i demokratskim interesima, to jest interesima oslobađanja rada i radnog čoveka. Čovek je u takvim uslovima cilj, a upravljanje stvarima sredstvo. Čovek tu ima mogućnosti da se bori sam za sebe i za svoju budućnost. Međutim, u uslovima tehnokratsko-birokratskog upravljanja čovek je u najboljem slučaju zavisen od paternalističkog odnosa rukovodećih ljudi i organa, a vrlo često i podređen — kao stvar — upravljanju stvarima. A u jednoj, još uvek relativno zaostaloj zemlji kao što je naša takvi odnosi su reakcionarni ne samo u društveno-političkom smislu, nego i zato što omogućuju da se često kao stručni organi upravljanja sa svom vlašću nametnu ljudi koji ne raspolazu ni znanjem ni iskustvima za takve funkcije.

Upravljanje stvarima je upravljanje tokovima materije od kojih je zavisan materijalni uspeh ljudskog rada, a samim tim, u krajnjoj liniji, i materijalna baza samoupravljanja i odnosa među ljudima. »Upravljanje ljudima« putem samoupravljanja — to jest samoupravnog uređivanja socijalističkih ekonomskih odnosa, dohodovnih odnosa, raspodele prema radu, ekonomske politike, planiranja itd. — je sve ono što određuje društveni i ekonomski položaj čoveka u društvu. Očigledno, između jednog i drugog postoji uzajamna zavisnost, ali postoji i protivrečnost koja neretko i u uslovima samoupravljanja izaziva socijalne konflikte među ljudima. Nije, međutim, rešenje u tome da se ta protivrečnost prevlada nasilnim ukidanjem delovanja jedne ili druge strane u tom protivrečnom odnosu, na primer, nekakvim organizacionim modelima, kao što su dominirajući poslovni odbori, nego je rešenje u tome da se uspostavi takav sistem neprekidnog i svakodnevnog rešavanja protivrečnosti i konflikata neizbežnih u tim odnosima u kome će biti obezbedena vodeća uloga interesa osnovnih masa radnih ljudi, to jest njihovih samostalnih samoupravnih organa. Samo tada svaki

korak u daljem razvoju materijalne osnove može predstavljati korak dalje u društvenim odnosima. odnosima među ljudima i obrnuto — odnosi među ljudima biće podsticaj za postizanje maksimalnih materijalnih efekata u borbi za višu produktivnost rada.

Ne postoji, dakle, mogućnost da se ta objektivna protivrečnost ukine: svaki pokušaj da se to učini doveo bi samo do dominacije tehnokratizma i do podređivanja radnog čoveka, a zatim — pošto se u tim uslovima društvena svojina ne bi mogla održati kao takva — moralo bi doći do restauracije državnosvojinskih odnosa i staljinističkog političkog sistema. Zato mislim da bi raščišćavanje tih odnosa, a ne problematično interpretirana teza o jedinstvu upravljanja i rukovođenja, moralo biti polazna osnova u izgradnji samoupravnog mehanizma. Kada se, dakle, radi o »upravljanju stvarima«, naše društvo mora obezbediti da tim procesom rukovode stručni ljudi, doduše, samostalno, ali s tim da oni stručno, pa čak i materijalno lično odgovaraju za svoj posao radničkom savetu koji stvarno mora biti samostalan, to jest raspolagati takvom organizacijom koja mu omogućuje da kvalifikovano ocenjuje rad sopstvenog aparata »upravljanja stvarima« i da samostalno odlučuje. Da bi radnički savet mogao to da radi, on mora imati i odgovarajuću društvenu podršku, odnosno saradnju odgovornih društvenih organa i stručnih i naučnih institucija.

Prema tome, ja jesam za jedinstvo upravljanja i rukovođenja, ali s tim da se to jedinstvo ostvaruje kroz radničko samoupravljanje, to jest kroz funkcije radničkog saveta i radnog kolektiva, a ne kroz unošenje elemenata tehnokratsko-birokratskog monopola. A to znači da protivrečnosti koje neizbežno nastaju u tim odnosima moraju biti rešavane u demokratskom mehanizmu samoupravne zajednice proizvođača, a ne u birokratsko-tehnokratskim centrima ekonomske i političke moći. A upravo to bi takvi poslovni odbori kakvi se sada sa nekih strana propagiraju veoma brzo postali — ako bi tok stvari bio prepušten stihiji praktičizma i empirizma.

U ovom drugom slučaju bi ujedno započeo i proces stihijskog otpora radnika koji bi bili razvlašćeni u pogledu svojih prava, a i u pogledu svake mogućnosti demokratske borbe za ta prava. Radnicima ne bi preostalo ništa drugo nego da se povlače u tradicionalne stihijske oblike borbe. U takvim uslovima izmenio bi se i položaj sindikata i SKJ. Jer, ako sindikat i SKJ ne bi sledili takve procese, brzo bi se našli izvan radničke klase.

Prema tome, ako danas ne bismo bili sposobni da sagledamo sve konsekvence sadašnjih kretanja u samoupravnoj bazi našeg društva, sutra bi se subjektivne snage socijalističkog društva neizbežno našle pred dilemom: ili da se odvoje od svoje klasne baze i da postanu privesak tehnokratske birokratije ili da se — još jednom — na čelu radnih masa radikalno suprotstave novim oblicima birokratizacije društva. Upravo iz tih razloga sadašnji birokratsko-tehnokratski pritisak na samoupravljanje ne može biti sam po sebi dugog veka. Realizacija takvih tendencija značila bi, kao što sam rekao, dezintegraciju ne samo sistema samoupravljanja, nego i društvenosvojinskih odnosa u našoj zemlji. Ako bi vodeće subjektivne socijalističke snage našeg društva dopustile da se stvari tako stihijski dalje razvijaju, najpre bi došlo do birokratsko-tehnokratske hegemonije u preduzećima — potiskivanjem radnika i radničkih saveta na sporedan kolosek — a zatim bi ta ista tendencija neizbežno počela da se proširuje i na sve druge društvene strukture, što bi nužno zahtevalo novu državnu centralizaciju i jačanje uloge državnosvojinske birokratije. Kad se posmatraju slični procesi koji se već sada odigravaju u oblasti integracije, bankarskog sistema i velikih izvoznih trgovinskih i sličnih organizacija, velikih tehničkih sistema itd. i posebno deformacije koje nastaju u ekonomskim odnosima u tim oblastima, već se ukazuju neke tendencije koje upozoravaju da se nalazimo pred jednim vrlo osetljivim raskršćem u razvitku našeg društva. Istina, te deformacije su sada malog obima i nije ih teško ispravljati, ali samo pod uslovima ako su organizovane socijalističke snage svesne tih problema, kao i puteva za njihovo rešavanje.

PITANJE: Zabune, izgleda, nastaju i zbog različitog tumačenja takozvanog autonomnog prava, pri čemu se ono apsolutizuje i posmatra često i van društvenih okvira i opšte zaštite samoupravnih odnosa.

ODGOVOR: Mislim da je borba za autonomno samoupravno pravo, odnosno intenzivna izgradnja samoupravnih odnosa u radnim organizacijama i njihovim integracijama danas aktuelna tema isto toliko koliko i juče. Karakteristično je, međutim, da u našim preduzećima i u integrisanim samoupravnim zajednicama i kooperacijama nema dovoljno aktivnosti na razvijanju ekonomskih odnosa, odnosa između minulog i živog rada, odgovornosti lica na rukovodećim položajima, radne discipline i međusobne odgovornosti radnika itd. ili u razradi načela koja je utvrdio Zakon o dohotku.

Tu se, na žalost, veoma sporo razvija inicijativa za izgradnju autonomnog zakonodavstva samoupravnih organizacija, a ima mnogo prostog prepisivanja načelnih teza, koje se zatim u praksi često dosta proizvoljno tumače. Krivica za takvo stanje ne leži samo niti u prvom redu na radnim organizacijama i na stručnim ljudima u njima koji se trude prema svojim mogućnostima da dođu do najboljih rešenja. Međutim, oni su u tim naporima ne samo u velikoj meri prepušteni sami sebi ili, u najboljem slučaju, usko stručnim institucijama, nego su često u položaju da ne mogu nigde društveno verifikovati svoja rešenja. Zato se ne treba čuditi ako ta rešenja često nisu u skladu sa proklamovanim opštim načelima razvoja našeg samoupravnog društva.

Stoga mislim da bi sindikati, SKJ i SSRNJ, u tesnoj saradnji sa državnim organima, sa komorama, sa stručnim i naučnoistraživačkim organizacijama morali izgraditi sistem organizovane i koordinirane pomoći radnim organizacijama na daljoj konkretnoj razradi sistema samoupravnih odnosa.

Nema sumnje da je takvo stanje pogodovalo i ispoljavanju pojava dezorijentacije u primeni ustavnog amandmana XV. Međutim, ovoga puta se ne radi samo o tome, nego prvenstveno o jednom antisamoupravnom pritisku nastalom u onim društvenim sredinama koje su najviše podložne ideologiji tehnokratizma, birokratizma i »elitizma«, pa zato najteže podnose demokratsku i materijalnu odgovornost prema »primitivnom« radničkom savetu i drugim organima društvenog samoupravljanja. Stoga se nosioci takvih shvatanja obično zauzimaju za to da se u fabrikama uspostavi staljinistički sistem menadžerskog »jedinonačelija«, a u političkom sistemu države takav klasični buržoaski parlament koji obezbeđuje demokratiju za profesionalne političke predstavnike, a oduzima je radnim ljudima u upravljanju društvenim radom. Otuda je baš u tim sredinama u vezi sa primenom ustavnog amandmana XV odmah došlo do pozivanja na autonomno pravo samoupravljača da bi se time paralizala ili oslabila akcija socijalističkih snaga protiv tendencija suprotnih samoupravnom kursu razvoja našeg društva.

Naravno, velika većina radnih organizacija nije podlegla takvom pritisku. Ali neke jesu i takvih primera ima u svim republikama. Sađa neće biti teško da se te greške savladaju, pogotovo zato što u celoj zemlji raste otpor takvom tehnokratsko-birokratskom pritisku. Ali, takve pojave nas ipak upozoravaju da ne treba potcenjivati snagu antisamoupravnih tendencija.

Ako te probleme tako posmatramo, onda se — u pogledu razvoja autonomnog prava samoupravnih organizacija — mora poći pre svega od toga da osnovna struktura samoupravljanja i sve ono što štiti i obezbeđuje samoupravni odnos, što obezbeđuje sve veću stabilizaciju samoupravljanja itd., ne mogu biti stvar samo pojedinačnih radnih organizacija, nego moraju biti ustavno zaštićeni. Društvo mora svemu tome dati okvir i pravac kao što daje okvir i pravac razvoju organizacije opštine i svih drugih društvenih odnosa. Mislim da bi naša Ustavna komisija² — u saradnji sa drugim društvenim faktorima — morala razraditi određene elemente za efikasniju ustavnu zaštitu samoupravnih odnosa. Za sada bi bila neophodna politička akcija sindikata, SKJ i SSRNJ u tom pravcu, a možda bi bilo korisno da i Savezna skupština da autentično tumačenje ustavnog amandmana XV.

PITANJE: Posle niza kritika dosadašnjeg karaktera i delovanja radničkog saveta i upravnog odbora kao predstavničkih organa samoupravljanja i sadašnje pojave teorije o sverešavajućoj moći poslovnih odbora ima nejasnoća kako dalje razvijati ove organe. Ima mišljenja da se u pogledu njihovog položaja, funkcija i ponašanja može povući paralela sa odnosima kakve smo razvili u našem skupštinskom sistemu.

ODGOVOR: Meni izgleda da je za dalje jačanje samoupravljanja najvažnije pre svega to da radnički savet bude samostalan i jak, a to praktično znači da ima svoj sopstveni organizacioni mehanizam koji mu obezbeđuje da svoje funkcije kvalifikovano sam vrši. U izvesnom smislu tu zaista može da se povuče paralela sa skupštinom. Ako bi, naime, skupština prihvatila tezu da izvršno veće treba da bude onaj faktor koji će odlučivati da li će se skupština sastajati ili neće, koji će biti jedini pokretač inicijative, jedini informator skupštine i koji će tako neinformisanoj skupštini prepustiti samo da se saglasi ili da se ne saglasi sa njegovim stavovima — tada takva skupština više ne bi bila onakav organ kakav je utemeljen Ustavom i kakav u osnovi danas jeste. A imam utisak da se određeni krugovi u našem društvu bore upravo za takav ili veoma sličan odnos između moćnog poslovnog odbora i od njega zavisnog radničkog saveta. Ako bi se radničko samoupravljanje svelo na takve odnose, tada ono ne bi bilo ni radničko ni samoupravljanje.

² Reč je o Ustavnoj komisiji svih veća Savezne skupštine.

Da bi radnički savet vršio društvenu ulogu u preduzeću koja mu je Ustavom data, on mora biti u takvom položaju da su svi organi upravljanja i rukovođenja njemu odgovorni za rezultate svoga rada, a da je on sam odgovoran pred radnim kolektivom za celokupnu ekonomsku i socijalnu politiku radne organizacije i za njene rezultate. Takvu ulogu radnički savet može uspešno da vrši samo ako bude, prvo, samostalan u odnosu na sopstveni izvršni aparat, to jest ako se, kako Marks kaže, obezbedi od sopstvene birokratije; drugo, ako bude osposobljen za kvalifikovano donošenje racionalnih ocena i odluka i, treće, ako se svi radnici, kako oni na rukovodećim, tako i oni na ostalim radnim mestima, budu u najvećoj mogućoj mери pridržavali demokratskih »pravila igre« sopstvene samoupravne zajednice.

Ovo ne govorim zato što smatram da radnici treba da se sa nepoverenjem odnose prema rukovodećim funkcijama i kadrovima. Naprotiv, ne postoje nikakvi razlozi za takvo nepoverenje jer vodeći kadrovi rade za iste društvene ciljeve kao i radnici, osnovni interesi su im zajednički, a i uspesi rukovodećih kadrova zavise od podrške koju će im dati radni kolektiv. Prema tome, tu se ne radi o ljudima i funkcijama, nego o društvenim odnosima koji jednu funkciju čine bilo orudem udruženih radnih ljudi ili instrumentom tehno-kratsko-birokratskog upravljanja. I najbolji ljudi će se i protiv svoje volje naći u ulozi izvršioaca, odnosno sprovednika antisamoupravnog kursa ako budu stavljeni u proizvodne odnose koji su opterećeni birokratizmom i tehnokratizmom.

To, takode, ne znači da svaki radnik mora imati fakultetsko obrazovanje da bi mogao kvalifikovano odlučivati u radničkom savetu. Ali, to svakako znači da radnički savet mora imati sopstvene organe koji će biti sposobni da prikupljaju objektivne informacije o stanju svoje radne organizacije, o njenom položaju u privredi i društvu uopšte, da stručno analiziraju te informacije i kritički ocenjuju informacije organa poslovnog rukovođenja u preduzeću i da o svemu tome ažurno informišu radni kolektiv, a pogotovo članove radničkog saveta. Zato izvori informacija radničkog saveta ne smeju biti ograničeni samo na podatke njegovih sopstvenih izvršnih i operativnih organa. Podaci i ocene moraju se pribavljati i iz drugih izvora van same radne organizacije, a pre svega iz raznih stručnih službi i Službe društvenog knjigovodstva, naučnoistraživačkih organizacija, kao i od društvenih organizacija i organa društveno-političkih zajednica.

Sve to zahteva da radnički savet bude apsolutno samostalan u odnosu na sopstveni izvršni aparat koji »upravlja stvarima«. Prema tome, radnički savet se ne sme zatvarati u sopstvenu radnu organizaciju, nego mora biti otvoren i orijentisan prema celom društvu, na saradnji sa drugim društvenim telima i na njihove izvore informacija i stručnu pomoć. Zašto da radnici u fabrici budu, na primer, u pogledu informacije o stanju preduzeća zavisni isključivo od toga šta će im dati ili reći aparat poslovnog rukovođenja kada se iz iskustva zna da su takve informacije veoma često jednostrane ili čak dezinformišu radnike u pogledu pravog stanja stvari ili pravih nosilaca odgovornosti. Razume se, stručni aparat sopstvenog poslovnog rukovođenja treba pre svega da obezbeđuje radničkom savetu svestranu informaciju. Ali on će taj posao obavljati utoliko bolje ukoliko radnički savet bude nezavisniji u prikupljanju informacija sa raznih drugih strana.

Međutim, sve to ne znači da se možemo uljuljkivati iluzijama da bi takvom organizacijom radničkog samoupravljanja mogli biti sprečeni svi socijalni i drugi konflikti koji mogu da nastanu na osnovi protivrečnih interesa u rešavanju pojedinih problema u radnoj organizaciji ili u odnosima radne organizacije i društva. Pa ipak, u meri u kojoj radnički savet bude postajao sposobniji za samostalno rešavanje protivrečnosti koje nastaju između »upravljanja stvarima«, to jest procesom rada, tehnologijom i poslovanjem, i samoupravljanja ljudi u oblasti njihovih ekonomskih, socijalnih, humanih i drugih odnosa, utoliko će više takvih konflikata biti rešeno demokratskim putem u okviru samog samoupravnog sistema. A takvu ulogu radnički savet može uspešno da vrši, ponavljam, samo pod uslovom ako bude samostalan, kvalifikovan i autoritativan, to jest ako ne postane instrument bilo uskih upravljačkih, tehnokratskih ili drugih grupa, bilo nekih parcijalnih socijalnih interesa koji narušavaju jedinstvo kolektiva, bilo nesvestan i nekritički sprovodnik nerealnih demagoških ili sličnih zahteva, i ako svojom stručnom i kvalifikovanom organizacijom obezbedi da u najvećoj mogućoj meri bude branilac zajedničkih interesa radnih ljudi kao zajednice proizvođača na osnovama raspodele dohotka prema radu.

Na to se može reći: sve je to lepo, ali to traži ne samo kvalifikovanu organizaciju radničkog saveta nego i visoku društvenu svest radnika i pre svega razvijeno osećanje odgovornosti svih radnika za usklađivanje individualnih i kolektivnih interesa. A to

osećanje i ta svest kod nas ili nisu dovoljno razvijeni ili su opterećeni pritiskom još uvek prisutnog siromaštva i tendencija za ujednačavanjem, a protiv raspodele prema radu, pa čak i pritiskom parazitskih tendencija da se živi na tuđi račun, odnosno na račun zajedničke akumulacije.

To je istina za koju društvo mora da plati određenu cenu koju nameće istorijski trenutak. Ali mislim da je ta cena neuporedivo manja od one koju bi ono moralo da plati za posledice restauracije ili uspostavljanja jednog tehnokratsko-birokratskog i državnosopstveničkog sistema. Jer tu se postavlja suštinsko pitanje: da li je životni interes radnika koji žive od rezultata svoga rada slabiji stimulan za podizanje produktivnosti rada i uvođenje moderne tehnike, tehnologije i organizacije rada nego što bi bio interes neke izdvojene tehnokratske ili birokratske elite? Očigledno nije! Čovek je glavna proizvodna snaga, a oni koji teže da čoveka potčine »upravljanju stvarima« odnose se neekonomski prema toj glavnoj proizvodnoj snazi. Samoupravljanje je, prema tome, onaj oblik društvenog odnosa koji će tu glavnu proizvodnu snagu dovesti do maksimalnog efekta jer pokreće sve njene interese (ekonomske, političke, kulturne itd.) u pravcu koji je najracionalniji sa stanovišta društvenog interesa i koji daje najveće efekte za društvo.

Ta istina ujedno govori da će ta cena biti utoliko manja ukoliko naše društvo bude uspešnije osposobljavalo radničke savete za samostalno, kvalifikovano i odgovorno vršenje njihovih odlučujućih funkcija u samoupravnom društvenom radu.

Još u diskusijama pred Deveti kongres SKJ i u materijalima koji su bili formulisani i objavljeni na osnovu tih diskusija predlagali smo da se ne ide na neki zajednički poslovni odbor koji bi ujedinio funkcije upravnog odbora i direktora, nego da se zadrži upravni odbor kao izvršni organ radničkog saveta, s tim da on ne bude okrenut tehnologiji i operativnom rukovođenju radom i poslovanjem preduzeća, nego unutrašnjem radu radničkog saveta. Dakle, upravni odbor koji samostalno i nezavisno od direktora i svih drugih operativnih organa organizuje delovanje radničkog saveta u okviru njegovih funkcija. To ne znači da bi on morao postojati u svakom preduzeću, ali mislim da bez jednog sličnog organa nećemo moći da imamo radnički savet koji bi bio stvarno nezavisan od izvršnih organa.

Predlagali smo, takode, da bi u odbore radničkog saveta mogli da ulaze, sa savetodavnim pravom glasa, i ljudi van preduzeća ili da

bi pri radničkom savetu mogli da se obrazuju neki posebni konsultativni oblici zajedno sa raznim institutima ili grupama kompetentnih ljudi iz drugih društvenih struktura. Tu se računalo i sa odgovarajućom aktivnošću i organizacijom sindikata, koja bi, po mom mišljenju, morala da postoji i koja bi bila orijentisana pre svega ka radnim kolektivima, ka radničkim savetima i njihovim problemima jer su sada sindikati orijentisani pretežno ka opštim problemima društva i njegovog razvoja, a malo ka konkretnim protivrečnostima rada i života u radnim organizacijama.

U takvim uslovima radnički savet bi mogao uvek da ima informaciju iz više izvora: iz stručnog aparata svog preduzeća i iz izvora izvan preduzeća — naravno, o svojim sopstvenim problemima. Ako bismo, pored toga, Službu društvenog knjigovodstva doslednije izgrađivali pre svega kao službu »važne« evidencije za radničke savete i za društvene organe i bolje je osposobili za analizu podataka i za informisanje radničkih saveta — čime bi bila u znatnoj meri prevaziđena njena uloga nezainteresovane inspekcije i pasivne kontrole — tada bi ona bila u stanju da radničkim savetima, nezavisno od njihovih organa, da svoju sliku i analizu stanja preduzeća. To bi olakšalo radnicima da pomoću mehanizma radničkog saveta ocenjuju da li njegov upravni operativni aparat radi u njihovom interesu ili ne.

Druga, ne manje važna strana problema jeste: kako organizovati »upravljanje stvarima«, to jest tehnološko rukovođenje, upravljanje radom i poslovanjem preduzeća, i kakvi treba da budu odnosi između tog rukovođenja i samoupravljanja. Da bi socijalističko društvo napredovalo, ono mora obezbediti uslove za modernu organizaciju rada, za tehnički i tehnološki progres, za neprekidan proces podizanja produktivnosti rada i za koncentraciju osnovnih sredstava koja obezbeđuje takav tehnički i tehnološki progres i produktivnost rada. Nije potrebno ponavljati toliko puta izrečenu istinu da samoupravni sistem može da se razvija samo ako bude podsticao istovremeno sve te procese. Ne treba, takođe, ponovo dokazivati da je samoupravni proizvođač, samoupravni radnik najmasovnija i naj snažnija podrška tehničkom i tehnološkom progresu, iz prostog razloga što njegov kako društveni, tako i materijalni položaj direktno zavisi od toga napretka. Ako naš radnik nije ponekad svestan te uzajamne zavisnosti, to nije uvek samo njegova greška, nego greška pre svega onih društvenih faktora koji bi trebalo da mu pomognu da shvati takav svoj položaj. Prema

tome, ne samo da ne postoji protivrečnost između samoupravljanja i tehničkog i tehnološkog progressa, nego, obrnuto, samoupravljanje stvara najoptimalnije društvene uslove za takav progres, razume se, u zavisnosti od sposobnosti subjektivnih nosilaca tog progressa i materijalnih mogućnosti samoupravljanja. I u samoupravljanju, dakle, ne samo da je moguće, nego je i neophodno da se naše društvo bori za moderne, stručno obrazovane i sposobne upravljačke »timove« koji će biti u mogućnosti da u praksi primene i razvijaju svoje znanje i znanje savremenog čovečanstva, ali koji će istovremeno za rezultate svoga rada biti odgovorni radničkom savetu. A da bi mogli biti odgovorni, moraju biti i dovoljno samostalni u obavljanju svojih zadataka.

To znači, prvo, da radnički savet i njegovi organi ne treba da se mešaju neposredno u tehnologiju rada i poslovanja i uopšte u postupke i odluke organa koji su odgovorni za »upravljanje stvarima« u procesu samoga rada, nego treba da prate njihov rad i da ih ocenjuju na osnovu globalnih rezultata toga rada.

Drugo, mora biti obezbeđen takav lični položaj stručnih rukovodilaca u radnoj organizaciji koji će im omogućiti da svoje zadatke obavljaju zaista prema svojoj stručnoj sposobnosti i savesti, a ne na taj način što će se morati boriti za podršku određenih grupa u radnom kolektivu ili izvan njega. Dosadašnja praksa izbora direktora već je pokazala da radnički savet i radni kolektiv moraju voditi računa i o društveno-verifikovanim kriterijumima za izbor stručnih rukovodilaca. Pokazalo se, takođe, da to nije u suprotnosti sa interesima radnog kolektiva. Jer, ako stručnjaci na rukovodećim položajima u radnoj organizaciji moraju da se bore za svoj opstanak na taj način što će »kupovati« svoju popularnost u kolektivu demagoškim postupcima ili se obraćati za podršku pojedinim grupama u radnom kolektivu, onda to ide samo na štetu rada i jedinstva kolektiva. Upravo radi toga da bi ti rukovodeći funkcioneri mogli biti stručno odgovorni za svoj rad pred radničkim savetom, neophodno je da njihov položaj u preduzeću bude stabilniji i da se njihov rad ocenjuje pre svega na osnovu rezultata koje postižu.

U mnogim našim radnim organizacijama već je postignut značajan napredak u raščišćavanju tih odnosa. Međutim, sadašnje tehnokratske tendencije, o kojima sam ranije govorio, unose izvesnu zabunu u neke kolektive i oni se sada pitaju da li su u tom pogledu bili na pravom putu. Ako u pogledu svih ovih pitanja ne

zauzmemo jasne stavove, to će neprestano pothranjivati one tendencije koje pokušavaju da nametnu jednu potpuno lažnu tezu, odnosno alternativu, koja glasi: ili samoupravljanje ili tehnološki progres. A nama je, u stvari, podjednako potreban kako samostalan i jak radnički savet, tako i sposoban i samostalan »tim« poslovnog i tehnološkog rukovođenja, kao i razrađen i institucionalizovan sistem međusobnih odnosa i odgovornosti.

Moram još dodati da ja, dakako, nisam protiv poslovnih odbora uopšte, nego protiv poslovnih odbora sa takvim položajem, sa takvom moći i u takvom sastavu kakvi se sada predlažu. Međutim, poslovni odbor koji bi bio rukovodeći poslovni ili tehnološki »tim« ili kolegijum funkcionera odgovornih za operativnu praksu u radnoj organizaciji, i koji bi, možda, u nekim pitanjima mogao da snosi i kolektivnu odgovornost, zaista bi mogao da znači korak dalje u organizaciji rada u našim radnim organizacijama. Utoliko pre što je naše društvo do sada poklanjalo premalo pažnje izgradnji takvih vodećih upravljačkih kadrova i »timova«.

PITANJE Smatrate li da su pitanja mandata radničkog saveta, koji se želi produžiti, sastava radničkog saveta i broja njegovih članova, koji se smanjuje — važni momenti za sudbinu neposredne demokratije, posebno u već formiranim konceptima zajedničkog izvršnog kolegijalnog organa samoupravljanja i rukovođenja?

ODGOVOR: Uvek sam bio protivnik produžavanja mandata. Nije, naravno, od načelnog značaja pitanje da li se radi o jednogodišnjem ili dvogodišnjem mandatu. Ali, kada se mandat produžuje na tri, pa čak i na četiri godine, što je sadašnja tendencija, time se već unose suštinske promene u sistem radničkog samoupravljanja. To automatski menja kurs u tom smislu da on, umesto ka neposrednoj demokratiji, vodi jednom predstavničkom političkom sistemu u radnoj organizaciji. Radnički savet bi u tom slučaju sve manje bio organ neposredne demokratije, a sve više klasični predstavnički organ. Osim toga, ako čak ostavimo po strani takve teorijske ocene, oko kojih se, naravno, ljudi mogu i sporiti, četvorogodišnji mandat, uz težnju da se smanji broj članova radničkog saveta, znači držati četiri godine pozicije u »vlasti«, a za to se često vežu, hteli mi to ili ne, neke privilegije, lični položaj i slično.

Čim mandat u radničkom savetu postane stvar ličnog položaja i privilegija, a ne, da tako kažem, nešto što automatski pripada

svakom radniku, neminovno počinje i deljenje na grupe oko pojedinih ljudi. A iz iskustva znamo kakve to posledice ima.

Moramo zbog toga da se objasnimo — da li je radnički savet organ neposredne demokratije preko koga svi radnici dolaze do izražaja ili ćemo dozvoliti da on bude rezervisan za jedan »elitni« krug ljudi, to jest da se svede na uzak krug ljudi koji će onda dolaziti u sukob sa osnovnom radničkom masom. Mislim da to vodi političkoj borbi za vlast u kolektivu i pojačanim tendencijama stvaranja grupa za takvu borbu. A ništa ne može biti štetnije za razvoj samoupravljanja od takvih pojava. Upravo zato mislim da mandat članova radničkog saveta ne bi trebalo da bude bitnije produžavan niti bi broj članova radničkog saveta trebalo bitno smanjivati, kako bi kroz njega zaista ceo radni kolektiv nekako masovno prolazio, odnosno kako bi svaki radnik imao osećanje da je i njegovo mesto u tom organu.

Vidim iz nekih materijala da i za opšti zbor radnika kažu da je neefikasan i predlažu da se ide na uže zborove radnih ljudi. Ne verujem da treba generalno suprotstavljati ta dva oblika samoupravnog odlučivanja, jer su konkretni uslovi veoma različiti. Ali, ako se radi o odlučivanju o pitanjima od zajedničkog interesa, ne izgleda mi opravdano takvo »drobljenje« kolektiva, osim ako se radi o veoma velikim kolektivima. Nisam, doduše, nikad bio pristalica toga da opšti zbor radnika ima prevelike, odnosno nerealne kompetencije jer je u tako širokom telu teško kvalifikovano odlučivati, a često može da prevlada i demagogija koja prinuđuje samoupravne organe na neracionalne odluke, što sve, zajedno sa drugim pritiscima, može da bude štetno za kolektiv. Ali, za ona područja gde ceo radni kolektiv može da donosi kvalifikovane odluke mislim da je pravilnije da ih donosi ceo kolektiv. Dakako, kad se radi o pitanjima vezanim za pojedine radne jedinice onda o njima treba odlučivati u kolektivu tih jedinica. No, i u jednom i u drugom slučaju dobar radnički savet najviše će doprineti sagledavanju pravih problema i kvalifikovano odlučivanju, bilo da se radi o kolektivu ili o radnoj jedinici.

Edvard Kardelj: »Problemi naše socijalističke izgradnje«, knjiga IX: Beogradski izdavačko-grafički zavod, Redakcija Kultura; Beograd, 1974, str. 72—94.

**SVAKODNEVNI INTERESI RADNIH LJUDI
TREBA DA OBEZBEDE SAMOUPRAVNU
INTEGRACIJU DOHOTKA I NJEGOVU
RASPODELU PREMA RADU**

Odgovori na pitanja Radio-televizije Beograd povodom Drugog kongresa samoupravljača Jugoslavije. Intervju je emitovan 1. januara, a pod različitim naslovima objavljen u dnevnoj štampi 4. januara 1971. godine.

Naslov rada za ovu knjigu dala je redakcija.

PITANJE: Druže Kardelj, od predstojećeg skupa samoupravljača u Sarajevu očekuje se, kako je to na mnogo mesta istaknuto, da to bude Kongres odlučivanja, a ne Kongres diskusija.

S obzirom na dosadašnje pripreme i, naravno, na ono što još može da bude učinjeno u sledećih nekoliko meseci, koliko je preostalo do Kongresa, šta po Vašoj oceni radni ljudi mogu da očekuju od Drugog kongresa samoupravljača?

ODGOVOR: Mislim da bi sadržina i glavni cilj predstojećeg Kongresa samoupravljača morali da budu — ako bih to mogao da izrazim u jednoj rečenici — da radnička klasa, koja je kod nas danas oličena u mnogomilionskom kolektivu samoupravnog udruženog rada, učini još jedan nov i odlučujući korak dalje da se afirmiše kao vodeći društveni faktor u svim oblastima društvenog upravljanja i odlučivanja. Pri tome, taj napor učinjen na Kongresu, a i pre njega u svim pripremnim radovima i diskusijama, po mome mišljenju, ne treba da bude samo načelan, politički, deklarativan, nego mora da se izrazi u veoma konkretnim stavovima i rešenjima u vezi sa najznačajnijim dilemama i protivrečnim tendencijama u razvoju našeg samoupravnog socijalističkog društva u celini i posebno u oblasti samog samoupravnog rada.

Sada se čitava naša samoupravna zajednica nalazi u fazi, rekao bih, jednog kritičkog samoispitivanja koje, naravno, nije ni prvo ni poslednje.

Jer, bitna karakteristika naše revolucije jeste da je, uprkos teškoćama i otporima, ipak uspevala da ne stagnira u jednoj bezuslovnoj dogmatskoj odbrani postojećeg stanja, niti da se u teškoćama i krizama prikloni tendencijama vraćanja nazad, nego je uvek ponovno produžavala i ispravljala sebe i tražila nove odgovore na nove probleme.

To, dakako, nikad i nigde nije bilo lako, pa nije bilo lako ni kod nas, niti je danas lako. Uvek smo se susretali sa otporima raznih vrsta, kao i sa neznanjem i promašajima u traženju pravih progresivnih puteva i sredstava. Ali, ipak, smo obično uspevali da u krajnjem razvitku svaki trenutak teškoća i kriza postane polazna tačka za određene nove korake u razvitku samoupravnog i demokratskog socijalističkog društva kod nas.

Tako će i sada obiman rad koji obavljamo na daljoj razradi našeg društveno-ekonomskog i političkog sistema, uključujući tu i naš ustavni sistem, nesumnjivo otvoriti mogućnosti da Drugi kongres samoupravljača ne samo deklarise težnje i interese naših radnih ljudi u raznim oblastima društvenog života nego i da stvaralački, sa konkretnim predlozima rešenja i time što će se založiti za određena rešenja, utiče na društvene odluke i na čitav pravac društvenog razvitka. I to u momentu kada se naše društvo u nizu pitanja nalazi, rekao bih, na određenoj prekretnici ili raskršću.

To znači da je ne samo osnovano očekivati, nego da se treba i u pripremama zalagati da ovaj kongres u ime radničke klase i svih radnih ljudi, samoupravljača, da podršku onim odgovorima na postojeće dileme i pitanja koja su na liniji daljeg jačanja položaja, društvenog uticaja i odgovornosti radnog čoveka, kako u okviru udruženog rada, tako i u celokupnom socijalnom i političkom sistemu našeg društva.

Naravno, ne mogu se u okviru ovako kratkog razgovora upuštati u detaljnije raspravljanje o konkretnim problemima na koje mislim kada govorim o tim pitanjima. Međutim, i pored toga, nama je svina jasno da kod nas postoje ozbiljni društveno-ekonomski, socijalni i drugi problemi u odnosima koji se tiču udruženog rada, to jest u socijalističkim proizvodnim odnosima. To su problemi o kojima već dugo diskutujemo i o kojima Kongres samoupravljača svakako treba da kaže svoju reč.

Takođe, mislim da neću preterati ako kažem da je u organizacijama udruženog rada, a posebno u integracijama i u takozvanim velikim sistemima, kao i u političkim organizacijama — čak i u

Savezu komunista — i uopšte na političkoj sceni i u odlučivanju u raznim političkim organima, neposredni uticaj interesa radničke klase i radnih ljudi sa radnih mesta uopšte još uvek daleko od toga da bude zadovoljavajući. Štaviše, u određenim društvenim sredinama čak nailazi na pojačane ekonomsko-organizacione i političke otpore. Tu se ne radi samo o državnosopstveničkom birokratizmu koji je zasad uglavnom kod nas izgubio bitku, mada još egzistira i deluje u nekim oblastima privrednog i društvenog života i, po mome mišljenju, još uvek ima ozbiljne uslove i mogućnosti da se bar delom restaurira ako naši radni ljudi ne budu budni u otporu protiv tendencija te vrste.

Radi se, zatim, još više o rastućem uticaju tehnokratskog i, rekao bih, tehnokratsko-finansijskog monopola. On se oslanja na stihiju tržišta, koristeći istovremeno pseudonaučne argumente, pa čak i naučno-tehničku revoluciju i tako dalje i jača zbog neraščišćenih ekonomskih odnosa u prometu minulim radom ili zbog neznanja kako da se moderna tehnologija poveže sa samoupravljanjem i slično. A, u stvari, samim tim postaje glavni nosilac i pokretačka snaga otuđivanja kako dohotka, tako i upravljačkih prava od radnog čoveka.

Osim toga, pirsutna je i treća tendencija. Ona je izražena u shvatanjima da radnik u radnoj organizaciji, a pogotovo u integraciji, u prometu minulog rada treba da bude podređen, u stvari, jednom tehnokratskom sistemu i mehanizmu, a da van preduzeća treba da bude sveden na prostog klasičnog birača koji će svakih nekoliko godina davati glas za nekog opšteg političkog predstavnika, koji će, u stvari, upravljati umesto njega, bilo neposredno, bilo kao oruđe drugih snaga van radnih ljudi, van radničke klase. Na taj način samoupravljač bi se, u stvari, pretvarao od subjekta samoupravnog odlučivanja, što je suština celokupnog našeg samoupravnog sistema, u objekt tehnokratskog i političkog manipulisanja sa radnim ljudima i u krajnjoj liniji sa građaninom uopšte.

Dotuše, tendencije te vrste kod nas ne mogu da postanu neka ozbiljna snaga, jer su izrazito reakcionarni ostatak jedne ideologije koja je nastala u sistemu buržoasko-političke države 19. veka, odnosno na tlu buržoaske kapitalističke društvene strukture. Međutim, karakteristično je da se upravo te tendencije pod firmom demokratizma pojavljuju upravo sada kada raspravljamo o daljem jačanju socijalističkih proizvodnih odnosa na osnovu samoupravljanja, to jest o unošenju istovetnih načela koja vladaju ili bi

trebalo da vladaju u proizvodnim odnosima u preduzeću u oblasti prometa minulim radom, o većem bogatstvu sredstava ekonomske, političke i poslovne kontrole radnih ljudi sa radnih mesta i radnih organizacija nad celokupnim kretanjem dohotka, o daljim koracima u razvoju delegatskog sistema kao oruđa neposredne samoupravne demokratije, itd. Ukratko, kada raspravljamo o koracima koje treba učiniti da bi radnička klasa što neposrednije upravljala celokupnim dohotkom udruženog rada, razvojem proizvodnih snaga, a da bi država u sve većoj meri postajala, upravo, »radnička klasa organizovana kao država«.

Pri tome pod pojmom *radničke klase* u našim uslovima, to jest u uslovima našeg samoupravno-socijalističkog društva, gde se karakter radničke klase, očigledno, u dobroj meri izmenio, podrazumevam sve samoupravne radne ljude udružene u radu društvenim sredstvima za proizvodnju — od radnika do inženjera, naučnika, pa i sve druge koji u istim društveno-ekonomskim odnosima kao i taj radnik žive od sopstvenog stvaralačkog rada.

Zato se, po momé mišljenju, osnovni zadatak Kongresa samoupravljača i sastoji u tome da se odlučno založi za to da se živi i svakodnevni interesi radnih ljudi — u svim njihovim ekonomskim, socijalnim, humanim, kulturnim i drugim dimenzijama — što neposrednije i snažnije izraze u svim oblicima odlučivanja u društvu. Znači, da se ti interesi izraze u unutrašnjim odnosima u udruženom radu, obezbeđujući, da tako kažem, samoupravnu integraciju dohotka i njegovu raspodelu prema radu. Zatim, u komuni koja je zajedno sa čitavim sistemom radnih, interesnih i mesnih zajednica osnovni oblik suočavanja, ali i sinteze interesa čoveka u oblasti rada sa interesima čoveka u oblasti potrošnje, kao i u oblasti idejnog, socijalnog, kulturnog života itd. Dalje, u republici, Federaciji, pa sve do vodećih tela organizovane socijalističke svesti, to jest u društveno-političkim organizacijama i drugim društvenim telima koja, na čelu radnih masa, u stvari, u današnjici treba da se bore za budućnost, za sutrašnjicu.

Danas, naime, očigledno više nije dovoljno boriti se samo za to da bi radni ljudi imali puni uticaj na upravljanje, na raspodelu dohotka unutar pojedine radne organizacije. Sada osnovni problemi leže u tome da se taj neposredni uticaj ispolji šire, na celokupan kompleks ekonomskih odnosa u društvu, to jest u odnosima između pojedinih radnih organizacija kroz odgovarajući sistem dohotka i drugih ekonomskih odnosa i kroz sistem pune ekonomske i

političke kontrole radnika nad svim oblicima koncentracije minulog rada u svim njegovim oblicima, posebno finansijskim, kako unutar proizvodnje, tako i u prometu novca kao minulog rada svih radnih ljudi. Kada o tome govorim, onda mislim posebno na bankarski sistem i na druge oblike i puteve finansijske koncentracije. A pogotovo je potrebno da se uticaj naših samoupravljača kao takvih, a ne samo kao birača koji svoja prava prenose na neke opšte političke predstavnike, neposredno pojavi i van »zidova fabrike«. Jer, upravo oni treba da budu, kao organizovani udruženi rad, kao udruženi radni kolektiv društvenog rada, stub našeg društva i celokupnog našeg političkog sistema, a posebno skupštinskog sistema.

Upravo u tome i jeste, po momé mišljenju, u našim današnjim uslovima suština ostvarivanja vodeće uloge radničke klase, odnosno klasnog pristupa pojedinim problemima našeg društva, koji se sastoji u tome da radni ljudi treba u najvećoj mogućoj meri neposredno sami da učestvuju u rešavanju tih problema. Znači, radnička klasa mora da izražava svoje svakodnevne i dugoročne interese kroz samoupravljanje, kroz mogućnost da se samostalno bori za višu produktivnost rada, za razvoj proizvodnih snaga, kroz razne oblike samoupravnog dogovaranja i udruživanja, kroz svoje identifikovanje sa skupštinskim sistemom itd.

Naravno — da ponovim ono što sam već nedavno rekao — ne treba očekivati da će predstojeći Kongres samoupravljača rešiti ili da može da reši sve probleme našeg društva i da dá odgovore na sva pitanja koja su danas na dnevnom redu našeg društvenog života.

Ali, ako se Kongres bude koncentrisao na nekoliko osnovnih pitanja i u tom pogledu zauzeo veoma jasne i veoma konkretne stavove, ja mislim da će on izvršiti izvanredno značajan uticaj na dalji razvitak našeg društva. Mislim pre svega na dalji razvitak proizvodnih odnosa, na razvitak samoupravnih socijalističkih odnosa uopšte.

PITANJE: Druže Kardelj, što bi po vašem mišljenju trebalo preduzeti da se obezbedi ostvarivanje odluka koje će na Kongresu biti donete?

Česti su, naime, prigovori, i to čini se opravdani, da nismo baš uvek dosledni kada treba da se sprovede ono o čemu smo se dogovorili. A značaj Kongresa meriče se ne po tome kakve će rezolucije biti donete, nego u prvom redu kako ćemo ono što bude dogovoreno sprovesti u život. U čemu će po vašem mišljenju biti snaga Drugog kongresa, koga će sve i na koji način obavezivati njegove odluke?

ODGOVOR: Mislim da je na to Vaše pitanje vrlo lako odgovoriti, a da je mnogo teže rešiti problem izvršenja odluka i zaključaka u samoj praksi, jer je to komplikovan proces. Krajnji rezultat izvršenja odluke pre svega zavisi od ljudi, to jest od njihovog jedinstva i od njihove volje i spremnosti da podrže određene odluke i da ih sprovode svuda tamo gde oni dejstvuju i izražavaju svoje interese. Prema tome, ljudi treba ne samo da prihvataju odluke nego da se na svakom mestu odlučivanja i bore za njihovo sprovođenje. Ne treba očekivati da samo neki forumi mogu obezbediti takvo sprovođenje. Svaki naš radni čovek, svaki naš radni kolektiv mora sam razmišljati o tome na koji način, kojim sredstvima treba da pomogne da se izvrši pritisak da bi se te odluke sprovodile.

Ne sumnjam u to da naši radni ljudi u ogromnoj većini daju jednodušnu podršku glavnom pravcu razvoja našeg samoupravnog socijalističkog društva, kao i da kod njih vlada veoma razvijen osećaj solidarnosti koji omogućuje međusobno demokratsko sporazumevanje čak i tada kada su u određenom trenutku njihovi interesi u protivrečnosti. Međutim, kada se radi o svakodnevnoj praksi, tu se često sukobljavaju razni trenutni interesi i potrebe. Pri tome se ne radi toliko o onome što se obično naziva »opravdanim« ili »neopravdanim« zahtevima, nego mnogo češće o činjenici da je nemoguće u određenim trenucima zadovoljiti sve. Prema tome, treba se dogovarati ne samo o generalnoj liniji nego društvo mora biti sposobno da odluči kojim će se zadacima u određenom momentu, u određeno vreme dati prednost, za koje će se ciljeve u prvom redu založiti.

Zbog toga je, po mome mišljenju, vrlo važno da sama odluka bude dovoljno jasna i konkretna, to jest takva da ljudi znaju šta, zapravo, treba izvršiti. Vi, međutim, dobro znate da mi donosimo i obimne rezolucije koje ponekad više liče na deklaracije nego na odluke, i to na deklaracije u kojima često rečima pokušavamo da zadovoljimo veoma protivrečne trenutne interese, bilo naših radnih ljudi, bilo naših republika, komuna itd. Zato se često donose odluke koje su tako kompromisne da ih svako može na svoj način tumačiti. Ja bih se lično založio za to da Kongres samoupravljača ne donosi takve odluke. Bolje je da donese manje odluka, ali da one budu kratke i jasne tako da zaista budemo u stanju da ih sprovedemo u život, bez obzira na to što bi se i dalje možda pojavljivali određeni otpori.

I najzad, snage koje se bore za sprovođenje odluka moraju biti i akciono sposobne, a to znači organizovane na odgovarajući način. Mi često više operišemo sa papirima nego sa konkretnim organizacionim poduhvatima. Za sprovođenje odluka je, međutim, odlučujuće da one budu podržane što većim stvarnim jedinstvom vodećih socijalističkih snaga, a pogotovo većine radnih ljudi. I upravo za takvo snažno jedinstvo u rešavanju onih pitanja daljeg razvitka našeg samoupravnog socijalističkog društva, koja su u ovom trenutku odlučujuća, moramo se izboriti u pripremama za Drugi kongres samoupravljača.

Naravno, Kongres samoupravljača je najširi skup predstavnika autentičnih interesa naših radnih ljudi. Ako svaki učesnik ponese u svoju radnu organizaciju, u svoju komunu, u Socijalistički savez, u Savez komunista, u skupštinske organe na svim nivoima itd. misao koja bude preovladavala na Kongresu i odluke Kongresa, onda će to biti najjača snaga koja će garantovati i realizaciju tih odluka.

»Borba«, 4. januar 1971. godine.

O PROBLEMIMA SOCIJALNIH RAZLIKA I O MINULOM RADU

Izlaganje na Trećoj konferenciji Saveza komunista Slovenije, 18. novembra 1971. godine, u Ljubljani, objavljeno pod različitim naslovima u dnevnoj štampi 19. novembra 1971. godine.
Rad je pod ovim naslovom objavljen u izabranim radovima Edvarda Kardelja »Problemi naše socijalističke izgradnje«, knjiga IX.

I Uzroci i posledice

U diskusijama u vreme priprema za Konferenciju često sam čuo tezu da treba, pre svega, otkloniti *uzroke* socijalne diferencijacije i socijalnih razlika, a ne koncentrisati se na ublažavanje i lečenje *posledica*. S takvom tezom se u načelu, naravno, slažem. Međutim, pod dva uslova: naime, uz takav zahtev treba reći, prvo, koji su to konkretni uzroci i na koji način i kojim sredstvima ih je moguće eliminisati i, drugo, da li je reč o uzrocima koje je stvarno moguće eliminisati već sad ili u jednoj dugoročnoj perspektivi. Ako ova dva uslova nisu ispunjena, onda može i toj tezi veoma lako da se desi — što se sa sličnim tezama veoma često dešava — da postane izgovor za to da se ništa ne učini, odnosno da sve ostane po starom. S društvenim uzrocima različitih pojava ponekad je tako da je moguće prstom ukazati na njih, pa i eliminisati ih, ako ljudi to hoće, ali ima i takvih koji će još dugo vremena uticati na odnose među ljudima.

Čini mi se da su teze koje su pred nama, kao i predloženi zaključci, težili tome da se — koliko je to uopšte moguće i koliko je potrebno za ovu konferenciju koja se, na kraju krajeva, bavi praktičnom politikom, a ne teoretskim raščišćavanjem stvari — približe takvom cilju. Pri tome bih rekao da se slažem sa mišljenjima da bi zaključke ili teze na temu uzroka bilo moguće još usavršiti.

Međutim, ponavljam, u tom slučaju je stvarno potrebno dati realan prikaz uzroka i predloga, a ne ostati samo na kritičkim primedbama o tome da lečenje posledica ne znači ništa ako ne otklanjamo uzroke. Naime, prosečan čovek će takve opšte primedbe tumačiti kao pokušaj da se politički problemi socijalne diferencijacije i socijalnih razlika prvo podvedu pod razne teoretske formule i definicije, i njima zamagle, a onda skinu sa dnevnog reda. Na taj način bi se, u stvari, već unapred onemogućila neophodna društvena akcija koju Savez komunista otpočinje, podstiče i usmerava ovom konferencijom.

Osim toga, problematika o kojoj je reč ima i svoju drugu stranu. Ponekad je, naime, teško utvrditi uzroke, još teže ih je otklanjati; a često se oni uopšte ne mogu otkloniti, bar ne u dogledno vreme. To sigurno važi i za problem koji je danas na dnevnom redu. Međutim, da li to treba da znači da je zbog toga nešto manje značajna i potrebna društvena akcija uskladjivanja i usmeravanja kao i svesnih korekcija tokova stihije, kojom bi se otklanjale određene negativne posledice objektivnih uzroka, iako danas i u doglednoj budućnosti još nismo u stanju da u celini otklonimo te uzroke? Prema toj logici, isto tako ne bi imalo nikakvog smisla da se društvo zakonima i kažnjavanjem bori protiv krađe, ubistva i sličnih nehumanih postupaka. Nije teško nabrojati ceo niz uzroka zašto ljudi krađu. Međutim, svaki razuman čovek zna da će proteći još mnogo veeena pre nego što će društvo biti u stanju da otkloni uzroke zbog kojih ljudi krađu. Ali to ne znači da krađu ne treba sprečavati i suzbijati.

Ovim želim da naglasim samo to da rukovodeće progresivne socijalističke snage nikako ne smeju same sebe osuditi na pasivnost u rešavanju određenih problema socijalnih razlika, koje je moguće rešiti odgovarajućim sredstvima društvene prakse, samo zbog toga što postoje i što će još dugo postojati uzroci koji će stvarati i reprodukovati materijalne i društvene pretpostavke za nastajanje socijalne diferencijacije i razlika. To, dakle, nije problem koji bismo mogli rešiti na ovoj konferenciji ili na deset drugih konferencija, već je to zadatak socijalističkih snaga u celoj istorijskoj epohi borbe za preovlađivanje klasnog društva, odnosno u celoj epohi prelaska iz kapitalizma u socijalizam. Svi problemi koji su danas bili postavljani na dnevni red moraju biti, prema tome, i u buduću stalno prisutni u svesti svih ljudi koji se bore za socijalističke društvene odnose i humanističku viziju budućnosti radnog čoveka.

Međutim, da ne bismo govorili samo u obliku uopštenih tvrdnji, dozvolite mi da upozorim na karakter nekih glavnih uzroka pojava koje nazivamo socijalnom diferencijacijom, odnosno socijalnim razlikama u užem smislu.

Prvi uzrok je, svakako, društvena podela rada na sadašnjem stepenu razvika proizvodnih snaga. Mislim da će taj uzrok još dugo delovati u budućnosti, tako da u vezi s današnjim diskusijama o socijalnoj diferencijaciji gotovo i nema nikakvog smisla govoriti o njemu. Jer na njega trenutno veoma malo možemo uticati. Ne bismo bili samo utopisti već i neistorijski dogmatičari kada bismo mislili da je moguće eliminisati taj uzrok u periodu koji možemo predvideti.

Sledeći i za sadašnje prilike verovatno veoma značajan uzrok ili izvor socijalnih razlika i diferencijacija jeste sam tržišni karakter naše privrede. Iako se odnosi u našoj socijalističkoj tržišnoj privredi bitno razlikuju od odnosa u kapitalističkoj tržišnoj privredi, ipak nije nikakva tajna da se raspodela dohotka na našem tržištu ne odvija samo na osnovu raspodele prema radu već na tu raspodelu utiču i brojni drugi momenti, kao što su ekstradohodak, renta, položaj u društvenoj reprodukciji itd. Međutim, iako je tako, ipak se postavlja pitanje da li taj uzrok, to jest tržišnu privredu, možemo otkloniti, ako ne već sutra, onda bar u doglednoj budućnosti? Mislim da to ne možemo učiniti ako ne želimo da se vratimo na državnovlasnički i državnonajamni sistem privređivanja i odnosa između ljudi koji, sem toga što bi nas društveno-istorijski vratio nazad, stvarno ne rešava ni probleme socijalne diferencijacije, već ih samo uvećava.

Sledeći uzrok koji bi se mogao pomenuti jeste društveno-istorijska neizbežnost proizvodnih odnosa koji se zasnivaju na principu — svako prema svojim sposobnostima, svakome prema njegovom radu. Naravno, pri tome treba uzimati u obzir da u nas ni takvi odnosi nisu u celini dostignuti. U vezi s tim uzrokom hteo bih da naglasim da kriterijumi za *merenje radnog udela*, odnosno doprinosa, nisu *objektivno* i automatski dati, već su u velikoj meri istorijski uslovljeni i u poslednjoj instanci o njima odlučuju sami ljudi. Pri tome se u svakodnevnoj praksi ljudi često odlučuju pod pritiskom interesa različitih društvenih slojeva, a i konkretnih ekonomskih situacija. Na primer, ako plate stručnog osoblja u radnim organizacijama budu suviše niske, ti kadrovi će odlaziti na rad u Nemačku. Treba se, dakle, upitati da li ćemo onda ukinuti

slobodu putovanja u inostranstvo ili ćemo morati računati sa ovom činjenicom, odnosno uzimati u obzir da živimo u svetu koji utiče na nas. Prema tome, takvim svojim postupcima ljudi i sami postaju subjektivni izvor produbljivanja socijalnih diferencijacija i razlika. Međutim, zar je moguće zbog takvih pojava na sadašnjem stepenu razvitka proizvodnih snaga ukinuti takve proizvodne odnose koji se temelje na raspodeli prema radu, a da se ne vratimo na sistem preživelih državnosopstveničkih odnosa i na sistem političkog apsolutizma, ili pak na takvu prinudnu uravnilovku koja bi destimulisala čoveka za njegov rad? Očigledno to nije moguće. Ali moguće je sredstvima društvene intervencije i usmeravanja uticati na to da se subjektivno odlučivanje u takvim prilikama usmeri na sistematsko smanjivanje socijalnih razlika.

Uzrok pomenutih diferencijacija je i činjenica što je celokupan sistem društvene reprodukcije još uvek u velikoj meri otuđen od neposrednog proizvođača, odnosno radnog čoveka, to jest što se svakodnevnim podružljavanjem akumulacije a time i minulog rada istovremeno reprodukuje i otuđivanje viška rada od radnika. Na taj način se opredmećeni ili, kao što kažemo minuli rad koji se kao društveni kapital koncentriše van radne organizacije pojavljuje nasuprot radniku kao samostalna ekonomska i društvena snaga koja daje ekonomsku i političku moć onim centrima koji upravljaju tom otuđenom vrednošću. O tome ću kasnije detaljnije govoriti. Sem toga, otuđenost radnikovog tekućeg rada od njegovog minulog rada povećava mogućnosti da se ostvaruju lični dohoci koji nisu stečeni radom, već ličnim položajem u sistemu društvene reprodukcije ili nisu u skladu sa društvenim merilima raspodele prema radu. Međutim, u vezi sa ovom prvom temom postavljam pitanje: da li možemo preko noći i u celini eliminisati taj protivrečan odnos koji je istovremeno jedan od veoma značajnih uzroka — po mome mišljenju čak glavni — socijalne diferencijacije i razlika u našoj zemlji? Iako je to, po mome mišljenju, danas realan, pa i centralni zadatak socijalističke društvene akcije, ipak se on ne može izvršiti »preko noći«. Ustavnim amandmanima formulisali smo i neka osnovna sredstva i puteve pomoću kojih moramo rešavati ovaj problem. Međutim, to ipak nije proces koji je moguće realizovati od danas do sutra, već će potrajati niz godina. Čak i onda kada u načelu bude rešen problem otuđivanja minulog rada od radnika, još uvek će ostati problem odnosa između rukovodećih funkcija udruženog rada i pojedinačnog radnog čoveka, odnosno problem između

kolektivnog upravljanja koncentrisanim društvenim kapitalom i individualnog interesa radnog čoveka. Međutim, taj uzrok još dugo nećemo moći da otklonimo iz jednostavnog razloga što nije moguće ukinuti ni rukovodeće funkcije u udruženom radu niti neizbežnu koncentraciju društvenog kapitala bez koje je i nemoguće zamisliti bilo kakav napredak proizvodnih snaga.

Međutim, svesna akcija socijalističkih snaga može uspešno delovati i treba da deluje tako što će se svi faktori u sistemu proširene reprodukcije sve doslednije ponašati kao instrument samoupravno organizovanog radnog čoveka, a ne kao njegov gospodar.

Objektivna neophodnost ličnog rada u pojedinim oblastima društvene proizvodnje i društvenog stvaranja u našim današnjim prilikama tržišne privrede jednostavno dovodi ne samo do socijalne diferencijacije i razlika već i do stvarnih ekscesa, do bogaćenja pojedinaca. Međutim, da li možemo u nas ukinuti lični rad na sadašnjem stepenu razvitka proizvodnih snaga? Po mome mišljenju, to nije samo nemoguće, jer bismo na taj način omele normalan razvoj proizvodnje i proizvodnih snaga, već čak smatram da takav rad danas još uvek ima premalo mogućnosti za razvitak. Lično sam ubeđen da će u budućnosti — naravno, u promenjenim društveno-ekonomskim odnosima i drukčijem karakteru ličnog rada — taj rad dobiti još veći značaj, razume se, uz dalji tehnološki napredak i porast produktivnosti rada i uz istovremeno otklanjanje svih nesocijalističkih odnosa u toj oblasti. Čak u slučaju da je ovo moje mišljenje u pogledu budućeg razvoja pogrešno, sumnjam da bi iko ko trezveno razmišlja dopustio mogućnost da naše društvo jednostavno treba da spreči ili čak zabrani lični rad. Međutim, ako je tako, da li društvena intervencija koja nastoji da postigne određeno usklađivanje u toj oblasti i unese korekture u kretanja u njoj i koja sprečava posledice, kao što je bogaćenje na tuđ račun itd., ima zbog toga nešto manji značaj i da li je treba potcenjivati?

Dalje, jedan od veoma značajnih a, verovatno, najznačajniji uzrok socijalnih diferencijacija i razlika jeste određena suprotnost između fizičkog i umnog rada, koja još uvek — svuda, a ne samo u nas — postoji. Upozorio bih samo na jednu konkretnu manifestaciju te suprotnosti koja je sasvim praktičnog karaktera. Školarinu na univerzitetu odnosno obrazovanje studenata u ogromnoj većini snosi radnička klasa, koja izdvaja znatan deo svog minulog rada odnosno viška rada u tu svrhu. To je, naravno, neizbežno, jer na taj

način radni ljudi investiraju u znanje koje spada u najznačajnije proizvodne snage. Međutim, pogledajmo kome se u svakodnevnoj praksi isplate ove investicije. Radnicima se one isplate samo onoliko koliko stručni ljudi dolaze u fabrike, radionice, ustanove i druge radne organizacije — ne samo svojim školskim svedočanstvima već stvarnim znanjem i kvalifikovanim radom — doprinose modernijoj tehnologiji, većoj produktivnosti rada i na taj način i većem dohotku radne organizacije i svih radnika u njoj. Međutim, u nas još uvek dominiraju nekakve cehovske tendencije da rad treba nagrađivati, pre svega, prema školskom svedočanstvu umesto da se, doduše, uvažava i svedočanstvo — kao legitimacija za pristup radu — ali da se ipak, pre svega, priznaje stvarno znanje koje neko pokaže u svakodnevnoj radnoj praksi. No od takvog cehovskog načina nagrađivanja stručnih radnika prosečni radni čovek, kako fizički, tako i sposoban intelektualni radnik, ima stvarno samo ekonomsku štetu. Istovremeno, takav pristup raspodeli ličnog dohotka produbljava suprotnosti između intelektualnog i fizičkog rada i na taj način se svrstava među ozbiljnije faktore socijalne diferencijacije, rekao bih i određenog raslojavanja same radničke klase, jer smatram da je i radna inteligencija sastavni deo radničke klase.

Bez obzira na to, postavlja se pitanje: da li je moguće preko noći otkloniti taj uzrok, to jest suprotnost između fizičkog i umnog rada, a da se kvalitativno ne podigne produktivnost društvenog rada odnosno radnog čoveka? To, naravno, nije moguće. Međutim, moguće je odlučnije se suprotstaviti različitim konkretnim negativnim tendencijama koje vode raslojavanju radničke klase na osnovu te suprotnosti.

Medu uzroke socijalnih diferencijacija zacelo spada i određena protivrečnost između funkcija vlasti i rada, bez obzira na to da li je reč o funkciji državne vlasti ili o autoritetu u procesu rada odnosno u poslovnom procesu. Što se više takve funkcije pretvaraju u centre samostalne političke i ekonomske moći, to više mogu postati izvor veoma opasnih socijalnih diferencijacija u budućem razvitku socijalističkih odnosa.

Postavlja se pitanje da li možemo eliminisati sistem vlasti, da li možemo otkloniti takozvane autoritativne funkcije u radnom i poslovnom procesu, odnosno funkcije koje zahtevaju ličnu odgovornost, a istovremeno i samostalnost, pa, ako hoćete, i određeni autoritet? Onaj ko bi ustvrdio da je to moguće učiniti u današnjem

svetu, očigledno ne bi bio samo anarhist već i glupak, ukoliko, naravno, pri tome nema neke skrivene političke računice. Međutim, da li to, s druge strane, treba da znači da zbog toga nema nikakvog smisla ili da je samo od sekundarnog značaja intervencija socijalističkog društva, pre svega njegovih najprogresivnijih snaga, u borbi protiv tendencija da pojedini društveni slojevi, grupe ljudi ili pojedinci — na osnovu svog, doduše, neophodnog položaja u sistemu vlasti odnosno u procesu rada — prisvajaju veći udeo iz ukupnog društvenog prihoda nego što im pripada prema njihovom radnom udelu, ili pak da prisvajaju vlast nad ljudima? To je, očigledno, neprihvatljivo, iako moramo istovremeno biti svesni da je u borbi sa ovim pojavama reč o dugoročnijem istorijskom procesu. Rezultati borbe u ovoj oblasti verovatno zavise, pre svega, od toga kojim tempom ćemo biti sposobni da prevazilazimo sistem otuđivanja minulog rada od radnog čoveka, i od toga u kojoj meri će celokupan sistem vlasti postajati instrument samoupravno organizovanog radnog čoveka. Jasno je, prema tome, da se moramo latiti i sredstava pomoću kojih društvo sprečava ili otklanja određene posledice pomenutih društvenih nužnosti.

I u našem društvenom sistemu postoji, naravno, ceo niz uzroka koji su, doduše, više sekundarnog značaja, ali koji ipak isto tako utiču na pojavu socijalnih diferencijacija i razlika. Mislim na probleme koji se javljaju, recimo, u sistemu raspodele dohotka, u kreditnom sistemu, poreskom sistemu i svemu onome o čemu se govori u tezama i zaključcima ove konferencije. Međutim, tu mislim i na određene socijalne razlike i probleme koji se javljaju u sistemu finansiranja različitih socijalnih službi, dečje zaštite, zdravstvene zaštite i slično. Ove vrste uzroka — ukoliko su to uopšte uzroci, a ne posledice — možemo i moramo još brže otklanjati, i čini mi se da će današnja konferencija dati snažan podsticaj u tom pravcu.

Na kraju ove teme treba upozoriti na još jedan aspekt ovog pitanja. Sve dok u društvu bude postojala ekonomska nejednakost, kao nužnost koju nameće dostignuti stepen razvitka proizvodnih snaga, i sve dok ljudi budu živeli u takvim prilikama da se njihove potrebe ne pokrivaju ni zadovoljavajuće ni jednako, dotle će se i ljudska priroda izražavati u raznim oblicima doduše opravdane borbe za bolji položaj, ali i sebičnog upinjanja da se postignu materijalna dobra, sve do takvih ekscesa kao što su krada, korupcija itd. S obzirom na to da društvo ne može preko noći ni otkloniti ekonomsku nejednakost i nedovoljno podmirivanje potreba ni

izmeniti čovekovu prirodu, postavlja se pitanje da li će se društvo pomiriti sa takvim negativnim pojavama. Ili će se, pored toga što će dalje ulagati napore u oblikovanje i učvršćivanje društvene svesti na osnovu međusobne odgovornosti i solidarnosti radnih ljudi, istovremeno i boriti protiv konkretnih pojava krađe, korupcije i drugih načina prisvajanja rezultata tuđeg rada. Na prvu mogućnost očigledno niko ne misli, jer inače ne bismo tako jednostavno postavili temu o socijalnim diferencijacijama i razlikama na dnevni red današnje Konferencije. A ako je tako, onda i problem odnosa između uzroka i posledica treba postaviti realno, a ne apstraktno, to jest ne smemo potcenjivati ono što je moguće učiniti, zbog toga što nije moguće učinite sve. To ne znači ništa drugo do sukobiti se sa konkretnim pojavama, onakvim kakve se javljaju danas u našem društvenom životu, to jest odgovarajućim sredstvima sprečavati ili uklanjati uzroke gde je to moguće ili naknadnim sredstvima otklanjati i korigovati posledice gde je to izvodljivo ili ih bar ublažiti tamo gde nije moguće učiniti ni jedno ni drugo. Jedino na taj način stupamo u realnu društvenu akciju koja će mobilisati radne mase, a njihova saradnja u rešavanju ovih problema daće joj potrebnu moć.

Ako bismo, prema tome, isticali u prvi plan pitanje uzroka, a potcenjivali konkretne predloge za akciju u rešavanju ovih pitanja koje pružaju zaključci predloženi ovoj konferenciji i koje je, bez sumnje, moguće još usavršiti, onda bi to značilo da potcenjujemo takvu akciju. U tom slučaju ćemo i dalje knjiški raspravljati o tome kako društvo treba odozgo prema dole da popravi samo sebe, odnosno kako da otkloni uzroke koje, u stvari, ne može otkloniti. A to znači, dalje, da ćemo ostati samo na rečima i dobrim željama i na sadašnjem stanju stvari. I obrnuto, bitka za odlučno sprovođenje ovih predloga i inicijativa znači da se pomeramo sa mrtve tačke i da ćemo na taj način dati podsticaj za jasniju orijentaciju u pogledu otklanjanja glavnih uzroka ovih društvenih procesa sa kojima se sada sukobljavamo, a da pri tom nećemo zapadati ni u iluzije, ni u »lov na veštice«, ni u demagoške apele ili nezadovoljstva, što se u društvu kad je reč o takvim pitanjima veoma često manifestuje. Zbog toga mislim da naši zaključci ne bi smeli da se rasplinu u mnoštvo raznih značajnih, manje značajnih i čak sitnih problema, tako da na kraju uopšte ne bismo znali koju bolest, u stvari, lečimo ili hoćemo da lečimo.

II Radničko samoupravljanje i minuli rad

Druga tema o kojoj mislim da govorim odnosi se na *problem minulog rada*, tačnije na odnos između radnika i njihovog minulog rada. Poznato je da smo ustavnim amandmanima iz 1971. godine taj odnos uspostavili na nov način. Želeo bih da skrenem pažnju na to da smo te promene tretirali kao izuzetno značajan korak dalje u razvoju socijalističkih proizvodnih odnosa na osnovi samoupravljanja. Drugim rečima, smisao ovih promena u pogledu odnosa radnika prema njegovom minulom radu nikako nije u tome da bi one bile samo nekakva kratkoročna prelazna mera koju nam nameće trenutna situacija u privredi. Naprotiv, značajan je upravo dugoročni uticaj koji bi ove promene trebalo da imaju na razvoj društveno-ekonomskih odnosa i posebno oblika društvene svojine u društvu zasnovanom na samoupravljanju. Pri tome smo imali u vidu sledeća tri glavna cilja:

Prvo, promene bi trebalo da omoguće našem društvu da postepeno preovlada otuđivanje minulog rada od radnika, koje se izražava naročito u tome što najveći deo društvene akumulacije odnosno nagomilanog viška rada u sferi proširene reprodukcije izmiče neposrednoj kontroli i upravljanju od strane radnih ljudi. Taj društveni kapital koncentriše se u bankama, integracionim sistemima, spoljnoj i unutrašnjoj trgovini, osiguravajućim zavodima, u raznim društvenim fondovima u opštini, republici, Federaciji itd. Na tim nivoima se društvenim kapitalom veoma često, ili čak u većini slučajeva, upravlja na način koji onemogućava čak običnu demokratsku kontrolu nad raspolaganjem tim sredstvima, a kamoli da upotreba tih sredstava bude prvenstveno podređena ekonomskim interesima radnog čoveka. Naprotiv, mislim da će korišćenje ovih sredstava biti i u interesu takozvanih viših ciljeva društva onda kada bude u skladu sa ekonomskim i drugim interesima radnog čoveka. Naime, onaj ko monopolistički raspolaže nagomilanim radom u društvenoj svojini, podređuje sebi i živi rad radnih ljudi u procesu proste reprodukcije. Upravo protivrečnost koja se u nas sve više produbljava između odnosa kakvi su nastali u radnim organizacijama na osnovama samoupravljanja i odnosa kakvi nastaju u otuđenoj sferi proširene reprodukcije, postaje sve veća prepreka za razvoj socijalističkog samoupravljanja. Pri tom će, po mom mišljenju, takvo stanje postajati i izuzetno opasan faktor sve dubljih socijalnih diferencijacija. I to ne samo socijalnih razlika sekundar-

nog značaja, koje će potrajati još dugo i koje ne možemo u celini otkloniti, već takvih socijalnih diferencijacija koje će deformisati razvoj socijalističkih odnosa u našem društvu, odnosno postati centar ozbiljnih društvenih diferencijacija. Međutim, sa ovim tendencijama i uzrocima treba se sukobiti već danas, a ne sutra.

Drugi cilj ustavnih promena bio je da lični dohodak radnika odnosno dohodak osnovne organizacije udruženog rada ne zavisi samo od dohotka njihove organizacije koji se formira u neposrednoj tržišnoj razmeni već i od dohotka integrisanih celina, a u konačnom rezultatu i od opšteg povećanja produktivnosti celokupnog društvenog rada. Jer sve dok se lični dohodak radnika, pa i dohodak radne organizacije, bude isključivo kretao u okvirima njihovog sopstvenog tržišnog dohotka, a pri tome se najveći deo dohotka koji se realizuje na osnovi raspolaganja društvenim kapitalom u sferi proširene reprodukcije izdvaja kao osamostaljena vrednost van samoupravnog sistema, to jest van kontrole radnika i na taj način van direktne ekonomske povezanosti radnika sa tom vrednošću, sve dotle će se i u celokupnom sistemu udruženog rada pojavljivati, s jedne strane, tendencije afirmacije nekakvih grupnosopstveničkih odnosa, a, s druge, tendencije tehnokratskoupavljačkog monopola.

Treći cilj ustavnih promena bio je da se pomoću novog odnosa između radnika i minulog rada u društvenoj svojini otvori put samoupravne integracije proste i proširene reprodukcije, integracije rada i društvenog kapitala, znači samoupravljanja u preduzeću i samoupravljanja u oblasti iskorišćavanja zajedničkog društvenog kapitala, i to u takvom sistemu međusobnih prava i odgovornosti radnih ljudi i njihovih osnovnih organizacija udruženog rada koji će se, s jedne strane, temeljiti na raspodeli prema radu, a, s druge, na solidarnosti radnih ljudi. Ta dva principa nije moguće razdvajati jer bi se inače veoma brzo našli na terenu gde će prodirati različite tendencije privatnosvojinskih odnosa. Ustavnim amandmanima smo, u stvari, otvorili put koji omogućava da će društvena svojina, kako u oblasti upravljanja proizvodnim sredstvima u proizvodnim radnim organizacijama, tako i u pogledu upravljanja zajedničkim društvenim kapitalom u oblasti proširene reprodukcije, postepeno moći da se oslobada raznih ostataka državnosvojinskih, grupnosvojinskih i privatnosvojinskih oblika kao i tehnokratskoupavljačkog monopola u sferi cirkulacije društvenog kapitala.

Iako je u tom načelnom smislu taj problem bio sasvim jasno

postavljen već uoči Devetog kongresa SKJ i neposredno u rezoluciji ovog kongresa, ipak u praksi ima još mnogo nesporazuma i nerazumevanja, što je došlo do izražaja i u diskusijama u vreme priprema ove konferencije. Danas, naravno, nije prilika da detaljnije raspravljamo o svim teoretskim i praktičnim aspektima ovih zadataka. Međutim, kada govorimo o uzrocima socijalnih razlika i diferencijacija, ne možemo ih sasvim mimoći. Jer kao što sam pomenuo, upravo u tome i jeste jedan od najdubljih uzroka socijalnih razlika. Otklanjanju toga uzroka možemo pristupiti i već smo pristupili ustavnim amandmanima iz 1971. godine. Ako budemo uspešni u konkretizaciji amandmana, možemo bitno ograničiti delovanje toga uzroka. Reč je, dakle, o tome da treba što brže postići uspehe u konkretnoj izgradnji takvog samoupravnog sistema koji će značiti odlučniji korak dalje u prevazilaženju otudenosti minulog rada odnosno društvenog kapitala od radnih ljudi.

Drugovi koji su u diskusijama pre konferencije argumentovali svoje kritičke primedbe u pogledu formulacija o minulom radu, između ostalog, objasnili su nam da nas, navodno, marksizam uči da minuli rad ne proizvodi nikakvu vrednost, već da to čini samo živi rad. Prvo, treba istaći da su ovu istinu otkrili već ekonomisti pre Marksa. Osim toga, to je toliko poznata istina da stvarno nema potrebe da se dokazuje. U stvari, to je tako očigledno kao što je jasno da treba na buretu odvrnuti slavinu da bi počelo da curi vino. Međutim, isto tako je očigledno da neko treba da raspolaze buretom kako bi mogao da odvrne slavinu. U savremenom socijalističkom društvu, pa i u našem, još uvek se u većoj ili manjoj meri dešava da ljudi svojim radom pune bure društvene svojine, a neko drugi odvrće slavinu. Time sam hteo da kažem da naša diskusija o odnosu radnika prema njegovom minulom radu nema nikakve veze sa pitanjem da li živi ili minuli rad stvara vrednost, već samo sa pitanjem da je i minuli rad vrednost sve dok egzistira kao realna količina vrednosti, odnosno dok nije potrošen. Dalje, da nije svejedno šta se u društvu dešava sa tom vrednošću, ko upravlja njome i u kakvom odnosu je onaj koji njome upravlja prema samoupravno organizovanim radnim ljudima, prema njihovim životnim i ekonomskim interesima i neposrednom procesu udruženog rada i u sistemu društvene raspodele dohotka.

Međutim, što se marksizma tiče, upozorio bih, pre svega, na nekoliko činjenica. Marks je, naravno, poznavao i naglašavao istinu

da minuli rad odnosno kapital ne stvara nikakvu vrednost, već da je stvara radnik svojim radom. Ali Marks je znao i za drugu istinu, naime, da se višak rada odnosno vrednosti koju stvara živi rad realizuje delimično kao profit vlasnika sredstava za proizvodnju odnosno kapitala, a delimično kao profit banaka odnosno nosilaca finansijskog kapitala uopšte — čiji je pojavni oblik kamata, to jest cena kapitala u procesu njegove cirkulacije — ili kao renta i kroz druge oblike putem kojih razne društvene grupe, koje žive na račun proizvodnog rada, bilo opravdano, bilo neopravdano prisvajaju deo ukupnog viška rada. Zato je Marks i naglašavao da kapitalistički sistem proizvodnih odnosa nije moguće shvatiti u celini ako se ti odnosi ne posmatraju kroz prizmu jedinstva procesa proizvodnje i procesa cirkulacije kapitala u kome se realizuje veliki, i u modernom svetu sve veći deo viška vrednosti, iako je taj višak vrednosti stvarno stvoren proizvodnim radom.

Postavlja se pitanje da li u socijalističkom društvu nemamo baš nikakve ostatke takvih ekonomskih odnosa i baš nikakve probleme ove vrste. Po mome mišljenju, ne samo da ih imamo već oni imaju i izuzetno značajnu ulogu glavne protivrečnosti u našem društvenom razvitku, iako u drukčijem obliku. Istina je da su u nas kategorije kapitala, viška rada, viška vrednosti itd. izgubile, uzeto u načelu, svoj klasni karakter samim tim što su ta sredstva postala svojina svih koji rade, odnosno u meri u kojoj su postala svojina svih koji rade. Treba se, međutim, upitati da li je taj proces stvarno okončan, da li ta svojina stvarno pripada svima onim koji rade? I ako to nije tako, kakve protivrečnosti mora da stvara takav nezavršen proces socijalističke revolucije?

Da budem konkretan: u nas se sada ceo problem odnosa radnika prema minulom radu pokušava tumačiti nekako u ovom smislu: što ćemo sa uštedama u bankama; da li će radnik kupovati akcije ili obligacije itd.? Za promene inicirane ustavnim amandmanima treba, naravno, i u vezi s tim pronaći konkretna rešenja. Međutim, to je sekundarni problem. Osnovno pitanje je u sledećem:

Svakog dana se, kao što svi znamo, izdvaja i podružtvljava značajan deo vrednosti koju stvara udruženi rad radnih ljudi. Buržoaziju smo jednom nacionalizovali u korist društva. Svaki dinar koji radni ljudi izdvajaju za akumulaciju u svojoj radnoj organizaciji ili za opštu društvenu akumulaciju u stvari znači i podružtvljavanje sredstva za proizvodnju. Ova sredstva se akumuliraju bilo kao porez i doprinos za društvene potrebe, bilo kao

društveni kapital za investicije odnosno za razvoj proizvodnih snaga uopšte. Prva pomenuta sredstva idu uglavnom u potrošnju, i o tome ne bih govorio. Drugi deo se, međutim, akumulira i obavlja ekonomsku funkciju društvenog kapitala u procesu proširene reprodukcije. Napominjem da izraz »društveni kapital« upotrebljavam samo uslovno, svestan da to nije odgovarajući termin. Naime, ne govorim o kapitalu sa njegovim klasnim karakteristikama, već o kapitalu kao akumuliranim društvenim sredstvima za proširenu reprodukciju, koja obavljaju određenu ekonomsku, a ne klasnu ulogu u društvu. Međutim, poznavajući našu praksu treba dodati — kao što sam već pomenuo — da su i u nas još prisutni određeni elementi klasne uloge tih sredstava zbog još uvek neadekvatnih i nerazvijenih socijalističkih proizvodnih odnosa.

Taj deo društvenog kapitala se, dakle, akumulira u institucijama celokupnog sistema proširene reprodukcije, odnosno cirkulacije društvenog kapitala, to jest prvenstveno u bankama, spoljnoj i unutrašnjoj veletrgovini, osiguravajućim zavodima, »centralama« krupnih integracija i privrednih udruženja itd. S obzirom na to da imamo tržišnu privredu, i rad, opredmećen u sredstvima za proizvodnju i u društvenom kapitalu, dobija, naravno, svoju cenu. U nas se dosta raspravlja da li to treba priznati ili ne. Mislim da nije bitno da li to priznajemo ili ne. Bolje bi bilo diskutovati o tome kako, zapravo, i kojim putem možemo eliminisati takve odnose, nego o tome da li ćemo ili ne priznati takvu situaciju. U cirkulaciji kapitala se u nas javljaju kategorije kao što su kamata, renta, razni oblici ekstradohotka, a i drugi specifični oblici dohotka koji postoje na raznim društvenim nivoima i u raznim institucijama sistema proširene reprodukcije. Da li znači da u socijalističkom društvu — za razliku od kapitalističkog — već samo poslovanje pomenutih institucija društvenim kapitalom stvara vrednost, dohodak? Očigledno nije reč o tome. I u našem društveno-ekonomskom sistemu oblici ovog dohotka su, u stvari, samo deo vrednosti koju stvara živi proizvodni rad radnika. Međutim, kao što sam pomenuo, koliko su jače proizvodne snage društva i koliko je produktivniji rad našeg društva, toliko se veće mase dohotka realizuju u sferi upravljanja društvenim kapitalom. Prema tome, ne postavlja se pitanje da li minuli rad stvara vrednost ili ne, već ko raspolaže dohotkom koji se realizuje na onim nivoima sistema proširene reprodukcije gde se društvenim kapitalom ne upravlja na samoupravni način, već mimo samoupravno organizovanih radnih ljudi. Da ne bih suviše zalazio u

teoretska razmišljanja, pokušaću da dam praktičan odgovor, odnosno da navedem konkretan primer za ovo pitanje.

Ako bi, na primer, u nekoj fabrici neko tražio da celokupan prihod udruženog rada toga kolektiva bude dohodak komercijalnog sektora fabrike, jer je taj sektor na tržištu realizovao dohodak, ljudima bi to sigurno izgledalo glupo, odnosno svi bi se smejali takvom zahtevu. Međutim, kada, na primer, ne pojedinci, već čak znatan broj članova Saveza komunista, a među njima i veoma odgovorni članovi Saveza komunista insistiraju na tome da dohodak, na primer, velikih organizacija spoljne ili unutrašnje trgovine pripada u celini samo tim organizacijama, onda se tome niko ne smeje, već mnogi smatraju da je to u socijalističkom društvu sasvim normalno. Što se mene tiče, smatram da to u socijalističkom društvu nije normalno isto tako kao što ne bi bilo normalno ako bi, na primer, dohodak fabrike pripadao sektoru komercijalne službe a ne svim udruženim radnicima. Slično važi za dohodak koji se realizuje ovim ili drugim putevima u organizacijama upravljanja društvenim kapitalom i koji nije ništa drugo do deo dohotka udruženog rada. U tom smislu dohodak, recimo, spoljne trgovine, banaka itd. nije dohodak kolektiva trgovine i banaka i sl., osim utoliko ukoliko njihov rad predstavlja sastavni deo proizvodnog procesa, već je samo realizovani dohodak kolektivnog udruženog rada.

Kao što u samoupravnom obliku socijalističkih proizvodnih odnosa postoji i mora postojati direktan ekonomski odnos međusobne zavisnosti radnika unutar pojedine radne organizacije i ličnog dohotka pojedinog radnog čoveka, tako mora postojati identičan odnos između radnika i dohotka koji se realizuje na svim drugim nivoima raspolaganja društvenim kapitalom i u udruženom radu društva kao celine. Drugim rečima, kamata, renta itd., bilo gde da se realizuju, moraju se stvarno vratiti osnovnom nosiocu, rekao bih, živog i minulog rada.

Uprkos tome, u nas se često može naići na mišljenja, a i u diskusijama pre ove konferencije takva mišljenja su došla do izražaja, da je suprotno marksizmu i socijalizmu ako samoupravno organizovan radni čovek u udruženom radu upravlja društvenim kapitalom i u skladu sa udelom svog minulog rada i u skladu sa principom solidarnosti na osnovu jednakih prava svih radnih ljudi učestvuje u dohotku celokupnog društvenog rada, dakle i u delu dohotka koji se realizuje u sferi upravljanja društvenim kapitalom. Ljudi takvih mišljenja često ne smatraju da je opasno po marksizam

i socijalizam, odnosno da je u suprotnosti sa marksizmom i socijalizmom, ako otuđenim minulim radom monopolistički raspolazu državno sopstvenički i tehnokratskomonopolistički centri.

Na to neko može reći: kada kritikujemo postavke o minulom radu, ne mislimo na to da takvi otuđeni centri treba da budu nosioci društvenog kapitala već društvo kao celina. Međutim, pitam se na šta onda misle oni koji svesno ili nesvesno brane takav sistem odnosa. Po mome mišljenju, u pogledu upravljanja sredstvima proširene reprodukcije postoje, u stvari, samo tri mogućnosti. Elementi svih ovih triju odnosa, odnosno mogućnosti, postoje u našem društvu, neki u većoj, a neki u manjoj meri. Društveni kapital, naime, može postojati u vidu državne svojine i vodeće ekonomske uloge državnog upravnog aparata. On takođe može biti u rukama nekakvog tehnokratskoupavljačkog policentrizma, znači autonomnih ustanova sistema proširene reprodukcije, koje sam ranije nabrojao. Upravo takve tendencije su sada u nas najviše prisutne. Takav sistem može postojati, naravno, samo oslanjajući se na sistem državne vlasti ili se, pak, mora deformisati u sistem grupnosopstveničkih odnosa. Konačno, društveni kapital može biti ekonomski i politički integrisan sa radom samoupravno organizovanih ljudi u udruženom radu, dakle u skladu sa kursom utvrđenim poslednjim ustavnim amandmanima.

U prvom i drugom slučaju ceo sistem upravljanja sredstvima proširene reprodukcije temelji se u najboljem slučaju na posredničkoj ulozi nekakvog paternalističkog »vršioца dužnosti« kolektivnog vlasnika društvenog kapitala, to jest radničke klase, koja samo formalno pravno ostaje kolektivni vlasnik, a u stvarnosti ona to nije. U trećem slučaju to je razvijen i čvrst samoupravni sistem prava i međusobnih odgovornosti radnih ljudi u osnovnim organizacijama udruženog rada, u međusobnim odnosima ovih osnovnih organizacija, u odnosima radnih organizacija uopšte, pa i u njihovom odnosu prema dohotku celokupnog udruženog rada. Ovo poslednje je cilj razvoja našeg socijalističkog samoupravljanja. U prelaznom periodu smo, doduše, bili prinuđeni da idemo na decentralizaciju sistema proširene reprodukcije na način koji je doveo do današnjeg stanja. Zašto? Zato što je to bio prvi korak ka razvoju samoupravne integracije u oblasti proširene reprodukcije. A ako bismo sada branili ovaj prelazni oblik kao trajni oblik našeg društvenog života, mi ne bismo ostajali na tome na čemu smo danas, već bismo, u stvari, išli unazad. U društvo bismo uneli ozbiljne i

duboke, ne samo socijalne već i klasne diferencijacije. Ako je bilo šta u našem sistemu takvo da to moramo menjati danas a ne sutra, onda su to upravo ovi odnosi.

U tome je, dakle, suština problema u odnosu radnika prema njegovom minulom radu, odnosno osnovne organizacije udruženog rada prema podružljivoj vrednosti koju su stvorili njeni članovi i koja je postala sastavni deo društvenog kapitala, ili ispravnije, prema dohotku koji se realizuje na svim nivoima upravljanja i raspolaganja društvenim kapitalom. Ako danas u nekoj radnoj organizaciji odluče da svoja slobodna sredstva ulože u banku, radnici te organizacije praktično nemaju više nikakva prava u pogledu tih sredstava osim da im ona budu vraćena uvećana u manjem ili većem iznosu. Zbog toga naši radni kolektivi gube interesovanje za širi privredni razvoj društva i idu u investicije u vlastitim preduzećima i onda kada su one stvarno manje racionalne sa stanovišta opštih društvenih interesa nego što bi bile da su uložene van tih preduzeća.

Ako je društveni kapital u društvenoj svojini, onda svi oblici dohotka celokupnog društvenog rada, bez obzira na to da li je reč, kao što sam rekao, o realizaciji u neposrednoj robnoj razmeni na tržištu ili o njenoj realizaciji u sferi cirkulacije društvenog kapitala, treba da budu pod kontrolom i na upravljanju samoupravno organizovanih radnih ljudi u udruženom radu.

Pri tom, naravno, treba da budemo svesni činjenice da se problemi ove vrste ne mogu rešavati odnosno da se takvi odnosi ne mogu ostvarivati samo u sferi političkih, demokratskih odnosa među ljudima, recimo putem radničkih saveta u različitim centrima upravljanja i raspolaganja društvenim kapitalom. I danas u velikim integrisanim organizacijama, bankama itd. imamo takozvane centralne radničke savete koji, tako reći, nemaju utvrđene ekonomske odnose za osnovu svog delovanja. Zato najčešće ne mogu učiniti ništa drugo sem dati svoj »blagoslov« za ono što im predlaže rukovodeći aparat u tim organizacijama. Po mome mišljenju, takvi se problemi mogu rešavati, odnosno takav sistem samoupravne integracije može se ostvarivati jedino na osnovu jedinstvenog sistema *ekonomskih* odnosa između radnih ljudi u osnovnim organizacijama udruženog rada. Takvim ekonomskim odnosima treba da budu podređeni svi centri ekonomskog i političkog upravljanja u oblasti proširene reprodukcije i raspodele celokupnog društvenog proizvoda.

U vezi sa ovim želim da iznesem mišljenje — iako se i o njemu može diskutovati — da mi se čini nevažnim danas govoriti o takozvanoj ravnomernoj ili neravnomernoj podeli političke moći, jer sam lično za njenu veoma neravnomernu podelu. Time želim da kažem da u nas postoje snage koje ne bi smele imati političku moć, i druge koje bi trebalo da imaju mnogo više moći nego što je imaju. U slučaju koji razmatram uopšte nije reč o podeli političke moći koju smatram izrazitom posledicom neadekvatnih ekonomskih odnosa. Jer sve dok generalni direktor neke integracije ili velikog sistema ne bude znao da radniku, a ne nekim drugim faktorima, treba, rekao bih, »isplatiti« rezultate, odnosno efekte poslovanja društvenim kapitalom, dotle neće postojati nikakav demokratski odnos između baze udruženog rada i vrhova takve integracije. Sve dotle je uzaludno govoriti o demokratizaciji odnosa u oblasti proširene reprodukcije. I obrnuto, čim u odnosima unutar integracija stvarno otpočne da žive samoupravni društveno-ekonomski odnosi, veoma brzo će doći i do adekvatne podelje političke moći.

Drugim rečima, niko ni na jednom nivou društvenog upravljanja ne sme imati pravo i mogućnost subjektivističkog raspolaganja ni društvenim kapitalom ni vlašću. Ovim sredstvima može se raspolagati jedino na osnovu neposredne ekonomske i političke odgovornosti prema svakom radnom čoveku i — ako hoćete — njegovom dohotku i prema svakoj osnovnoj organizaciji udruženog rada koja je svoj višak rada izdvojila odnosno izdvaja ga na osnovu jedinstvenih socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa u fondove zajedničkog društvenog kapitala i koja zbog toga treba da ima svoj udeo i u celokupnom društvenom proizvodu odnosno dohotku celokupnog društvenog rada. To, naravno, nije niti može biti privatnosopstvenički odnos na osnovu vlasništva nad kapitalom, već pravo radnika na osnovu njegovog rada.

Polaznu tačku za razvoj samoupravnih ekonomskih odnosa u raspolaganju društvenim kapitalom treba da predstavljaju dva kriterijuma: prvo, udeo radnika ili radne organizacije u celokupnom društvenom proizvodu srazmerno njihovom doprinosu po osnovu živog i minulog rada i, drugo, ekonomska i socijalna solidarnost između radnih ljudi. Problem solidarnosti pri tom ne možemo tumačiti samo kao nekakav socijalni pojam, kao što se on u nas uporno tumači. Solidarnost ima i treba da ima duboku društvenu i ekonomsku sadržinu. Ako bi se odnos radnika prema celokupnom dohotku društvenog rada temeljio isključivo na odnosu između

udela njegovog minolog rada u društvenom kapitalu i celokupnog dohotka iz društvenog rada, onda bi se sve trenutne ekonomske i socijalne razlike između ljudi i radnih organizacija koje su plod sadašnjeg stanja naše tržišne privrede u rastućem obimu pojavljivale i uvećavale u budućnosti. Zbog toga, po mome mišljenju, solidarnost nije samo nekakva socijalna korektura razlika u ekonomskom položaju radnih ljudi i radnih organizacija, već je bitan element ekonomskih odnosa između radnih ljudi u samoupravnom socijalističkom društvu. Ona treba da bude, pre svega, izraz one neizbežne društvene težnje koju bismo mogli nazvati ekonomskom pravednošću društva prema radu svakog čoveka.

Ustavnim amandmanima smo, naravno, tek naznačili načela za takve odnose i pravac akcije za njihovo ostvarivanje. Kakve će konkretne materijalne, organizacione i demokratske oblike ovi odnosi dobiti, stvar je daljeg rada na praktičnoj izgradnji konkretnog sistema proširene reprodukcije, uspostavljenog na samoupravnoj integraciji. Međutim, polazna tačka i cilj ove akcije treba da bude integracija živog rada i društvenog kapitala na osnovu društvene svojine. Ako ne prevazidemo nesporzume koji tu postoje i ako se odlučno ne suprotstavimo tendencijama koje pokušavaju vratiti kurs usvojenih ustavnih amandmana na nekakve privatnosopstveničke odnose, ili ga barem kompromitovati s tim što ga prikazuju kao vraćanje na preživele privatnosopstveničke odnose, onda ćemo, naravno, ostati tamo gde smo danas. Ustavni amandmani, međutim, označuju put kojim će društvena svojina tek stvarno pripasti — kao što kaže Marks — svim članovima društva, a neće biti izvor ekonomske i političke moći državnog aparata, tehnokratskoupravljачkog monopola ili privatnosopstveničkog interesa. Ne vidim drugi put kojim bismo mogli osloboditi naše društvo ovih protivrečnosti u kojima se danas nalazi, a da se ne izložimo opasnosti da ih zamenimo drugima — državnosopstveničkim, etatističkim — i metodima koji su nam poznati pod imenom »staljinističke dogme« itd.

Ako problem odnosa između radnika i njegovog minolog rada posmatramo u tom svetlu, onda je teško shvatiti kako je u vezi sa kritikom predloga zaključaka za ovu konferenciju bilo moguće iznositi problem privatnosopstveničkog akcionarstva. Poznato je da je Savez komunista veoma jasno odbacio takvo stanovište već pre Devetog kongresa, na samom Devetom kongresu, u Rezoluciji Devetog kongresa, prilikom donošenja ustavnih amandmana itd.

Ustavni amandmani koji se odnose na minuli rad polaze upravo od potpunog odbacivanja bilo kakvog akcionarskog odnosa. Štaviše, odbačen je bilo kakav akcionarski odnos i onda kada je reč o uštedama radnih ljudi.

Isto tako ni referat ni predlozi zaključaka za današnju konferenciju nemaju nikakve veze sa predlozima o tobožnjem »radničkom akcionarstvu« — koje je propalo čak u kapitalističkom sistemu — ili, kao što se govorilo u diskusiji, sa nekim »radničkim« kapitalizmom koji, navodno, ima mnogo pristalica u našoj zemlji. Mislim da bi takav zahtev značio direktnu negaciju naše revolucije.

Čini mi se da su drugovi koji su povezali teze zaključaka o minulom radu sa privatno-sopstveničkim akcionarstvom zaboravili ili iz nekih neshvatljivih razloga prevideli dve odlučujuće razlike između jednog i drugog. Prvo, kod privatno-sopstveničkih akcija reč je o iskorišćavanju tuđeg rada, a u konceptu ustavnih amandmana o udelu radnika u društvenom dohotku na osnovu njegovog vlasništva rada i solidarnosti radnih ljudi. Drugo, u privatno-sopstveničkom akcionarstvu reč je o takvim društvenim odnosima, odnosno o takvoj svojini nad kapitalom koja sadrži trajni profit i trajno pravo na eksploataciju tuđeg rada, a u konceptu ustavnih amandmana kao i u predlogu današnjih zaključaka minuli rad je tretiran samo kao ekonomska materijalna kategorija kojom radnik ili radna organizacija raspolaže — u okviru jedinstvenog sistema — samo dok postoji kao realna kategorija, znači, dok nije utrošena odnosno amortizovana. Na toj bazi se, prema tome, ne može razviti nikakav privatnosopstvenički odnos, a najmanje eksploatacija tuđeg rada. To, međutim, znači da svaki radnik i njegova osnovna organizacija udruženog rada raspolaže objektivnim uslovima, sredstvima i plodovima svog rada u okviru opštih društvenih interesa i na osnovu jednakih prava i odgovornosti svih radnih ljudi u udruženom radu.

Kada se u diskusiji na takav način povezuju sasvim različite i suprotne kategorije, ne mogu a da se ne upitam: da li je ovde stvarno uvek reč samo o dubokom nerazumevanju prava sadržine problema ili ponekad možda dolazi do izražaja u tom obliku i odbrana postojećih tendencija otuđivanja minolog rada od radnika, što bi praktično značilo — ako bi se takve tendencije razvijale i dalje i bile realizovane — da se nalazimo pred procesom pretvaranja društvene svojine u grupnu svojinu.

Čitajući diskusije iznete u toku priprema za današnju konferen-

SAM SISTEM NE MOŽE AUTOMATSKI REŠAVATI MATERIJALNE DISPROPORCIJE U EKONOMSKOM ŽIVOTU

ciju — koje su u ogromnoj većini bile pozitivne i stvaralačke i koje su mnogo doprinele razjašnjavanju stvari — ipak sam se kod pojedinih stavova koji su došli do izražaja u nekim društvenim krugovima u pogledu minolog rada upitao: zar će u tim krugovima stvarno biti potrebno ponovo se boriti za pravo sluge Jerneja? Poučno je podsetiti se na reči Cankarovog sluge Jerneja:

»Što blebečeš, prazna učenosti?... Četrdeset godina radio je Jernej, četrdeset godina gradio je Jernej, bog je blagoslovio Jernejevo delo, što je urodilo obilnim plodom, stostrukim i hiljadostrukim. Čiji je rad, čiji je plod?... Mudrače, reci mi to sada!«

Međutim, neki naši »mudraci« i sada dokazuju da sluga Jernej nije imao nikakva prava na taj svoj minuli rad i pri tom se čak pozivaju na Karla Marksa. Pročitaću citat iz dela Karla Marksa iz kojeg svakome može da bude jasno da se Cankar i Marks nikako ne razilaze u pogledima na prava sluge Jerneja. Marks, naime, piše:

»Obmana je da se u svim stanjima proizvodnje proizvodnja, a stoga i društvo, zasniva na *razmeni samo rada za rad*... Stanje u kome se razmenjuje samo rad za rad... pretpostavlja odvajanje rada od njegove prvobitne srašćenosti sa njegovim objektivnim uslovi-
ma, zbog čega se on na jednoj strani pojavljuje kao puki rad, a, na drugoj, njegov proizvod kao opredmećeni rad dobija njemu nasu-
prot sasvim samostalnu egzistenciju kao vrednost. *Razmena rada za rad — prividno uslov radnikove svojine — zasniva se na radnikovom nemanju svojine kao njegovoj bazi.*«

(Karl Marks, *Epohe ekonomske formacije društva*, »Kultura«, Beograd, 1960, str. 69—70).

Nisam pristalica dokazivanja istine citatima i pozivanjem na autoritete. Zato ni Marksa nisam citirao da bih dokazivao ispravnost orijentacije naših ustavnih amandmana iz 1971. godine i svojih vlastitih stavova u pogledu odnosa između radnika i njegovog minolog rada. Ovaj rečit i jasan citat naveo sam zato da bih pokazao da je potpuno neopravdano pozivati se na Marksa u kritici položaja minolog rada u smislu ustavnih amandmana.

Edvard Kardelj: »Problemi naše socijalističke izgradnje«, knjiga IX: Beogradski izdavačko-grafički zavod, redakcija Kultura, Beograd, 1974, str. 319-341

Autorizovana diskusija o aktuelnim političkim i ekonomskim pitanjima i ostvarivanju Akcionog programa Druge konferencije SKJ na prevazilaženju društveno neopravdanih socijalnih razlika na Trideset drugoj sednici Predsedništva SK Jugoslavije, 11. maja 1972. godine, u Beogradu. Tekst je, pod različitim naslovima, objavljen u dnevnoj štampi 12. maja 1972. godine.
Naslov rada za ovu knjigu dala je redakcija.

Po mome mišljenju pravilno je insistirati na tome da se tekuće ekonomske mere koje donosi Savezno izvršno veće dosledno sprovedu u život, jer u ovom momentu ne vidim nikakve druge mogućnosti za rešavanje sadašnjih ekonomskih problema. Međutim, te mere morali bismo posmatrati pre svega sa stanovišta šta one znače za savlađivanje, za premošćivanje osnovnih materijalnih disproporcija u našem privrednom razvoju, odnosno u postojećoj privrednoj strukturi, a ne samo sa stanovišta kako će se tim merama odstraniti nelikvidnost u privredi, sprečiti gubici itd. Jer ako bi se išlo pretežno i isključivo za ovim drugim ciljem, onda bi se mogli ukinuti gubici i odstraniti nelikvidnost, ali istovremeno, privredu bi doveli u jedan stagnantan položaj, to jest na jedan vrlo nizak nivo njene aktivnosti. To je jedna strana problema.

Na drugoj strani, govori se o tome da ne treba ići na privremene i restriktivne ekonomske mere nego na rešavanje sistemskih problema. Moram da kažem da ne razumem sasvim na šta ko misli kad govori o sistemu, jer sam sistem još nikada nije mogao da razreši materijalne disproporcije u ekonomskom životu jednog društva. Ali je, rekao bih, svaki sistem krahirao na tim materijalnim disproporcijama. To pitanje moramo do kraja raščistiti. O tome smo, doduše, već govorili. Jedna stvar je sam sistem, a druga stvar je ekonomska politika, koja je, tako reći, stvar svakodnevne društvene aktivnosti. Svaki sistem bio on dobar ili loš biće u odlučujućoj meri zavisao od

ovakve ili onakve ekonomske politike i od ovakvog ili onakvog ekonomskog planiranja.

Drugim rečima, sam sistem ne može automatski rešiti probleme materijalnih disproporcija. On može da oteža narušavanje proporcija u budućnosti. U našoj privredi su te proporcije već sada narušene. Prema tome, te disproporcije su upravo onaj faktor koji će otežati uspostavljanje bilo kakvog konzistentnog, celovitog privrednog i društveno-ekonomskog sistema. Znači, tu se radi, da tako kažem, o jednoj uzajamnoj zavisnosti. Moramo biti svesni da ako u privredi postoje materijalne disproporcije i ako hoćemo da ih u najvećoj mogućoj meri prevaziđemo, to se mora nekim materijalnim sredstvima »platiti«, nadoknaditi. Drugim rečima, moramo nečim stvoriti odgovarajuće materijalne snage i kapacitete koji će biti u stanju da prevaziđu te disproporcije. Zato mi sada izgleda veoma nerealno govoriti o stabilizaciji kao cilju koji treba da postignemo samim sistemom. Mislim da je to isto toliko nerealno koliko i zahtevi, koji se sada dosta čuju, o nekakvom opštem odmrzavanju cena, to jest insistiranju na slobodnom formiranju cena. Ili, recimo, čitamo kako u nas potrošnja nije velika, da lična potrošnja ne utiče na produbljivanje materijalnih disproporcija itd. I posle svega toga ostaju dve »zastave« kojima se danas u našoj praksi dosta maše: dajte nam čudotvorni sistem koji će rešiti sve te probleme i dajte nam takvu upravu koja će biti u stanju da uspostavi privrednu stabilnost i pored toga što mnogo trošimo, a manje radimo. Ne vidim kako je moguće uspostaviti bilo kakav sistem koji će takve i slične materijalne disproporcije automatski da reši ako im prethodno potpuno otvoreno ne pogledamo u oči. U protivnom tu će uvek biti prostora za razne političke špekulacije oko takvih disproporcija, prebacivaće se odgovornost na saveznu upravu, na nesposobnost određenih ljudi koji, po takvim gledanjima, ne znaju da situaciju učine takvom da bi se moglo više trošiti nego što se uradi, a da opet bude sve u redu.

Zato, čini mi se da u našim diskusijama o merama i politici u savladivanju ekonomskih problema ima mnogo mistifikacija. Smatram da nema mnogo razloga za takve mistifikacije, odnosno da se ne radi o tome da mi na tom području treba maltene da ponovno »otkrivamo Ameriku«. Jer problemi su tu manje-više poznati i jasni, a i mere koje se tu u takvim situacijama obično preduzimaju isto toliko su poznate i jasne. Ne zavise one mnogo ni od samoupravljanja, pa čak ni od socijalizma, jer su to, u stvari, mere koje u takvoj

situaciji svako društvo mora preduzeti u sferi materijalnih odnosa. Meni se čini da ako politički postavljamo taj problem, moramo to učiniti pre svega na sledeći način: da li vodeći faktori društvenog odlučivanja i u Federaciji i u republikama imaju dovoljno političke odlučnosti i da li su dovoljno jedinstveni u tome da se late sasvim konkretnog rešavanja nekoliko ključnih materijalnih disproporcija koje pritiskaju naše društvo. Zaista ne mislim da je za to potreban neki čudotvorni sistem, nego, kao što sam već rekao, preduzimanje niza dobro poznatih ekonomskih mera koje se u takvim slučajevima moraju preduzimati.

Doduše, uopšte ne potcenjujem probleme dalje izgradnje našeg privrednog i društveno-ekonomskog sistema. Naprotiv, smatram da je to vrlo značajan faktor u borbi za stabilizaciju našeg privrednog života, ali prvenstveno sa stanovišta, prvo, stvarne kontrole radnika odozdo nad ekonomskom politikom i određene integracije, da tako kažem, ličnog interesa radnika sa zajedničkim interesima; i drugo, sa stanovišta ograničavanja mogućnosti narušavanja materijalnih proporcija u budućnosti. Jer, naš sistem ima svoju odgovornost za materijalne disproporcije u privredi. Kao što je poznato, mi smo rušili stari etatiistički sistem, a dugo vremena nam je trebalo da pronađemo, odnosno da pronalazimo — jer ih nismo još sve našli — nove oblike privrednog i društveno-ekonomskog sistema, te su razni propusti, promašaji i slično omogućili probijanje tendencija koje su imale za rezultat narušavanje materijalnih proporcija.

Ali, kao što sam već rekao, mislim da su to dve uzajamno povezane stvari. Da bi privredni i društveno-ekonomski sistem — onakav kakav smo inaugurali ustavnim amandmanima iz 1971. godine — mogao da bude uspostavljen i učvršćen, neophodno je da se veoma energično latimo sređivanja materijalnih disproporcija u našem privrednom životu. I obrnuto, ako hoćemo da se u budućnosti ne nađemo ponovo u sličnoj situaciji u kakvoj se sada nalazimo, pri izgrađivanju našeg privrednog sistema moramo imati pred očima sve one faktore koji su doprinosili nastajanju sadašnjih materijalnih disproporcija u našem privrednom životu.

Kad govorim o tim disproporcijama ponovio bih samo dve stvari. U nas se, pre svega, proizvodnja i potrošnja nalaze u konfliktu, u disproporciji. Taj problem nemoguće je drukčije rešiti do odgovarajućom društvenom kontrolom i odgovarajućim merama društvenog usmeravanja svih oblika potrošnje: investicione,

budžetske i lične. Ne bih se zadovoljavao diskusijama o tome koji od oblika potrošnje je veći krivac za sadašnje stanje u našem privrednom životu: da li su to investicije, budžetska ili lična potrošnja. Po mome mišljenju, danas je veoma teško reći šta je u tom pogledu teže. Izneću jednu tvrdnju koja može da izgleda čudnovata, a to je da nas u sadašnjoj privrednoj situaciji pre svega investicije, ali u bitno drukčijoj strukturi od sadašnjih i u odgovarajućem obimu, mogu najbržim putem da izvuku iz materijalnih disproporcija u kojima se naše društvo danas nalazi.

To sve čini veoma snažan pritisak u pravcu produbljivanja materijalnih disproporcija. Ali, to zahteva da dugoročno usmerimo razvoj tako što ćemo pre svega na neki način uskladiti potrošnju sa proizvodnjom. I drugo, da se izmeni unutrašnja struktura same potrošnje.

Osvrnuo bih se i na pitanje socijalnih razlika na raznim područjima. Ako bismo energičnije prišli rešavanju problema socijalnih razlika, mislim da time ne bismo pogodili one sa niskim ličnim dohocima nego one sa višim ličnim dohocima, a pre svega bismo smanjili disproporcije u visini ličnih dohodaka među granama privredne delatnosti. Po mome mišljenju te disproporcije su jedan od najvećih izvora preterane lične potrošnje. Ima grana u kojima radnici, uključujući i kvalifikovane radnike, imaju veoma niske lične dohotke. A, s druge strane, ima grana u kojima i nakvalifikovani radnici imaju daleko veće lične dohotke.

Drugo, postoji još jedna disproporcija koja je možda čak značajnija od ove o kojoj sam govorio. To je disproporcija između proizvodnje sredstava za proizvodnju, to jest oruda za rad i materijala za reprodukciju i proizvodnje sredstava za potrošnju. Doduše, nemam nekih konkretnijih podataka o tome, ali prema nekim informacijama u pojedinim republikama već više godina mnogo brže raste proizvodnja sredstava za potrošnju nego proizvodnja sredstava za proizvodnju. Ako i dalje bude postojala i čak rasla ova disproporcija, onda ne možemo očekivati stabilizaciju naše privrede i pored svih mera koje preduzima Savezno izvršno veće.

Moramo otvoreno priznati da naš sistem planiranja nije u stanju da efikasno utiče na izmenu takvog stanja. Mi smo, doduše, ranije s pravom kritikovali tezu po kojoj odnos proizvodnje sredstava za proizvodnju i sredstava za potrošnju treba posmatrati samo kroz prizmu unutrašnje privredne strukture i upozoravali smo da je i faktor međunarodne integracije bitan za opredeljivanje

proporcija u ta dva vida proizvodnje. Međutim, sada mi se čini da smo otišli u drugu krajnost i da uopšte više ne vodimo računa o našoj unutrašnjoj strukturi i mogućnostima i granicama našeg uključivanja u međunarodnu razmenu, što nužno dovodi do toga da stalno raste masa materijala za reprodukciju koji nabavljamo u inostranstvu na račun porasta platnog deficita. Zato smo i došli u takvu situaciju da, kao što se često kao primer navodi, uvozimo ciglu i drugi građevinski materijal i da se najbrže razvija industrija koja zahteva uvoz reproduccionog materijala, a da je pri tome izvoz u stalnom zaostajanju. Pri tome svako preduzeće dokazuje kako je produktivno, kako koristi našoj privredi, jer tobože skuplje je ako kupujemo ceo artikal u inostranstvu nego ako bar jednim malim delom učestvujemo u njegovoj proizvodnji. A pitanje se postavlja da li postoji realna kupovna moć u devizama koja može da plati i dve trećine ili trećinu uvezenog artikla. A to je očigledno jedan od izvora niza drugih materijalnih disproporcija u našoj privredi. Ako hoćemo da izmenimo te odnose, a ja mislim da ih moramo izmeniti, onda pre svega treba drukčije da usmerimo našu investicionu politiku i da se tako organizujemo da budemo u stanju da ostvarimo jedan takav kurs. Pri tome treba imati na umu da se formirano stanje i odnosi ne mogu preko noći izmeniti. Sejali bismo iluzije ako bismo tvrdili da ćemo stabilizovati privredu za nekoliko meseci ili za godinu dana. Brzina odvijanja procesa stabilizacije i njegov kvalitet zavisiće pre svega od tempa koji ćemo biti sposobni da postignemo u otklanjanju ove materijalne disproporcije.

Naravno, može se govoriti još o nekim drugim sličnim materijalnim disproporcijama. Međutim, tu su stručnjaci — ekonomisti — i oni mogu više o tome da kažu. No, čini mi se da se ono što je za nas sada bitno ne iscrpljuje u opredeljivanju za ili protiv zamrzavanja cena, za ove ili one mere za otklanjanje nelikvidnosti itd., mada ne tvrdim da jedna neselektivna politika na tom području ne stvara dodatne teškoće. Potrebno je da mi na neki način pređemo od tih opštih formula i stavova o privrednoj krizi, teškoćama, nelikvidnosti itd. na konkretne materijalne, odnosno ekonomske kategorije, na utvrđivanje konkretnih punktova ispoljavanja materijalnih disproporcija, da ispitamo i utvrdimo sredstva i mere kojima se te disproporcije mogu odstranjivati, da vidimo kako treba da se organizujemo u procesu sprovođenja te akcije i da se na toj osnovi organizujemo, pa ćemo onda biti u stanju da zajednički u svim republikama i pokrajinama sprovodimo plan. Ako tako ne

uradimo, bojim se da ćemo se ponovo naći u situaciji da će se u republikama »pokrivati« izjavama da je kod njih, navodno, sve u redu, a Federacija je kriva pošto nije u stanju da reši problem kvadrature kruga. A, u stvari, sada se u našim republikama i pokrajinama ponegde postavljaju takvi zahtevi da bi organi Federacije zaista morali da se bave pitanjem kako rešiti kvadraturu kruga. Jer, ako manje radimo nego što trošimo, onda nas nikakav sistem ne može sačuvati od ekonomskih teškoća ako, pre svega, ne dovedemo u sklad rad i potrošnju.

Time ne želim da branim organe Federacije. Jer, i lično smatram da oni isto tako moraju imati dovoljno hrabrosti da pred celim našim društvom postave te probleme potpuno jasno, što je moguće više konkretno, kako bi se stvarno i precizno utvrdile te disproporcije u našoj privredi. Dakle, nama sada nisu potrebna, da tako kažem, uopštena pitanja privrednog sistema, nego moramo označiti i utvrditi punktove disproporcija, sredstva i tempo, kao i način i organizacione oblike njihovog otklanjanja. Možda zvuči malo jednostrano ovo što govorim, ali želeo bih time samo da doprinesem, koliko mogu, da našu politiku u pogledu ekonomske situacije nekako, ako hoćete, depolitiziramo. A ona je sada jako politizirana i ima tendenciju da se u narednim mesecima još više politizira, što bi moglo postati oslonac svakojakim antisocijalističkim, konzervativnim i drugim snagama za napad na naše društvo i na Savez komunista. Time što ćemo se približiti stvarnim problemima materijalnih disproporcija, bićemo i u poziciji da lakše diskutujemo o tim stvarima.

Usput bih ukazao samo na još jedno pitanje. Čini mi se da smo u našem privrednom sistemu i životu suviše spori u formiranju odgovarajućih tela i organa ekonomske i socijalne solidarnosti među radnim ljudima. Tu ne mislim na solidarnost koja je vezana za prevazilaženje socijalnih razlika, nego na racionalnu ekonomsku solidarnost u samom privrednom sistemu. U nas je takva situacija da političku odgovornost za gubitke i za rešenja na tom području snosi država, vlada. Gubitke »proizvodi« jedan deo privrede. Ako vlada preduzima mere za pokrivanje gubitaka, ona time opterećuje privredu. U stvari, tu se politička vlast države nalazi između pritisaka onih koji imaju gubitke i onih koji treba da plaćaju pokriće gubitaka. Čini mi se da mi moramo uspostaviti i neku neposrednu, direktnu zajedničku odgovornost privrede za sopstvene gubitke. Ali, u tom slučaju privreda mora biti i tako organizovana da sama

može da snosi odgovornost, to jest da sama može u većoj meri odlučivati i o tome vredi li pokrivati gubitke ili treba pojedine radne organizacije koje prave deficit sanirati ili likvidirati.

I najzad, izgleda da smo suviše spori u razvoju društvene uloge rezervnih fondova. Tu smo napravili jedan korak napred, pa su nastale kritike sa raznih strana na te rezervne fondove. A sistem rezervnih fondova bi morao postati suštinski elemenat našeg privrednog sistema i života. Privreda treba sama da finansira rezervne fondove, ali i da sama raspolaže tim fondovima. Ona treba sama da odluči da li će pokrivati gubitke iz tih rezervnih fondova ili će neposredno preuzimati odgovornost za sanaciju ili za likvidaciju, za zatvaranje radnih organizacija koje proizvode gubitke, za prekvalifikaciju radnika itd.

Mislim da bi to morala biti pre svega samoupravna aktivnost samih radnih ljudi. Time ne želim da potpuno skinem odgovornost sa društvene zajednice. Ona tu mora da bude i te kako prisutna i odgovorna. Ali, po mome mišljenju, bilo bi besmisleno da društvena zajednica bude samo prosti posrednik. Jer, ako je samo prosti posrednik, ona je uvek pod političkim pritiscima i događa se da su one organizacije koje »proizvode« gubitke prepuštene same sebi, dok svi u privredi onda govore »oni koji imaju gubitke nemaju mesta u našoj privredi«, a da se ne pitaju šta treba činiti. Jer, iza tih radnih organizacija stoji nekoliko stotina hiljada ljudi koji žive od takvih organizacija. Mislim da paralelno sa merama koje sada preduzimamo u razvoju našeg privrednog sistema moramo razmisliti i o takvim i sličnim oblicima solidarnosti.

Hteo bih još jednom da naglasim da našu diskusiju o privrednim problemima ne bismo smeli da dovedemo samo na nivo jedne uopštene političke kampanje za određeno ponašanje privrede. Ne tvrdim da to ponašanje takođe nije faktor ovakvog ili onakvog stanja, ali osnovni uzroci za teškoće leže u materijalnim disproporcijama. Zato postoji opasnost da bi Savez komunista preuzeo na sebe jednu odgovornost koju, u stvari, on ne može da snosi, ako bi tvrdio da se teškoće mogu rešiti samo političkim koracima. Ovi problemi se ne mogu rešiti samo političkim merama. I zato mi se čini da bi akcenat morali staviti upravo na pitanja odgovornosti komunista u državnim i drugim društvenim organima, to jest da, polazeći od tog osnovnog političkog kursa Saveza komunista, obezbede jedinstvo u realizaciji jednog društvenog plana koji će se konkretno latiti otklanjanja materijalnih disproporcija, kako merama društvene

ekonomske politike, tako i preciziranjem razvoja politike i odgovarajućom organizacijom u kojoj će svako snositi punu odgovornost.

»Borba«, 12. maj 1972.

SOCIJALISTIČKO SAMOUPRAVNO DRUŠTVO MOŽE FUNKCIONISATI SAMO U SVOJIM ORIGINALNIM INSTITUCIJAMA, ODNOSIMA I OBLICIMA

Govor na opštem saboru Opštine Kragujevac, povodom prijema plakete i povelje »Crveni barjak samouprave«, 15. februara 1973. godine, u Kragujevcu. Integralni tekst ovog govora objavljen je u dnevnoj štampi 16. februara 1973. godine i u časopisu »Samoupravljanje« br. 1, iz te godine, pod naslovom: »*Samoupravljanje može ostvariti samo dobro organizovana radnička klasa*«. Pod istim naslovom, tekst je objavljen i u ediciji »Samoupravljanje i radnički pokret«, III, Antologije br. 6, Izdavački centar »Komunist«, 1973. Iako je autor određene delove ovog teksta koristio pri pisanju rada »*Sistem socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji*« (prva knjiga ove edicije), redakcija je odlučila da tekst govora, zbog njegove sadržine i značaja, ovde štampa u celini. Naslov rada za ovu knjigu dala je redakcija.

Najsrdahnije zahvaljujem Opštinskoj skupštini Kragujevca i svima koji su učestvovali u toj odluci na počasti i priznanju koje ste mi ukazali, dodeljujući mi Povelju i Plaketu »Crveni barjak samouprave«. To priznanje pre svega tumačim kao izraz podrške koju naši radni ljudi daju socijalističkoj revoluciji i ideji socijalističkog samoupravljanja koju je naša revolucija zapisala na svoj crveni barjak. Ovo priznanje utoliko mi je milije i dragocenije što dolazi iz jedne sredine, iz jednoga grada koji je ne samo najstariji izvor revolucionarnih tendencija radničkog pokreta u Srbiji, nego i mesto u kome je — u određenom smislu — prvi put izražena i sama ideja samoupravljanja u tom pokretu.

Kragujevac je u Srbiji — mislim da to mogu slobodno reći — već čitav jedan vek i više ne samo simbol borbe i pregnuća, žrtava i herojstva jednoga naroda koji se borio za svoju slobodu i za punu afirmaciju svoje individualnosti u nacionalnoj slobodi, nego i u pravom smislu reči kolevka radničke klase Srbije i njenog klasnog revolucionarnog pokreta, a osim toga Kragujevac je mesto gde je živio i delao Svetozar Marković. Ovaj veliki vizionar utkao je u radnički pokret Kragujevca i Srbije svoja plemenita revolucionarna i humanistička osećanja, idejna i teoretska saznanja i stvaralačku akcionu sposobnost, kao i opšta demokratska stremljenja onoga doba. Štaviše, njegova koncepcija direktne demokratije i samouprave nesumnjivo je bliska i našim današnjim shvatanjima samouprav-

nih demokratskih društvenih odnosa. Konceptije Svetozara Markovića predstavljaju, u stvari, dalekovidu anticipaciju niza problema koje danas pred nas postavljaju radanje i razvoj samoupravnog socijalističkog društva i upravo kao takve one ne samo što predstavljaju značajan doprinos razvoju naše progresivne društvene misli u prošlosti nego su nam i danas bliske.

I zaista danas na ovom skupu, posvećenom upravo samoupravljanju, sto godina odonda kada su se ovde, u Kragujevcu, u radničkom pokretu pojavile ideje samouprave, možemo slobodno reći da samoupravljanje već postaje jedna od zakonitosti razvoja socijalizma kao svetskog društveno-istorijskog procesa. Ono više nije samo vizija i težnja progresivne socijalističke misli. Samoupravljanje je već praksa i društvena stvarnost, koja je, dođuše, još uvek više ili manje opterećena i isprepletana sa različitim elementima starih sistema, ali koja uprkos tome živi kao društveno-istorijski subjekt, koji počinje da razvija svoje sopstvene objektivne zakonitosti i originalna sredstva razrešavanja svojih unutrašnjih protivrečnosti i konflikata.

Oblici samoupravljanja radnika, njegov domet, karakter i konkretni društveno-istorijski značaj jesu i biće veoma različiti, kao što su različite i društvene prilike u pojedinim zemljama u svetu. Objektivni uslovi za nastajanje istinskog socijalističkog samoupravljanja pojavljuju se, naravno, tek tamo i u onoj meri u kojoj se pojavljuje i *društvena svojina* nad sredstvima za proizvodnju. Ali i u savremenom kapitalističkom svetu sve se češće čuju i sve više šire zahtevi za samoupravljanjem ili za saodlučivanjem u ekonomskom životu. To su svakako progresivni zahtevi u borbi radničke klase. Međutim, bila bi iluzija očekivati da se samim učešćem radnika u upravljanju preduzećima koja ostaju u privatnoj kapitalističkoj svojini može izmeniti priroda kapitalizma i kapitalističko-svojinskih odnosa u svojoj suštini. Samoupravljanje, u stvari, počinje tamo gde prestaje kapitalistička privatna svojina i gde otpočinje onaj proces oslobađanja rada i radnog čoveka koji ujedno počinje da isključuje i birokratsko-tehnokratski upravljački monopol.

Zato, na primer, nikako ne valja izjednačavati pojam samoupravljanja sa pojmom »participacije« ili saodlučivanja, koje se takođe pojavljuje u radničkom pokretu kapitalističkih zemalja, i ne samo u tom pokretu. Jer, u našem sistemu socijalističkog samoupravljanja — ako on bude dosledno ostvarivan — jedino radnik vrši,

odnosno treba da vrši društvenu funkciju gospodara nad društvenim sredstvima za proizvodnju i proširenu reprodukciju. A u raspolaganju tim sredstvima on nosi samo solidarnu odgovornost prema jednakim pravima i odgovornostima drugih radnika u celovitom i planski usmeravanom društvenom radu, kao i odgovornost prema njihovim dugoročnim zajedničkim interesima i potrebama. U koncepcijama »participacije«, međutim, radnik u najboljem slučaju saučestvuje samo u određenim odlukama kapitalističkog sopstvenika. Zato takva »participacija« može ponekad u praksi da se izobliči iz sredstava za političko jačanje radničke klase u sredstvo za političko manipulisanje radnicima.

Ali, uprkos svemu tome, i u kapitalističkom društvu borba za samoupravljanje, pa čak i za »participaciju« može da odigra veoma progresivnu ulogu kad joj na čelu stoje snage koje stvarno teže socijalizmu. Takva borba, naime, može da jača političke pozicije radničke klase, radničkog pokreta u društvu, odnosno njenu društvenu snagu. A u povezanosti sa borbom za nacionalizaciju sredstava za proizvodnju ona može biti ne samo put podružljavanja proizvodnje nego i izbegavanja onih početnih birokratsko-tehnokratskih deformacija socijalističkog razvoja koje su inače karakteristične za dosadašnju istoriju socijalističke prakse.

Naš put samoupravljanja dug je već više od dve decenije. Njime smo krenuli zato što smo hteli da otvorimo nove pravce društveno-ekonomskog, demokratskog i humanističkog razvitka socijalističkog društva koji će na bazi društvene svojine sredstava za proizvodnju spojiti radnog čoveka sa uslovima, sredstvima i plodovima njegovog rada. Takav društveno-ekonomski položaj čoveka istovremeno omogućava da on postane i glavna pokretačka snaga društvenog napretka uopšte, odnosno da njegovi interesi postaju takva glavna pokretačka snaga i da iz njega i iz njegovih interesa izrasta nov istorijski tip demokratije, napredniji i čovečniji od onog koji se zove parlamentarna demokratija, jer je ta demokratija bila — a i danas je — demokratija za sopstvenika kapitala, dok mi želimo demokratiju za radnog čoveka.

Da li smo u tome uspeli? Ja mislim da sa punim ubeđenjem možemo reći da u osnovi jesmo. A kad kažem — u osnovi, onda mislim pre svega na sledeće činjenice.

Iako je bilo neprekidno napadano i sa desne i sa leve strane, samoupravljanje se, kao sistem, ipak odbranilo i održalo i do te

mere se ugradilo u svakodnevni rad, život i svest naših radnih ljudi da ga danas čak i njegovi najodlučniji protivnici ne mogu otvoreno napadati, jer bi se našli u izolaciji od radnih ljudi.

Zatim, samoupravljanje je pokazalo i svoju privrednu efikasnost. Uporedni podaci pokazuju da se naša zemlja u periodu svog samoupravnog razvoja razvijala relativno brže ne samo od zemalja u razvoju nego i od prosečnog tempa razvoja evropskih socijalističkih i kapitalističkih zemalja uzetih svake za sebe i u celini.

I najzad, za ocenu socijalističkog samoupravljanja nije nevažna ni činjenica da je naša socijalistička revolucija upravo u takvom sistemu bila sposobna da na demokratski način rešava najveći deo društvenih protivrečnosti i konflikata. Štaviše, ona je time uticala i na praksu savremenog socijalizma uopšte. Možemo s pravom reći da je intenzivna demokratija našeg društvenog života direktni rezultat razvoja samoupravnih odnosa i institucija.

Naravno, iluzija bi bila misliti da je samoupravljanje samo, ili na prvom mestu, vizija slobode i humanističkih odnosa među ljudima u njihovom radu i stvaranju. Nikakav sistem sam po sebi ne može ostvariti takva »idealna društva« i takve »ideale«. Cilj i smisao samoupravljanja i socijalističke demokratije građene na samoupravljanju u naše doba je prvenstveno u tome da sami radni ljudi što demokratskije razrešavaju protivrečnosti koje objektivno postoje i uvek ponovo nastaju u razvoju društvenih odnosa, pa i čovekove društvene svesti. A posmatrano istorijski, samoupravljanje je ujedno onaj oblik socijalističkih proizvodnih odnosa u kome se sa relativno najmanje kriza, prepreka i deformacija mogu ostvarivati društveni procesi koji vode ka komunizmu, odnosno — kako je Marks govorio — ka »asocijaciji slobodnih proizvođača«. Zapostavljanje te činjenice katkad dovodi do toga da se zaboravlja da samoupravljanje jeste i da mora biti i jedan od oblika diktature proletarijata. Naime — neka mi bude dozvoljeno da ponovim često izražavanu misao — ako prelaz od kapitalističkog ka socijalističkom društvu može da se gradi samo na oslobađanju rada, radnog čoveka, radničke klase, onda sam taj istorijski zadatak objektivno dovodi radničku klasu u poziciju vodećeg i najaktivnijeg subjekta društvenog napretka koji treba da ima ne samo u idejnom i političkom pogledu vodeću ulogu u društvu nego i vlast u tom društvu.

Razume se, od trenutka kada preuzima društvena sredstva i vlast, radnička klasa počinje da menja i samu sebe, pri čemu u

jedinstven samoupravni sistem socijalističkih proizvodnih odnosa neprekidno i sve šire i svakodnevno uključuje i sve druge slojeve naroda. Samo tim putem samoupravna i demokratska diktatura proletarijata može da postane vladavina naroda, i samo tim putem i radnička klasa sve više prestaje da bude samo sloj fizičkih radnika. Prema tome, samoupravljanje je takav sistem društvenih odnosa u kome se relativno najslobodnije može odvijati dugoročni društveno-istorijski proces prelaza od klasnog u besklasno društvo.

Međutim, pri tome moramo odmah sebi postaviti i pitanje: kakva radnička klasa može da ostvari taj istorijski zadatak. Sigurno je da to ne može ostvarivati neorganizovana radnička klasa koja deluje stihijski, isključivo na osnovu empirijskih saznanja i svakodnevnih iskustava. Naprotiv, tu svoju ulogu radnička klasa može uspešno da odigra samo kao organizovana snaga u udruženom radu, kao organizovana snaga u samoupravnom ostvarivanju svojih socijalnih, kulturnih i drugih interesa, kao organizovana idejno-politička snaga u neprekidnom probijanju ka svojim dugoročnim klasnim istorijskim interesima koji su istovremeno i dugoročni interesi društvenog napretka uopšte i kao organizovana snaga u odbrani socijalističkog razvoja u društvenoj praksi. Samoupravljanje mora izražavati sve te inafestacije bića radničke klase, i zato ono ne može biti samo nekakav instrument isključivo empirijskog delovanja radnih ljudi u ostvarivanju njihovih svakodnevnih interesa u udruženom radu, a još manje nekakve spontane vladavine masa, kao što to danas sugerišu neke ultralevičarske ili anarhističke varijante — samoupravljanju i socijalizmu neprijateljske ideologije.

Prema tome, zadatak koji danas pre svega treba naglasiti jeste neophodnost da učinimo nov korak u takvom konstituisanju ekonomskih, socijalnih i demokratskih odnosa među radnim ljudima u udruženom radu u okviru kojih će oni kao organizovana snaga biti još samostaljniji, ali ujedno i još odgovorniji u upravljanju društvenim sredstvima za proizvodnju, kako bi time postajali sve kvalifikovaniji stvarni nosilac i motorna snaga samoupravnog društvenog razvoja. Zato moramo pre svega preciznije odrediti i učvrstiti samoupravni položaj radnika i njihovih osnovnih organizacija udruženog rada, s tim što pri tome moramo raščistiti i utvrditi celokupni sistem njihovih međusobnih odnosa i odgovornosti, kako u proizvodnji, tako i u proširenoj i opštoj društvenoj reprodukciji.

Pri tome moramo biti svesni da to mora biti zadatak celog

društva, a ne spontana akcija radnih masa. Dovoljno negativnog iskustva stekli smo na primeni ustavnog amandmana XV. Do njega je došlo pod parolama veće slobode samoupravljača, a, u stvari, time su slobodu dobili ne samo tehnokratsko-monopolistički pritisci na radnika i na društvo, nego i tehnokratske grupnosvojinske tendencije. U odbrani od takvih pritisaka radni ljudi moraju imati oslonac u svojoj socijalističkoj državi i u svojoj revolucionarnoj avangardi. Zato teze za novi Ustav — između ostalog — predviđaju i demokratski sudski organ za rešavanje samoupravnih sporova, kao i posebnu funkciju javnog pravobranioca samoupravljanja i društvene svojine. Pored načela koja inače sadrže takozvani »radnički amandmani« koji su u tezama za novi Ustav znatno šire i konkretnije razrađeni, i takve i slične institucije, o kojima sam govorio, doprineće da se celokupni razvoj samoupravnih odnosa i integracija udruženog rada odvija u jedinstvenom pravcu, a ne da zavisi od trenutnog stanja duhova i odnosa snaga u svakoj pojedinoj radnoj organizaciji ili od »zle volje« neke generalne direkcije, koja nema sluha za samoupravna prava radnika. Lično sam ubeđen da su prodori tehnokratsko-monopolističkih tendencija — u povezanosti sa pojavama oportunitizma i pragmatizma u redovima Saveza komunista Jugoslavije — doneli daleko više deformacija našem društvu, nego što danas možemo i da sagledamo.

Drugo, možemo i moramo da učinimo korak dalje i u daljem raščišćavanju i izgradnji odnosa u oblasti samoupravnog zadovoljavanja socijalnih, obrazovnih, naučnoistraživačkih, kulturnih i drugih interesa radnih ljudi u odgovarajućim društvenim delatnostima. U tom pogledu posebno se postavlja i pitanje uspešnije kontrole i uticaja radnih ljudi nad upotrebom sredstava opšte društvene potrošnje.

Neposredni cilj toga koraka mora biti da onaj ko ostvaruje dohodak, dohodak od koga zavise obim i celokupan rezultat proširene reprodukcije, treba da ima i odlučujuću reč o upotrebi dohotka, a ne da odlučuje onaj ko ga troši, odnosno oni moraju biti bar ravnopravni u tom odlučivanju, a ta ravnopravnost treba da ih obavezuje na demokratsko dogovaranje. To nije nikakva privilegija jednog dela radnih ljudi u odnosu na drugi, pa čak ni verovanje da će jedni bolje da ocenjuju način upotrebe tih sredstava nego drugi, već je samo jedna garancija više da finansiranje društvenih usluga i opšte potrošnje neće ići na štetu onih sredstava rada i proširene reprodukcije od kojih zavisi celokupan razvoj materijalne baze

našeg društva, a samim tim i svih društvenih delatnosti o kojima sam govorio.

Zato i teze za novi Ustav predviđaju u skupštinama, gde se odlučuje o društvenoj potrošnji, takav sastav i postupak da se bez saglasnosti delegata radnih ljudi onih organizacija koje neposredno stvaraju dohodak neće moći odlučivati o zahvatanju i raspolaganju tim dohotkom za podmirenje društvene potrošnje.

Dalje, treba uložiti veće napore u tom pravcu da se radnički saveti u osnovnim organizacijama udruženog rada odlučnije okrenu saradnji i dogovaranju u okviru mesnih zajednica u razrešavanju najrazličitijih svakodnevnih problema radnih ljudi, a na osnovi zajedničkih i usklađenih akcija. I sama opština treba da postane još više prava demokratska samoupravna integracija samoupravnih zajednica, a sve manje centralistički aparat »pod kapom« opštinske skupštine. Temeljitoj reformi ćemo morati podvrći i takva područja kao što je, na primer, upravljanje stambenom privredom u društvenoj svojini, gde smo stvaranjem stambenih preduzeća, u stvari, otišli korak natrag, a ne napred. Ovo se nije pokazalo samo u bitnoj degradaciji samoupravnih odnosa u oblasti društvene stambene privrede, nego je uticalo i na drastično smanjivanje obima izgradnje stanova u društvenoj svojini.

Temeljite reforme u pravcu jačanja samoupravnih odnosa moramo uvesti i u oblast interesnih zajednica, kao što su privredno, zdravstveno i drugo osiguranje, zajednica na području školstva i kulture, itd. Već ustavni amandmani iz 1971. godine nalažu da se takve interesne zajednice organizuju na bazi ravnopravnosti i ravnopravnog dogovaranja radnih ljudi koji su korisnici usluga, odnosno iz čijeg se dohotka finansiraju ove delatnosti i radnih ljudi u delatnostima koje, rekao bih, proizvode te usluge i koji takođe svoju delatnost i njezin razvoj zasnivaju na dohotku stečenom u takvoj neposrednoj, ali organizovanoj i odgovornoj slobodnoj razmeni rada. Ali, zasad se sporo krećemo u realizaciji tih amandmana.

Teze za novi Ustav predviđaju odlučan kurs u tom pravcu. Time neće biti obezbeđena samo neposrednija kontrola radnih ljudi nad trošenjem sredstava u tim oblastima društvenog rada, nego i svojevrsna samoupravna integracija interesa koja će omogućiti da se pojedine društvene delatnosti te vrste razvijaju sa mnogo više plana i mnogo više usklađenih napora »proizvođača« i korisnika usluga.

Osim toga, ovo mora omogućiti odlučujuće korake ka integraciji udruženog rada, kako onog u neposrednoj materijalnoj proizvodnji, tako i onog u nematerijalnoj proizvodnji, a koji se materijalno realizuje tek posredno, u većoj produktivnosti društvenog rada uopšte. Dok je državni budžet posrednik u tim odnosima — a on je u suštini to u najvećoj mjeri i danas — te dve oblasti društvenog rada ne samo što prividno izgledaju kao nezavisne jedna od druge, čak i kao bitno različite, već, štaviše, dolaze i u konflikt koji se, po pravilu, ne razrešava u direktnom samoupravnom odnosu među radnim ljudima, nego političkim sredstvima i odlukama u državnim organima, odnosno republičkim skupštinama. Dosledna primena novih ustavnih odredaba treba, međutim, da snažnije nego dosad dovede obe te oblasti društvenog rada u direktnu međusobnu zavisnost i do međusobnog samoupravnog dogovaranja. Dakako, pošto se tu često radi i o posebnim društvenim interesima, državni organi će morati u tim oblastima društvenog rada i dalje da vrše određene vrlo značajne regulativne, pa i nadzorne funkcije. No, te funkcije ne treba da narušavaju, nego da upotpunjuju i garantuju suštinsku uzajamnu povezanost i zavisnost celokupnog društvenog rada u jedinstvenom samoupravnom sistemu.

Doduše, sve to ne zavisi samo od ustavnih ili nekih drugih odredaba i propisa. Često se ističe da mi govorimo o udruženom radu, a da, u stvari, udruženog rada još i nemamo. Mislim da je to tačno, bar u tom smislu što se istinsko samoupravno udruživanje društvenog rada nalazi tek u svojim prvim fazama. Dalji tok ovoga procesa zavisi od toga kako će naše društvo — i kao organizovana svesna snaga i kao svakodnevna društvena praksa — biti sposobno da razvija takav sistem ekonomskih odnosa, zasnovan na samoupravnom upravljanju dohotkom u osnovnim organizacijama udruženog rada, koji će mnogostrukim uzajamnim ekonomskim, političkim i solidarnosnim vezama, odnosno pravima i odgovornostima povezati i povezivati osnovne jedinice udruženog rada u organsku celinu ne samo unutar pojedinog preduzeća, nego u društvenom radu kao celini. To će po svoj prilici biti duži proces u kome će se pojavljivati mnogi problemi pa i mnogi prelazni oblici, u kome će se kraće ili duže vreme zadržavati i elementi društvenih sistema iz kojih je naše socijalističko samoupravljanje izraslo, odnosno iz kojih izrasta. Te elemente starih sistema i starih društveno-ekonomskih formacija progresivna, marksistička društvena kritika treba ne samo da otkriva, kao što danas neki čine, nego i da pomogne u

pronalaženju puteva i sredstava za njihovo postepeno prevladavanje.

Na području političkog sistema treba obezbediti vodeću ulogu radničke klase tako da nju niko ne može predstavljati na takav način da upravlja umesto nje, nego da udruženi rad bude neposredno uključen u odlučivanje na svim nivoima, odnosno da politička vlast bude funkcija samoupravno organizovanog udruženog rada. Da bi se to postiglo, naš skupštinski sistem treba da bude izgrađen prvenstveno na osnovu delegacija iz radnih organizacija, odnosno osnovnih organizacija udruženog rada, mesnih zajednica itd. Suština ovako koncipiranog delegatskog sistema jeste da interese radnih ljudi u skupštinama neposredno izražavaju i zastupaju upravo oni isti ljudi koji ujedno i praktično najneposrednije osećaju te interese na svojim radnim mestima u radnim organizacijama, mesnim zajednicama, zajednicama individualnih poljoprivrednih i drugih proizvođača, interesnim zajednicama itd. Da bi se takav demokratski skupštinski sistem u praksi i ostvarivao, on mora biti ne samo politički i organizaciono, nego pre svega, tako reći, svakodnevno *radno* vezan za društvenu bazu i biti joj odgovoran.

Među ove zadatke spada i raščišćavanje nekih problema u vezi sa sadašnjom ulogom *države* u ekonomskim, socijalnim, političkim i drugim odnosima u oblasti samoupravljanja. Neki ljudi u nas još uvek na isti način danas govore o opasnostima od etatizma, birokratizma i slično kao i juče, to jest kao da se u tom pogledu u nas ništa nije promenilo. A promenilo se mnogo. Pre svega, država i njen aparat uglavnom su prestali da budu monopolistički upravljač sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini. Država, takođe, više nije faktor koji bi monopolistički određivao stopu viška rada koji se odvaja u različite društvene fondove. Kao rezultat svega toga izmenjeni su i ekonomski odnosi među republikama, tako da Federacija više nije distributer akumulacije među republikama. Značajno počinje da se menja i uloga države u raznim uslužnim društvenim delatnostima koje postaju samoupravne i sve neposrednije se povezuju u cilju razmene rada sa radnim ljudima u privredi. Bitno je izmenjena i uloga državnih upravnih organa koji nisu više autoritativni menadžer, odnosno vršilac dužnosti sopstvenika državnog kapitala, itd.

Ali, država i dalje ima niz drugih krupnih funkcija i zadataka koji sada tek treba da dođu i mogu da dođu do punog izražaja. Pre svega, ona sve više postaje instrument samoupravno organizovane

radničke klase u ostvarivanju i zaštiti prava, interesa i uzajamne odgovornosti radnih ljudi. Ona je i neophodan instrument radnih ljudi u obezbeđivanju planskog usklađivanja i regulisanja osnovnih materijalnih procesa i proporcija od kojih zavise rezultati samoupravnog rada, kao i u obezbeđivanju vodeće uloge interesa radničke klase i svih radnih ljudi grada i sela u sistemu vlasti. Državni upravni organi su dužni da obezbede samoupravni i demokratski red koji nije takozvana »čvrsta ruka« autoritarne političke birokratije, nego sistem uzajamne demokratske odgovornosti radnih ljudi, bez koje ne može biti ni produktivnog rada ni slobode čoveka. Ako hoćemo da razvijamo demokratski politički sistem u kome socijalistički državni sistem štiti demokratske slobode čoveka, onda ta država mora biti i sposobna da obezbedi i odgovornost svakog prema jednakim pravima drugog, s tim da nosioci kontrarevolucije i nasilja ne mogu imati ustavna prava u našoj zemlji. Novi Ustav treba da obezbedi da država — i to kako republike, tako i Federacija — te funkcije zaista može uspešno da obavlja.

I najzad — mada po značaju to ne spada na kraj redosleda zadataka koje nabrajam — mi moramo dati jasnije odgovore i na neke nove probleme koji se odnose na položaj i ulogu subjektivnog faktora socijalističke i samoupravne akcije. I u tom pogledu mnogo šta se u našem društvu promenilo u toku poslednjeg razdoblja. Stekli smo mnoga iskustva koja nam pokazuju da ono što je bilo o tome juče rečeno nije dovoljno i za današnji dan. Vreme u kome smo se mi komunisti borili za prve, elementarne korake samoupravljanja i za oslobođenje Saveza komunista od pritiska birokratizacije bilo je pogodno i za one protivnike socijalizma ili socijalističkog samoupravljanja, kao i za one kolebljivce u samim redovima Saveza komunista koji su pokušavali da dokažu kako je Savez komunista počeo da gubi svoju vodeću idejnu i političku društvenu ulogu i kako ta uloga tobož prelazi na nekakve »nove strukture«. Tome su se pridružile i razne teorije i shvatanja o tome kako radnička klasa više i nema potrebe za svojom idejnom i političkom avangardom, jer ona svoju društvenu funkciju treba tobož da vrši bilo spontano, automatski, bilo preko svojih samoupravnih organizacija ili direktnom akcijom masa i slično, bilo preko upravljačke tehnostrukture u privredi i državi.

Naravno, propagatori tih teza, od krajnje desnih do ultralevičarskih, nisu imali smelosti da otkriju koje su te takozvane »nove strukture«. No, i bez toga je potpuno jasno o čemu se radi, jer naša

zemlja nema na raspolaganju 99 puteva za razvoj društvenih odnosa, za svoj društveno-istorijski napredak. U stvari, takvi napadi na revolucionarni kurs Saveza komunista i na socijalističko samoupravljanje mogu samo da navode vodu na mlin bilo ideologije birokratsko-tehnokratskog monopola, bilo ideologije kontrarevolucije, jer su to jedine realne alternative socijalističkom samoupravljanju. Zamagljivanju demarkacione linije između revolucionarne ideologije i prakse Saveza komunista na bazi socijalističkog samoupravljanja i tih alternativnih takozvanih »novih struktura« i ideologija — koje nisu ni po čemu nove, osim što sebe tako nazivaju — poslednjih godina naročito mnogo su doprinela određena kolebanja unutar samog Saveza komunista, a pre svega oportunistički odnos prema pritisku sa pozicija pomenutih ideologija. Taj oportunizam se ponekad ispoljavao kao nacionalizam, drugi put kao priklanjanje buržoaskom liberalizmu, pa opet kao ambiciozno individualističko liderstvo, karijerizam ili malogradansko pomodarstvo ili kao socijalna ili liberalistička demagogija ili kao jedna neodgovorna odbrana svakojakih postupaka koje su sobom nosile tehnokratsko-monopolističke tendencije. No, sve su to pojave o kojima naročito posle Dvadeset prve sednice Predsedništva Saveza komunista i pisma druga Tita i Izvršnog biroa veoma često govorimo, pa zato danas neću ponavljati te poznate stvari.

Želeo bih da istaknem samo jedno. Nije slučajno što je Savez komunista Jugoslavije morao početi da uređuje stvari pre svega u sopstvenim redovima. Da Savez komunista to nije učinio, radnička klasa — a i on sâm — postali bi veoma brzo nesposobni da se odupru uporednom i zajedničkom pritisku antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga. Jer, naše društvo se našlo u jednoj prelaznoj krizi. A takve krize se ne rešavaju samo parolama o slobodi, nego realnim raščišćavanjem pitanja kakve su to snage koje su tu u sukobu i kuda vode naše društvo jedne ili druge. Ako Savez komunista Jugoslavije ne bi to pitanje postavio na takav način, on bi prestao da bude realna revolucionarna snaga i pretvorio bi se — najverovatnije — u instrument tehnostrukture državnosvojinskih ili čak grupnosvojinskih odnosa. A ne treba zaboraviti da se radni ljudi ne mogu izboriti za svoje istorijske interese samo svojom samoupravnom praksom i samo svojim spontananim pokretima i akcijama. To pokazuje čitava istorija međunarodnog radničkog pokreta, a i naša sopstvena praksa. Radnička klasa ne živi samo u fabrikama i samoupravnim zajednicama i ne ispoljava svoje interese i svoju

istorijsku volju samo preko i u okviru njih. Ona svoje težnje takođe izražava preko drugih klasnih, ekonomskih, socijalnih, idejno-političkih organizacija i kroz socijalističku naučnu teoriju koja prati i ukazuje praksi na puteve neophodne idejne i političke akcije. Upravo takvu idejno-političku i naučnu sintezu mora da obezbeđuje pre svega avangarda radničke klase, Savez komunista. Naravno, ne samo Savez komunista, ali prvenstveno on.

Pomenuti pritisci i kolebanja počeli su da slabe Savez komunista upravo u toj njegovoj društvenoj ulozi. Na našu sreću, iskustva su većini komunista i radnih ljudi relativno veoma brzo dokazala ono što je iskustvo savremene socijalističke prakse već mnogo puta dokazalo, naime, da i socijalistička samoupravna demokratija — kao svaki drugi društveni sistem — mora biti sposobna da brani svoj opstanak, svoj razvoj, svoj način života i svoju dijalektiku kretanja, inače će je potkopati — i to pod lažnim parolama slobode — upravo one snage koje su po svom najdubljem društvenom, klasnom i idejnom biću antislobodarske, antidemokratske i antisocijalističke. Sva ta iskustva treba da budu, dakako, primenjena pre svega u idejnoj i političkoj akciji Saveza komunista i svih socijalističkih snaga. Ali, one moraju da nađu svog izraza i u novom Ustavu. To Teze za novi Ustav i predviđaju.

Danas pred radničkom klasom i Savezom komunista Jugoslavije stoje ozbiljni zadaci i naponi da se realizuju utvrđeni ciljevi razvoja samoupravljanja u ovoj etapi naše revolucije. Radnička klasa i Savez komunista u toj svojoj borbi moraju se služiti i oružjem teorijske misli i naučnom analizom društvene stvarnosti. Ali, to ne mogu biti teorijske misli i šeme koje su unete u naše društvo iz sasvim drugih društvenih sistema, nego to moraju biti teorija i društvena kritika koje se inspirišu upravo socijalističkom i samoupravnom praksom i koje polaze od zakonitosti toga, a ne nekog drugog sistema.

Pri tome, sa gledišta progresivne kritike naše postojeće društvene stvarnosti nije dovoljno, a pogotovo nije odlučujuće, samo utvrđivati koliko se danas ta praksa razlikuje od takozvanog »konačnog cilja«, to jest od komunizma. Za sadašnji trenutak najbitnija su u tom pogledu pre svega takva i slična pitanja, kakva su sledeća: u kojoj meri vodeću ulogu u društvu imaju one snage koje po svom klasnom interesu jedino mogu da usmeravaju razvoj društva ka tom cilju; da li i u kojoj meri putevi i sredstva koja one biraju za postizanje tog cilja zaista i omogućavaju ostvarivanje

takvog razvoja; kakve neposredne zadatke na pojedinim područjima svoga života i rada jedno samoupravno socijalističko društvo može i treba sebi da postavlja danas, kako bi se ono stvarno kretalo u pravcu takvog dugoročnog cilja itd. Prema tome, naši osnovni problemi leže u traženju i izboru *puteva i oblika* kretanja i rašćenja novog društvenog organizma, a ne u nejasnosti *ciljeva*, jer takve nejasnosti u suštini i nema.

Međutim, velik — štaviše, mislim da neću preterati ako kažem pretežni — deo naše teoretske društvene kritike ne posmatra stvari u takvom svetlu. Sa pozicija takozvane »leve« kritike, neki teoretičari našu društvenu stvarnost kritikuju tako što uvek iznova u njoj otkrivaju elemente državnosvojinskih odnosa, birokratsko-tehnokratskog monopola, grupnosvojinskih odnosa, kapitalodnosa, pa čak i privatnog kapitalizma, nastojeći da time posredno »dokažu« kako u nas ima malo socijalizma. A time, u stvari, ne dokazuju ništa, osim to da u takvim njihovim kritikama ima malo nauke, a mnogo politike sa pozicija koje nisu na kursu socijalističkog samoupravljanja. Jer, »čistog« društva u istoriji nema. Svaki novi mladi društveni sistem još dugo vremena nosi u sebi elemente onog društva u kome je začet i u njemu se još pre nego što je ono izvršilo svoje istorijske zadatke već rađaju počeci novih društvenih odnosa i njihovih pojedinih oblika. Socijalističko samoupravljanje u našoj zemlji razvija se iz ekonomski nisko razvijenog kapitalističkog društva stare Jugoslavije i državnosvojinskih odnosa iz razdoblja revolucionarne »eksproprijacije ekspropriatora«, i to u jednoj svetskoj sredini u kojoj dominiraju monopolistički kapitalizam i državnosvojinski oblici socijalističkih proizvodnih odnosa.

Razumljivo je, dakle, da uticaj svih tih realnosti unosi u proizvodne odnose našeg društva — koji su po svojoj društveno-istorijskoj suštini i pravcu kretanja socijalistički — više ili manje elemenata starih državnosvojinskih formacija. Izgleda mi da je sve to toliko jasno i opštepoznato da je to gotovo smešno ponavljati, jer je upravo konstatujući te činjenice i u saznanju neophodnosti borbe za prevazilaženje takvih pojava i tendencija Savez komunista Jugoslavije započeo borbu za samoupravljanje i na borbi protiv tih tendencija izgrađivao svoj koncept samoupravljanja. Ipak, pomenuta ultraleva i slična teorijska kritika naše društvene stvarnosti istrajno se zadovoljava time što uvek ponovo »otkriva« već davno otkrivenu Ameriku, da bi uvek ponovo vršila napade na Savez komunista. Međutim, ona je istovremeno gluva ili jalova u odgovor-

ru na pitanje šta treba raditi, kojim putevima i kakvim sredstvima se može napredovati u razvoju samoupravnih socijalističkih odnosa i time postepeno prevladavati ostatke staroga ili ispravljati promašaje revolucije.

Vodeće socijalističke snage u svakom trenutku moraju dati upravo taj odgovor, a ne samo da konstatuju činjenice. Ali pošto pomenuta teoretska kritika »sa leva« taj odgovor ne daje, ona čak daleko zaostaje iza revolucionarne prakse SKJ, a pogotovo iza teorije koja je povezana sa tom revolucionarnom praksom. Zbog toga ona ne koristi mnogo razvoju našeg društva, osim utoliko ukoliko možda deluje kao pritisak da se sagledavaju određeni problemi. Ali najčešće, ona deluje izrazito destruktivno.

Teorijska kritika »sa desna« — ako ostavimo po strani njenu kontrarevolucionarnu krajnost — pre svega je »funkcionalistička«. Ona, dakle, naš samoupravni socijalistički sistem kritikuje sa gledišta njegovog funkcionisanja, to jest njegove unutrašnje stabilnosti, funkcionisanja ekonomskog sistema, unutrašnjih odnosa, samoupravnih demokratskih institucija itd.

Doduše, od toga kako jedan društveni sistem funkcioniše, to jest da li on više ili manje »radi« ili »ne radi«, u velikoj meri zavisi i njegova stabilnost i napredak, pa i njegov opstanak. Zato je društvena kritika koja se bavi takvim problemima funkcionisanja društva neophodna, odnosno ona može imati veoma korisnu stvaralačku ulogu. Ali samo onda ako ispunjava dva uslova. Prvo, ako otvorenim društvenim problemima ne pristupa formalnim merilima koja su nastala u nekom drukčijem sistemu društvenih odnosa — i to upravo radi funkcionisanja toga sistema, a uz to još i u određenom vremenu, odnosno na jednom određenom razvojnom stupnju toga sistema. I drugo, ako polazi od saznanja da sposobnost i način funkcionisanja jednog društva ne zavise samo od subjektivne volje, usmerenosti i saznanja vodećih društvenih snaga, a pogotovo ne od neke konstruisane »dobre formule«, nego prvenstveno od razvoja celokupnog odnosa moći klasnih, ekonomskih, materijalnih, idejnih i političkih snaga u društvu.

Drugim rečima, naše socijalističko i samoupravno društvo može funkcionisati samo u svojim originalnim institucijama, oblicima i odnosima, koje — u datom odnosu društvenih snaga — stvara sâm socijalizam i sâm socijalističko samoupravljanje. Jedno je, dakle, učiti se na pozitivnim iskustvima prošlosti ili drugih sistema, a drugo je izgubiti osećaj za razlike u karakteru klasnih, proizvod-

nih i drugih društvenih odnosa, kao i za odnos moći društvenih snaga, koji — u krajnjoj liniji — odlučujuće deluje na funkcionisanje društva, a samim tim i na karakter i funkcionisanje društvenih institucija i odnosa.

I upravo u tome je, po moje mišljenju, suštinska greška i uzrok jalovosti pomenute desne, funkcionalističke kritike naše društvene stvarnosti, naročito one koja je nastala na tlu kapitalističkog društva, pa se onda eklektički prenosi na naše uslove.

Inače, teorije te vrste nisu nastale u konfliktu sa kapitalističkim društvom, nego pre u njegovoj odbrani, a u svakom slučaju uz negiranje ili prenebrgavanje klasne borbe i drugih objektivnih faktora društveno-istorijskog razvoja. Preneta kod nas, ta teorija je u najboljem slučaju mogla da unese u našu društvenu misao formalistički pristup u tretiranju problema funkcionisanja jugoslovenskog društva i njegovih ekonomskih, samoupravnih, demokratskih i drugih političkih institucija, ne vodeći računa o stvarnom odnosu moći društvenih snaga, odnosno o snazi i oblicima otpora vodećoj ulozi radničke klase. Upravo zato kritika našeg sistema sa takvih pozicija veoma često i direktno vodi reakcionarnom političkom rezultatu, odnosno na nju se oslanjaju izrazito reakcionarne i konzervativne snage i tendencije u našem društvu.

Možda se može reći da je naše društvo imalo i određene koristi od te vrste kritike, jer je ona unosila neke nove metode u istraživanju pojedinih aspekata funkcionisanja samoupravljanja, odnosno u oblasti takozvanog mikroistraživanja samoupravljanja. Ali, sasvim je jasno da bi vodeće socijalističke snage bitno slabile pozicije radničke klase i socijalizma ako bi izgradnji ekonomskih, samoupravnih i demokratskih institucija našeg društva pristupile isključivo sa pozicija takvih formalističkih i nedijalektičkih šema. Jer, ne samo razvoj društva nego i njegovo funkcionisanje je takođe društveno-istorijski proces koji je rezultat delovanja mnogih materijalnih, klasnih, socijalnih, ekonomskih, idejno-političkih i kulturnih faktora, a ne rezultat konkurencije raznih statičkih formula o najboljem i najfunkcionalnijem rešenju. Zato i na probleme našeg samoupravnog socijalističkog društva ne možemo gledati samo kroz prizmu funkcionalističkih formula koje su nastale van njega samog ili čak van savremenog socijalizma uopšte, nego jedino u povezanosti sa svojem celovitog odnosa društvenih snaga u njemu samom, vodeći računa o tome da se taj odnos ne izražava samo u klasnom odnosu nego i u oblasti ideologije, politike,

raspolaganja ekonomskom snagom, ekonomskom kontrolom, u pogledu načina upravljanja društvenim sredstvima za proizvodnju itd.

Svestan sam da sam time dao jednu možda donekle šematsku i jednostranu skicu nekih krajnosti u našoj teoretskoj društvenoj kritici. Međutim, nije mi ni bila namera da uopštavam ili da se detaljnije upuštam u ocenu stanja u oblasti naše društvene kritike. Time sam želio samo naglasiti da je proces nastajanja socijalističkog samoupravljanja, u stvari, još uvek, rekao bih, u fazi dramatične revolucionarne akcije koju neminovno mora da prati ne samo sukob u ekonomskom i političkom životu, nego i ideološki i teoretski sukob sa onom teorijom i društvenom kritikom koja pokušava, sa jedne strane, da samoupravljanju daje smisao koji nema nikakve veze sa socijalizmom, a, s druge strane, i socijalizmu takvu sadržinu koja odbacuje samoupravljanje i demokratski koncept u razvoju socijalizma.

Govorio sam o tim problemima i zato da bih mogao reći nekoliko reči i o klubovima samoupravljača. Po mome mišljenju, klubovi samoupravljača danas mogu da budu, i to upravo u tom pogledu, veoma korisni organizacioni oblici ujedinjavanja prakse i teorije za svakodnevnu konkretnu akciju na daljem razvoju socijalističkog samoupravljanja i u njegovoj integraciji kao celovitog organskog sistema. Takvu ulogu će klubovi samoupravljača kao jedan, da tako kažem, pomoćni organizam vodećih društvenih snaga vršiti utoliko uspešnije ukoliko snažnije budu prisutni u živoj praksi samog samoupravljanja, u istraživanju konkretnih, svakodnevnih puteva u primeni, recimo sada, ustavnih amandmana i u budućem razvoju socijalističkog i samoupravnog sistema i ukoliko uspešnije budu znali da povezuju u zajedničkoj akciji pre svega tri faktora. Prvo, one ljude iz prakse, bilo iz radnih ili drugih samoupravnih zajednica koji su neposredno angažovani na rešavanju problema i protivrečnosti sa kojima se susreću u svakodnevnoj samoupravnoj praksi. Drugo, naučne i stručne radnike, ali ne u heterogenom sastavu, nego one marksiste koji u svom istraživanju polaze od samoupravljanja i kojima je upravo dalji razvoj samoupravljanja cilj i smisao njihovog istraživanja. Jer našoj današnjoj praksi ništa ne mogu doprineti teoretičari koji još uvek raspravljaju o tome da li je bolji i »funkcionalniji« naš sistem socijalističkog samoupravljanja, ili sistem državnosvojinskih odnosa, ili sistem monopolističkog kapitala, ili parlamentarizam, ili višepartijski

pluralizam i slično. Takve diskusije nikada u istoriji nisu rešavale probleme klasnih i drugih društvenih protivrečnosti i suprotnosti. I najzad, klubovi treba da okupljaju i predstavnike onih organizovanih snaga socijalističke društvene svesti koje danas stoje na čelu borbe za napredak samoupravnog socijalističkog društva, to jest Saveza komunista, Socijalističkog saveza, sindikata, Saveza omladine itd. Mislim da će upravo u takvoj strukturi i sa takvim zadacima »klubovi samoupravljača« postati jedan od vrlo značajnih faktora onog preko potrebnog sučeljavanja društvene prakse i političke akcije sa društvenom teorijom, čijim uzajamnim preplitanjem i delotvornim uticajem tek mogu nastati nova, progresivna rešenja naših društvenih protivrečnosti i problema, ali i uslovi za stvarni napredak naših društvenih nauka. Upravo u tome vidim i prednost našeg današnjeg sastanka.

»Borba«, 16. februara 1973. godine.

OSNOVNI UZROCI I PRAVCI USTAVNIH PROMENA

Edvard Kardelj je, u svojstvu predsednika Koordinacione komisije Zajedničke komisije svih veća Savezne skupštine, govorio tokom aprila 1973. godine u osam emisija Televizije Beograd i Televizije Ljubljana o osnovnim uzrocima i pravcima ustavnih promena. Dnevna štampa je, u celini ili skraćeno, prenosila ove intervjue u vreme njihovog emitovanja.

Izdavački centar »Komunist« objavio je integralni tekst intervjua pod naslovom: »Osnovni uzroci i pravci ustavnih promena«, Beograd, 1973. godine. Pod istim naslovom tekst intervjua objavljen je u izabranim radovima Edvarda Kardelja: »Problemi naše socijalističke izgradnje«, knjiga IX.

Pripremajući rad za ovu knjigu, redakcija je izostavila treće poglavlje pod naslovom »Ustavne promene u oblasti društveno-političkog sistema«, koje je uključeno u četvrtu knjigu ove edicije (»Politički sistemi socijalističke samoupravne demokratije«).

UVOD

Prva faza ustavnih promena završena je 30. juna 1971. godine usvajanjem ustavnih amandmana XX do XLII. Tada je izvršena značajna reforma pre svega naše državne strukture, tako što su, najkraće rečeno, odnosi Federacije i republika postavljeni na relativno nove osnove, a u skladu s tim su određene uloga i nadležnost Federacije i utvrđen način na koji će se obavljati njeni poslovi. Osim toga, na nov način i određenije utvrđeni su i neki principi i oblici samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, što je izraženo u poznatim radničkim amandmanima XXI—XXIII.

Međutim, već tada je bilo jasno da će se morati još potpunije i preciznije razraditi kako neka osnovna pitanja društveno-ekonomskog sistema samoupravljanja, tako i neka pitanja komunalnog i skupštinskog, a i političkog sistema uopšte. Zbog toga je Savezna skupština zaključila da odmah posle usvajanja ustavnih amandmana XX—XLII otpočne pripreme za drugu fazu ustavnih promena, koja je organski nastavak prve. Taj posao poveren je Koordinacionoj komisiji Zajedničke komisije svih veća Savezne skupštine za ustavna pitanja, čiji je zadatak pre svega bio da u pogledu osnovnih pravaca i rešenja ustavnih promena postigne saglasnost između republika i pokrajina, budući da je svaki naš Ustav istovremeno i nov dogovor republika i pokrajina.

Mislim da je Koordinaciona komisija uspešno obavila taj deo posla, jer je u svim najvažnijim pitanjima postignuta potpuna saglasnost, a rezultat toga rada i sporazuma su, u stvari, Teze za novi Ustav.

Treba reći još i to da je Koordinaciona komisija bila jednodušna u zaključku da ovoga puta ne bi trebalo donositi neku novu grupu ustavnih amandmana, kao što je to ranije bio slučaj, nego bi trebalo usvojiti prečišćeni tekst Ustava, drugim rečima, doneti nov Ustav. Koncept toga novog Ustava, rađen na osnovu Teza i onih delova koji će biti preuzeti iz postojećeg Ustava, gotovo je završen i uskoro će biti upućen Ustavnoj komisiji Savezne skupštine. Predsedništvu Saveza komunista Jugoslavije i drugim društveno-političkim organizacijama.

I

DOSADAŠNJI RAZVOJ SAMOUPRAVLJANJA I UZROCI USTAVNIH PROMENA

Glavni uzroci relativno čestih ustavnih promena u nas leže u dinamizmu naše revolucije i u karakteru našeg Ustava. Naše društvo, kao samoupravno socijalističko društvo, tek je na početku svog konstituisanja i razvoja, pa je zbog toga još uvek u intenzivnom rastu kroz živo revolucionarno previranje. Zato mu — kao mladom biću u rašćenju — »odela brzo postaju tesna«. Uostalom, to karakteriše svaku revoluciju. Ne treba, naime, zaboraviti da se samoupravljanje kao celoviti sistem i kao dominantna praksa u socijalističkim proizvodnim odnosima i uopšte u odnosima među ljudima, posle Pariske komune i Lenjinovog sovjetskog sistema, prvi put iznova pojavljuje i razvija u našoj zemlji. Živeli bismo u iluziji ako bismo mislili da je moguće jednom zauvek dati formulu i recept za idealno samoupravno socijalističko društvo ili da je pobeđu samoupravljanja moguće izvojevati samo u jednoj bici. Naprotiv, razvoj samoupravljanja biće bitka i napor cele jedne epohe, bitka interesa i prakse radnog čoveka zajedno sa stvaralačkim naporom najnaprednije ideologije, nauke i politike. Pri tome je samoupravno socijalističko društvo moralo — a moraće i ubuduće — savladavati najrazličitije otpore koji izviru iz pozicija preživelih

klasnih, ekonomskih i drugih društvenih odnosa, kao i ideologije i politike koja je izraz te prošlosti i tih odnosa. Naše društvo ne može preskočiti nužne istorijske etape razvoja, jer su se takvi pokušaji uvek završavali porazima. Ali ono ne sme sebi dozvoliti ni da stagnira u nekim prelaznim oblicima. Najnaprednije snage socijalizma moraju imati pred očima i neposredne i dugoročne ciljeve socijalističkog humanizma i slobode čoveka, ali moraju u svakom trenutku voditi računa i o realnom odnosu moći između njih i protivnika socijalizma, odnosno socijalističkog samoupravljanja. Na kraju krajeva, u najvećoj mери već sama praksa objektivnom nužnošću nameće jedan određeni sistem, način i dimenziju socijalističkog demokratizma kada se revolucija bori za opstanak ili preživljava krize; druga je, opet, situacija kada revolucija ulazi u široko korito društvene prakse, a treća kad tekovine revolucije dobiju takvu društvenu snagu da ideološki i politički ostaci starog društva postanu, tako reći, zanemarljiv kvantitet. Uostalom, i sistem buržoaske demokratije je definitivno stao na noge tek kada su ekonomske, ideološke i političke snage feudalnog društva istorijoin bile definitivno prevaziđene.

Osim toga, moramo biti svesni da se takav revolucionarni istorijski poduhvat ne može ostvariti bez grešaka i promašaja. A to znači da vodeće socijalističke snage moraju imati kritički odnos prema sebi i prema celokupnoj društvenoj praksi i biti sposobne da brzo reaguju na iskustva prakse. Sve to zahteva veoma snažnu ulogu, idejnu i političku akciju organizovanih snaga revolucije, pogotovo Saveza komunista Jugoslavije, a isto tako i dinamičan razvoj društveno-ekonomskog i političkog sistema koji neprekidno mora pratiti potrebe i mogućnosti veoma dinamične i ponekad čak i veoma dramatične prakse mladog socijalističkog društva. Jer nije dovoljno imati samo jasne ciljeve. Isto je toliko važno, čak odlučujuće — kako ih postići. A kad znamo da samo radnička klasa, povezana sa svim drugim radnim ljudima i sa organizovanim snagama socijalističke svesti na čelu, može nositi tu istorijsku bitku epohe u kojoj živimo, onda je jasno i to da je svaki korak u razvoju našeg ustavnog sistema, izražavajući položaj i akcione potrebe socijalističkih snaga u toj bici, morao uvek biti pod jakim uticajem odnosa moći između tih socijalističkih snaga i onih snaga koje su problemima i razvoju našeg društva pristupale i pristupaju sa drugih pozicija, to jest sa onih klasnih društveno-ekonomskih, idejnih, teoretskih i političkih pozicija koje su suprotne revolucio-

narnoj socijalističkoj i samoupravnoj usmerenosti razvoja našeg društva. Naše samoupravno socijalističko društvo isto se tako moralo uvek sukobljavati i s onim snagama koje su se suprotstavljale načelima samoopredeljenja naroda i nacionalne ravnopravnosti ili se moralo sukobljavati s nacionalističkim egoizmom.

Razume se, u društvu ništa nije neizmenljivo, pa su i oblici i unutrašnja struktura demokratije samoupravnog socijalističkog društva podložni promeni. Ne treba uopšte sumnjati u to da će se sistem samoupravne demokratije jednog visokorazvijenog socijalističkog društva u budućnosti u mnogo čemu razlikovati od današnjeg, kako po oblicima i unutrašnjoj strukturi, tako i po svom domašaju u pojedinim oblastima društvenog života. O tome se danas, dakako, mogu imati razne teoretske pretpostavke, kao što mogu i treba da se formulišu i dugoročni idejni i politički ciljevi. Ali jedan ustavni sistem sadašnjeg trenutka ne može se zasnivati samo na takvim pretpostavkama nego i na onom realnom odnosu moći društvenih snaga od koga stvarno zavisi da li će demokratija biti instrument socijalističkih društvenih odnosa ili, pak, oruđe restauracije preživelih društvenih sistema. Kad god smo premlađo vodili računa o tome odnosu moći društvenih snaga, pre svega su se u redovima Saveza komunista javljala kolebanja, a zatim smo se morali sukobljavati i sa otvorenim napadima na socijalizam ili na socijalističko samoupravljanje, ili i na jedno i drugo.

Kontinuitet našeg ustavnog sistema

Svaki naš Ustav bio je korak dalje u razvoju samoupravnih oblika socijalističkih proizvodnih i društvenih odnosa uopšte, a time i u razvoju sistema samoupravne demokratije. Ali istovremeno je morao uspostavljati i neophodne odbrambene mehanizme protiv stalno prisutne opasnosti da snage protivne socijalizmu i socijalističkom samoupravljanju u svoju korist ne izmene odnos snaga u sistemu samoupravne demokratije. Uostalom, ako samim Ustavom nismo pravovremeno izvršili neophodne promene, počinjao je da ih vrši sam razvoj društvene prakse, koji je relativno brzo počeo da potkopava temelje postojećim ustavnim institucijama i odnosima uvek kada su mu oni postali nedovoljni ili pretesni, ili kada se na ovom ili onom području društvenih odnosa počeo bitnije menjati odnos društvenih snaga. I ti su razlozi nametali relativno često promene u našem ustavnom sistemu.

Ali pri tome treba imati u vidu i činjenicu da su sve dosadašnje ustavne promene u nas bile koraci u istom pravcu naše revolucije, pri čemu su u središtu pažnje uvek bili razvoj samoupravnih oblika socijalističkih proizvodnih odnosa i razvoj sistema demokratije zasnovane na takvim samoupravnim oblicima proizvodnih odnosa. Sama ta činjenica ujedno je dokaz i potvrda da naš društveni sistem nije stagnirao u nekakvim konzervativnim mirnim vodama lažne stabilnosti zasnovane na pragmatizmu, odnosno prakticismu birokratsko-tehnokratske vladavine. To je, takode, dokaz da vodeće socijalističke snage nisu bile zaslepljene iluzijom da se sve može rešiti isključivo državnom prinudom. Naprotiv, oslanjajući se na snagu socijalističke države, naša socijalistička revolucija je uporno tražila i pronalazila sopstvene oblike i sredstva za demokratsko rešavanje specifičnih protivrečnosti u kojima se samoupravno socijalističko društvo razvija, ali na način koji će zaista obezbediti reprodukciju, to jest stalno obnavljanje socijalističkih odnosa na sve višem razvojnem nivou. A to je odlučujuće ne samo za društveni napredak nego i za održavanje i jačanje snage revolucije. Jer i naša sopstvena praksa — a i praksa drugih socijalističkih zemalja — veoma ubedljivo dokazuje da stagnacija u hodu revolucije, to jest tapkanje u mestu ili, pak, vladavina ideologije pragmatizma, koja se isključivo gradi i razvija na praksi birokratsko-tehnokratskog upravljanja, može izazvati veoma ozbiljne društvene deformacije i poremećaje.

U nas se u vezi sa ustavnim promenama dosta često čuje mišljenje da naš Ustav suviše konkretno i suviše detaljno ulazi u uređivanje odnosa na pojedinim područjima društvenog života, što ga, navodno, brzo dovodi u sukob sa društvenim uslovima koji se menjaju, pa je i to jedan od razloga čestih promena u njemu.

Sama po sebi, takva konstatacija je svakako tačna. U stvari, upravo na to sam i mislio kad sam govorio da je drugi uzrok čestog menjanja našeg Ustava sam njegov karakter. Ali ta istina sama po sebi još ništa ne kaže ako ne ocenimo šta je u njoj dobro, a šta loše sa stanovišta potreba sadašnje faze našeg društvenog razvitka. Društim rečima, postavlja se pitanje da li možemo odstupiti od naše dosadašnje ustavne prakse detaljnijeg uređivanja društveno-ekonomskih i političkih odnosa bez opasnosti da u jednom mladom društvu, koje je, tako reći, tek na početku svoje izgradnje, ne uzme maha stihija u osnovnim društveno-ekonomskim i političkim odnosima među ljudima. Ako bi se to desilo, sve bi se protivrečnosti

i suprotnosti u našem društvu zaoštrile, a pozicije socijalističkih snaga oslabile bi.

U stvari, društvo se može razvijati i bez ustava — na osnovu revolucionarnih dekreta ili zakona. Mnoge revolucije su u toku dužeg perioda išle tim putem, a tako su se gradili mnogi državni sistemi i buržoaske države. Neke buržoaske države faktički ni danas nemaju pravog ustava, nego su se vekovima razvijale na osnovu zakonodavstva koje je nastajalo, menjalo se i izgrađivalo pod neposrednim uticajem klasne, ekonomske, političke i druge borbe u društvu. U drugim zemljama ustav je, opet, često gotovo samo deklaracija, ili samo »spisak« osnovnih pravnih odredaba i institucija o uređenju države i o položaju i odnosu građana prema državi. Prednost takvih ustava je nesumnjivo u tome što ne dolaze tako brzo u sukob sa razvojem prakse. Ali ta tobožnja prednost je prividna i lažna. Jer osnovne protivrečnosti i suprotnosti u društvu rešavaju se kroz celokupni sistem klasnih i društveno-ekonomskih odnosa koji je izgrađen na svojinskom monopolu nad kapitalom, otuđenim od radnika koji ga stvara. Takav sistem društveno-ekonomskih odnosa utvrđen je, doduše, u ustavu buržoaske države veoma kratkom formulom o tome da država štiti privatnu svojinu. Ali i na osnovu tako kratke formule i bez bližih ustavnih odredaba izgrađen je i te kako krut i neprikosnoven sistem klasnih odnosa i institucija u društvu kojim se obezbeđuje pravo snaga koje raspolažu kapitalom da same određuju sudbinu onih koji raspolažu samo svojom radnom snagom. A na funkcionisanje tog sistema, koji je, u stvari, vladajući sistem buržoaskog društva, ogromna većina ljudi nema nikakvog uticaja — izuzev putem elementarnih oblika klasne borbe.

Osim toga, praksa savremenih revolucija pokazala je da tamo gde ustav nije odlučujući regulativ u razvoju društva lakše dolazi do pojava samovolje nosilaca vlasti, do nametanja elemenata birokratskog i tehnokratskog despotizma i do drugih društvenih deformacija, kako u sistemu proizvodnih odnosa, tako i u društvenom i političkom položaju radničke klase. Mislim da je pojava koju zovemo staljinizam najubedljivija potvrda te istine.

Dakako, time ne želim da poreknem potrebu da se ustav što je moguće više ograniči na regulisanje bitnih osnova sistema: samo upozoravam na opasnost da bi ustav, koji bi po svom karakteru bio suviše deklarativan ali okviran, mogao prouzrokovati čak i ozbiljne socijalne poremećaje u našem društvu. Navešću s tim u vezi samo

jedan primer. Nisu radni ljudi uvek dovoljno samoupravno organizovani, odnosno politički jaki da se, na primer, ne oslanjajući se na državu, mogu odupreti zakidanju i kršenju njihovih elementarnih socijalističkih i samoupravnih prava. Primer za to je ustavni amandman XV, koji je bio donet sa ciljem da proširi prostor samoupravne akcije radnika. Praktična primena tog amandmana, međutim, nije donela toliko slobode radničkom samoupravljanju koliko onima koji su ga svesno ili nesvesno ograničavali.

Štaviše, mislim da neću preterati ako kažem da je naše društvo, zahvaljujući, između ostalog, i takvom karakteru našeg Ustava, izbeglo ili bar ograničilo mnoge deformacije i konflikte, koji su inače karakteristični za savremenu praksu socijalizma.

Osnovni ciljevi ustavnih promena

Ni u ranijim ni u sadašnjim ustavnim promenama nismo postavljali, odnosno ne postavljamo sebi cilj da stvorimo ustavni sistem koji će rešiti sve probleme. Ovo ističem i zato što se upravo sada iz diskusije o novom Ustavu jasno vidi da mnogi ljudi isuviše očekuju od novog Ustava, to jest da će on sam po sebi dati odgovore na sva otvorena pitanja, otkloniti sve teškoće koje danas tište naše društvo, pa čak rešiti i sadašnje teškoće naše privrede. Međutim, Ustav može odrediti samo osnovne pravce, institucije i oblike razvitka našeg društva, čime on svakako doprinosi i savlađivanju određenih teškoća i problema koje sam pomenuo. O svemu ostalom odlučuje se u svakodnevnoj praksi društva, u radu i međusobnim odnosima između radnih ljudi i, razume se, pre svega u politici i društvenoj akciji njihovih samoupravnih, državnih i drugih društvenih organa i društveno-političkih organizacija. Zato treba da nam bude jasno da za prevazilaženje naših privrednih teškoća nije dovoljno samo menjati Ustav; moramo imati efikasnije društveno planiranje, prilagođeno samoupravnoj strukturi rada, i odgovarajuću ekonomsku politiku, oslonjenu na regulativnu snagu države. Takva društvena akcija mora se intenzivno razvijati uporedo s ustavnim promenama. Uveren sam da će u toj akciji veoma veliku ulogu odigrati naročito pripreme za Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije i odluke koje će taj kongres doneti. Te odluke će, tako reći, biti faktor koji će otvoriti perspektivu daljeg razvoja celog našeg društveno-ekonomskog i političkog sistema itd.

Glavni cilj predstojećih ustavnih promena je, pre svega, da

upravo u društvenoj akciji o kojoj sam govorio samoj radničkoj klasi i svim radnim ljudima daju snažnije oružje u ruke, da bi se oni, sa Savezom komunista na čelu, još uspješnije mogli boriti za vodeću ulogu svojih interesa u društvu i za svoj samoupravni položaj u raspolaganju društvenim sredstvima za proizvodnju.

Razume se, ustavnom reformom želimo, osim toga, da postignemo i druge ciljeve.

Novi Ustav mora, prvo, učvrstiti određene, već postignute tekovine u razvoju naše socijalističke samoupravne prakse. On, zatim, mora postaviti snažnije brane protiv određenih otpora i izobličavanja, koja su se pojavljivala u radu, u životu i razvoju našeg samoupravnog socijalističkog društva. U tom pogledu smo naročito posle reforme iz 1965. godine stekli veoma bogata iskustva, i to ne samo na pozitivnim rezultatima razvoja nego i na pojavama svesnog otpora, kolebanja i drugih negativnih tendencija. U postojećem mehanizmu funkcionisanja samoupravnog socijalističkog sistema pokazale su se i slabe tačke, zbog kojih taj sistem nije uvek sposoban da se suprotstavlja pritisku onih tendencija koje ga, u stvari, slabe, deformišu i potkopavaju. Da se pre svega Savez komunista nije pravovremeno suprotstavio negativnim tendencijama na nekim područjima političkog sistema, društveno-ekonomskih i međunarodnih odnosa, naše društvo bi se — kao sistem socijalističkih proizvodnih odnosa — moglo vremenom naći u ozbiljnim teškoćama. Upravo ta politička akcija Saveza komunista, sa drugom Titom na čelu, sada nam omogućuje da i na području samoupravnog društveno-ekonomskog i političkog sistema energično učinimo nekoliko neophodnih revolucionarnih koraka dalje.

Klasna suština tehnokratizma

Kada je reč o negativnim tendencijama i deformacijama u dosadašnjem razvitku našeg društva kojima, kao što sam već rekao, moramo postaviti snažnije brane — mislim prvenstveno na stanje nastalo u proizvodnim odnosima pre svega razrastanjem elemenata tehnokratsko-monopolističkih odnosa i tendencija. Izvor te pojave je prvenstveno u tome što je opredmečeni minuli rad, koji se odlika u društvenu akumulaciju, počeo putevima koncentracije i centralizacije sve više da izmiče samoupravnoj kontroli radnika. Na takav način otuđeni fondovi društvene akumulacije počeli su se u toj meri osamostaljavati u rukama određenih upravljačkih vrhova u proizvo-

dnji, u spoljnoj i unutrašnjoj trgovini, bankama i u drugim privrednim organizacijama uopšte, da je tu — moglo bi se reći — kvantitet već počeo da prelazi u novi kvalitet. Ako bi te pojave prerasle u dominantno svojstvo proizvodnih odnosa, one bi ne samo sve više ograničavale samoupravna prava radnika nego bi i sve snažnije potkopavale i razjedinjavale sam sistem društvene svojine na sredstvima proizvodnje. Jer svako monopolističko raspolaganje fondovima društvenog kapitala neizbežno uspostavlja i elemente klasnih odnosa između radnika i nosilaca prava monopolističkog raspolaganja društvenim kapitalom. Naime, u onoj meri u kojoj upravljanje društvenim kapitalom dobija osobine tehnobirokratskog monopola, i rad stiže osobine najamnog rada podređenog tome monopolu.

Govoreći o svemu tome ne želim uopšte da dramtizujem samu pojavu tendencija da se reprodukuju pojedinačni elementi proizvodnih odnosa koji pripadaju društvenim sistemima iz kojih je naše samoupravno socijalističko društvo proizašlo, jer se samo po sebi razume da će se one još dugo pojavljivati. Takođe ne mislim da takve pojave umanjuju značaj i veličinu uspeha koje je naše društvo postiglo u dosadašnjem razvoju i koji su zaista izuzetno veliki i istorijski, i to kako sa gledišta materijalnog razvoja, tako i u pogledu razvoja društvenih odnosa. Želim samo da ukažem na neke slabe tačke, nedoslednosti, nedograđenosti i praznine u našem sistemu, koje ga čine slabijim u samom funkcionisanju, a time i u otporu protiv pritisaka sa pozicija preživelih svojinskih odnosa. Najočigledniji dokaz da u našem sistemu postoje takve slabe tačke je to što je pomenuti tehnokratsko-upravljački monopol u raspolaganju sredstvima društvene reprodukcije uspeo da osvoji vrlo značajne pozicije u sistemu samoupravnog udruženog rada. Štaviše, on je ne samo uspeo da odvoji najveći deo društvenih fondova proširene reprodukcije od samoupravne kontrole radnika nego je počeo — između ostalog i zbog slabosti u sistemu planiranja — da se oslobada i stvarne kontrole i usmeravanja od strane državnih organa.

Drugim rečima, dok su ranijim merama našeg društva, a naročito privrednom i društvenom reformom iz 1965. godine, radikalno podsečeni koreni ekonomske i političke moći državno-svojinskog birokratizma, ta moć je počela da se seli u upravljačke vrhove centara koncentracije i centralizacije društvene akumulacije. Na osnovu te svoje sve veće moći ovi centri su počeli da utiču i na

delovanje organa državne vlasti u opštinama i republikama, a preko njih, ili neposredno, i na delovanje organa u Federaciji. Naše društvo se, dakle, našlo pred svojevrsnom opasnošću srašćivanja nastajućeg tehnokratsko-upravljačkog monopola u privredi s aparatom državne vlasti, samo ovoga puta, rekao bih, u obrnutim ulogama: »prva violina« je iz ruku državnog aparata počela da prelazi u ruke nosilaca tehnokratskoupravljačkog monopola u privredi.

Rekao bih da su takve tendencije početak specifičnog pretvaranja tehnokratskoupravljačkih struktura u neku vrstu »vršioća dužnosti« kolektivnog vlasnika društvenog kapitala, ali bez odgovornosti upravo prema tom kolektivnom vlasniku, to jest prema radničkoj klasi. Ako bi društvo dozvolilo da se takve tendencije razviju u sistem, onda bi društveni kapital koji bi se na taj način otuđivao od radnika, od njihovih osnovnih organizacija udruženog rada, dovođio radne ljude u neku vrstu položaja najamnih radnika koji treba da sprovode politiku upravljača takvim osamostaljenim kapitalom, umesto da bude obrnuto. Ili, kao što je rekao Engels, umesto da radnici vladaju sredstvima za proizvodnju, ta sredstva vladaju radnicima. Takve tendencije vodile su, u stvari, potiskivanju samoupravljanja na celom frontu njegovog razvoja i ostvarivanja.

S druge strane, takav dalji razvoj davao bi sve veću političku snagu upravo toj vodećoj tehnostukturi ekonomskog i političkog upravljanja u društvu, koja bi dobijala sve dominantniji položaj u celom sistemu političke vlasti, a pre svega u državi — što su i dosadašnji procesi već pokazali — to jest samoupravnu demokratsku diktaturu radničke klase zamenila bi diktatura upravljačke tehnostrukture.

Štaviše, mislim da neću preterati ako kažem da bi tehnokratizam u nas — ako bi zatajio sistem samoupravne ekonomske kontrole — mogao postati čak i jači faktor nego u jednom centralizovanom državnosvojinskom sistemu ili u sistemu monopolističkog kapitalizma. Jer u oba pomenuta oblika društvenih sistema tehnokratizam je u više ili manje podređenom i zavisnom položaju, budući da upravljački aparat, ipak, mora putem ekonomskih pokazatelja polagati račune sopstveniku kapitala, bilo da je reč o državi ili privatnom sopstveniku kapitala.

Međutim, kada u samoupravnom socijalističkom društvu — u kome je društvena akumulacija na osnovu Ustava i zakona data na

upravljanje radnicima, pa je zato sa gledišta upravljačkih prava radnika decentralizovana — tehnokratski monopol uspeva da taj minuli rad radnika izvuče ispod njihove kontrole i da više ili manje samostalno raspolaže njime, onda tako uspostavljeni tehnokratskoupravljački centri dobijaju čak i veću snagu nego što je imaju u državnosvojinskom sistemu, pa čak veću, kao što sam rekao, nego u kapitalističko-monopolističkom sistemu, jer ne odgovaraju ekonomski ni radniku, ni državi, ni sopstveniku kapitala. Zato moramo računati sa tom opasnošću kao sa glavnom protivrečnošću u našem društvu, koja će još dugo radati težnje da se upravo na tim tendencijama reprodukuju i neki elementi grupnosvojinskih odnosa i otuđivanja ekonomske vlasti od radnika, pa čak i elementi klasnih odnosa i klasnih suprotnosti.

Uzroci prodora tehnokratizma u samoupravne odnose

Pomenuta protivrečnost i njene posledice ne mogu se jednostavno ukinuti. Ona se može preovladati samo putem celokupnog razvoja materijalnih snaga, tehnologije i društveno-ekonomskog sistema, znači putem razvoja društveno-ekonomskih odnosa među ljudima, odnosno socijalističkih samoupravnih proizvodnih odnosa. Zato sada nije najbitnije utvrđivati da li je tehnokratski monopol u nas uzeo mnogo ili malo maha, nego kako naoružati ceo naš društveni sistem da bude sposobniji nego dosad u ograničavanju uticaja i snage takvih tendencija u društvu, odnosno u njihovom svakodnevnom eliminisanju iz proizvodnih odnosa. Pri tome moramo biti svesni da samoupravno socijalističko društvo ima i izvesne svoje zakonitosti i svoje originalne protivrečnosti i konflikte, za čije razrešavanje ono kao jedinstveni društveni sistem — mora stvoriti i određena originalna i dovoljno autoritativna sredstva koja se oslanjaju na moć države kao instrumenta radničke klase i svih radnih ljudi. Mislim da smo u tom pogledu poslednjih godina u dosta velikom zakašnjenju, koje sada — na osnovu stečenih iskustava — nastojimo da savladamo.

Reč je pre svega o određenim poukama koje su stekli ne samo Savez komunista nego i najšire radne mase na osnovu iskustva, naročito u poslednjoj deceniji.

Na primer, kao rezultat uspeha u prvim fazama razvoja samoupravljanja, tokom kojih se pokazalo da radnička klasa može upravljati sama sobom, kao propratna pojava pojavila se i jedna

iluzija, naime — da je politička snaga radnika u svakoj pojedinoj radnoj organizaciji sama po sebi dovoljna da reši sve probleme koji nastaju u razvoju samoupravljanja, pogotovo u pogledu raščišćavanja unutrašnjih društveno-ekonomskih odnosa, posebno u vezi sa borbom protiv birokratizma i tehnokratizma. Neću uopšte da tvrdim da je ta iluzija bila glavni uzrok, ali je svakako bila jedan od vrlo važnih razloga potcenjivanja opasnosti od tehnokratizma. U skladu sa tim, ni naš Ustav ni politički sistem nisu radnicima pružili dovoljan oslonac za borbu protiv takvih pojava. Ni 1965. godine, kada smo pristupili radikalnoj decentralizaciji sredstava proširene reprodukcije, nismo predvideli dovoljno odgovarajućih mera koje bi sprečile tehnokratsko otuđivanje društvene akumulacije od radnika. Istina, tada smo predvideli tu opasnost, ali smo smatrali da će radnici moći da joj se uspešno suprotstave.

Toj iluziji je još više snage dalo shvatanje da je dovoljno radnicima dati demokratska prava odlučivanja u radničkom savetu, pa će sve ići samo od sebe. Pri tome se zaboravljalo da ta prava ne znače mnogo ako radnik nije u položaju da neposredno, na osnovu svoga interesa ekonomski shvati i kontroliše smisao odluka, to jest ako nije neposredno ekonomski zavisian od racionalnog gazdovanja društvenom akumulacijom, a time i životno i stvaralački zainteresovan za ekonomske rezultate proširene reprodukcije. Tako je nepostojanje neophodnih sistemskih rešenja, što su neki proglašavali vrhuncom slobode radnika u samoupravljanju, upravo tim radnicima ponekad donosilo više štete nego koristi, jer su se baš tu ugnezdele ideologija i praksa tehnokratizma. Radnik, naime, nije video neku neposrednu korist od ove formalne slobode, budući da je u radničkom savetu morao, manje-više, samo glasanjem da se izjasni da li se slaže s upravom preduzeća ili ne, a nije raspolagao ekonomskim elementima na osnovu kojih bi cenio šta je njemu samome, dugoročno uzev, od najveće koristi.

Ta negativna iskustva pokazala su ne samo radnicima nego i vodećim socijalističkim snagama da borba za socijalističko samoupravljanje ne može biti prepuštena odnosu snaga u svakoj pojedinoj radnoj organizaciji, nego da radnička klasa treba da ima svoj snažan oslonac i svoja jaka sredstva za otpor protivnicima socijalizma i samoupravljanja u celovitom socijalističkom društveno-ekonomskom i političkom sistemu.

Tehnokratizam, tehnička inteligencija i upravljačke funkcije u udruženom radu

Nije najbitnije koliko su ljudi koji su praktično bili nosioci tehnokratsko-upravljačkog monopola ili tendencija činili to svesno ili nesvesno. Jer, kao što niko ne može uteći iz sopstvene kože, tako niko ne može pobeći ni iz društvenog sistema u kome živi. Ako sistem omogućava ljudima da se ponašaju na određen način, oni će se tako i ponašati. Niko ne može biti samo po svojoj subjektivnoj želji i odluci bilo kapitalist, bilo tehnokrat ili birokrat itd., nego ga u takve odnose dovode određene objektivno date prilike i društveni sistem koji mu omobučuje da to postane, ili koji nije dovoljno snažan i sazeo da bi ga u tome mogao sprečiti. Prema tome, pitanja o kojima govorim mogu se rešavati prvenstveno daljim razvojem društvenog sistema i njegovih proizvodnih snaga. Zato lično nisam pristalica toga da se tehnokratizam uklanja isključivo smenjivanjem ljudi, osim, naravno, kada je reč o već ideološki oblikovanim tehnokratsko-monopolističkim stavovima ili očiglednom otporu samoupravljanja. Međutim, ne treba sumnjati u to da je velika većina funkcionera na vodećim poslovodnim položajima u privredi subjektivno izrazito socijalistički i samoupravno orijentisana, te da bi i oni sami drukčije radili da ih je sistem drukčije orijentisao.

Ovo naglašavam prvenstveno zato što smatram da je za nas u ovom trenutku najvažnije da shvatimo, rekao bih čak i priznamo, da naš samoupravni društveno-ekonomski i politički sistem još nije dovoljno izgrađen i adekvatno opremljen potrebnim sredstvima i institucijama da bi se mogao neprekidno i uspešno suprotstavljati pojavama otuđivanja sredstava u društvenoj svojini od radnika, što i dovodi do tehnokratsko-monopolističkog raspolaganja fondovima društvene akumulacije. Procesi koncentracije i centralizacije društvene akumulacije su, naravno, sami po sebi neophodni, ali socijalističko društvo mora sprečavati da se taj proces vrši pretežno stihijski, to jest bez odgovarajućeg svesnog društvenog usmeravanja i uređivanja društveno-ekonomskih odnosa u tom procesu. A rešavanje problema te vrste upravo je sada najvažniji zadatak našeg društva.

Zbog svega toga i moramo jasno razlikovati tehnokratizam kao ideologiju i društveno-ekonomski odnos, odnosno kao karakteristiku određenog društveno-ekonomskog odnosa, od raznih profesija ili funkcija u upravljačkoj strukturi udruženog rada. U nas

ima ljudi koji uporno nastoje da kritiku tehnokratizma tumače kao nepoverenje ili, čak, kao napad na tehničku inteligenciju, inteligenciju uopšte, na direktore i slično. Pri tome u nas, s jedne strane, zaista ima takvih shvatanja koja tehnokratizam tumače kao nekakvu karakteristiku određenih funkcija ili čak profesija i stepena obrazovanja, pa čak i kao izraz brige o što većoj tehnološkoj efikasnosti itd. Takvi ljudi ne mogu da shvate da tu nije u pitanju čak ni karakteristika neke funkcije same po sebi, a kamoli profesije, obrazovanja ili tehnološke efikasnosti, nego je reč o karakteru proizvodnih odnosa, to jest o položaju ljudi u tim odnosima, a pre svega o problemu odnosa radnika prema sredstvima proizvodnje i proširene reprodukcije u društvenoj svojini. Funkcije direktora i drugih sličnih poslovnih organa neophodne su u udruženom radu. Elementarni je interes svakog radnika da nosioci tih funkcija budu najkvalifikovaniji ljudi i u svojoj funkciji dovoljno samostalni da bi mogli biti i dovoljno odgovorni. Sama ta činjenica, prema tome, nije izvor tehnokratizma. Ali kada takve funkcije počinju da se povezuju sa monopolističkim raspolaganjem sredstvima za proizvodnju, odnosno proširenu reprodukciju u društvenoj svojini, a pogotovo sa sredstvima društvene akumulacije nad kojima bi radnik morao imati neposrednu kontrolu, ili kada se zakidaju samoupravna prava radnika, da bi organi stručnog upravljanja stvarima, to jest procesom rada i poslovanja mogli svojevolejno donositi odluke od kojih zavisi društveni položaj rada i radnika, onda je to tehnokratizam koji ispoljava težnju ka uspostavljanju tehnokratsko-monopolističkog načina upravljanja ne samo stvarima nego i ljudima, to jest radnicima, radničkom klasom.

Znači, tehnokratizam uopšte nije povezan sa pojmom tehničke inteligencije, mada je jedan njen manji deo zaista objektivno u položaju da najlakše može postati praktični i ideološki nosilac tehnokratskih tendencija. Ali najveći deo tehničke inteligencije je svojim interesima i težnjama najtešnje povezan sa ostalim masama radničke klase i isto toliko je ugrožen od tehnokratskog monopola koliko i svaki drugi radnik. Konačno, ne treba zaboraviti da je i tehnička inteligencija u našem društvu deo radničke klase, jer se nalazi u istim proizvodnim odnosima kao i drugi radnici. S druge strane, tehnokratsko ponašanje je isto tako svojstveno i ne malom broju ljudi u našim državnim organima u opštinama, u republici, u Federaciji, u političkim organizacijama, u samom Savezu komunista, pa čak i ne malom broju radnika kad se nadu na poslovnim

položajima ili u samoupravnim organima. Sve to u nas često ponavljamo i objašnjavamo u raznim dokumentima Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija i u mnogim izjavama odgovornih ljudi u kojima se kritikuje tehnokratizam. Čovek bi pomislio, prema tome, da su stvari jasne. Pa ipak, uvek se iznova ponavljaju ista prebacivanja. Zato se moramo zaista zapitati da li je u sadašnjim dosta čestim upozorenjima na mogućnost da se kritika tehnokratizma izjednači sa odnosom prema tehničkoj inteligenciji zaista uvek reč samo o iskrenoj zabrinutosti ili nerazumevanju ili se pak iza toga kriju i pokušaji da se onemoguće kako kritika pojava tehnokratizma, tako i one promene u našem društvu i naročito ustavnom sistemu koje treba da daju značajnije oružje radničkoj klasi u odbrani od tih pojava. Zato mislim da je krajnje vreme da se prestane sa odbranom tehnokratizma u ime lažne odbrane društvenog položaja tehničke inteligencije, koji ne samo da ničim nije ugrožen nego će biti učvršćen ako njena samoupravna prava kao i prava svih drugih radnika budu snažnije zaštićena od svakog zakidanja razne vrste.

Povezanost tehnokratizma i liberalizma

Nije uopšte slučajno što se Savez komunista Jugoslavije, u isto vreme kada je pokrenuo akciju protiv tehnokratsko-monopolističkih izobličavanja samoupravnih odnosa, morao sukobiti i sa političkom pojavom koju nazivamo liberalizmom, mada bi verovatno bilo bliže pravoj društveno-istorijskoj sadržini te pojave ako bismo je nazvali pseudoliberalizmom ili oportunistom. Jer ta pojava nema mnogo veza sa slobodom i demokratijom u samoupravnom socijalističkom društvu, ali je veoma povezana sa iznudiavanjem slobode za one snage u našem društvu koje prema Ustavu ne mogu imati slobodu, to jest slobodu za političku borbu protiv socijalizma i samoupravnih prava radnih ljudi.

Na prvi pogled izgleda gotovo paradoksalno reći da je ideologija tehnokratizma postala jedan od glavnih izvora liberalizma, kad istovremeno znamo da upravo tehnokratizam teži ukidanju i stvarno ukida već stečene i ostvarene samoupravne i demokratske slobode radnih ljudi. Pa, ipak, u tome nema ničeg paradoksalnog. Sve što se rodi nastoji da živi. Čim je nastao, tehnokratski monopol težio je da se nametne društvu kao dominantan oblik proizvodnih odnosa, ili bar kao jedna od njihovih bitnih karakteristika. Zato je i

morao tražiti za sebe takvu slobodu u društvu koja će mu omogućiti da ispolji svoju pravu društveno-ekonomsku prirodu, to jest da uspostavi efikasan monopol u raspolaganju društvenim kapitalom i da istovremeno ukida samoupravnu slobodu i ravnopravnost radnika u udruženom radu.

Mogli bismo čak reći da tehnokratija u tom svom ponašanju prilično liči na takozvanu demokratsku ili liberalističku buržoaziju. Buržoazija, naime, time što vlada kapitalom, drži radničku klasu i celokupni razvoj proizvodnih snaga pod svojim neposrednim klasnim diktatom, dok u parlamentu baš zbog toga može da toleriše i liberalizam i sukobe političkih partija, naravno samo do onih granica kada nastaje opasnost za sam sistem kapitalističkih odnosa. Zato buržoazija može priznati relativnu slobodu radnika kao podanika države, odnosno kao apstraktnog građanina — koji svakih nekoliko godina sme da bira poslanika i time potvrdi svoju pripadnost nekoj partiji. Ali ona ne može i ne želi da mu prizna slobodu u upravljanju uslovima, sredstvima i rezultatima njegovog rada. Tehnokratski monopol je svojevrstni ostatak tog klasnog odnosa, i zato se i na političkom planu slično ponaša. Zato se i ideologija tehnokratizma u nas po pravilu povezivala bilo sa konceptom višepartijskog buržoaskodemokratskog parlamentarizma, bilo staljinističkim konceptom birokratsko-centralističke države kao sopstvenika društvenog kapitala.

Mislim da su te tehnokratsko-monopolističke deformacije, koje su se javile u našem samoupravnom sistemu i u celom našem društvu, verovatno u odlučujućoj meri doprinele pojavi dosta ozbiljnih idejnih i političkih kolebanja sa kojima se sukobljavamo naročito poslednjih godina.

Samoupravno socijalističko društvo se već ceo niz godina nalazi pod pojačanom vatrom kritike, kleveta i političkih napada, kako sa pozicijama kontrarevolucionarne desnice i državno-svojinskog dogmatizma, tako i sa pozicija ultralevog radikalizma.

EkspONENTI buržoaske ideologije vide u tehnokratskom monopolu prelazni oblik i sredstvo dezintegracije sistema društvene svojine, to jest socijalizma uopšte. A za dogmatičare taj tehnokratski monopol predstavlja odskočnu dasku za povratak državno-svojinskom monopolu aparata države. Zato i jedni i drugi napadaju politiku Saveza komunista usmerenu na to da daljim razvojem samoupravljanja prevlada taj monopol i obezbedi punu integraciju rada i sredstava za proizvodnju i proširenu reprodukciju u

rukama radničke klase, odnosno u rukama radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada. Ti napadi se ogledaju i u nekim tvrdnjama koje se u nas sada dosta često mogu čuti: na primer, da je mešanje Saveza komunista u privredu i samoupravne odnose štetno, da samoupravljači znaju šta rade kad prepuštaju vlast kvalifikovanim ljudima, da Savez komunista »skida dobre privrednike« da bi na vodeće položaje postavljao nekvalifikovane radnike ili političare, da ukida autonomiju izvršnih veća time što se suprotstavlja srašćivanju državnog aparata ili pojedinih funkcionera u Savezu komunista sa tehnokratizmom u privredi, da forsiranjem osnovnih organizacija udruženog rada dezintegriše društveni rad itd.

U stvari, sve društvene snage koje su u jačanju tehnokratskog monopola videle svoju budućnost htele su ne samo da oduzmu Savezu komunista njegovu revolucionarnu ulogu nego i da mu zapuše usta i potisnu ga na sporedne koloseke društvenih zbivanja. Ali zato su istovremeno počeli da se pojavljuju drugi pretendenti na vodeću ulogu u društvu. To su, s jedne strane, bili poznati takozvani »pokreti« koji su nastupali bilo pod parolom nacionalizma ili nekog liberalističkog ili socijalnog ultraradikalizma; a, s druge strane, to su bile političke grupice oko samozvanih »lidera« koje su pokušavale da se nametnu kao faktor vlasti mimo organizovanih snaga radničke klase i socijalističke društvene svesti uopšte.

Uticaj protivrečnih društvenih kretanja na Savez komunista

Kako Savez komunista živi i deluje usred svih tih društvenih protivrečnosti i konflikata — o kojima je već bilo reči — a ne u nekom bezvazdušnom prostoru, sve što se događa u društvu utiče i na formiranje svesti komunista, kao i svih drugih nosilaca socijalističke društvene prakse. Jedna krajnost u Savezu komunista izrazila se u vidu oportunističke ili, kao što to obično kažemo, liberalizma prema pojavama o kojima sam govorio, i to pre svega prema tehnokratsko-monopolističkim tendencijama kako u privredi, tako i u državnom aparatu, pa čak i u samom Savezu komunista, prema samozvanom »etatizmu« koji se pojavio pod zastavom zahteva za vodećom ulogom inteligencije u društvu, a istovremeno i prema reakcionarnom nacionalizmu i raznim drugim ideološkim i političkim tendencijama, tudim radničkoj klasi. Druga krajnost se odrazilu u pokušajima ponovnog jačanja dogmatsko-konzervativnih i

etatističko-birokratskih tendencija, kao i u pojavi takozvane »nove levice«. Glavno sredstvo borbe takozvane »nove levice« bila je ultraleva fraza i socijalna demagogija iza koje ne stoji nikakva koncepcija o tome šta treba da se radi i šta se može učiniti, nego idejna dezorijentacija koja može učiniti samo to da otvori prostor za akciju napred pomenutim realnim antisamoupravnim društvenim snagama, koje znaju šta hoće. Zbog toga ultralevičarstvo praktično uvek mora završiti, u stvari, u ideologiji državnosvojinskog birokratizma, odnosno tehnokratskog monopola, jer trećega — osim kontrarevolucije — nema.

Sva ta i slična kolebanja su za neko vreme znatno oslabila akcionu snagu Saveza komunista i progresivnih snaga u našoj zemlji uopšte.

Dakako, time ne mislim reći da se uzroci takvih pojava u Savezu komunista i uopšte u socijalističkim redovima mogu svesti samo na pomenute negativne tendencije u proizvodnim odnosima. Nema sumnje da su pri tome značajnu ulogu odigrali i mnogi drugi faktori, počev od objektivnih teškoća u kojima se naše društvo našlo u borbi protiv ekonomske zaostalosti u izgradnji samoupravnog socijalističkog sistema, pa do subjektivnih slabosti socijalističkih snaga, zbog kojih su se na pojedinim područjima društvenog života u većoj ili manjoj meri mogli zadržati odnosi koji nisu bili u skladu ni sa klasnim interesima radnika, ni sa načelima samoopredeljenja i ravnopravnosti naroda, pa ni sa samoupravnim demokratskim interesima radnih ljudi. Ali, ipak, mislim da je sukob sa liberalizmom prvenstveno izbio u vezi s pitanjem kako ići dalje u razvoju samoupravnog socijalizma, odnosno da li je uopšte moguće učiniti bilo kakve korake dalje ako se Savez komunista, zajedno sa svim socijalističkim snagama našeg društva, otvoreno ne sukobi sa tehnokratsko-monopolističkim oblicima koncentracije i centralizacije sredstava za proizvodnju i proširenu reprodukciju i sa svim drugim pojavama koje su počele u sve većoj meri da opterećuju akcionu sposobnost ne samo Saveza komunista nego i našeg samoupravnog socijalističkog društva uopšte u borbi za sve naprednije oblike socijalističkih društvenih odnosa. A Savez komunista se svojom sadašnjom političkom akcijom jasno orijentisao upravo na takav odlučan sukob.

Suština sadašnje akcije SKJ

Sada, kada se Savez komunista u procesu neophodnog raščišćavanja i razjašnjavanja idejne i političke sadržine svoje socijalističke akcije odlučno sukobio sa pojavama tehnokratizma, liberalizma itd., neki nam pripisuju da napuštamo slobodarsku i demokratsku orijentaciju našeg društva. To je, naravno, besmislica jer je baš samoupravno socijalističko društvo ogromnoj većini ljudi i svim narodima naše zemlje donelo onu slobodu koju dosad nije stvorilo nijedno društvo, to jest da najneposrednije vrše uticaj na uslove, sredstva i plodove svoga rada i da na toj osnovi utiču na uslove sopstvenog života i na uređivanje međusobnih demokratskih odnosa. Samoupravljanje, prema tome, ne može biti orijentisano drukčije nego slobodarski i ne može se razvijati drukčije nego kao demokratsko društvo.

Međutim, suprotstavljajući se liberalizmu kao ideologiji i politici mi se, pre svega, borimo protiv iluzije da je sloboda nešto što je iznad društva, iznad njegovih klasnih suprotnosti i idejnih i političkih sukoba koji se zasnivaju na tim suprotnostima. Doduše, kada je reč o diskusiji ili borbi mišljenja, onda se sloboda sastoji u pravu oponenata da podjednako nesmetano izražavaju svoja mišljenja. Međutim, kada je reč o *društvenim suprotnostima*, onda se ne radi o borbi mišljenja, nego o sukobu protivrečnih interesa koji se međusobno isključuju. Nemoguće je, na primer, boriti se za oslobađanje rada i radnog čoveka, a istovremeno braniti slobodu za eksploatore ili, pak, ideologiju koja se zalaže za svojinsko ili tehnokratsko-monopolističko raspolaganje radnikovim viškom rada.

Zato naša revolucija i naše socijalističko društvo nikada nisu licemerno sakrivali činjenicu da u nas ne može postojati sloboda za društveno delovanje političkih i ideoloških snaga koje stoje na pozicijama kontrarevolucije, fašizma, birokratsko-tehnokratskog despotizma ili velikodržavnog hegemonizma i reakcionarnog nacionalizma. A to znači da će socijalističko društvo biti utoliko slobodnije ukoliko njegove subjektivne snage budu sposobnije da u idejnoj i političkoj borbi i u celokupnom sistemu društveno-ekonomskih odnosa potiskuju na periferiju društvenih zbivanja antisocijalističke i antisamoupravne tendencije i snage. Drugim rečima, sloboda i demokratija ne mogu se jednostavno proglasiti: one se moraju izvojevati u neprekidnoj borbi za njihovu bezuslovnu socijalističku sadržinu.

Prema tome, kada danas govorimo o liberalizmu, mi ne kritikujemo neki klasični liberalizam, niti neko moderno slobodarstvo, nego prvenstveno oportunističku i idejnu, političku i organizacionu akciju protiv snaga koje su vršile i vrše pritisak na Savez komunista i na celo naše socijalističko društvo sa nazadnih pozicija i koje su ugrožavale same osnove naše revolucije. Nije slučajno što su se, upravo pod zaštitom takvog liberalizma, odnosno oportunističkog u redovima Saveza komunista i u državnim organima, i u našem sistemu uopšte, počele legalizovati pojave kao što su neopravdane socijalne razlike, nezasluzeno i nezakonito prisvajanje dohotka, zapošljavanje tuđe radne snage preko zakonom određenih granica, nemarnost državnih organa prema privrednom kriminalu, neplaćanju poreza i prema raznim drugim nezakonitim postupcima itd. Zato nije uopšte čudno što su neki u takvoj situaciji već videli i otvaranje perspektive za njihove privatnosopstveničke ambicije. Liberalni odnos prema svemu tome je, naravno, zamagljivao revolucionarnu perspektivu našeg društvenog razvitka i proširivao prostor kako za idejno i političko kolebanje — a kolebljivaca uvek ima u društvu — tako i za politikantske ambicije pojedinaca i grupica, koji su pokušavali da takvu atmosferu iskoriste za ostvarivanje svojih ciljeva i interesa.

Naravno, u takvoj situaciji se dižu i glasovi ideoloških i političkih grupica koje su, u vreme kada je Savez komunista Jugoslavije vodio najtežu borbu protiv staljinističkog dogmatizma, bile na strani onog što je Savez komunista napadao ili su pak bile nedosledne i kolebljive u toj borbi. Sada pripadnici tih grupica govore: mi smo se već tada borili protiv liberalizma, a Savez komunista je tek sada došao na naš koncept. Međutim, oni se tada nisu borili protiv liberalizma, nego su se suprotstavljali kursu Saveza komunista Jugoslavije na socijalističko samoupravljanje i samoupravnu demokratiju. Savez komunista Jugoslavije nije ni sada ušao u borbu protiv liberalizma sa pozicija birokratsko-etatističkog konzervatizma, nego sa pozicija odbrane istog koncepta socijalističkog samoupravljanja i samoupravne demokratizacije našeg društva koji je u prošlosti branio od napada dogmatizma, birokratskog konzervatizma, velikodržavnog hegemonizma itd.

Savez komunista nije nikada krio da čvrstu vlast radničke klase u savezu sa seljacima i svim radnim ljudima grada i sela, to jest specifični samoupravno-demokratski oblik diktature proletarijata smatra neophodnim uslovom za ostvarivanje pomenutih ciljeva. Jer

diktatura proletarijata nije sinonim za despotiju i nasilje, nego je sinonim za takav državni sistem u kome bezuslovno dominira vodeća uloga neposrednih i dugoročnih interesa radničke klase, a time i radnih ljudi uopšte. A to je upravo sistem vlasti koji mi nazivamo samoupravnom demokratijom.

Ceo tok zbivanja u našoj zemlji, posle poziva druga Tita na akciju i posle 21. sednice Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije, jasno je pokazao da je sistem socijalističke samoupravne demokratije, kao oblik vlasti, kao oblik države, dovoljno sposoban i jak da može braniti sebe, to jest vladavinu klasnih, ekonomskih, socijalnih, kulturnih i drugih interesa radnika, seljaka i svih radnih ljudi.

Zato možemo reći da ono što izražava suštinu zaokreta u sadašnjoj akciji Saveza komunista nije zaokret u politici i ciljevima, nego ponovna potvrda rešenosti Saveza komunista Jugoslavije da se i dalje i još doslednije, na pravcu već oformljene i utvrđene politike, bori za ostvarivanje neposrednih i dugoročnih ciljeva naše revolucije. A to je ujedno poraz oportunističkog i pragmatističkog odstupanja pred reakcionarnim pritiscima, to jest poraz onih tendencija u našim sopstvenim redovima koje su potiskivale Savez komunista i najnaprednije socijalističke snage uopšte na rep društvenih zbivanja i koje su počele da prepuštaju pojedine društvene pozicije protivnicima socijalizma, samoupravne demokratije i revolucije uopšte.

Slabosti u dosadašnjem razvoju samoupravljanja

Prelazak na samoupravljanje tražio je radikalnu decentralizaciju u oblasti raspolaganja sredstvima za proizvodnju, a time i u raspolaganju društvenom akumulacijom. Mi smo u toj decentralizaciji, grubo uzev, prošli kroz dve etape. Na prvoj — s obzirom na to da je bilo nemoguće, tako reći, preko noći preći na celoviti novi sistem — samoupravljanje je bilo ograničeno, kako po svojoj materijalnoj bazi, tako i po društveno-ekonomskom sadržaju, pa čak i po svojoj demokratskoj sadržini. Ono je bilo uvedeno, da tako kažem, na nivou neposrednog upravljanja proizvodnjom, uz postepeni prelazak na slobodnu tržišnu razmenu proizvoda. Međutim, najveći deo društvene akumulacije i dalje je bio koncentrisan u centralnim državnim fondovima, prvenstveno na nivou Federacije. A to je,

dakako, još uvek predstavljalo veoma određenu i snažnu granicu samoupravljanja radnih ljudi.

Na drugoj etapi pristupili smo takozvanoj deetatizaciji proširene reprodukcije. Da bismo omogućili taj proces, bilo je potrebno izvršiti decentralizaciju državnih investicionih i drugih fondova, a upravljanje njima trebalo je da pređe na mnoštvo privrednih subjekata. Time se naše društvo usmerilo na proširivanje sistema samoupravljanja na celu oblast društvene reprodukcije. To je u načelu započeto Ustavom iz 1963. godine, a praktično je ostvareno tek privrednom reformom 1965. godine. Mi smo tada u suštini imali pred očima one iste ciljeve koje danas nastojimo još doslednije da ostvarimo sadašnjim ustavnim promenama. Medutim, tada smo za to bili manje sposobni nego danas. Moglo bi se reći da smo tada — zbog niza raznih objektivnih i subjektivnih okolnosti i razloga — u odgovoru na neka društveno-ekonomska pitanja stali, u stvari, na pola puta, a možda čak i na manje od pola puta.

Iako je, naime, bilo predviđeno da decentralizovana sredstva društvene akumulacije treba da dođu pod neposrednu kontrolu radnika preko njihovih samoupravnih organa, to nije postignuto u celini, jer sistem koji smo uspostavili nije bio dovoljno jak da spreči otuđivanje akumulacije od radnika putem njene koncentracije i centralizacije. Možda smo tada imali suviše poverenja u to da će već samo radnikovo glasačko pravo u samoupravnim organizacijama rešavati sve probleme, pa smo zato potcenili neophodnost izgradnje čvrstog sistema ekonomskih odnosa u samoupravno udruženom radu, a posebno u sistemu proširene reprodukcije. Ali glavni uzroci, po mome mišljenju, svakako su bili, s jedne strane, otpor branilaca starog i sukob raznih materijalnih interesa, pogotovo među republikama, a, s druge strane, nedostatak iskustava i znanja, jer je u pitanju bio revolucionarni poduhvat, koji je prvi put ostvarivan u razvitku socijalizma. No svakako je upravo takva nedogradenost sistema omogućila stihijsku koncentraciju i centralizaciju sredstava društvene akumulacije u rukama uskih upravljačkih grupa, i samim tim donela i niz problema i teškoća, kako ekonomske, tako i političke prirode. A to su zapravo problemi o kojima danas govorimo, uključujući tu i određene probleme u međunacionalnim odnosima.

Ali slična iskustva doživeli smo i na političkom planu.

Ne smemo, naime, zaboraviti da su borbu koju su vodile

najnaprednije snage našeg društva posle 1948. godine — koja je inače od ogromnog progresivnog istorijskog značaja — kada smo se oduprli Staljinovom pritisku, pratile i neke jednostranosti u razvitku naše društvene svesti. Boreći se protiv dogmatizma, državno-svojinskog konzervatizma i svega što je kočilo razvoj samoupravljanja i socijalističke demokratije, politička akcija Saveza komunista i progresivnih socijalističkih snaga uopšte, pa ni naš politički sistem, nisu uvek bili istovremeno dovoljno budni i efikasni u suprotstavljanju pritiscima sa pozicija buržoaske i malogradanske desnice, tehnokratizma, koji se u to vreme krije iza samoupravljanja i, konačno, socijalnog ultralevičarstva; koje je počelo da se razvija upravo na konfliktu između radničke klase i tehnokratskog monopola kada je Savez komunista, baš zbog unutrašnjeg nejedinstva u oceni tih pojava, kasnio sa svojim reagovanjem. Mnogima ti pritisci nisu izgledali značajni niti mnogo snažni, pa je zato i front naše revolucije prema tim snagama bio znatno oslabljen. Posledice tog potcenjivanja kasnije su se pokazale u vidu reakcionarnog nacionalizma i liberalizma, pomodnog prenošenja raznih oblika buržoaske ideologije, ultraradikalističke dezorijentacije i drugih kolebanja i političkih problema. Mislim da u tim kolebanjima treba tražiti, između ostalog, i uzroke dosta sporog prilagodavanja i sistema države i državne uprave potrebama samoupravne integracije udruženog rada, što je još više olakšavalo takve pojave jer su se i neki državni organi počeli neodgovorno ponašati.

Ekonomska kontrola radnika nad društvenim dohotkom

Iz svega napred rečenoga proizilazi zaključak da niz slabosti dosadašnjeg razvoja samoupravnih socijalističkih proizvodnih odnosa proističe iz labilnosti radnikovih prava i odgovornosti u pogledu raspolaganja dohotkom udruženog rada, uključujući tu i sredstva društvene akumulacije, odnosno nagomilanog minulog rada udruženih radnika. A sve to omogućuje prenošenje velikog dela tog dohotka iz oblasti radničkog samoupravljanja u oblast tehnokratsko-monopolističkog upravljanja.

A ocenjujući što to znači sa gledišta društvenog položaja radnika, ne treba zaboraviti da je klasni sistem kapitalističkog društva upravo i nastao na odvajanju ekonomske funkcije kapitala od ekonomske funkcije rada. Time što je klasi kapitalista pripala ekonomska funkcija kapitala kao njen monopol, radnik je bio

automatski osuđen na to da raspolaže samo svojom radnom snagom, to jest mogao je biti samo najamni radnik.

Zato svako odvajanje ekonomske funkcije akumulacije od radničke klase, organizovane u udruženom radu, i njeno pretvaranje u monopol bilo kojih društvenih faktora van direktne kontrole radnika, uvek može postati izvorom obnavljanja elemenata klasne diferencijacije sa svim svojim društvenim posledicama. Jedna od takvih posledica može biti i eksploatacija naroda od strane drugog naroda kada se bilo političkom dominacijom, bilo sistemom ekonomske neravnopravnosti narodu uskraćuje pravo da sam raspolaže svojim radom.

Znači da i za ocenu karaktera proizvodnih odnosa u jednoj socijalističkoj zemlji kao što je naša nije dovoljno samo konstatovati da su sredstva za proizvodnju u društvenoj svojini. Odlučujuće pitanje pri tome jeste: na koji način se vrši istorijski neophodna koncentracija i centralizacija onog dela opredmećenog minulog rada koji čini društvenu akumulaciju i ko i kako raspolaže tom akumulacijom.

Postavili smo ustavno načelo da u nas nasuprot radnicima u udruženom radu ne stoji nikakav posebni pravni nosilac svojine: ni u vidu države, ni u vidu privatnog, ni u vidu grupnog sopstvenika; naravno, sa izuzetkom onih oblasti gde još postoji ograničeno privatno vlasništvo povezano s ličnim radom.

Sredstva u društvenoj svojini pripadaju, dakle, svim ljudima koji rade i svaki radni kolektiv raspolaže sredstvima proizvodnje i akumulacijom u srazmeri sa udelom uloženog rada u ukupnom društvenom radu; naravno, u uslovima tržišnog privređivanja i prema jedinstvenim načelima raspodele dohotka, utvrđenim Ustavom i zakonom. Međutim, praksa je pokazala da u ostvarivanju i regulisanju takvih odnosa naš pravni i ekonomski sistem nisu bili dovoljno uspešni.

Istina, radnici raspolažu demokratskim pravom odlučivanja na svim nivoima udruženog rada. Međutim, između radnika i njegovog minulog rada, koji je koncentrisan i centralizovan u društvenoj akumulaciji, gubi se, ili bar bitno slabi, direktna ekonomska veza — osim kad je reč o ulaganjima u njegovu sopstvenu radnu organizaciju. Zbog toga radnik ne samo da gubi realnu ekonomsku kontrolu nad raspolaganjem i rezultatima raspolaganja tom akumulacijom, nego počinje da gubi i ekonomski interes za odlučivanje van svoje organizacije. A to je upravo glavni

razlog što se na dnevnom redu pojavilo pitanje odnosa radnika prema njegovom minulom radu. Tu nije reč samo o nekoj materijalnoj koristi koja bi radniku pripala po osnovu njegovog minulog rada. U suštini, tu je u prvom redu reč o tome kako povezati radnika sa celovitim fondom društvene akumulacije, to jest kako obezbediti njegovu stvarnu ekonomsku kontrolu nad sudbinom dohotka, odnosno opredmećenog minulog rada kojim udruženi radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada doprinose povećavanju zajedničkog društvenog fonda akumulacije, a time i zajedničkom naporu da se poveća produktivnost društvenog rada u celini.

Ta ekonomska kontrola radnika ne znači samo neku administrativnu kontrolu, računsku kontrolu, niti samo neki sistem informisanja radnika. Tu se pre svega misli na direktnu povezanost radnikovog ličnog, radnog i životnog interesa sa načinom i rezultatima ulaganja ili raspolaganja, odnosno gospodarenja minulim radom udruženih radnika, a time i njegovom, to jest društvenom akumulacijom. Kad radnik raspolaže dohotkom, on, u stvari, raspolaže i društvenom akumulacijom, vršeći time jednu društvenu funkciju. Ali od rezultata vršenja te funkcije treba da zavisi i njegov lični, radni i životni položaj; naravno, na osnovu ravnopravnosti u pravima i odgovornostima svih radnika u udruženom radu i njihove uzajamne solidarnosti. Međutim, kako se sada u nas najveći deo te akumulacije otuđuje od radnika koji je stvara, to se gotovo u istoj meri gubi i veza između tog direktnog radnikovog ekonomskog interesa i raspolaganja fondovima akumulacije. Time se stvaraju mogućnosti da neki drugi interesi, a ne interesi radničke klase, usmeravaju raspolaganje društvenim kapitalom. Na taj način radnikova direktna ekonomska kontrola počinje da slabi čak u samoj radnoj organizaciji, a pogotovu kad je reč o širim integracionim sistemima, bankama, trgovini itd.

Formalna demokratska prava radnika u sistemu samoupravnog odlučivanja, znači, ne mogu sama po sebi sprečiti otuđivanje sredstava proširene reprodukcije od kontrole radnika, ukoliko se ne oslanjaju na direktan radnikov ekonomski interes za racionalnim raspolaganjem njima. Razume se, to zahteva i odgovarajući sistem ekonomskih odnosa, odgovarajuće pravne institucije i organizacione oblike. Teze za novi Ustav nastoje da taj problem reše prvenstveno utvrđivanjem odgovarajućeg položaja i uloge osnovne organizacije udruženog rada. Ali biće svakako potrebne i druge zakonodavne i samoupravne mere u razvoju našeg društvenog

sistema koje će obezbediti da osnovne organizacije udruženog rada zaista mogu ostvariti takvu ulogu u sistemu proširene reprodukcije.

Dosadašnji oblici koncentracije društvene akumulacije

Pogledajmo, primera radi, kako se u nas vrši koncentracija onog dela viška rada ili minulog rada radnika koji postaje društvena akumulacija, odnosno društveni kapital. Prvo, akumulacija se, putem tržišnog mehanizma, koncentriše u onim radnim organizacijama koje zbog svoje savremene tehnologije, veće produktivnosti rada ili iz drugih razloga imaju posebno povoljan položaj na tržištu i — da upotrebim jednu metaforu — dobijaju relativno najveći deo ukupnog »društvenog kolača« u svoj dohodak. Ta veća produktivnost rada ne mora uvek biti zasluga tog radnog kolektiva, čak po pravilu i nije. Ona je najčešće rezultat ulaganja društvenih sredstava — to jest i dela minulog rada drugih radnika — u modernu tehnologiju, odnosno modernizaciju tehnike i tehnologije određenog radnog kolektiva koja mu onda omogućuje da postiže veću produktivnost rada.

Ova činjenica sama po sebi govori ne samo o tome da je dohodak tog radnog kolektiva formalno u društvenoj svojini nego i da taj kolektiv stvarno mora snositi sasvim određenu odgovornost prema svim drugim radnicima, odnosno prema društvu za to kako raspolaže tim dohotkom. Ako bi, na primer, takav radni kolektiv na račun smanjivanja akumulacije odredio sebi za isti rad bitno veće lične dohotke nego što ih predviđaju važeća merila raspodele prema radu u udruženom radu, to bi onda značilo da on ne samo oduzima drugim radnicima društvena sredstva, društveni kapital koji im je neophodan za razvoj proizvodnih snaga nego i da u odnose među radnicima unosi socijalnu neravnopravnost, pa čak i elemente eksploatacije. Takve težnje došle su u nas do izražaja. Dakle, već na prvom koraku naš sistem proizvodi određene pojave koje naše društvo u svom daljem izgrađivanju mora postepeno prevazilaziti.

Koncentracija akumulacije se, zatim, ostvaruje raznim oblicima udruživanja radnih organizacija, odnosno udruženih preduzeća. Pri tom se dohodak pojedinih delova, odnosno osnovnih organizacija udruženog rada, kako sada kažemo, više ili manje centralizuje na nivou velikih organizacija, odnosno sistema. Dosadašnja praksa nam je pokazala da se u velikim organizacijama dohodak vrlo često centralizuje na način koji radniku, odnosno udruženim kolektivima

onemogućuje ili bar bitno otežava ekonomsku kontrolu u pogledu raspolaganja tim centralizovanim sredstvima.

Staviše, u nas je bilo i takvih integracija koje su u svojim centralnim fondovima koncentrisale tako veliki deo dohotka radnih organizacija iz svog sastava da su one postale nesposobne čak i za normalno samoupravno obavljanje proste reprodukcije.

Doduše, bili bismo nepravedni prema tim velikim organizacijama ako ne bismo dodali da su one često bile prisiljene da idu u takve operacije. Na primer, privredne organizacije su 1971. godine raspolagale sa manje od 27% ukupnih investicija u osnovna sredstva. Kad se tome doda da su i u pogledu obrtnih sredstava te organizacije potpuno zavisne od bankarskih kredita i da preko 70% akumulacije poslovnog fonda privrede ide za otplatu glavnice investicionih zajmova, onda nije teško zaključiti da tendencije o kojima sam govorio nisu samo proizvod shvatanja odgovornih ljudi u privredi nego i objektivnih teškoća u kojima su se oni našli zbog nenormalno velikog dela centralizovane akumulacije izvan radnih organizacija.

Sve to samo dokazuje da je otuđivanje dohotka od radnika putevima stihijske koncentracije i centralizacije štetno ne samo sa stanovišta društvenih odnosa nego i sa čisto ekonomskog gledišta. Osim toga, ti podaci govore da je najveći deo akumulacije centralizovan u bankama, u delu spoljne i unutrašnje trgovine, u osiguravajućim zavodima, državnim fondovima itd. A na raspolaganje tim najvećim delom akumulacije, koja je centralizovana u svim tim oblicima, radnici u bazi udruženog rada imaju najmanje uticaja. No o tome će kasnije biti više reči.

U vezi sa ovim neizbežno se postavlja pitanje na kakav onda način u našem društvu treba da se ostvaruje funkcija koncentracije i centralizacije društvene akumulacije, kao i pitanje ko i kako treba njome da raspolaže i čiji instrument treba da bude upravljačka struktura.

Pri tome se mora poći od činjenice da je suština i cilj samoupravnog socijalizma u tome da nosilac celog procesa društvene reprodukcije budu udruženi radnici, koji ekonomskim i demokratskim sredstvima vrše kontrolu nad kretanjem sredstava za proizvodnju i za proširenu reprodukciju. To znači da i celokupna stručno-upravljačka struktura mora biti instrument njihovog rada, interesa i njihove ekonomske i političke vlasti. Dakle, problem nije u tome kakva treba da bude stručno-upravljačka organizacija, jer je

jasno da ona mora biti tako sastavljena i organizovana da može samostalno, kvalifikovano, uspešno i odgovorno ostvarivati stručnu funkciju u upravljanju stvarima i za to je treba osposobiti. Ali naš glavni problem je u tome kako da se radnička klasa bolje organizuje i kao udruženi rad i kao ekonomska i politička vlast da bi na osnovu jednakih ekonomskih i političkih prava svih radnika, to jest u okviru udruženog rada, mogla raspolagati sredstvima za proizvodnju, odnosno sredstvima društvene reprodukcije i time uređivati odnose među ljudima. Samo u tom slučaju stručno obavljanje poslova u oblasti proširene reprodukcije, integracije itd. može se razvijati kao nužna funkcija samoupravnog udruženog rada, a ne kao monopol uskih upravljačkih grupa.

Drugim rečima, potreban nam je takav sistem proizvodnih i ekonomskih odnosa u udruženom radu koji će obezbediti da se ta načela ostvaruju doslednije nego dosad. Amandmani i Teze za novi Ustav nastoje da konkretno odgovore na to pitanje time što se osnovne organizacije udruženog rada stavljaju u položaj vodećeg nosioca te funkcije, koju ostvaruju u ekonomskim odnosima što nastaju udruživanjem rada i dohotka. Ali o tome će u daljem toku izlaganja biti više reči.

Uloga države u regulisanju odnosa u udruženom radu

Iz napred rečenoga proizlazi zaključak da karakter društveno-ekonomskih i proizvodnih odnosa ne može zavisiti od odnosa snaga u svakoj pojedinačnoj radnoj organizaciji, u svakoj pojedinoj ćeliji našeg društvenog života. Naša revolucija je jedinstvena, pa i revolucionarni sistem socijalističkog samoupravljanja mora biti jedinstven, integralan i zaštićen Ustavom. Time ne želim reći da sva ta materija mora da ude u savezni, odnosno republičke ustave. Dobar deo — po svojoj prilici najveći — te problematike moraće se uređivati zakonodavnim putem, kao i daljom izgradnjom odgovarajućih samoupravnih normi i institucija. Ali i Ustav mora dati što jasnije i konkretnije polazne tačke i okvire, kako za jedno, tako i za drugo, s ciljem da naša samoupravna demokratija bude sposobna da brani sama sebe, a to znači slobodu radnog čoveka u njegovom radu i upravljanju sredstvima, uslovima i plodovima njegovog rada.

To se, naravno, odnosi i na ulogu države. Ranije, po suštini nužna i opravdana, rekao bih, radikalna kritika etatizma bila je u nekim stvarima i aspektima sklona da — kao što se kaže u

slovenačkoj poslovi — »sa prljavom vodom izbaciti i dete iz korita«. Drugim rečima, mi smo našu državnu upravu suviše oslabili, mada se i sada stalno čuju napadi na nju. Mislim da bismo je danas pre mogli napadati zbog njene nemoći, nego zbog njene moći.

Rekao bih čak i to da mnogih sadašnjih povika protiv ovih ili onih negativnih pojava ne bi bilo da su efikasno ostvarivane neke postojeće funkcije države, odnosno da su organi državne uprave, poreske uprave, javni tužioci, sudovi itd. dovoljno samostalno i odgovorno vršili svoju dužnost, da su, recimo, u svim opravdano sumnjivim slučajevima savesno ispitali zakonitost sticanja dohotka pojedinaca, poreklo stečene velike imovine, utaje poreza itd. i da su počinioce krivično gonili za takve i slične stvari. Jer za jedno društvo svakako nije zdravo da takve pojave mora »goniti« političkim kampanjama i komisijama, umesto da to — u skladu sa propisima — rade odgovorni državni organi.

Usko povezana sa tim je i potreba za unapređivanjem unutrašnje organizacije samoupravnog sistema, pre svega uvođenje efikasnijih oblika društvene odgovornosti izvršilaca rukovodećih funkcija u tom sistemu, kao i svih ostalih radnika srazmerno njihovim samoupravnim pravima, odgovornostima i ovlašćenjima koja imaju u pogledu upravljanja društvenim poslovima i sredstvima. Samoupravljanje nije »samoposluga« — kao što neki misle, nego mora biti društvena odgovornost. Ovo je nužno ne samo radi obezbeđenja sopstvenog interesa radnog čoveka-samoupravljača nego i radi njegove odgovornosti prema jednakim pravima svih drugih radnika, to jest i prema društvu u celini. Parafrazirajući jednu Marksovu misao, koju je izneo upoređujući perspektive kapitalizma i socijalizma, rekao bih da u utakmici sa državnosopstveničkim oblicima socijalističkog društva samoupravni sistem ima toliko šansi koliko rad u njemu bude efikasniji i produktivniji nego u državnosopstveničkim oblicima. A to se ne može postići ako u radu i upravljanju društvenim sredstvima nema reda i odgovornosti, to jest ako svako ne poštuje jednaka prava i odgovornosti drugog. Tu mora da važi načelo da ono što ne želiš da drugi rade na tvoj račun, ni ti ne treba da činiš na račun drugih. To moraju obezbediti pre svega samoupravljači uređivanjem međusobnih odnosa, a takođe i državni organi koji štite zakonitost, kao i organi unutrašnje kontrole u samoupravnim organizacijama udruženog rada, i takvi njihovi zajednički društveni organi kao što je, na

primer, Služba društvenog knjigovodstva ili — prema predlogu Teza za novi Ustav — društveni pravobranilac samoupravljanja i sudovi udruženog rada za rešavanje sporova iz samoupravnih odnosa.

II

USTAVNE PROMENE U OBLASTI DRUŠTVENO-EKONOMSKIH ODNOSA

Integracija rada i društvenog kapitala pod kontrolom radnika

Centralno pitanje u oblasti daljeg razvoja društveno-ekonomskog sistema je približno u sledećem: kakvim konkretnim oblicima proizvodnih, ekonomskih i političkih odnosa rešavati i prevladavati one protivrečnosti u našem društvu koje se prvenstveno izražavaju u elementima svojevrsnog tehnokratskog otuđivanja rada od upravljanja sredstvima u društvenoj svojini, a posebno sredstvima u oblasti proširene reprodukcije.

Usput bih želeo da upozorim na jedan termin koji upotrebljavam u ovom izlaganju. Naime, onaj deo društvene akumulacije, odnosno nagomilanog minulog rada koji se svakodnevno »podruštvljuje«, da bi se posle pojavljivao kao zajedničko sredstvo proširene reprodukcije, nazivam ponekad društvenim kapitalom, iako je to pojam iz političke ekonomije kapitalizma. Tu, dakako, ne mislim na kapital kao klasni odnos, odnos između radnika i sopstvenika kapitala, nego isključivo na ekonomsku funkciju koju vrši društvena akumulacija. Znači, kad govorim o društvenom kapitalu, mislim na onaj deo nagomilanog društvenog minulog rada koji služi kao sredstvo proširene reprodukcije. Ali hteo bih da upozorim i na to da kad se ta ekonomska funkcija otuđuje od radnika, odnosno kad tim minulim radom ne raspolažu udruženi radnici nego monopolističko upravljačke grupe koje njima nisu odgovorne, onda taj minuli rad može da poprima i određene karakteristike kapitala u klasnom smislu te reči.

Ako ne želimo da se stihijski razvoj te istorijski neizbežne protivrečnosti razrešava u korist upravljanja takvog tehno-birokratskog monopola nad društvenim kapitalom, i ako, s druge strane, hoćemo da sprečimo da zaoštavanje te protivrečnosti

pothranjuje političku snagu onih konzervativnih snaga koje su orijentisane na obnavljanje državosvojinskog centralizma, onda samoupravno socijalističko društvo mora svesno i organizovano rešavati tu protivrečnost jačanjem vodeće društvene i ekonomske uloge radničke klase. I to ne neke apstraktno shvaćene radničke klase, neke »političke« radničke klase, što se ponekad može pročitati u našim teorijskim diskusijama, nego u udruženom radu organizovane i ujedinjene radničke klase, koja kroz udruženi rad upravo najneposrednije i dolazi do izražaja u društvu. Samo u tom slučaju kapital prestaje da bude kapital, jer on tada postaje samo funkcija rada udruženih radnika, a koncentracija i centralizacija akumulacije prestaju da budu oblik otuđivanja viška rada od radnika, pošto višak rada na taj način postaje, u stvari, sastavni deo njegovog potrebnog rada.

U stvari, otuđivanje društvenog kapitala od radnika-samoupravljača neizbežno mora potkopavati sam sistem društvene svojine; ono takode neizbežno mora izazvati klasni otpor radničke klase sa svim drugim posledicama po socijalistički i demokratski razvoj odnosa u našem društvu. Taj klasni otpor se u nas faktički i pojavio.

Kao izlaz iz ove istorijske neizbežne protivrečnosti praktično postoje, rekao bih, samo dve mogućnosti, iako idealistička ili reakcionarna teorija pokušavaju da nas uvere da izlaza ima više.

Prva mogućnost — na koju nas potiskuje ideologija birokratizma i tehnokratizma — jeste povratak na državosopstveničku centralizaciju društvenog kapitala, zasnovanu na snazi državne prinude i velikodržavnog političkog centralizma. Mislim da je celokupno naše dosadašnje iskustvo dovoljno ubedljivo dokazalo da konzerviranje takvih odnosa zatvara perspektivu daljeg socijalističkog samoupravnog i demokratskog napretka.

Drugi izlaz iz sadašnjih protivrečnosti našeg društva je još odlučniji i još dosledniji kurs usmeren ka uspostavljanju takvih ekonomskih odnosa u oblasti celokupne proširene društvene reprodukcije koji će, uprošćeno govoreći, omogućiti samoupravnu integraciju udruženog rada i društvenog kapitala, to jest povezivanje i poistovećivanje samoupravnog upravljanja radom sa samoupravnim upravljanjem društvenom akumulacijom u rukama samoupravno organizovanih i međusobno odgovornih radnika u udruženom radu, građenom na specifičnoj ulozi osnovnih organizacija udruženog rada.

To, u stvari, znači da ekonomsku funkciju društvenog kapitala, to jest raspolaganje sredstvima za proizvodnju i proširenu reprodukciju u našem socijalističkom društvu ne samo da ne može vršiti neka posebna klasa sopstvenika kapitala nego ni neki tehnokratski aparat ili sloj kome bi država poverila ovu funkciju, ili koji bi stihijski prisvojio monopol obavljanja te funkcije. Tu funkciju mogu vršiti samo udruženi radnici neposredno, to jest na osnovu jednakih ekonomskih i demokratskih prava i odgovornosti u raspolaganju svojim dohotkom. Oni ostvaruju tu funkciju u svojim i preko svojih osnovnih organizacija udruženog rada, a i preko zajedničkih samoupravnih i državnih organa koji su im ne samo politički nego i ekonomski odgovorni. Drugim rečima, takav sistem treba trajno da obezbeđuje da minuli rad udruženih radnika, koji se u kapitalističkom društvu sliva u privatni kapital, u našem društvu bude zajednički uslov rada za sve radnike, to jest da u načelu u svim fazama cirkulacije i upotrebe bude pod kontrolom i uticajem svih radnika, a posebno onih koji su svojim radom neposredno doprinosili njegovom stvaranju.

Pri tome mislim na izgradnju takvog samoupravnog i demokratskog, a istovremeno i ekonomski efikasnog mehanizma koji će stvarno, a ne samo u ustavnoj deklaraciji, omogućiti svakom radniku da uvek ne samo zna gde se nalazi njegov »višak rada«, odnosno njegov »minuli rad«, nego on i odlučuje o njegovoj upotrebi, a ne da u ime radnika, a, u stvari, bez odgovornosti prema njima, o upotrebi minulog rada odlučuju neke od njih otuđene grupe ili neki otuđeni upravljački sloj ljudi. Razume se, tu funkciju ne može vršiti pojedinačni, izolovani radnik, nego samo radnik udružen sa drugim radnicima i povezan sa njima celim sistemom ekonomskih i političkih prava i veoma čvrstih uzajamnih odgovornosti, a i zajedničkim rizikom i solidarnošću.

A da bi radnik stvarno bio svestan tih svojih klasnih, ekonomskih i političkih interesa i da bi ujedno bio materijalno stimulisan da racionalno raspolaže sredstvima proširene reprodukcije, to jest da bi stvarno postupao kao slobodan i racionalan gospodar svoga rada, a ne kao najamni radnik, njegov »višak rada«, odnosno njegov »minuli rad« ne može prosto biti eksproprisan od njega i obavijen velom državnog ili tehnokratsko-monopolističkog ili nekog ideološkog »tabua«. Neophodno je da ova sredstva imaju za radnika — uprošćeno rečeno — oblik proizvoda njegovoga rada koji ima svoju upotrebnu vrednost za njega i svoju »cenu« kakve

ima i drugi deo proizvoda njegovog rada koji u skladu sa merilima raspodele prema radu ulazi u njegov dohodak, odnosno u dohodak osnovne organizacije udruženog rada.

No moram odmah dodati da nije reč o tržišnoj ceni. Jer ako je naše socijalističko društvo igde sposobno da svesno prevazilazi uticaje tržišne stihije i da kontroliše i usmerava materijalna kretanja u skladu sa svojim dugoročnim ciljevima, onda je to upravo u oblasti cirkulacije društvene akumulacije. Mislim, u stvari, na neophodnost da u prelaznom periodu socijalističkog društva u kome se nalazimo društvo mora primenjivati i određene prelazne oblike ekonomskih odnosa među radnim ljudima, takve kao što su ekonomska uloga države, raspodela prema radu, tržište, cene, kredit, kamata itd. A među tim prelaznim sredstvima moraju se naći i ona koja su neophodna za što slobodniju cirkulaciju dohotka unutar udruženog rada.

Već sada u nas postoji praksa da se cena usluga u određenim društvenim delatnostima ne utvrđuje na tržištu, nego putem samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora, a eventualno i putem državnih regulativnih mera, bilo neposredno ili u okviru, recimo, interesnih zajednica. Tu se »cena« faktički već pretvara u ekvivalentnu naknadu za tekući i minuli rad, koja se utvrđuje društvenim ugovorom, a ne tržištem. Mislim da upravo o takvoj naknadi možemo govoriti i kad je reč o onom ekonomskom odnosu u oblasti udruživanja dohotka koji sam ranije nazvao »cenom« minulog rada. U krajnjem rezultatu reč je, u stvari, o tome da na taj način sposobnost stvaranja akumulacije, odnosno rezultat gospodarenja u toj akumulaciji nagomilanim minulim radom, postaje takođe jedno od značajnih i stimulativnih merila rada, što je neophodno kao podsticaj udruživanju rada i dohotka. A to je razlog više da ekonomski odnosi te vrste budu društveno, to jest sistemom regulisani, a potom u svakodnevnoj praksi usmeravani društvenim dogovorima, samoupravnim sporazumima i ugovorima. Drugim rečima, ti odnosi ne mogu biti prepušteni ni tržišnoj stihiji, ni samotoku međusobnih ekonomskih odnosa organizacija udruženog rada.

Suština povezivanja tekućeg i minulog rada

Proizvodnja i proširena reprodukcija su samo faze jedinstvenog procesa društvenog rada. Nemoguće je govoriti o tome da je

radnička klasa gospodar svoga rada ako ona ne ovlada celim tim procesom. I kao što radnici ne mogu upravljati svojim tekućim radom ako ne raspolažu sredstvima tog tekućeg rada, tako bi bilo besmisleno govoriti o tome da radnici treba da imaju odlučujuću reč u proširenoj reprodukciji ako ne raspolažu, u stvari, sredstvima te reprodukcije, to jest ako ne raspolažu sredstvima društvene akumulacije.

Isto tako, iluzorno bi bilo verovati da radnici mogu racionalno privređivati tim sredstvima ako njihov radni i životni položaj ne zavisi i od toga kakav će biti rezultat njihovog privređivanja tim sredstvima. Jer socijalizam, odnosno društvena svojina ukidaju klasni karakter ekonomske funkcije kapitala, ali ne ukidaju preko noći samo tu funkciju, nego je prenose na udružene radnike. I najzad, bilo bi nerealno očekivati da će radnici udruživati svoj rad i dohodak sa radom i dohotkom drugih radnika, odnosno da će svoj dohodak ulagati u banke, u spoljnu i unutrašnju trgovinu i druge radne organizacije, ako to istovremeno bude značilo da se oni moraju odreći toga dela dohotka. Očigledno je da bi u tom slučaju i dalje postojala tendencija da se sav dohodak investira, odnosno utroši u sopstvenoj organizaciji udruženog rada, makar to, sa glедиšta opšteg društvenog interesa, bilo i neracionalno. Očigledno je da bi nas, ako društvo ne bi reagovalo na te procese, zahvatila neke vrste, rekao bih, »hronična bolest« usitnjene privrede i niskorentabilnih investicija.

Upravo u tome je pravi i najdublji društveno-ekonomski smisao insistiranja na povezivanju tekućeg i minulog rada radnika.

A drugi, mada nikako sporedni razlog za to je i ekonomska i socijalna sigurnost pojedinačnog radnika u udruženom radu. Reč je pre svega o elementarnom pravu svakog radnika koji je dugogodišnjom akumulacijom svog minulog rada doprineo povećanju produktivnosti društvenog rada, i društvenog bogatstva uopšte, da učestvuje i u raspodeli plodova te povećane produktivnosti.

Drugim rečima, organsko povezivanje tekućeg i minulog rada je put i sredstvo da samoupravni rad zaista bude sve više udruženi rad. A on će to biti samo u tom slučaju ako svaki radnik bude u položaju da dohodak njegove osnovne organizacije udruženog rada i njegov lični dohodak ne budu samo odraz njegovog tekućeg rada nego da u sve većoj meri postaju i izraz produktivnosti celokupnog društvenog rada, naravno u određenoj srazmeri sa njegovim sopstvenim doprinosom toj produktivnosti, a i u skladu s načelima

solidarnosti radnih ljudi, tamo gde je to danas ekonomski i socijalno neophodno. Istovremeno, to će radniku dati ne samo veću socijalnu sigurnost, jer će moći da sagleda kakav će biti njegov položaj u budućnosti, nego i pravo da mu lični dohodak ne određuju samo svakodnevne radne norme nego u određenoj meri i sve ono što je on svojim minulim radom doprineo društvu. To će podsticati radnika na udruživanje rada i dohotka u širim sistemima udruženog rada i u društvenoj privredi uopšte.

S druge strane, to će društvu dati mogućnost da kombinovanjem materijalnih i stvaralačkih stimulansa u tim ekonomskim odnosima, kao i načela solidarnosti i uzajamnosti usmerava socijalne odnose ka sve razvijenijim socijalističkim i humanističkim oblicima.

Ostvarivanje ekonomske funkcije društvenog kapitala u nas

Samoupravna integracija rada i društvenog kapitala može se uspešno ostvarivati samo u uslovima jedinstvenog sistema društveno-ekonomskih odnosa zasnovanih na jednakim pravima i odgovornostima svih radnih ljudi u celokupnom udruženom radu.

Dohodak osnovne organizacije udruženog rada, odnosno svakog radnika ponaosob, početak je podruštvljavanja i specifične cirkulacije celokupnog opredmećenog minulog rada namenjenog društvenoj reprodukciji, pri čemu je ta cirkulacija, zapravo, rekao bih, samo tehnika jednog ekonomskog, materijalnog procesa u samom udruženom radu. Međutim, taj dohodak osnovne organizacije udruženog rada istovremeno je krajnja tačka tog procesa, jer se svi rezultati produktivnosti društvenog rada — osim onog dela dohotka koji se pretvara u društveno ili samoupravno konstituisane fondove zajedničke potrošnje — vraćaju u isti dohodak osnovne organizacije udruženog rada, odnosno na njen »konto«, pri čemu će na tom povratnom putu — merama društva i samoupravnih organa — vrlo verovatno biti izvršena i određena »korekcija« rasporeda dohotka po osnovnim organizacijama. Ali bez obzira na takav mogućni delimični preraspored, ipak se time ne samo dohodak osnovne organizacije nego i lični dohodak i ekonomski položaj radnika u sve većoj meri vezuju za rezultate produktivnosti društvenog rada uopšte.

Razume se, takvi odnosi se ne mogu ostvarivati preko noći, samim ustavnim dekretom. Ali se zato već danas može obezbediti

da celokupni društveni sistem bude usmeren u tom pravcu, to jest da on podstiče i reguliše takvo kretanje. Upravo u tom smislu će novi Ustav, po mome mišljenju, predstavljati veoma značajan korak dalje.

Takav sistem ekonomskih odnosa samim svojim funkcionisanjem omogućavaće da se, na osnovu sve intenzivnije integracije udruženog rada, za koju će dalji razvoj proizvodnih snaga stvarati potrebne uslove, a i na osnovu iskustva i naučnih saznanja društva, postepeno smanjuje zavisnost radnog čoveka od njegovog tekućeg rada. Povećavaće se, pak, udeo zajedničkog rezultata ukupnog društvenog rada u određivanju ekonomskog i društvenog položaja svakog radnog čoveka, i to u svim oblastima društvenog rada i stvaranja. Time sam sistem proširuje mogućnost da se primena načela raspodele prema radu u dugoročnoj postepenosti dopunjuje i elementima raspodele prema potrebama. Uostalom, to se u određenoj meri već i danas ispoljava u naporima da socijalne razlike u našem društvu ne pređu *objektivno* uslovljene granice to jest one koje danas društvu ne može izmeniti, a da istovremeno ne potkopa i ne destimuliše angažovanje ljudskog faktora u radu i optimalni napredak u razvoju proizvodnih snaga i produktivnosti rada.

Udruživanje rada i društvenih sredstava u praksi

Da bi bilo jasnije šta bi u praksi značila primena načela o udruživanju rada i društvenih sredstava, unekoliko ću pojednostaviti problem. Ako je ranije u procesu koncentracije i centralizacije viška rada u našem društvu prevladivala jednosmernost kretanja — to jest od radnika ka više ili manje samostalnim fondovima društvenog kapitala, gde je dohodak vrlo često iz ruku radnika prelazio u druge ruke — sada treba uspostaviti drugi, obrnuti pravac tog kretanja, da se taj višak rada, uvećan dodatnim dohotkom, koji je zajednički rezultat povećane produktivnosti udruženog rada vraća udruženim radnicima, s tim da se jedan deo tog dohotka racionalno preraspoređuje u tom kretanju u skladu sa društvenom ekonomskom politikom.

Zato su amandmani i Teze za novi Ustav odredili da celokupni dohodak društvenog rada — osim, naravno, onog njegovog dela koji se utroši za zajedničke potrebe društva i privrede i koji se ne vraća u dohodak osnovne organizacije — treba da pritiče ne u neke fondove akumulacije kojima se upravlja na monopolistički način,

nego samo u dohodak osnovnih organizacija udruženog rada, i to — kao što je već rečeno — u određenoj srazmeri s radnim doprinosom te organizacije zajedničkom rezultatu udruženog rada, uključujući i rezultate gospodarenja akumulacijom. Znači, dohodak osnovne organizacije udruženog rada zavisi i od rezultata njenog tekućeg rada, a i od uspeha u gospodarenju minulim radom. Kakva će biti ta srazmera, to jest uolikoj će meri u dohotku učestvovati rezultati tekućeg rada, a uolikoj rezultati gospodarenja opredmećenim minulim radom, i u kojoj meri će u sve te odnose biti ugrađivani i elementi solidarnosti i uzajamnosti radnih ljudi, ne može se jednom zauvek odrediti, kao što se ni merila rada ne mogu jednom zauvek utvrditi. Njih će kao društvenu konvenciju, kao društveni dogovor utvrđivati samo samoupravljači međusobnim sporazumevanjem, a i društvene regulativne mere, u zavisnosti od potreba i mogućnosti ekonomskog razvoja i opštih istorijskih dostignuća socijalističkog društva. Upravo svesna društvena aktivnost te vrste biće jedan od najznačajnijih faktora daljeg unapređivanja socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa.

Jer, ne treba zaboraviti da organizacije udruženog rada stiču dohodak pre svega na tržištu. A kako tržište ne deli dohodak prema radu, nego prema sopstvenim zakonima, to ni dohodak pojedine osnovne organizacije udruženog rada ne odražava samo količinu rada njenih radnika nego i položaj te organizacije u društvenoj reprodukciji, to jest da li raspolaže modernijom ili zaostalijom tehnikom i tehnologijom i da li je zbog toga njen rad više ili manje produktivan. Taj dohodak zavisi i od toga kakav je inače položaj pojedinih grana društvenog rada na tržištu i u međusobnim odnosima. Prema tome, dohodak jedne osnovne organizacije može sadržati više, a dohodak druge organizacije manje tržišne dobiti, ekstradobiti, rente, raznih oblika kamate itd., a to znači i veće ili manje mogućnosti za akumulaciju. Ta činjenica govori sama po sebi da dohodak osnovne organizacije udruženog rada ne može nikako biti tumačen isključivo kao rezultat radnog doprinosa kolektiva pojedine osnovne organizacije, nego jedino kao deo ukupnog dohotka udruženog rada, kojim taj kolektiv upravlja. A tim upravljanjem, u stvari, on obavlja društvenu, a ne neku kolektivno-vlasničku ili individualističku funkciju. Ali zato je bitno za ceo taj sistem proširene reprodukcije, za njegovo stimulisavanje i efikasno funkcionisanje da se veći ili manji uspeh osnovnih organizacija u obavljanju te društvene funkcije prizna kao jedno od veoma važnih

merila rada u svim oblicima raspodele prema radu. Samo u tom slučaju društveno prisvajanje opredmećenog minulog rada, koji čini akumulaciju, nije u suprotnosti sa radnikovim prisvajanjem ličnog dohotka, i obrnuto.

Doduše, jedno je sve to zapisati u Ustavu, a drugo — ostvarivati u sukobima interesa svakodnevnog života. No amandmani i Teze za novi Ustav predviđaju da odlučujuću ulogu u obezbeđivanju ovih odnosa u praksi treba da odigraju naročito sledeća tri faktora.

Prvo, tržišna raspodela dohotka, kakva je danas, nikako ne može biti priznata kao jedino merilo u raspodeli dohotka između osnovnih organizacija udruženog rada, a pogotovo ne u raspodeli ličnih dohodaka. Zato Teze za novi Ustav predviđaju da će kako same osnovne organizacije udruženog rada u međusobnim odnosima, tako i društvene regulativne mere dejstvovati u pravcu najvećeg mogućeg ujednačavanja uslova privređivanja i sticanja dohotka, to jest takvog ujednačavanja koje je u skladu sa zahtevima ekonomskog razvoja koji ne podnosi neke apsolutne ujednačenosti. Ustav, doduše, u tom pogledu ne daje neka konkretna rešenja, ali daje načela koja obavezuju društvo da usmerava te odnose ka postepenom ograničavanju stihijskog uticaja tržišta na raspodelu dohotka, odnosno akumulacije. Tako se, na primer, prema amandmanima i Tezama za novi Ustav može i državnim propisima društvenopolitičkih zajednica odrediti da se renta ili ekstraprofit itd. moraju izdvajati ili u zajednički dohodak udruženih osnovnih organizacija, koji pripada svim tim organizacijama, ili da se čak izdvajaju iz radne organizacije, odnosno osnovne organizacije i koriste na drugi način za razvoj proizvodnih snaga u društvu uopšte. Teze za novi Ustav predviđaju i mogućnost da se unutar radnih organizacija i širih radnih, odnosno poslovnih udruženja, na osnovu samoupravnog sporazuma o udruživanju, vrši raspodela dohotka među osnovnim organizacijama udruženog rada putem unutrašnjih »cena«, odnosno unutrašnjih ekonomskih kriterijuma.

Takođe se predviđa i mogućnost društvenog usklađivanja položaja grana udruženog rada u raspodeli društvenog dohotka. Doduše, neke od tih mogućnosti o kojima sam govorio kriju u sebi i opasnost od mehaničkog preliivanja dohotka produktivnijih organizacija u manje produktivne. Ali zbog te opasnosti ne bismo smeli odstupiti od samog tog načela, nego moramo drugim merama i

akcijama društva tu opasnost što je moguće više isključiti. I u tom pogledu su Teze za novi Ustav veoma jasne.

Međutim, u vezi sa svim tim i sličnim problemima treba ukazati i na drugu stranu medalje. Veoma smo skloni da govorimo o pravednosti u raspodeli, a pri tome često zaboravljamo na pravednost prema naporima za veću proizvodnju i veću produktivnost rada. A kad je reč o raspodeli dohotka u osnovnim organizacijama udruženog rada, onda je upravo to drugo od presudnog značaja. Jer ako se ne budemo starali o tome da proizvodnja i produktivnost rada rastu i da budu stimulisani, nećemo imati ni šta da delimo. Drugim rečima, nemoguće je ukinuti one razlike u uslovima sticanja dohotka koje nameću same razlike u tehnici i tehnologiji kojom raspolažu pojedine radne organizacije. Ako bi društvo to učinilo, ono bi u svesti radnog čoveka uništilo svako osećanje potrebe da se bori za bolju tehniku, moderniju tehnologiju i za veću produktivnost rada. A to bi značilo razaranje, a ne razvoj proizvodnih snaga. Tu su, u stvari, granice mogućnosti za ujednačavanje uslova u sticanju dohotka. Takve razlike, prema tome, nisu izuzetak, nego pravilo. Konkretno razlike te vrste mogu se prevazilaziti samo razvojem proizvodnih snaga, s tim što će se uvek ponovo javljati i nove razlike, neka vrsta stalnog takmičenja. A kako su te razlike objektivno uslovljene, one postoje u svim oblicima socijalističkog društva, a ne samo u našem. Zato problemima koji niču na toj osnovi društvo mora pristupati i sa jednog drugog stanovišta, to jest ono mora kroz sistem udruživanja i centralizacije dohotka i kreditni sistem stvarati ekonomske uslove, odnosno omogućavati dodatna društvena ulaganja da bi oni koji zaostaju u unapređivanju tehnike i tehnologije mogli stizati i prestizati one koji idu ili koji su išli ispred njih.

I zatim, društvo treba da se stara o tome da uticaj tih razlika ne bude suviše veliki i bitan na lične životne uslove radnika.

Prema tome, uticaj tržišta na raspodelu dohotka između radnih organizacija, odnosno osnovnih organizacija udruženog rada imaće značajnu pozitivnu ulogu i ubuduće, to jest u periodu socijalističke prakse koji sada možemo sagledati. Taj uticaj će postepeno slabiti u onolikoj meri uolikoj ekonomski položaj radnika u pogledu radnih i životnih uslova bude sve više zavisio od rezultata ukupnog društvenog rada, a ne samo od njegovog sopstvenog tekućeg rada. Na taj način će radnik sve manje biti radnik, a sve više član slobodne zajednice proizvođača, kao najrazvijenijeg oblika samoupravne

zajednice ljudi. A time će se postepeno menjati i sam karakter tržišta.

No to je naš cilj. To je, može se reći, budućnost socijalističkog samoupravnog društva. Dakako, na putu ka tome cilju biće potrebne i prelazne etape i mere, a sve će one biti dobre onoliko koliko nas budu približavale tom cilju.

Međutim, iako je to tako, u tim prelaznim fazama, ne znači da bi zbog takvih razlika, samih po sebi, mogli nastati ozbiljni problemi sa gledišta reprodukcije socijalističkih društvenih odnosa, ali pod uslovom da u njima dode do punog izražaja i drugi faktor društvenog sistema — društveni karakter dohotka. I to ne samo zajedničkog dohotka celokupnog udruženog rada nego i dohotka u pojedinačnim osnovnim organizacijama udruženog rada. U tom slučaju svi ekonomski odnosi koji nastaju u udruživanju rada i dohotka osnovnih organizacija udruženog rada ostaju isključivo oblici materijalnih kretanja, ekonomskih kretanja unutar fonda akumulacije u društvenoj svojini, koji će se u krajnjem rezultatu sve više svoditi, rekao bih, na takvu »tehniku« njenog raspoređivanja u organizacijama udruženog rada koja neće biti oblik i sredstvo samovoljne distribucije nekih monopolističko-upravljačkih centara, nego objektivno date disitribucije koju nameću sama društvena ekonomika i borba za višu produktivnost rada. A osim toga, takav način ostvarivanja ekonomske funkcije sredstava društvene reprodukcije, to jest opredmećenog minulog rada udruženog rada, istovremeno omogućuje svim radnicima u udruženom radu da u sve većoj meri i pojedinačno učestvuju u zajedničkom rezultatu ukupnog udruženog rada.

A da se u takve odnose ne bi mogli ubaciti i neki oblici svojinskog ili monopolističkog raspolaganja dohotkom, neophodno je pre svega obezbediti ravnopravnost radnika u pogledu što ujednačenijih zajedničkih merila rada u raspodeli ličnih dohodaka: zatim, neophodno je obezbediti i ravnopravnost radnika u pogledu reprodukcije uslova njihovog rada, i najzad, društveni sistem mora da obezbedi i one društvene aktivnosti i mere koje su neophodne za rešavanje problema strukturalnih odnosa između grana, problema regionalnog razvoja i sl., koji nemaju samo ekonomski značaj, nego mogu uticati i na karakter društveno-ekonomskih odnosa. No o nekim vidovima tih problema biće kasnije reči.

Treći faktor društvenog usmeravanja mora biti sam sistem unutrašnjih ekonomskih odnosa u udruženom radu, to jest sistem

međusobnih odnosa organizacija udruženog rada u ostvarivanju njihove društvene funkcije u oblasti društvene reprodukcije. Upravo zato je, po mome mišljenju, pitanje kakav će biti sistem ekonomskih odnosa u udruživanju rada i dohotka, u zajedničkim ulaganjima i slično, od presudnog značaja za uspešno funkcionisanje celokupnog samoupravnog sistema udruženog rada, u konceptu koji daju amandmani i Teze za novi Ustav. Pri tom se ne treba plašiti ni prelaznih rešenja ako ona otvaraju perspektivu jačanja sistema kao celine i mogućnosti za kasnija nova rešenja, to jest onda kad društvo bude imalo više objektivnih uslova da rešava ova pitanja na višem nivou socijalizma i humanizma. Nema sumnje, na primer, da će u budućnosti, kada životni i radni uslovi radnika budu u manjoj meri zavisili od rezultata njihovog tekućeg rada, a u većoj meri od rezultata celokupnog društvenog rada, biti i sve manje potrebe za takvim sredstvima kao što su kamata, učešće u dohotku po osnovi zajedničkog ulaganja itd. Ali danas su ova sredstva još uvek uslov što slobodnijeg organskog povezivanja udruženog rada. Tu, uprošćeno govoreći, postoje dve mogućnosti: ili će se rad povezivati takvim ekonomskim sredstvima i kanalima ili će njega neko »odozgo« povezivati: odnosno, ili će udruženi rad biti organski povezani sistem ili će biti — kao što je Marks u svoje vreme govorio — »vreća krompira koju neko zavezuje odozgo«. Ako je to tako, onda upravo funkcionisanje takvih i sličnih sredstava treba učiniti što efikasnijim. Naravno, ovde je bilo reči samo o osnovnim karakteristikama ekonomskih odnosa u procesu društvene reprodukcije. A sve se, dakako, ne svodi samo na odlučivanje u osnovnim organizacijama udruženog rada. Naprotiv, amandmani i Teze za novi Ustav predviđaju u toj oblasti veoma značajnu ulogu kako države, tako i celog sistema samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora. Odnosno, predviđaju sistem ne samo državne nego i samoupravne discipline koji mora biti usko povezan sa izgradnjom svih ovih odnosa.

Ovome se mora dodati još nešto: osnovnim organizacijama iz te cirkulacije minulog rada ne može se vratiti njihov celokupni višak rada. Jedan njegov deo biće bespovratno utrošen za određene zajedničke potrebe i rizike udruženog rada i društva, a i za rezervne i slične zajedničke fondove. Drugi deo će, verovatno, biti preraspoređen između grana, organizacija udruženog rada neprivrednih delatnosti itd., u skladu sa regulativnim uticajem društva ka ujednačavanju uslova privredivanja. Ali i u jednom i u drugom slu-

čaju donosioci tih odluka o trošenju viška rada, za koje nije potrebna direktna saglasnost osnovnih organizacija udruženog rada, moraju biti javno odgovorni državni ili saoupravni organi, a ne neke monopolističko-upravljačke grupe koje se često kriju iza samoupravljanja, a, u stvari, nisu nikom odgovorne.

Sav preostali dohodak društvenog rada posle ovih izdvajanja mora se slivati na »konto« dohotka osnovnih organizacija udruženog rada, da bi se zatim ponovo udruživao, to jest uključivao u proces društvene reprodukcije. Kontinuitet te cirkulacije dohotka time postaje neophodan uslov uspešnog funkcionisanja sistema društvene reprodukcije. A to će omogućiti radniku da putem kretanja dohotka njegove osnovne organizacije udruženog rada ima puni uvid u način i rezultate raspolaganja tim dohotkom. Sama, pak, njegova osnovna organizacija upravo će udruživanjem svog rada i dohotka sa drugim organizacijama ostvarivati funkciju neophodne koncentracije i centralizacije dohotka koja je jedan od prvih uslova neprekidnog porasta produktivnosti društvenog rada.

Uprošćeno govoreći, prema Tezama za novi Ustav, postoji samo dohodak osnovne organizacije udruženog rada, koji kroz razne oblike udruživanja i cirkulacije u sistemu društvene reprodukcije daje svoje društvene rezultate. Znači, dohodak se više ne deli na deo kojim raspolažu osnovne organizacije, na deo kojim raspolažu radne organizacije, na deo kojim raspolažu udružena preduzeća, na deo kojim raspolažu banke itd. Međutim, rad se mora udruživati, a koncentracija i centralizacija društvene akumulacije neophodne su za razvoj tehnike i tehnologije i proizvodnih snaga uopšte. S obzirom na to da udruženi rad nije mehanički sastavljen iz pojedinačnih radova radnika, nego je organski povezan i isprepleten udruženi društveni rad — od neposredno proizvodnog rada do nauke — jasno je da se i onaj deo dohotka koji kao opredmećeni minuli rad radnika služi za razvoj zajedničke osnove rada svih radnih ljudi mora i dalje udruživati na manje ili više istim ili sličnim nivoima kao sada, ali na bitno drukčiji način, u drugim količinama i u drugim srazmerama. A da bi taj proces udruživanja sredstava i rada zaista što slobodnije tekao, neophodno je da postoji pre svega dovoljno jak interes samih osnovnih organizacija da najracionalnije udružuju ne samo svoj tekući rad nego i svoj dohodak sa radom i dohotkom drugih organizacija udruženog rada. Taj interes će postojati samo u slučaju ako radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada budu svesni činjenice da od tog progressa udruživanja rada i dohotka

zavise i rad i dohodak osnovne organizacije udruženog rada i lični dohodak i životni uslovi svakog pojedinog radnika. Znači, svi problemi funkcionisanja takvog sistema ekonomskih odnosa izraziće se u pitanju: kako da društvo u takvim ekonomskim odnosima praktično obezbedi ostvarivanje tih ciljeva?

Društveno regulisanje i usmeravanje udruživanja rada i dohotka

Mislim da su strahovanja da će proces udruživanja biti suviše prepušten stihiji proizvoljnog odlučivanja u osnovnim organizacijama udruženog rada neopravdana i nedovoljno utemeljena ukoliko privredni i samoupravni sistem budu opremljeni odgovarajućim sredstvima društvenog regulisanja i usmeravanja. Ne isključujem mogućnost da u prvim fazama bude i ozbiljnijih problema te ili neke druge vrste, delom zbog odsustva iskustva, delom zbog otpora pristalica postojećeg stanja. Ali bojim se da će se ti problemi pojaviti više i češće u obliku zakidanja prava i uloge osnovnih organizacija nego u obliku autarkičnih tendencija u samim tim organizacijama. Bilo kako bilo, društvo mora računati i sa jednom i sa drugom mogućnošću, i sa jednim i sa drugim tendencijama i mora raspodeliti potrebnim sredstvima za usklađivanje i usmeravanje razvoja tih odnosa, a i za efikasnu intervenciju ako ona bude neophodna. U tom smislu Teze za novi Ustav predviđaju da odgovorni državni organi mogu biti i da su obavezni da preduzimaju neophodne regulativne mere, pa i da zakonom propisuju — kad je to stvarno u društvenom interesu — i obavezno udruživanje sredstava, pa čak i njihovo izdvajanje iz dohotka osnovnih organizacija udruženog rada. Ali to će uvek biti odgovorna politička odluka ovlašćenih organa, i to pod uslovima koje utvrđuje Ustav, a ne samovolja nekih tehnokratsko-upravljačkih grupa, kao što se to sada često događa. A što je najvažnije, i kad se preduzimaju takve mere, one po pravilu neće menjati međusobne ekonomske odnose osnovnih organizacija udruženog rada, bez obzira na to da li je udruživanje dohotka dobrovoljno ili obavezno. Drugim rečima, ni obavezno udruživanje neće značiti otuđivanje dohotka od radnika, nego samo, rekao bih, autoritativnije usmeravanje upotrebe tog dohotka.

Novi Ustav, dakle, nije orijentisan na neku mehaničku decentralizaciju ili dalje »drobljenje« privrede ili na potencijavanje ekonomske uloge države, kao što nam to prebacuju protivnici amandmana. Naprotiv, time što donosi nova rešenja u sistemu društveno-

ekonomskih odnosa novi Ustav upravo ima cilj da uspostavlja čvršće ekonomske i druge pretpostavke i stimulanse za ubrzanje unutrašnje integracije samoupravnog rada i da, istovremeno, i ekonomsku ulogu države podređuje takvim odnosima u samoupravno udruženom radu.

No time se ne iscrpljuje uloga države u udruživanju rada i dohotka. Drugi, po mome mišljenju, glavni zadatak njene ekonomske uloge, zajedno sa samoupravnim organima, biće svakako to da celokupnim sistemom društvenog planiranja, kao i svojom tekućom politikom i daljom izgradnjom privrednog sistema oblikuje, jača i usmerava onaj radni, ekonomski, poslovni i stvaralački interes osnovnih i drugih organizacija udruženog rada koji ih orijentiše ka udruživanju rada i dohotka sa drugim organizacijama udruženog rada.

A to će ne samo ekonomski nego i stvaralački zainteresovati radnika da svoj rad i njegove rezultate ne posmatra izolovano, samo kroz svoju osnovnu organizaciju, nego u organskoj povezanosti sa celokupnim društvenim radom. To je, po mome mišljenju, najveća novina koja se predviđa Tezama za novi Ustav. Jer ne treba zaboraviti Marksove reči da nikada nije postojalo društvo bez nekakvog oblika svojine, pa ni naše društvo nije bez svojine. A geneza društvene svojine, prema Marksu, jeste da je to, malo uprošćeno rečeno, najpre klasna svojina ljudi koji rade, zatim svojina svih građana, prvo na nivou nacije, a potom i u međunarodnim razmerama. Mi smo u toj prvoj fazi, kada je društvena svojina, u stvari, klasna svojina ljudi koji rade sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini. I to svojina svih radnih ljudi — od onih u materijalnoj proizvodnji do onih u oblasti naučnog istraživanja i u drugim društvenim delatnostima koje su sastavni deo udruženog rada — jer u proizvodnim odnosima našeg društva upravo svi ti ljudi čine radničku klasu. I baš za takve oblike proizvodnih odnosa amandmani i novi Ustav nastoje da daju načelna rešenja.

Težište izmena u sistemu proširene reprodukcije

Proširena reprodukcija se obično smatra centralnim područjem svakog društveno-ekonomskog sistema, pa i našeg. U dosadašnjem i u budućem sistemu proširene reprodukcije neizmenjiva je činjenica da ta reprodukcija zahteva koncentraciju i centralizaciju društvene akumulacije, to jest udruživanja rada i dohotka. Pošto je

sada ukupan dohodak u osnovnoj organizaciji udruženog rada, koja postaje odlučujući subjekt upravljanja i centralizacije akumulacije, centralni problem sistema proširene reprodukcije u novim uslovima je: kako usmeriti i podsticati radnika, odnosno njegovu osnovnu organizaciju da racionalno udružuje i ulaže svoj dohodak sa drugim organizacijama udruženog rada, sa bankama itd. Doduše, pri donošenju takvih odluka osnovna organizacija udruženog rada nije prepuštena sama sebi niti je apsolutno samostalna. Nju će usmeravati kako njena sopstvena samoupravna odgovornost prema drugim radnicima, to jest prema drugim osnovnim organizacijama udruženog rada sa kojima je radno povezana, tako i njena društvena odgovornost, kao i društveni planovi i celokupna ekonomska politika društva. Ali se te mere, rekao bih, u oblasti društvene nadgradnje moraju ipak zasnivati prvenstveno na materijalnoj i stvaralačkoj zainteresovanosti radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada, jer bez toga pomenuta sredstva i način usmeravanja razvoja ne mogu dati zadovoljavajuće rezultate.

Prema tome, u ovoj fazi ustavnih promena težište izmena u sistemu proširene reprodukcije je da se ustavno zagaranjuje što neposrednija ekonomska i politička kontrola radnika nad sredstvima za proizvodnju. Pod kontrolom podrazumevam i odlučivanje i raspolaganje tim sredstvima, uključujući tu i sredstva za proširenu reprodukciju, odnosno za investicije itd. Ali težište izmena je i u tome da se ustanove odgovarajući ekonomski mehanizmi i stimulatívni oblici slobodnije i brže cirkulacije sredstava proširene reprodukcije po ekonomskim kriterijumima, koji će povećati materijalnu zainteresovanost radnika za veću produktivnost rada i za racionalnu politiku investiranja. Samim tim će ih takvi odnosi, snažnije nego dosad, upućivati da investiraju tamo gde je to opravdano i sa stanovišta zajedničkog društvenog interesa, odnosno u skladu sa zajedničkim društvenim planovima, a relativno manje će doći do izražaja — iako ne tvrdim da će sasvim nestati — razni regionalni, partikularistički i slični interesi, koji su u suprotnosti sa zajedničkim interesom udruženog rada.

Zbog toga je sistemom proširene reprodukcije i raspodele dohotka uopšte neophodno pre svega obezbediti da rast dohotka osnovne organizacije udruženog rada, a i ličnih dohodaka radnika, bude što direktniji izraz celovitog rezultata dugoročnog gospodarenja osnovne organizacije udruženog rada i u okviru zajednica udruženog rada, a ne samo u toj organizaciji.

Time se svest radnika, da tako kažem, okreće proširenoj reprodukciji, a integracija i društveno neophodna koncentracija i centralizacija kapitala dobija snažnije ekonomske i stvaralačke impulse, jer postaje potreba samog radnika.

U protivnom, ako radnik ne bude video neposredne materijalne koristi od udruživanja svog dohotka sa drugim radnim organizacijama, neposredno ili putem banaka i raznih oblika integracije i kooperacije itd., on će sve posmatrati samo kroz sopstvenu organizaciju udruženog rada, što bi neizbežno vodilo usitnjavanju sredstava društvene reprodukcije, a investicije činilo skupljim i manje rentabilnim, sa svim negativnim posledicama koje iz toga za privredni razvoj proizlaze.

Ekonomski odnosi pri zajedničkom ulaganju sredstava

U suštini, i amandmani i Teze za novi Ustav samo razraduju i učvršćuju ona načela ekonomskih i pravnih odnosa u svim oblicima udruživanja dohotka, zajedničkog ulaganja i poslovanja u okviru cirkulacije društvenog dohotka koja su utvrđena i postojećem savetnom zakonodavstvu o zajedničkim ulaganjima. Međutim, Teze za novi Ustav unose u taj sistem i dve novine.

Prvo, ta načela postaju, rekao bih, univerzalna, to jest jedina moguća u svim ekonomskim odnosima te vrste, dok su sada, u stvari, samo jedna od mogućnosti za zajednička ulaganja.

Drugo, i početak i kraj cirkulacije društvenog dohotka uvek je jedino osnovna organizacija udruženog rada sa svojstvima utvrđenim Ustavom, a ne proizvoljno oblikovana radna organizacija, kao što je to više ili manje bio slučaj dosad. A to je, kao što je poznato, omogućavalo da se pod firmom fuzije, ili stvaranja udruženog preduzeća, formiraju velike kombinovane organizacije koje samim tim stiču pravo i mogućnost za prilično proizvodnju centralizaciju dohotka. Upravo takve mogućnosti su bile među najjačim podsticajima tehnokratsko-monopolističkih tendencija.

U skladu sa takvim ustavnim konceptom, ekonomski odnosi između osnovnih organizacija udruženog rada, odnosno radnih organizacija koji se uspostavljaju kroz raznovrsne oblike udruživanja rada i sredstava i cirkulacije društvene akumulacije moraju biti, pre svega, u skladu sa ustavnim načelima i zakonom. Oni će se konkretnije razradivati i utvrđivati bilo samoupravnim spozorom i zajedničkim planom — dugoročnim, kratkoročnim itd. —

kad je reč o čvršće udruženim ili trajnijom kooperacijom povezanim organizacijama, bilo ugovorom — kad je reč o pojedinačnim poslovima ili o takvim ulaganjima dohotka koja nisu povezana sa neposrednim udruživanjem rada.

Osnovne organizacije udruženog rada, odnosno partneri u zajedničkim ulaganjima prilikom udruživanja rada i sredstava mogu zasnivati svoju saradnju kao i dosad, na primer, na čistim kreditnim odnosima, sa utvrđenim rokovima, anuitetima i kamata-ma. Taj oblik će verovatno preovladivati ili bar biti veoma čest u onim slučajevima kada je reč o pojedinačnim poslovima ili kada se vrše zajednička ulaganja bez neposrednog udruživanja rada.

Druga mogućnost je da se partneri, koji udružuju svoj dohodak ne samo radi zajedničkog ulaganja nego i radi zajedničkog snošenja rizika, međusobno dogovore, u skladu sa ustavnim odredbama, o oblicima zajedničkog učešća u povećanom dohotku stečenom kao rezultat zajedničkog rada i zajedničkog ulaganja. U takvim oblicima saradnje udeo partnera u novostvorenom dohotku može biti veći ako je taj novostvoreni dohodak veći, a može ga uopšte i ne biti, ako ciljevi zbog kojih se pristupilo udruživanju nisu postignuti. Već sama ta solidarnost u snošenju rizika i obostrana ekonomska odgovornost ukazuju da će takav oblik međusobnih ekonomskih odnosa biti najčešći, u stvari, čak i normalan u odnosima među osnovnim organizacijama u istoj radnoj organizaciji ili u zajedničkom širem udruženju rada, u kombinatima, poslovnim udruženjima itd. Ovakav odnos biće verovatno dosta čest i u onim slučajevima kada jedna osnovna organizacija udruženog rada, odnosno radna organizacija ulaže svoj dohodak u drugu radi stvaranja uslova za trajniju kooperaciju rada, i to u slučajevima kad inače ne dolazi do neposredne fuzije ili organizovanog udruživanja tih organizacija.

U skladu sa amandmanima, odnosno Tezama za novi Ustav, radni kolektiv ni jedne osnovne organizacije udruženog rada u takvim odnosima ne može imati nekakvo sopstveničko pravo na trajno izvlačenje dohotka iz druge osnovne ili radne organizacije u koju je uložio svoja sredstva, nego samo pravo na povraćaj uložених sredstava, kao i na ugovorenu naknadu u obliku privremenog učešća u dohotku, koje u ovom slučaju, da tako kažem, zamenjuje kamatu i ima sličnu ulogu koja odgovara specifičnim uslovima udruživanja dohotka uz zajednički rizik, a pre svega uslovima zajedničke proizvodnje i drugim zajedničkim ciljevima. Takvi odnosi mogu biti uspostavljeni i regulisani bilo ugovorom o

celovitoj fiksnoj sumi, koja će biti isplaćena kroz određeni procenat učešća u novoostvarenom dohotku, bilo ugovorom kojim će se ustanoviti vremenski rok u kome partner, odnosno partneri imaju pravo na takvo učešće u dohotku.

Ako to imamo u vidu, onda je pogotovo jasno da su ograničena preliivanja dohotka putem kamate ili privremenog učešća u dohotku uvek samo preliivanja u cirkulaciju dohotka u društvenoj svojini, a ne zadiru u ravnopravni društveno-ekonomski položaj radnika. Jer sama činjenica što će radni kolektiv jedne organizacije koja ostvaruje veću akumulaciju raspolagati većim dohotkom od drugog koji ostvaruje manju akumulaciju ne stvara neravnopravne odnose među radnicima. Neravnopravnost, u stvari, počinje tamo gde prvi kolektiv, koji raspolaže većom akumulacijom, prisvaja veći deo iz te akumulacije, odnosno dohotka za ličnu i zajedničku potrošnju nego što to priznaju zajednički utvrđena merila rada u samoupravno udruženom radu u celini i u pojedinim njegovim delovima. Osim toga, iz svega ovoga takode proizlazi da klasični kreditni odnosi sa anuitetima, određenim rokovima i kamatama nose u sebi više mogućnosti za pojave ekonomske i socijalne neravnopravnosti radnih kolektiva nego odnosi koje predviđaju ustavni amandmani, to jest oni ekonomski odnosi koji su zasnovani na solidarnom riziku radnih kolektiva.

U skladu sa tim načelima, osnovne organizacije u sastavu iste radne organizacije ili šireg poslovnog udruženja ne stiču neko automatsko pravo na učešće u zajednički stečenom dohotku, nego samo u srazmeri sa uloženim radom i dohotkom u zajednička poslovna sredstva radne organizacije, odnosno poslovnog udruženja. Takvi odnosi prinuduju osnovnu organizaciju udruženog rada da udružuje svoja sredstva u okvirima radne organizacije i širih radnih udruženja, ali joj istovremeno obezbeđuju i to da joj se ta sredstva oplođena vraćaju nazad u onoj meri u kojoj je zajednički poduhvat bio uspešan. A merilo tog uspeha neće uvek biti jedino povećanje dohotka, nego najčešće, čak možda u prvom redu, postizanje određenih ciljeva u zajedničkim naporima za povećanje produktivnosti rada putem jačanja uzajamne radne kooperacije.

No i kad je reč o jednostranom ulaganju jedne osnovne, odnosno radne organizacije u drugu organizaciju sa kojom ne udružuje neposredno svoj rad i nije fuzionisana sa njom, odnosi će u suštini biti isti. Takva će ulaganja organizacije udruženog rada preduzimati verovatno tada kada budu zainteresovane za radnu

kooperaciju sa organizacijama sa kojima zajednički ulažu dohodak. Dakle, i tu je u suštini reč o udruživanju rada i dohotka, jer je ulaganje u drugu organizaciju udruženog rada samo oblik udruživanja i zajedničkog ulaganja dohotka. Uostalom, takvi oblici finansiranja već danas se široko primenjuju, mada nisu postali opšte pravilo. A dosadašnja praksa upravo u tom pogledu ne ukazuje na neke ozbiljnije deformacije, osim, dakako, kad se u takve odnose ubacuje tehnokratski monopol. Naravno, i država će zakonom morati regulisati te odnose, naročito u tom smislu da se čistim finansijskim poslovanjem mogu baviti samo banke i druge ovlašćene organizacije te vrste sa posebnom odgovornošću, a ne svako ko bi to hteo.

U odnosima između osnovnih organizacija udruženog rada koji nastaju prilikom udruživanja rada i sredstava moglo bi doći do pojave elemenata neravnopravnosti i eksploatacije ako bi stihija te odnose pretvorila u nekakav »kapital-odnos«. Na primer, ako bi osnovna organizacija čiji je dohodak uložen u drugu organizaciju udruženog rada stekla time neko svojinsko pravo, to jest da više ili manje trajno prisvaja dobit ostvarenu u toj drugoj organizaciji. Drugim rečima, ako bi ona posle toga, kad su joj već vraćena njena sredstva zajedno sa ugovorenim naknadom, i dalje izvlačila dohodak iz druge organizacije, onda bi se moglo govoriti o elementima prisvajanja tuđeg rada, odnosno čak o izrazito nesocijalističkoj deformaciji. Međutim, amandmani i Teze za novi Ustav to izričito zabranjuju. Razume se, time što je to Ustavom zabranjeno još ne znači da se u praksi ne mogu pojaviti i takve tendencije. No mislim da su ustavna načela dovoljno konkretna i da bi ih zakonodavstvo moglo do te mere razraditi da takve tendencije ipak budu sprečene.

Ustavni amandmani i Teze za novi Ustav, naime, izričito određuju da učešće u dohotku radne organizacije može biti samo oblik isplaćivanja uloženog dohotka i unapred dogovorene naknade. Kada se učešćem iscrpe i jedno i drugo, onda prestaje svako pravo ulagača prema drugoj radnoj organizaciji. Znači, prestaje učešće u dohotku. Time je »kapital-odnos« unapred onemogućen; naravno, ako primena ustavnih načela u praksi bude obezbeđena adekvatno, a zaista ima razloga da verujemo u to.

Do ne tako teških, ali ipak nedopustivih pojava neravnopravnosti moglo bi, takode, doći ako bi naknada za uloženi dohodak bila previsoka. Ali to je slično kao sa kamatom. Zato Teze za novi

Ustav predviđaju pravo i obavezu društveno-političkih zajednica da svojim zakonodavstvom, odnosno regulativnim merama efikasno obezbeđuju ustavnost u tim odnosima. Očigledno je da će u tim ekonomskim odnosima biti veoma značajna kako uloga intervencije i kontrole društvenih organa, tako i uloga samoupravnog dogovaranja i sindikata u tom dogovaranju.

Uopšte, rekao bih da sindikati u uslovima novog Ustava i na njemu zasnovanih društveno-ekonomskih odnosa moraju daleko prevazići okvire svoje klasične uloge i da će morati preuzeti odgovornost i u uređivanju takvih novih oblika međusobnih ekonomskih odnosa između radnih kolektiva koji se pojavljuju tek u samoupravnom socijalističkom društvu, odnosno u uslovima predviđenim amandmanima i Tezama za novi Ustav.

Treći izvor određenih deformacija mogao bi nastati ako sam sistem ne bude dovoljno efikasno regulisao *način i uslove* u kojima se može ostvarivati učešće u zajedničkom dohotku. Naime, to učešće nikako ne bi smelo ići na štetu ravnopravnog položaja radnika u međusobnim odnosima. Teze za novi Ustav daju u tom pravcu sasvim određena načela, a zakonodavstvo koje će biti izgrađeno na toj osnovi moraće dati i konkretna uputstva za uređivanje takvih odnosa.

U skladu s tim svakako će biti neophodno da se prilikom zaključivanja samoupravnih sporazuma ili ugovora obezbedi ravnopravnost radnika raznih osnovnih organizacija, naročito u dva pravca: *prvo*, u pogledu formiranja zajedničkih inerila rada za sticanje ličnog dohotka, tako da bi dve organizacije koje se povezuju međusobnim udruživanjem dohotka bile istovremeno i međusobno odgovorne za, da tako kažem, jednak ekonomski položaj radnika i u jednoj i drugoj organizaciji; a *drugo*, u pogledu uslova privređivanja, odnosno reprodukovanja uslova rada te druge organizacije u koju su sredstva uložena. Jer nezamislivo je da bi jedna organizacija udruženog rada mogla u bilo kom vidu steći pravo ili mogućnost da izvlači iz druge organizacije dohodak, po cenu, na primer, obaranja ličnih dohodaka radnika u njoj ili one akumulacije koja je neophodna za njen normalni razvoj i ravnopravni položaj u uzajamnim odnosima. Drugim rečima, ne celokupni dohodak, nego samo onaj deo dohotka koji preostaje posle obezbeđenja onih elemenata ravnopravnosti radnih kolektiva koji su utvrđeni Ustavom, samoupravnim sporazumima i društvenim regulativnim merama može biti izvor raspodele, odnosno učešća partnera koji su

uložili svoj dohodak u poslove predviđene zajedničkim planovima. Tu će, verovatno, ponekad biti potrebe i za nekim izuzecima, ali u suštini upravo ti principi moraju biti obezbeđeni. U stvari, tim putem će svi ekonomski odnosi u oblasti udruživanja rada i dohotka sve više postajati samo oblik racionalnog ekonomskog raspoređivanja sredstava društvene reprodukcije u društvenoj svojini, a sve manje će biti faktor odnosa među ljudima.

Uloga banaka u sistemu proširene reprodukcije

U vezi sa već pomenutim problemima otuđivanja sredstava proširene reprodukcije, koja se koncentrišu u bankarna, spoljnoj i unutrašnjoj velikoj trgovini, osiguravajućim zavodima itd., rekao bih najpre nešto o ulozi banaka.

Pre svega, u bankama je centralizovan najveći deo društvene akumulacije, i to tako velik da su privredne organizacije udruženog rada, u stvari, u punoj zavisnosti od banaka kad je reč bilo o finansiranju proširene reprodukcije, bilo o obrtnim sredstvima potrebnim za normalno održavanje proizvodnje na dostignutom nivou. Samofinansiranje privrednih organizacija, kad je reč o investicijama u osnovna ili obrtna sredstva, spustilo se, rekao bih, na tako nedopustivo nizak nivo, da to već nanosi veoma ozbiljnu štetu ne samo društveno-ekonomskim odnosima nego i samoj privredi. A bez odgovarajućeg nivoa samofinansiranja radnih organizacija ne može biti ni racionalne politike bankarskog finansiranja. Zbog toga, u našem privrednom sistemu kreditni sistem u celini ima preveliku ulogu, tako da on u dobroj meri sprečava direktno udruživanje rada i dohotka samih radnih organizacija. Te organizacije su u tolikoj meri zavisne od bankarskog ili sličnog kredita da je njihova samostalna odgovornost za privredni razvoj svedena daleko ispod neophodnog minimuma. I najzad, sam kreditni sistem je tako postavljen da su banke stimulisane da, preko relativno visokih kamata učešća u dohotku i kratkih rokova otplate, izvlače nenormalno veliki deo dohotka iz organizacija udruženog rada i koncentrišu ga u kreditnim fondovima kojima same raspolazu. Karakteristična je, na primer, već sama činjenica da se u nas vrlo veliki deo sredstava društvene akumulacije, prema nekim podacima čak oko jedne trećine, formira na osnovu kamata. A ta kamata se, u stvari, uglavnom sliva u slobodna bankarska sredstva kojima se

monopolistički upravlja, odnosno bez kontrole od strane radnih organizacija i same države.

Mislim da u svemu tome treba da tražimo glavne uzroke relativno sporog procesa integracije samoupravnog rada. Jer zbog ograničenih sredstava privrednih organizacija i dominacije banaka, sama ta integracija tako malo može izmeniti ekonomski položaj pojedinih radnih organizacija da one gube interesovanje za nju.

Razume se, banke treba i dalje da budu veoma značajan faktor neophodne koncentracije i centralizacije dohotka udruženog rada, odnosno društvene akumulacije i njene racionalne uoptrebe. Ali one definitivno moraju biti lišene monopolističke ekonomske »vlasti« nad društvenim sredstvima, a time i nad udruženim radom. Prema Tezama za novi Ustav, banke mogu i treba da budu samo sastavni deo i instrument takve organizacije i takvih odnosa u samoupravno udruženom radu, u kojima svi oblici dohotka koji se realizuju u procesu cirkulacije društvene akumulacije — kroz bankarski i kreditni sistem i međusobne ekonomske odnose organizacija udruženog rada — pripadaju, odnosno slivaju se u dohodak udruženih osnovnih organizacija.

Ali takav odnos ne samo da ne sprečava nego upravo pretpostavlja da banke i dalje posluju kao samostalne i odgovorne privredne organizacije, a ne samo kao neka ekonomski i politički neodgovorna administrativno-izvršna služba njihovih komitenata. Takođe je jasno da banka ne može zavisiti samo od svakodnevnih odluka osnovnih organizacija udruženog rada koje u njoj udružuju svoja sredstva, za svaki posao u koji ona ulazi. Očigledno je da banka mora raspolagati i sa dugoročno centralizovanim sredstvima za dugoročne planove, za dugoročna ulaganja, da bi mogla vršiti svoju ekonomsku funkciju u udruženom radu.

Međutim, i u vršenju te funkcije banka neće moći monopolistički raspolagati nikakvim takvim sopstvenim fondom društvenog kapitala koji bi joj omogućio da na toj osnovi prisvaja dohodak organizacija udruženog rada, odnosno da raspolaze njime bez ekonomske odgovornosti prema tim organizacijama.

U skladu sa ovim, celokupna bankarska sredstva pripadaju dohotku organizacija udruženog rada, odnosno njihovim osnovnim organizacijama koje ulažu svoja sredstva u banku.

U tom smislu će i sadašnji kreditni fond, koji je čisto bankarsko-fnansijski instrument, morati da izmeni svoj karakter. Odnosi u vezi s tim treba da se izgrađuju na istim načelima koja će

važiti za ekonomske odnose u udruživanju rada i dohotka uopšte, s tim što ta načela i oblici tih odnosa moraju biti prilagođeni prirodi bankarskog poslovanja.

Iz toga, takođe, proizlazi da banka može doći do dugoročnih sredstava samo na osnovu samoupravnih sporazumima ili ugovorima utvrđenih kratkoročnih i dugoročnih uzajamnih obaveza organizacija udruženog rada koje sa svojim sredstvima učestvuju u banci, a koje će biti izražene u dugoročnim i tekućim kreditnim planovima i drugim oblicima privrednog planiranja i samoupravnog dogovaranja. Ali, to istovremeno znači da u banci udružene organizacije snose solidarnu, odnosno unapred ugovorenu materijalnu odgovornost i za negativne rezultate poslovanja banke.

Osim toga, banka mora obavezno imati rezervni fond, kao zajednički fond njenih članova, koji predstavlja jednu od njihovih dugoročnih obaveza u snošenju rizika u poslovanju banke, ali to, naravno, nije i jedina garantija. Na taj način će iza svake banke stajati svojom odgovornošću i jemstvom sve organizacije udruženog rada koje su u njoj udružene. Svakako da će i država imati u toj oblasti značajnu regulativnu ulogu radi obezbeđenja solventnosti banaka i radi normalnog toka društvene reprodukcije na osnovu društvenog plana.

Sama banka, odnosno njen radni kolektiv raspolagao bi jedino dohotkom koji je neophodan za rad i razvoj same bankarske delatnosti, njenu modernizaciju, tehničku opremljenost itd. i, naravno, za lične dohotke radnika zaposlenih u njoj i za njihovu zajedničku potrošnju. Taj dohodak kolektiva banke, takođe, mora sadržati i sve potrebne stimulative elemente da i sam kolektiv banke bude zainteresovan za dobre rezultate poslovanja banke. Van toga, radni kolektiv banke sam ne bi mogao raspolagati ni jednim fondom banke. O njima bi donosile odluke samo u banci udružene radne organizacije, i to putem odgovarajućeg samoupravnog demokratskog mehanizma, zasnovanog, po pravilu, na delegatskom sistemu.

Međutim, za uspostavljanje, dalji razvoj i dobro funkcionisanje takvog bankarskog sistema nisu dovoljna samo ustavna načela, nego je neophodno, naravno, da se što je moguće brže izvrše i neke druge nužne promene u samoj materijalnoj strukturi naše privrede.

Uporedo sa reorganizacijom bankarskog sistema moraju se izvršiti i neke druge promene u našem privrednom sistemu. Ukazaću samo na neke od njih. Organizacijama udruženog rada pre

svoga mora ostati više dohotka, odnosno društvo mora stvoriti uslove da više dohotka ostane u samim organizacijama udruženog rada, da bi se one mogle u većoj meri pojaviti kao faktor samofinansiranja u procesu društvene reprodukcije. Organizacije udruženog rada moraju u tom okviru takođe doći do većih obrtnih sredstava, kako bi bile manje zavisne od kreditnog sistema. Osim toga, banke ne bi smele ulagati sredstva u razvoj radnih organizacija pod takvim kreditnim uslovima da ih se, ne tiče ni položaj toga radnog kolektiva, ni likvidnost te radne organizacije, ni realni izgledi i rezultat uloženi investicija, nego samo striktno održavanje rokova isplata, anuiteta i kamata koje su i inače, kao što je poznato, u nas relativno visoke. Drugim rečima, mada su granice rizika u poslovanju banaka čvršće određene nego u bilo kojoj drugoj radnoj organizaciji, o čemu, naravno, treba voditi računa, ipak mislim da bi u poslovanju banaka trebalo da dobiju širi prostor oni ekonomski odnosi o kojima je bilo reči u vezi sa udruživanjem rada i dohotka uopšte, to jest ekonomski odnosi koji se zasnivaju na ravnopravnom snošenju rizika pri ulaganju.

Osim toga, zakonima i samoupravnim sporazumima o udruživanju u banci treba određenije utvrditi ne samo odgovornosti i obaveze nego i prava prema banci onih organizacija udruženog rada koje dobijaju sredstva od banke. Mislim da na taj način treba pre svega obezbediti da se obavezama tih organizacija prema banci ne narušavaju ona ustavna prava osnovnih organizacija koja se odnose na obezbeđivanje osnovnih uslova za njihovu prostu i proširenu reprodukciju i ravnopravnost radnika u pogledu ličnih dohodaka. Jer ne može se dalje trpeti praksa da banke daju kredit, a da pri tome ne vode računa o posledicama preteških obaveza za radnu organizaciju.

Neko može reći da će to smanjiti mogućnost radnih organizacija da dođu do bankarskih kredita. Ta je pretpostavka, verovatno, odnosno gotovo sigurno, i opravdana, ali će takva situacija snažnije usmeravati same organizacije udruženog rada na direktno udruživanje rada i dohotka, to jest na njihovu integraciju. A sadašnje stanje, u stvari, neguje iluziju da se može uspešno živeti i u jednoj usitnjenoj privredi, oslanjajući se na bankarski kredit i na očekivanja »blagodeti« inflacije koja »potire« stvarnu vrednost dobrog dela dugova.

Ekonomski odnosi trgovinskih i proizvodnih organizacija udruženog rada

Slična centralizacija akumulacije, mada ne tako velika kao u bankama, vrši se u spoljnotrgovinskim organizacijama, gde se koncentriše značajan deo dohotka proizvodnih i drugih privrednih organizacija i pretvara se, u stvari, u samostalni kapital spoljnotrgovinskih organizacija, kojima upravljaju vrlo male grupe ljudi, a da pri tome ne odgovaraju ni radnim kolektivima koji preko njih posluju, niti državnim organima, osim, naravno, koliko se to odnosi na kontrolu zakonitosti. To se u dobroj meri odnosi i na jedan deo krupne unutrašnje trgovine. Zato se i dešava da se relativno značajan deo sredstava takvih organizacija odliva u razne investicije ili u potrošne svrhe izvan privrede. Ovo odlivanje je ne tako retko i veoma neracionalno, možda više na tom nego na bilo kom drugom području naših privrednih investicija. Drugim rečima, ove organizacije ne ulažu sredstva u razvoj onih privrednih organizacija od kojih žive.

Normalno je, doduše, da se u oblasti trgovinskog prometa centralizuje deo društvene akumulacije, ali je neodrživo u sistemu samoupravno udruženog rada da se upravo ta centralizacija vrši na način kojim se izvlači višak rada iz proizvodnje i »ubacuje« u druge sfere, to jest da se na taj način razdvaja trgovina i proizvodnja, umesto da ih ta sredstva združuju.

Sada postoje i mišljenja da bi spoljnotrgovinske i unutrašnje velike trgovinske organizacije trebalo da budu samo neki komercijalni servis proizvodnje. Međutim, to je druga krajnost, u koju nikako ne bismo smeli ići. Trgovina — kako spoljna, tako i unutrašnja — sastavni je deo proizvodnje i udruženog rada i ona mora samostalno raspolagati svojim delom zajednički ostvarenog dohotka, kako bi mogla samostalno obezbeđivati svoj razvoj i time unositi pozitivne tržišne inicijative i u proizvodnju.

Na kraju krajeva, danas je opštepoznato da se u svetu ostvaruje veoma visok stepen integracije trgovine i proizvodnje i da je trgovina postala u neku ruku »prozor u svet« za proizvodnju. Prema tome, i sama proizvodnja mora i te kako biti orijentisana na to da ima dobro opremljen i izgrađen takav »prozor u svet«. Ali kad koncentracija dohotka u takvim organizacijama prevaziđe razvojne potrebe samo trgovine, onda se — kako dosadašnja iskustva pokazuju — stvaraju osamostaljena finansijska sredstva, neke vrste

»lutajući kapital«, koji počinje da ulazi u finansijske operacije bankarskog tipa, ali mnogo manje kvalifikovano nego banke. Očigledno je da u našem sistemu trgovina ne može imati takvu ulogu, odnosno takva sredstva moraju biti podređena ekonomskoj kontroli radnika kako u osnovnim organizacijama udruženog rada koje posluju preko trgovinskih organizacija, tako i onih u samim trgovinskim organizacijama.

Tezama za novi Ustav je, pored ostalog, predviđeno da se ekonomski odnosi proizvodnih i drugih organizacija udruženog rada, s jedne, i organizacija udruženog rada koje se bave poslovima prometa robe i usluga, s druge strane, uređuju u oblicima trajne saradnje na osnovu: međusobnog uticaja na poslovnu i razvojnu politiku, zajedničkog preuzimanja rizika i zajedničke odgovornosti za proširivanje materijalne osnove i povećanje produktivnosti rada kako u proizvodnji, tako i u prometu, kao i na osnovu odgovarajućeg učešća u dohotku ostvarenom takvom zajedničkom saradnjom i udruživanjem rada i dohotka. Dohodak koji se ovakvom saradnjom ostvari raspoređivao bi se kao njihov zajednički dohodak, u zavisnosti od doprinosa tekućeg i minulog rada pojedinih osnovnih organizacija udruženog rada u proizvodnji i trgovini, odnosno u zavisnosti od toga koliko su te organizacije doprinele ostvarivanju tog zajedničkog dohotka.

Posebno se predviđa da se osnovne organizacije udruženog rada koje se bave poslovima izvoza i uvoza organizuju i posluju u skladu sa načelima trajne saradnje sa onim organizacijama udruženog rada za koje obavljaju uvoz i izvoz, da utvrđuju zajedničku politiku proizvodnje, izvoza itd. Dohodak ostvaren ovom saradnjom takođe je njihov zajednički dohodak, one zajednički snose rizik i odgovornost za unapređenje proizvodnje, izvoza i uvoza itd.

Ustavnim tezama takođe je predviđeno da se saveznim zakonom može propisati u kojim slučajevima i pod kojim uslovima je jedan ili drugi od ovih oblika udruživanja organizacija udruženog rada iz oblasti prometa sa proizvodnim i drugim organizacijama obavezan, a i način njihovog udruživanja, zajedničkog odlučivanja u takvim oblicima obaveznog udruživanja, snošenja rizika i raspodele zajednički ostvarenog dohotka na osnovu ravnopravnosti radnih ljudi.

Prema tome, Teze za novi Ustav ne idu na rasparčavanje trgovine i njenog dohotka, nego na uređivanje takvih uzajamnih ekonomskih odnosa koji će, s jedne strane, davati podstreka

trgovini da se brine o razvoju proizvodnje, a, s druge, podsticati i proizvodnju da se brine o unapređivanju trgovine.

Ove ocene i zaključci o bankama i trgovini odnose se i na druge slične organizacije i faktore u sistemu društvene reprodukcije. Tako, na primer, neki slični problemi mogu se zapaziti u praksi osiguravajućih zavoda. Proizvodne i druge organizacije ulažu znatna sredstva za osiguranje, a kad je takva rizična zajednica privrede sufcitna, neretko se događa da se sredstva tog sufcita pretaču u deficitarna područja osiguranja, i to u ona van privrede, na primer, u osiguranje automobila, i privatnih, umesto da se na neki način vraćaju privredi ili slivaju u neke njene rezervne ili slične fondove. Time ne želim da ulazim u raspravu da li je u sistemu osiguranja potrebno ili ne dozvoliti prelivanje sredstava između pojedinih zajednica rizika. Ali je po mome mišljenju, sigurno da se to bez saglasnosti tih rizičnih zajednica, odnosno bez samoupravnog dogovora ne bi smelo rešavati, a to je, otprilike, i stav koji je izražen u amandmanima i Tezama za novi Ustav.

Razume se, ovim primerima nije iscrpna lista problema koja se odnosi na razne oblike otuđivanja viška rada od radničke klase, odnosno udruženog rada, jer bi se tu moglo govoriti i o državi i o nekim interesnim zajednicama, i tako dalje.

Ali kada se sva ta, više ili manje otuđena, sredstva, o kojima sam govorio i o kojima nisam govorio, uzmu u celini i kada se tome dodaju još razni državni fondovi, očigledno je da su to nekoliko puta veća sredstva nego ona koja ostaju na raspolaganju proizvodnim organizacijama. To je jedan od glavnih, odnosno daleko najvažnijih izvora teškoća koje danas imamo u vezi sa nedostatkom kapitala u osnovnim organizacijama udruženog rada i u našoj privredi uopšte. A ujedno, takav način koncentracije i centralizacije sredstava proširene reprodukcije mora svakodnevno radati tendencije tehnokratsko-birokratskog monopola, a time i stihijski, a i svesni, otpor radničke klase takvim tendencijama i odnosima koji u sebi nose zametke klasne diferencijacije. I konačno, to je i jedan od izvora naših ekonomskih teškoća.

Zato je krajnje vreme da naše društvo koncentraciju i centralizaciju društvenog dohotka, koji je inače neophodno potreban društvenoj reprodukciji, usmeri kanalima drugih ekonomskih odnosa, to jest onim kanalima o kojima je napred bilo reči.

Društveno-ekonomska sadržina prava radnika po osnovu minulog rada

Teze za novi Ustav, naravno, ne treba, a i ne mogu da ulaze u konkretne oblike i načine kroz koje će se u budućnosti rešavati pitanje povezivanja radnikovog ličnog dohotka sa rezultatima gospodarenja minulim radom udruženog rada u čijem je stvaranju i radnik učestvovao. Ali one, prvo, priznaju da je taj odnos jedan od odlučujućih faktora koji određuje položaj radnika u proizvodnim odnosima i, drugo, daju načelne polazne tačke za njegovo rešavanje putem zakonodavstva i samoupravnog sporazumevanja.

Pre svega, moram istaći da ekonomska prava radnika po osnovu minulog rada ni u kom slučaju ne mogu značiti deljenje društvene imovine, to jest deljenje sredstava za proizvodnju ili društvene akumulacije na radnike, bilo u obliku lične svojine ili u obliku nekakvog ličnog monopola radnika u raspolaganju takozvanim »svojim delom« tih sredstava. O tome, zapravo, ne bi trebalo ni govoriti, jer bi svakome moralo biti jasno da bi to bilo uvođenje nesocijalističkih odnosa, a osim toga da je to i potpuno nerealno. Međutim, tu ogradu ipak ističem zato što se sada u nas — ponekad zbog nerazumevanja, a još češće i svesno, to jest radi unošenja dezorijentacije u diskusiju o amandmanima — odredbe ustavnih amandmana o minulom radu kritikuju ili tumače upravo na takav način. A, u stvari, reč je o praktičnim oblicima ostvarivanja prvenstveno sledećih načela:

— prvo, da radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada imaju potpuno ekonomsku kontrolu nad dohotkom kojim upravljaju i tada kad se on nalazi u cirkulisanju sredstava udruženog rada, u procesu društvene reprodukcije;

— drugo, da se sav dohodak koji se ostvaruje u tom procesu sliva u dohodak osnovnih organizacija udruženog rada; i

— treće, da je rezultat koji osnovna organizacija ostvari u toj oblasti poslovanja — to jest raspolaganja dohotkom radi obavljanja proširene reprodukcije — jedno od bitnih merila rada i u raspodeli ličnih dohodaka. Drugim rečima, predmet raspodele na lične dohotke može biti samo određeni deo uvećanog dohotka koji osnovna organizacija udruženog rada postiže racionalnim gospodarenjem akumulacijom, a ne sam fond akumulacije koji je neophodan za razvoj osnovne organizacije i za njeno uključivanje u razne

oblike udruživanja rada i dohotka, a pogotovo ne fond sredstava za proizvodnju.

Neko će možda reći da je to i danas svakodnevna pojava u nas. Jer dobre investicije koje povećavaju produktivnost rada donose radnoj organizaciji i veći dohodak. Istina je da se to već sada izražava u ekonomskom sastavu dohotka. Ali upravo taj ekonomski sastav dohotka je više ili manje prikriven od radnika, i to pre svega zato što kao takav ne igra gotovo nikavu ulogu u načinu sticanja radnikovog ličnog dohotka. Drugim rečima, radnikov lični dohodak je zavisao samo od toga da li je dohodak radne organizacije veći ili manji, ali ne i od toga koliko je u tom dohotku učešće tekućeg rada, a koliko učešće gospodarenja minulim radom. A upravo takvo stanje omogućuje da se dobar ili loš rezultat gospodarenja minulim radom sakrije od radnika i društva, da plodove minulog rada troše veoma često oni koji mu nisu ništa doprineli ili su mu, pak, malo doprineli svojim radom, dok oni koji su ga zaista stvarali i stvorili ostaju bez ikakvih ekonomskih prava u tom pogledu. Takvo stanje, isto tako, dovodi do pretežne zainteresovanosti radnika samo za investiranje u sopstvenu, a ne i u drugu organizaciju, jer — sa gledišta svog interesa — ne raspolažu nikakvim objektivnim merilom šta je za njih racionalnije, s obzirom na to da ne učestvuju u ukupnom dohotku organizacija koje udružuju dohodak. A posledica toga je onda da se kao arbitar neminovno pojavljuje stručnoupavljački aparat, to jest poslovodni organi, koji odlučuju šta je racionalno, a šta nije — ali time stiču i stvarni monopol u raspolaganju akumulacijom. I najzad, u takvim uslovima i društvene obaveze, to jest porezi, doprinosi itd. često »udaraju« prilično linearno na lični dohodak radnika, a time i na dohodak radnih organizacija, što, u stvari, znači da taj pritisak više pogađa niskoakumulativne nego visokoakumulativne grane, grupacije i radne organizacije.

Zato amandmani i Teze za novi Ustav zahtevaju da se rezultati poslovanja minulim radom, to jest akumulacijom moraju iskazivati na takav način da budu očigledni svakom radniku. Zatim, taj rezultat mora postati dovoljno stimulatívno merilo rada u sistemu raspodele ličnog dohotka prema radu, kako bi radnik zaista bio i materijalno, a ne samo stvaralački zainteresovan za stvaranje akumulacije, kao i za njeno najracionalnije ulaganje, odnosno za udruživanje rada i dohotka.

Govoreći o učešću radnikovog ličnog dohotka u rezultatu

gospodarenja minulim radom upravo sam mislio na problem položaja radnika sa dužim radnim stažom. Sada se to pitanje, uglavnom, rešava u obliku dodatka na godine radnog staža. Međutim, taj dodatak se više shvata kao deo ličnog dohotka ili čak kao neka socijalna pomoć koja predstavlja finansijski teret za preduzeće. Čak ako se smatra da je to u socijalnom pogledu i najbolje rešeno, ipak sam oblik dodatka na staž je takav da ne povezuje radnikov lični interes sa interesima proširene reprodukcije. Stoga dodatak na godine radnog staža i ne može da igra onu ulogu u podsticanju akumuliranja ili ulaganja dohotka koju bi morao imati.

Zato mislim da na taj problem ne smemo gledati kao na problem socijalnog zbrinjavanja starijih radnika. U stvari, reč je o elementarnim ekonomskim pravima radnika koji je iz godine u godinu tokom nekoliko decenija doprinosa društvu višak svog rada i time omogućavao neprekidni razvoj proizvodnih snaga i produktivnosti društvenog rada. Na kraju krajeva, radnik ne može prestati da bude proleter drukčije nego ako i njegov nagomilani minuli rad postane faktor njegovog materijalnog napretka i njegove socijalne sigurnosti. Zato dodatak na svoj lični dohodak po osnovi gospodarenja minulim radom radnik ne treba da prima kao neku nestabilnu socijalnu pomoć, nego kao sastavni deo rezultata njegovog gospodarenja celokupnim sredstvima proizvodnje i proširene reprodukcije.

Uza sve to — kao što sam već rekao — društvo bi trebalo da teži i tome da se lični dohodak radnika ne povezuje samo sa rezultatima rada njegove osnovne organizacije udruženog rada nego sve više i sa rezultatima širih radnih zajednica u koje se njegova osnovna organizacija uključuje, a u krajnoj konsekvenci i sa rezultatima celokupnog društvenog rada. A zavisnost ličnog ekonomskog položaja radnika od rezultata celokupnog društvenog rada, a ne samo od njegovog ličnog rada ili rada njegove osnovne ili radne organizacije u kojoj se trenutno nalazi, jeste, na kraju krajeva, upravo onaj dugoročni strateški cilj koji naše socijalističko društvo već danas mora imati pred očima da bi onda zaista moglo činiti one korake u tom pravcu koji su već danas mogućni.

Razume se, u uslovima raspodele prema radu radnik može očekivati od šire zajednice udruženog rada ili od ukupnog društvenog rada samo udeo koji je u određenoj srazmeri sa njegovim radnim doprinosom rezultat tog zajedničkog rada, to jest doprinosom njegovog kako tekućeg, tako i minulog rada. Pri tome ta

srazmernost ne može biti, rekao bih, čisto računska, a pogotovo ne može biti nekakav »kapital-odnos«. A takav bi odnos zaista mogao nastati ako bi radnici kako u radnoj organizaciji sa visokom, tako i u onoj sa niskom akumulacijom sticali lični dohodak, recimo, u istom procentu prema postignutom rezultatu zajedničkih ulaganja. Jer na taj način bi onaj ko ima i ulaže velika sredstva automatski postigao, po osnovu gospodarenja minulim radom, i mnogo veće lične dohotke nego onaj ko je raspolagao manjom akumulacijom. To bi, u stvari, značilo da radnici u organizaciji sa visokom akumulacijom prisvajaju u svoj lični dohodak višak tuđeg rada, koji se putem tržišta prelio u njihov dohodak.

Ovde mislim, na primer, na takve činjenice kao što je različit položaj privrednih grana, grupacija i radnih organizacija u pogledu sticanja dohotka. Ilustracije radi, naveo bih sledeće podatke. Interna akumulativnost određenih grana i grupacija u Jugoslaviji izgledala je 1971. godine približno ovako: rudnici uglja 3%, poljoprivredno-industrijski kombinati oko 7%, železare nešto preko 8%, metalna industrija 10%, trgovina na malo 17%, robne kuće oko 25%, građevinske projektantske organizacije oko 28%. Dakle, razlike u uslovima sticanja dohotka su očigledno veoma velike, to jest kreću se od 3% pa do 28%, samo u granama i grupacijama koje sam pomenuo: u nekim drugim slučajevima stopa akumulativnosti je ispod 3%, odnosno preko 28%.

Zašto je to tako, da li tako mora biti i šta treba činiti da tako ne bude — u ta pitanja u okviru ovog izlaganja ne bih ulazio. Ali te razlike, čak i kad su ekonomski uslovljene, to jest i ako se ne mogu ukloniti, ne smeju stvarati suštinske razlike u ličnom ekonomskom položaju radnika. A sa praktične strane posmatrano, to znači da radnici u onim radnim organizacijama koje imaju, na primer, stopu akumulacije od 28%, ne mogu u istom procentu učestvovati u dohotku stečenom na osnovu gospodarenja tom akumulacijom kao i oni čija je stopa akumulacije 3%. Prema tome, srazmernost o kojoj sam govorio mora biti određivana zajednički utvrđenim merilima rada u društvu; ona, zatim, mora biti diferencirana i mora sadržavati potrebne elemente solidarnosti, kao i politike smanjivanja socijalnih razlika među radnicima u udruženom radu. No i pored toga, u sadašnjim uslovima mora u određenoj meri biti prisutna i ona srazmernost između ličnog radnikovog doprinosa rezultatu raspolaganja akumulacijom, s jedne, i udela minulog rada u njegovom ličnom dohotku, s druge strane, jer će upravo ta

srazmera dejstvovati kao stimulatívni faktor u gospodarenju radnika sopstvenim tekućim i minulim radom.

Pošto će se ta pitanja praktično rešavati daljom zakonodavnom i samoupravnom akcijom, ja danas, više ilustracije radi nego kao ukazivanje na konkretne predloge, mogu izneti samo neka svoja mišljenja.

Što se tiče dugoročnog rešavanja tog problema na osnovama solidarnosti i uzajamnosti radnika, ono je pre svega povezano sa dubljom reformom našeg penzionog sistema, koja nam svakako predstoji. Naime, penzija ne bi smela da bude »kupljena« isključivo ličnim dohotkom radnika. Preko penzije treba da dode do izražaja i ekonomsko pravo radnog čoveka stečeno na osnovu njegovog minulog rada kao sastavnog dela društvenog bogatstva, u proizvodnim sredstvima. Štaviše, u interesu jačanja elemenata solidarnosti u tim odnosima, takav sistem finansiranja penzionog osiguranja bi, možda, u budućnosti mogao da igra određenu ulogu ne samo u isplaćivanju penzija posle završenog radnog staža nego i u ostvarivanju određenih materijalnih prava radnika po osnovu minulog rada, dok još radi.

Međutim, i pored toga mislim da u sadašnjim uslovima treba da težimo i unutar svake organizacije udruženog rada uspostavljanju, rekao bih, jedne vezivne »karike« između napora i politike radnika u samoj osnovnoj organizaciji udruženog rada u pogledu stvaranja akumulacije kao fonda minulog rada i raspolaganja tim fondom, s jedne, i ličnog dohotka radnika, s druge strane. U kojim konkretnim oblicima će se takav odnos ostvarivati, predmet je svakako odgovarajućih analiza i na njima zasnovanih konkretnih odluka u samoupravnim sporazumima o udruživanju rada u svim oblicima udruživanja — od osnovne organizacije do najširih sistema udruženog rada. Ti oblici će, nesumnjivo, biti i stvar regulativne funkcije zakonodavstva o udruženom radu. Ali, u svakom slučaju, ti oblici bi, po mome mišljenju, morali biti takvi da taj deo dohotka ne bude automatski sastavni deo ličnog dohotka, nego da zavisi od rezultata ostvarenih po osnovu udruživanja, odnosno ulaganja dohotka na raznim nivoima organizovanja udruženog rada. Time će radnik biti svestan da je dobro gospodarenje akumulacijom, kao i udruživanje dohotka po osnovu udruživanja rada, jedan od odlučujućih faktora njegovog ličnog ekonomskog položaja.

Mislim da bi rešavanje toga pitanja bilo znatno olakšano ako bi u nas značajniju ulogu dobila i kategorija radnikovog bruto dohotka, koji bi se formirao na osnovu dohotka osnovne organizacije udruženog rada, posle izdvajanja akumulacije i drugih obaveznih doprinosa iz ukupnog dohotka.

Naravno, ta kategorija dohotka ne bi bila identična sa obračunskom kategorijom bruto-dohotka po radniku nego bi bila u suštini oblik radnikovog ličnog bruto-dohotka, kao izvor radnikovog čistog ličnog dohotka i svih oblika društvenih doprinosa koji se plaćaju iz radnikovog bruto-ličnog dohotka. U formiranju tog radnikovog bruto-dohotka mogla bi se onda jasno izraziti zajednička, to jest društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima utvrđena merila za raspodelu dohotka, kako po osnovu tekućeg rada, tako i po osnovu gospodarenja minulim radom, to jest sredstvima za proizvodnju, uključujući čak i akumulaciju. S druge strane, takav bruto-dohodak radnika postao bi osnova za sve doprinose, poreze i druge obaveze društvu — osim onih, naravno, koje će se u skladu sa društvenim propisima pokrivati direktno iz dohotka radne organizacije, odnosno osnovne organizacije udruženog rada, kao i za sve druge obaveze u razmeni rada, na primer, prema zdravstvu, sistemu obrazovanja itd. Na taj način radnik bi preko stanja svog bruto-dohotka inao uvid kako u ekonomske rezultate svoje osnovne organizacije i svih vidova udruženog rada u kojima ta organizacija učestvuje, tako i u sve vidove društvene potrošnje koja se finansira doprinosom iz radnikovog bruto-dohotka.

U vezi sa ustavnim garantovanjem prava radnika po osnovu minulog rada u nas nekima izgleda nesocijalistički ili nepravedno ako radnik na osnovu gospodarenja svojim minulim radom stiče određene materijalne koristi u svom ličnom dohotku. Međutim, njima ne izgleda da je nesocijalistički i nepravedno kada se znatan deo dohotka koji je radnik stvorio svojim radom od njega ne samo otuden nego se pri tome ne tako mali deo tog dohotka troši tako da iz njega ceo jedan društveni sloj može izvlačiti dobar deo svog ličnog dohotka bez svoje radne zasluge ili sa relativno malo svoga rada.

Zatim, nekima izgleda potpuno pravedno i logično da se dohodak jednog radnog kolektiva praktično prelije bez odgovarajuće naknade ili učešća u zajednički stečenom povećanom dohotku u drugu radnu organizaciju koja na taj način visoko podiže produktivnost svog rada i svoj dohodak, ali sve plodove te povećane

produktivnosti rada pripisuje sebi, iako ona taj rezultat ne bi mogla postići bez minulog rada drugih radnika.

Naravno, minuli rad sam po sebi ništa ne proizvodi, pa prema tome i ne stvara nikakvu novu vrednost. Ali društvena akumulacija, odnosno taj minuli rad, isto je tako proizvod rada kao i svaki drugi proizvod, pa prema tome predstavlja određenu nagomilanu vrednost. Ta vrednost, koja se izražava u vidu finansijskih sredstava, u socijalističkom društvu, doduše, nema i ne sme imati osobinu kapitala. to jest da se njome može sticati pravo na prisvajanje tuđeg viška rada, odnosno vrednosti kao što je to slučaj u kapitalizmu. Međutim, ona i dalje ima tu osobinu da je njome moguće kupiti novu tehniku i tehnologiju i otvarati nova radna mesta, čime se proširuje materijalna baza udruženog rada, povećava njegova produktivnost i dohodak društvenog rada. Prema tome, ako društvena akumulacija pripada svima koji rade, razumljivo je da i dohodak koji nastaje kao rezultat povećane opšte produktivnosti društvenog rada takođe mora pripadati svima koji su svojim živim i minulim radom doprineli takvim rezultatima, a ne samo onim radnicima koji su u pojedinoj radnoj organizaciji reprodukovali taj društveni kapital.

Kako se problem odvajanja radnika od minulog rada, o kojem sam malopre govorio, odražava u našoj svakodnevnoj praksi, najdrastičnije pokazuje primer takozvanog »tehnološkog viška radne snage« koji nastaje prilikom uvođenja modernijih sredstava za proizvodnju. Svaki napredak u tom pravcu, ako se istovremeno u istom tempu ne otvaraju i nova radna mesta, znači pojavu pomenutog »viška radne snage« i počinje se govoriti o otpuštanju radnika ili o takozvanim »mrtvim« brigadama u radnim organizacijama, odnosno o poluzaposlenim radnicima itd. Kako se onda od radnika može očekivati da u radničkom savetu ili na skupovima radnog kolektiva glasa za veću akumulaciju i veća ulaganja u razvoju tehnike i tehnologije, kao i za udruživanje dohotka sa drugim organizacijama, ako on time, u stvari, istovremeno glasa za to da izgubi svoje radno mesto u toj radnoj organizaciji, i to bez ikakvih njenih materijalnih obaveza prema njemu?

A što se tiče strahovanja da će radnik, time što će po osnovu gospodarenja svojim minulim radom sticati određene materijalne koristi, postati kapitalist ili akcionar — kao što neki govore — mislim da to može biti stvar više neozbiljne nego ozbiljne diskusije. Jer, prvo, on ne prisvaja višak tuđeg rada nego samo vraća sebi deo

sopstvenog viška rada. A, zatim, taj deo njegovog sopstvenog viška rada, što mu ga društvo vraća kao nagradu za uspeh koji je postigao racionalnim gospodarenjem društvenim sredstvima za proizvodnju, toliko je mali u odnosu na ono što on svojim radom daje društvu da je gotovo nehumano mahati lažnim argumentom da će radnik postati kapitalist ako jedan deo ličnog dohotka bude stekao i na osnovu svog minulog rada.

Time ne želim da kažem da u praksi ne mogu nastati i određena izobličavanja takvih odnosa ako se ne bi poštovala ustavne i zakonske odredbe. Ali Ustav daje sasvim dovoljno mogućnosti i instrumenata društvu i njegovim organima, sindikatima itd., da se mogu suprotstaviti takvim tendencijama ako se one budu pojavljivale.

Kao što sam već rekao, amandmani zabranjuju akcionarsko-sopstvenički odnos prema društvenom kapitalu. Ali, s druge strane, oni omogućuju takozvanu obligaciju, odnosno ekonomski odnos koji je u suštini specifični oblik kreditnog odnosa, u kome posednik obligacije ima pravo povećanja uložениh sredstava i odgovarajuće naknade, opet bilo u obliku fiksne kamate, bilo u obliku vremenskog ili kvantitativno određenog učešća u dohotku, kada on zajedno sa kolektivom preuzima i rizik za uspeh ili neuspeh poslovnog poduhvata. Tu je reč, u stvari, o identičnim ekonomskim odnosima koji se pojavljuju i između osnovnih organizacija udruženog rada. I u ovom slučaju pravo na to učešće se gasi čim su putem tog učešća vraćena uložena sredstva i dogovorena naknada. Kao i u prvom slučaju, i ovde je data mogućnost društvene intervencije i preduzimanja regulativnih mera u cilju obezbeđenja dosledne reprodukcije društveno-ekonomskih osnosa u skladu sa socijalističkim i samoupravnim karakterom našeg društva. Međutim, takvi i slični ekonomski instrumenti omogućice da u našem ekonomskom sistemu teče slobodnije cirkulacija društvenih finansijskih sredstava i da naš privredni sistem postaje gipkiji i bogatiji u pogledu metoda i sredstava udruživanja rada i dohotka. A sve to je i prvi uslov za integraciju samoupravnog rada ako želimo da se ona vrši putem demokratskog odlučivanja slobodnih radnika, a ne posredstvom državnosvojinskog ili tehnokratskoupravljačkog monopola.

U odgovarajućem izgrađivanju tih ekonomskih odnosa je i suština odgovora na pitanje: šta znači kontrola radnika nad minulim radom, odnosno društvenim kapitalom? To je, u stvari, put

i način da se radnik preko svoje osnovne organizacije udruženog rada uključuje u sve tokove društvene reprodukcije, i to tako da rezultate svih tih procesa uvek može registrovati u dohotku svoje osnovne organizacije udruženog rada, a time i u svom ličnom bruto-dohotku. Naš društveno-ekonomski sistem mora povezati taj krug cirkulacije minulog rada u stabilan sistem međusobnih ekonomskih prava i odgovornosti radnih ljudi i njihovih osnovnih organizacija udruženog rada i svih oblika njihovog udruživanja. Samo onda će samoupravni sistem zaista moći da funkcioniše sa manje ne samo državnog nego i tehno-kratskoupravljačkog i političkog mešanja spolja u samoupravno organizovani društveni rad.

Neka pitanja raspodele dohotka i ličnih dohodaka

Najveća novina koja se Tezama za novi Ustav predviđa na području raspodele dohotka i ličnih dohodaka je svakako u posledicama koje proizlaze iz same činjenice da se sada na konto dohotka osnovne organizacije slivaju, pored dela dohotka udruženog rada koji je realizovan na tržištu, i svi drugi oblici dohotka koji se realizuju u celokupnoj cirkulaciji društvenih sredstava za proširenu reprodukciju.

Teze za novi Ustav polaze od načela da su radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada, odnosno u radnoj organizaciji i širim oblicima udruživanja, relativno slobodni u raspolaganju svojim dohotkom i kad je reč o određivanju nivoa lične i zajedničke potrošnje, ali su pri tome istovremeno odgovorni prema svim drugim radnicima u udruženom radu. To nije samo stvar socijalne pravednosti, odnosno težnje da se spreče suviše velike i neprihvatljive razlike u ličnim dohodcima za približno isti rad. To je, istovremeno, i stvar međusobnih odgovornosti udruženih radnika u oblasti upravljanja zajedničkim dohotkom udruženog rada. Radnik, odnosno radni kolektiv, dužan je da sredstvima proizvodnje u društvenoj svojini i dohotkom svoje osnovne organizacije upravlja kao dobar privrednik, to jest da njime raspolaze kao delom ukupnog dohotka udruženog rada ili, bolje rečeno, kao delom dohotka ukupnog društvenog rada, a ne kao sredstvima sa kojima može da radi šta hoće. Zato su svaki radnik i svaka osnovna organizacija udruženog rada dužni da vode računa i o položaju drugih radnika i drugih radnih, odnosno osnovnih organizacija. Oni su dužni da se prema njihovim interesima odgovorno ponašaju i da svojim nediscipli-

nom ili egoizmom pojedinih grupa ne zakidaju onu zajedničku akumulaciju neophodnu za razvoj zajedničke materijalne baze udruženog rada.

Odredio bih malo konkretnije tu međusobnu ekonomsku i drugu odgovornost radnika u vezi sa raspodelom dohotka. Ranije sam izneo podatak da je stopa interne akumulativnosti u jugoslovenskim rudnicima uglja iznosila 1971. godine svega 3%, dok je u projektantskim organizacijama bila 28%. Znači, pored toga što je dohodak društveno-ekonomski odnos, u kome radnik ima pravo da raspolaze i svojim tekućim i minulim radom, on je istovremeno i ekonomska kategorija koju kao takvu tek treba raščlaniti. Očigledno je, recimo, da ona osnovna organizacija koja prema jedinstvenim merilima ima internu stopu akumulacije 3%, ima relativno manju obavezu prema drugim radnicima nego ona osnovna organizacija koja ostvaruje stopu akumulacije od 17%, 20% ili 28%. Ako ove druge osnovne organizacije neodgovorno troše suviše velik deo svog dohotka na lične dohotke, koji su mnogo viši od ličnih dohodaka u drugim organizacijama za isti rad, onda one očigledno ne troše samo rezultate svoga rada nego i zajedničke rezultate udruženog rada. Time one smanjuju i akumulaciju celog društva i oštećuju druge organizacije udruženog rada. To je, pored ostalog, jedan od faktora koji dovodi i do socijalne nejednakosti radnika, odnosno do većih ili manjih socijalnih razlika u društvu.

Ako bismo, pak, želeli da uvedemo neku linearnu raspodelu i oduzmemo »viškove« tamo gde se oni pojavljuju, poremetili bismo, s jedne strane, sve objektivne tokove ekonomskog razvoja na osnovu kojih se koncentriše više akumulacije tamo gde je i produktivnost rada viša, pa se samim tim stvara i materijalna baza i podsticaj stalnoj borbi za povećanje produktivnosti rada, za razvoj i modernizaciju tehnike i tehnologije. S druge strane, to bi dovelo do mehaničkog preliivanja dohotka iz visokoproduktivnih u niskoproduktivna područja društvenog rada, što bi omogućavalo da i niskoproduktivne organizacije — koje, u stvari, treba da budu likvidirane ili sanirane — i dalje žive na teret smanjivanja dohotka drugih radnih kolektiva. A to bi značilo da društvo rasipa, odnosno neracionalno koristi akumulaciju i da smanjuje svoje mogućnosti za rešavanje problema socijalnih razlika.

Prema tome, to ne može biti put za uređivanje ekonomskih odnosa u sistemu dohotka zasnovanog na samoupravljanju. Iz tih razloga je, takode, nemoguće doneti propise za nekakvo linearno

određivanje kvantitativnih odnosa u raspodeli dohotka na lične dohotke i akumulaciju. Mora se, naprotiv, razviti ceo sistem samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja.

Taj sistem se, naravno, mora oslanjati i na određene, čak veoma autoritativne, društvene regulativne funkcije i intervencije. Ali, ipak, ne može se sve svesti na to. Takav sistem društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja, oslonjen na društvenu regulativnu ulogu, omogućuje da sami radnici, ne samo u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada nego i zajednički, to jest preko sindikata i međusobnim samoupravnim dogovorima utvrđuju odgovornost svake pojedine osnovne organizacije u okviru zajednički utvrđenih merila rada. To neće biti nimalo jednostavan niti lak posao, ali je neophodan. U stvari, mi smo već počeli sa praksom društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja o merilima za raspodelu dohotka. Ne tvrdim da je takav način rešavanja tih problema najbolji, a pogotovo da može biti večit. Naprotiv, to je izrazito prelazno sredstvo socijalističkog društva. Ali sve dok jedno buduće visokorazvijeno socijalističko društvo materijalno ne bude u mogućnosti da postepeno, u sve većoj meri napušta načela raspodele prema radu i zamenjuje ih raspodelom prema potrebama, takve društvene konvencije moraju postojati i vršiti svoj uticaj u pravcu najveće moguće ravnopravnosti radnih ljudi u udruženom radu u primeni načela raspodele prema radu. Naime, u našem socijalističkom društvu nedopustivo je da svako sam za sebe utvrđuje merila raspodele. Na osnovu takvog mehanizma društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja lakše će se doći i do istinskih racionalnih rešenja za probleme onih neopravdanih razlika u ličnim dohocima radnika koje nastaju zbog različitog položaja grana ili radnih organizacija na tržištu, to jest zbog različitog obima društvene akumulacije koju oni mogu steći na osnovu svoga rada.

Praksa društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja u raspodeli ličnih dohodaka prema radu tek je na svom početku i pokazuje, po mome mišljenju, prilično ozbiljne slabosti, iako se ne može poreći da je donela i određene koristi. Zato je ostvarivanje sporazuma i dogovora u toj oblasti neophodno stalno pratiti, kritički analizirati i u kraćim periodima podvrgnuti neophodnoj reviziji.

Moj je utisak da su postojeći društveni dogovori o raspodeli dohotka zasad suviše usmereni na kvantitativno određivanje *nivoa*

ličnih dohodaka, a premalo na utvrđivanje onih kvantitativnih i kvalitativnih *merila* za rezultate rada, od kojih je, pre svega, zavisn veći ili manji dohodak osnovne organizacije udruženog rada. Po mome mišljenju, radnikov bruto-dohodak morao bi biti manje zavisn od obima dohotka kojim upravlja osnovna organizacija, a više od toga koliko je zajednički i pojedinačni rad i radnik doprineo porastu ili pak smanjivanju tog dohotka. Zato bi se pomenuti društveni dogovori morali, po mome mišljenju, manje baviti, rekao bih, kvalifikacijama i radnim položajima čoveka, jer time moraju da se bave pojedine organizacije udruženog rada više nego samo društvo, kao i cifarskim rasponima između ličnih dohodaka, a što je danas pretežna praksa. Oni bi se morali više baviti rezultatima radnikovog tekućeg i minulog rada, odnosno, bolje rečeno, doprinosom toga rada ukupnom rezultatu osnovne organizacije i svih drugih vidova udruženog rada u kojima ta organizacija učestvuje. Osim toga, često se suviše paušalno određuju razni »plafoni« za lične dohotke, koji zato ne pogađaju one koji za malo rada primaju relativno veliki dohodak, nego često upravo one čiji je rad od odlučujuće važnosti za razvoj i napredak radne organizacije.

Lično mislim da je, na primer, takozvano plafoniranje ličnog dohotka u oblasti političkih i sličnih institucija i organizacija ne samo korisna nego i neophodna mera, da bi se sprečila karijeristička jagma za takvim osetljivim društvenim funkcijama. Ali ta ista mera može u oblasti proizvodnog i samoupravnog stvaralačkog rada uopšte naneti često više štete nego koristi. Mi sada zbog takvih mera već dolazimo u situaciju da kvantitativna i kvalitativna merila za najkvalifikovaniji rad prosto zamenjujemo formalnim školskim svedočanstvima i mehaničkim određivanjem raspona u ličnom dohotku prema formalnim kvalifikacijama. Posledica toga je, na primer, da se sve više smanjuje razlika između ličnog dohotka inženjera koji obavlja više-manje rutinski rad i inženjera koji svojom stvaralačkom inicijativom odlučujuće utiče na ukupni rezultat rada pojedine radne organizacije, jer obojica imaju iste formalne kvalifikacije. Bojim se, ako se takav pristup rešavanju tih problema u nas ne izmeni, da upravo najsposobniji ljudi neće biti dovoljno stimulisani za rad. Jer ista visoka školska kvalifikacija ne znači uvek i istu visoku stvaralačku sposobnost.

Samoupravne interesne zajednice

Već u prvoj fazi ustavnih promena, to jest amandmanom XXI, utvrđen je princip da radnici slobodnom i neposrednom razmenom svoga rada sa radom radnika u radnim organizacijama u oblasti obrazovanja, nauke, zdravstva i drugih društvenih delatnosti, kao delom jedinstvenog procesa društvenog rada, obezbeđuju svoje određene radne i životne, lične i zajedničke potrebe u tim oblastima. Podsetio bih samo da su ove oblasti i u buržoaskom društvu, a i u prvim fazama razvoja našeg društva materijalno bile pre svega vezane za državu, za budžet i državne poreze. Suštinska promena u tom pogledu koju želimo doslednije da utvrdimo novim Ustavom i ostvarimo u našem društvu svodi se, u stvari, na to da odnosi između korisnika obrazovnih, zdravstvenih i drugih usluga, a i svih kulturnih vrednosti, s jedne, i radnih ljudi koji te usluge pružaju, s druge strane, budu u najvećoj mogućoj meri stvar samoupravnog sporazumevanja i udruživanja radnih ljudi, a stvar države samo utoliko ukoliko je reč o njenoj Ustavom i zakonima utvrđenoj regulativnoj funkciji. Reč je, prema tome, o krupnoj promeni u odnosima između radnih ljudi u oblasti zadovoljavanja takvih njihovih radnih, životnih i kulturnih potreba. Promene u tim odnosima su, u stvari, već započete, ali će im predstojeće ustavne promene dati još određeniji pravac i podstrek.

Reč je, dakle, o takvim oblicima samoupravnih odnosa, bilo neposredno među zainteresovanim organizacijama — recimo, radnim organizacijama u proizvodnji, u zdravstvu — bilo u okviru ili između interesnih zajednica gde se u procesu udruživanja rada pojavljuju partneri čiji se rad ne razmenjuje ni posredstvom tržišta, ni posredstvom državnog budžeta, nego u specifičnim oblicima direktnog međusobnog dogovaranja i sporazumevanja. Očigledno je da partneri u ovom dogovaranju moraju biti u ravnopravnom odnosu, upućeni na to da se sporazumeju, a ne da se nadglasavaju. Oni to mogu da čine i bez zajednički organizovane interesne zajednice, to jest neposrednim ugovorom. Ali u određenim delatnostima, recimo u obrazovanju, zdravstvu ili kulturi itd., svakako je bolje da se partneri ne dogovaraju samo o međusobnim ekonomskim odnosima koji se tiču »cene« usluga nego i o zajedničkom doprinosu razvoju tih delatnosti, planiranju njihovog razvoja, određivanju ciljeva toga razvoja itd. Upravo za ove delatnosti u Tezama za novi Ustav predviđa se organizovanje takvih interesnih

zajednica u kojima će se delegati oba ili više partnera stalno, organizovano i ravnopravno dogovarati, kao što sam rekao, kako o »cenama« usluga, tako i o razvoju i oblicima udruživanja rada i dohotka. Ta ravnopravnost doći će do izražaja bilo u obliku određenog ugovornog odnosa u finansiranju, bilo u obliku dvodomnog ili sličnog odlučivanja u skupštinama samoupravnih interesnih zajednica.

Druga karakteristika interesnih zajednica, koja će biti adekvatnije izražena u novom Ustavu i koja će vremenom sve više dobijati na snazi i ulozi, jeste solidarnost, odnosno zajednička briga ljudi o njihovom socijalnom, kulturnom i društvenom položaju. Sve je očiglednije da moramo posvetiti mnogo veću pažnju međuzavisnosti radnih ljudi u tim oblastima: međuzavisnosti koja istovremeno traži i postepeno uspostavljanje i razvijanje takvih samoupravnih fondova zajedničke potrošnje putem kojih će se postepeno smanjivati i socijalne razlike, odnosno u sve većoj meri unositi elementi raspodele prema potrebama. Naravno, svemu tome mora biti prilagođena i organizaciona struktura pojedinih interesnih zajednica

Uparedo sa tim biće neophodno povezati i interesne zajednice sa celokupnim društvenim sistemom u tom smislu da one ne budu zatvorene u sebe, nego da u određenim pitanjima budu odgovorne i društvu kao celini, osobito ako je delatnost neke interesne zajednice od posebnog društvenog interesa. Naravno, tu je neophodna i određena regulativna uloga države. Kada se, na primer, u interesnoj zajednici ne postigne dogovor o visini stope doprinosa obaveznog zdravstvenog osiguranja ili doprinosa za obrazovanje, određena društveno-politička zajednica mora imati mogućnosti da interveniše da se takva odluka donese ili da je ona sama donese, ako je ne bi mogla doneti interesna zajednica. Jer jasno je da se tako važna oblast zadovoljavanja ljudskih potreba ne može prepustiti stihijskom razvitku. Osim toga, u tim područjima često će biti neophodna i državna inspekcija.

A takav će sistem samoupravnih odnosa u tim takozvanim »neprivrednim« delatnostima — iako to nije pravi naziv za te vrste društvenog delovanja i stvaranja — istovremeno omogućiti da i radni ljudi u tim oblastima društvenog rada budu u istim društveno-ekonomskim odnosima, u istom društveno-ekonomskom položaju, kao i oni u materijalnoj proizvodnji i u privredi uopšte.

Osnivanje i izdvajanje osnovnih organizacija udruženog rada

Koordinaciona komisija bila je mišljenja da u ustavnoj definiciji osnovne organizacija udruženog rada nije moguće dati detaljnije odredbe od onih koje su već date u ustavnim amandmanima iz 1971. godine. Ustavna formulacija, naime, ne sme biti tako kruta da veoma različitim uslovima u praksi nameće suviše jednoobrazni oblik osnovne organizacije.

Medutim, u Tezama za novi Ustav čini se ipak korak dalje i u pogledu samog karaktera osnovne organizacije, a pre svega u pogledu preciziranja međusobne odgovornosti osnovnih organizacija udruženog rada u raznim oblicima udruživanja rada i dohotka.

Teze za novi Ustav teže za tim da se osnovna organizacija što više približi radnicima. Zato se predviđa da se ona ne samo može nego i mora organizovati u svakom onom delu radne organizacije ili radnog procesa čiji se proizvod rada može konkretno meriti kao vrednost a na taj način i razmenjivati kao vrednost, bilo u unutrašnjim odnosima u samoj radnoj organizaciji bilo na tržištu. A u takvoj razmeni rada se i stiče dohodak osnovne organizacije.

Razume se, drugi radnici imaju pravo da se suprotstave takvom zahtevu ako smatraju da za to ne postoje uslovi, odnosno ako bi osnivanje osnovne organizacije škodilo radnoj organizaciji kao celini. Čim dode do spora te vrste, i jedan i drugi deo radnog kolektiva dobija — prema Tezama za novi Ustav — svojstvo stranke u sporu i organi radne organizacije nemaju prava da preduzimaju bilo kakve disciplinske mere dok se spor ne okonča. Ako se spor ne može rešiti putem unutrašnje arbitraže, uz pomoć sindikata itd., dakle sporazumom unutar radne organizacije, odluku će doneti sud udruženog rada za rešavanje sporova iz samoupravnih odnosa. Taj sud je, kao što je već rečeno, nova sudska institucija koja ne bi bila u sastavu redovnih sudova, nego bi imala karakter samoupravnog suda.

Sastavni deo prava radnika da formiraju osnovnu organizaciju udruženog rada je i pravo osnovne organizacije da se izdvoji iz radne organizacije i organizuje bilo kao samostalna organizacija udruženog rada ili da se pripoji nekoj drugoj organizaciji, ako u toj osnovnoj organizaciji postoji mišljenje da će tako postići bolje uspehe u radu i u borbi za veću produktivnost rada. Jer ako to ne bi bilo pravo radnika, onda bi to ne samo obezvređivalo ceo koncept

osnovne organizacije nego bi sputavalo i radnikovu težnju da se bori za veću produktivnost rada.

S druge pak strane, društvo nikako ne sme dozvoliti da se — zbog nekih trenutnih stanja i raspoloženja u nekoj radnoj organizaciji ili zbog egoističkih, partikularističkih interesa ili, kao što se ponekad događa, jednostavno zbog ambicija pojedinih grupa ljudi — olako razbijaju već stvorene racionalno zaokružene tehnološke i privredne celine koje upravo kao takve mogu dati najbolje rezultate, kako u pogledu produktivnosti rada, tako i u pogledu sticanja dohotka.

Istina, dosad je bilo dosta slučajeva da je integracija vršena tako što je dohodak visokoproduktivnih radnih organizacija mehanički prelišan u druge radne organizacije, za pokrivanje njihovih deficita, neretko pre svega zato da bi opštine ili republike time skinule sa sebe odgovornost i obaveze koje imaju u rešavanju problema deficitnih radnih organizacija. Jer, kao što je poznato, te društveno-političke zajednice treba da se brinu ili o sanaciji tih radnih organizacija ili o njihovom ukidanju ako su već deficitarne. Rezultat toga je bio da nije samo stradao ili trpeo štetu radni kolektiv produktivnije radne organizacije nego i društveni rad u celini, jer se na taj način, u stvari, beskorisno trošio dohodak produktivnije organizacije. Time se usporavao i rast produktivnosti društvenog rada u celini. Prema tome, obezbeđivati na silu, snagom zakona, integritet takvih organizacija bilo bi ne samo u suprotnosti sa interesima radnika nego i sa interesima društva.

Ali, isto tako, nisu retki slučajevi da neke organizacije udruženog rada hoće da se izdvajaju iz inače veoma zdravih i racionalnih integracionih zajednica, bilo zbog toga što trenutno dobro stoje, ali ne misle na sutrašnji dan, ili pak zbog mešanja nekih spoljnih faktora, koji u tome vide neke svoje tehnokratske ili lokalističke računice. Dezintegracija je u takvim slučajevima u direktnoj suprotnosti sa naporima za višu produktivnost društvenog rada, a samim tim, u krajnjoj liniji, ne može biti ni u interesu same organizacije koja teži izdvajanju.

Kada je u pitanju jedan, a kada drugi slučaj, nije uvek lako utvrditi. Sada se ti sporovi, uglavnom, rešavaju unutar organizacija udruženog rada, obično kroz više ili manje dugotrajne sukobe između centralnih organa takve zajedničke organizacije udruženog rada i radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada koji traže takvo izdvajanje ili se to čak degeneriše u besprincipijelne

svađe između grupica ljudi koji imaju svoje lične računice i od kojih svaka na svoj način dezinformiše radnike. Zato smo upravo u toj oblasti dosad imali relativno mnogo unutrašnjeg političkog sukobljavanja u radnim organizacijama, pa čak i obustava rada.

Teze za novi Ustav, naravno, nisu mogle dati sasvim konkretne norme za rešavanje tih problema. U njima je ipak učinjen korak dalje u odnosu na sadašnje stanje, i to time što su data određenija uputstva za izgradnju zakonodavstva koje treba da reguliše te odnose. Pre svega, Teze predviđaju da se iz radne organizacije ne mogu izdvojiti one osnovne organizacije udruženog rada čijim bi izdvajanjem bio onemogućen ili suštinski oštećen tehnološki proces rada, to jest onemogućen ili bitno otežan normalan rad radne organizacije kao celine.

Međutim, kada nije reč o takvom slučaju, to jest kada radna organizacija i bez osnovne organizacije koja traži izdvajanje ipak može normalno dalje da radi, onda je, prema Tezama za novi Ustav, u načelu priznato pravo radnika te osnovne organizacije da se izdvajaju, ali s tim da radnoj organizaciji iz koje se izdvajaju moraju vratiti sva materijalna sredstva koja je ta osnovna organizacija od nje dobila bilo u kom obliku i nadoknaditi direktnu štetu koja bi takvim istupanjem nastala za druge osnovne organizacije u sastavu radne organizacije. Time je onemogućeno, ili bar bitno otežano, olako i neodgovorno izdvajanje osnovnih organizacija iz sastava širih organizacija udruženog rada.

I u ovom slučaju eventualni spor će se — ako ne bude rešen unutrašnjim sporazumom u radnoj organizaciji — rešavati pred sudom udruženog rada za rešavanje sporova iz samoupravnih odnosa koji će odlučiti da li uopšte postoje uslovi za izdvajanje, odnosno kakve materijalne i druge obaveze i odgovornosti ima osnovna organizacija koja se izdvaja.

Mislim da će se time suštinski smanjiti negativni uticaj koji sada imaju sporovi oko izdvajanja osnovnih organizacija udruženog rada. Jer pomenuti sudovi, odnosno veća za rešavanje sporova iz samoupravnih odnosa, neće posmatrati takve slučajeve sa gledišta nekih trenutnih unutrašnjih stanja bilo radne organizacije, bilo osnovne organizacije udruženog rada koja traži izdvajanje, nego će nepristrano sagledavati posledice jednog ili drugog rešenja kako za obe organizacije udruženog rada, tako i za zajednički interes društvenog rada, ali, naravno, istovremeno i za neotuđiva

prava radnika, kako ih formuliše Ustav u pogledu prava na izdvajanje.

Poznato je da su dosad i takozvani lokalistički interesi uticali na tok udruživanja rada i sredstava. Teze za novi Ustav ne predviđaju nikakve direktne nove odredbe u tom pogledu. Jer problem nije u tome kako sprečiti takozvani »lokalistički« interes, nego kako uskladiti interes udruženog rada sa tim interesom, i obrnuto. Naime, ako tu nastaje sukob interesa, teritorijalni interes će uvek u političkom smislu vršiti pritisak u pravcu dezintegracije, bez obzira na to šta će biti zapisano u Ustavu ili u zakonima. A takvi sukobi obično nastaju tamo gde se višak rada radnika koji rade na jednom području putem monopolističke centralizacije sredstava u integrisanim celinama — u velikim združenim organizacijama — u stvari, preliva na drugo područje, a da se pri tome ni u kakvom obliku ne vraća tim radnicima, a time ni lokalnoj zajednici.

Prema tome, opet se vraćamo na isto pitanje: ako se rezultati udruživanja rada i dohotka — naravno, osim onog dela koji se troši za zajedničke društvene potrebe — uvek budu vraćali u dohodak osnovne organizacije udruženog rada, odnosno stavljali na njen »konto«, onda će se teritorijalni interes i interes za integraciju ne samo podudarati nego će jedan drugog podržavati. Drugim rečima, u tom slučaju će biti manje pritisaka u pravcu takozvane lokalne integracije, jer će šira integracija biti korisnija i sa gledišta lokalnih interesa. Naravno, sve druge nepravilnosti koje se odnose na zatvaranje tržišta i sputavanje slobodnog udruživanja rada i dalje su predmet zakonskog regulisanja.

Neka pitanja unutrašnje organizacije i pravnog statusa osnovnih organizacija udruženog rada

Već je rečeno da ustavne norme o oblicima organizacije udruženog rada ne smeju biti suviše krute. Dobar primer za to su takve krupne radne organizacije koje u svom sastavu mogu imati jednu ili više osnovnih organizacija udruženog rada, za koje su svesne da će biti deficitne sa gledišta tržišnih odnosa, ali su ipak neophodne za zajednički rad radne organizacije u celini, pa je i sa društvenog gledišta racionalno da se ti deficiti, koji se pojave, pokriju.

Tezama za novi Ustav omogućava se i sistemsko rešavanje tih problema. Pre svega, oni će se rešavati samoupravnim sporazumom

o udruživanju, to jest naročito putem odredaba o unutrašnjoj raspodeli dohotka među osnovnim organizacijama udruženog rada. Ako osnovne organizacije budu priznale neophodnost da u sastavu zajedničke organizacije udruženog rada imaju i takve osnovne organizacije koje će za kraći ili duži period poslovati sa gubitkom, ali su im potrebne, one će morati da na sebe preuzmu i odgovornost za pokrivanje tog gubitka, naravno, uz ravnopravne obaveze svih. Ponekad će se takvo pokrivanje deficita regulisati putem kreditnog odnosa između osnovnih organizacija, a drugi put biće potrebno i to da se neke osnovne organizacije trajno odreknu dela svog dohotka u korist onih osnovnih organizacija koje neće biti u stanju da vraćaju kredite, ali su zajedničkoj organizaciji udruženog rada ipak potrebne. No, svakako će svaka radna organizacija morati nastojati da takvih situacija bude što manje, odnosno da se ne stvara takva struktura osnovnih organizacija u radnoj organizaciji koja bi dovela do toga da u njoj bude i trajno deficitnih osnovnih organizacija.

Neki problemni te vrste će, verovatno, morati biti i društveno regulisani, bilo na osnovu širih društvenih ili samoupravnih dogovora, bilo zakona. Ustav tu ne može da ulazi u konkretna rešenja, ali on ovlašćuje društveno-političke zajednice da u određenim slučajevima, kada je u pitanju zaista zajednički društveni interes, mogu efikasno intervenisati, uključujući tu i primenu određenih prinudnih mera.

U dosadašnjoj primeni ustavnih amandmana nastale su i neke dileme u pogledu obima samostalnosti osnovnih organizacija udruženog rada, a naročito da li im treba priznati svojstvo pravnog lica ili ne, jer bi to, navodno, dovelo do njihovog otepljenja i ugrozilo integritet preduzeća itd.

Teze za novi Ustav polaze od shvatanja da je u načelu svaka osnovna organizacija udruženog rada pravno lice. Ali nisu osnovne organizacije jedina pravna lica u oblasti udruženog rada, niti sva pravna lica kao takva imaju i jednaka prava. Ni osnovne organizacije udruženog rada kao pravna lica ne moraju imati ista prava. Jedno je, naime, neosporno. Osnovna organizacija udruženog rada je nosilac društvenog dohotka i odgovorna je za raspolaganje njime, a i za ostvarivanje neotudivih prava radnika koja se na bazi tog dohotka ostvaruju prvenstveno u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Prema tome, ona se u tim odnosima i sporovima pojavljuje kao stranka prema drugim organizacijama udruženog rada, to jest

očigledno raspolaže pravima koja je u tom pogledu čine pravnim licem. Međutim, da li će određena osnovna organizacija udruženog rada imati i pravo da, recimo, u prometu robe može samostalno zaključivati ugovore sa trećim licima ili to može činiti samo preko zajedničke radne organizacije — to je stvar samoupravnog sporazuma o udruživanju te organizacije. Biće normalno i čak nužno da osnovne organizacije ne raspolažu takvim pravima u onim organizacijama udruženog rada u kojima ih sama priroda proizvodnje, odnosno privređivanja i delatnosti, veoma intenzivno upućuje na zajedničko istupanje prema trećim licima. U takvim organizacijama to će se onda precizirati i u samoupravnom sporazumu i u statutu. Ali to ne isključuje da će, pak, u drugim radnim organizacijama pojedine osnovne organizacije, koje su relativno samostalne u svojoj proizvodnji ili u svojoj delatnosti, imati takvo pravo — što, opet, zavisi od njihovog samoupravnog sporazuma o udruživanju. Razume se, u tom slučaju će samo ta osnovna organizacija, a ne cela radna organizacija, snositi odgovornost za taj deo svoga poslovanja. Uzmiimo za primer jedno veliko preduzeće robnih kuća koje ima robne kuće po celoj Jugoslaviji. Sigurno je da će tim robnim kućama u određenim pitanjima biti priznato i svojstvo pravnog lica u odnosu prema trećim licima. Pošto će samoupravni sporazumi biti registrovani kod sudova, poslovni partneri moći će da budu informisani i preko tog registra o tome kakvim pravima raspolaže bilo radna organizacija, bilo osnovna organizacija udruženog rada sa kojim stupaju u poslovne odnose.

Tako shvaćen pravni status osnovne organizacije udruženog rada, po mome mišljenju, ne samo da ne podstiče otepljenje i ne ugrožava integritet preduzeća nego ga jača upravo time što omogućava da se unutrašnji odnosi u preduzeću ili širim oblicima udruživanja rada slobodnije i različito ureduju, u zavisnosti od prirode različitih delatnosti.

Jedno od važnih pitanja u vezi sa formiranjem osnovnih organizacija udruženog rada je i način organizovanja i finansiranja takozvanih zajedničkih službi u radnim organizacijama. Tezama je predviđeno da način finansiranja zajedničkih službi bude utvrđen pre svega samoupravnim sporazumom o udruživanju i statutom organizacije udruženog rada. On se mora zasnivati na odgovarajuće primenjenim istim načelima koja inače važe za društveno-ekonomski položaj radnika u osnovnim organizacijama. Međutim, ako je reč o takvim poslovnim organizacijama kao što je, na primer,

direkcija preduzeća, onda se treba rukovoditi načelima koja su, recimo, predviđena za radne kolektive u bankama. To znači da te službe ne mogu samostalno raspolagati bilo kakvim fondovima akumulacije, nego samo sredstvima za svoju ličnu i zajedničku potrošnju, kao i za tekuće poslovanje i razvoj tih službi. Ovo ističem posebno zbog toga što postoje tendencije da se takvi organi jednostavno proglašavaju osnovnom organizacijom da bi time stekli pravo na sticanje akumulacije, a tu akumulaciju ne mogu steći drukčije nego na račun dohotka drugih osnovnih organizacija. To, svakako, ne bi bilo u skladu sa amandmanima i sa Tezama za novi Ustav.

Razume se, to ne znači da osnovne organizacije udruženog rada samoupravnim sporazumom o udruživanju ne mogu na nivou širih organizacija udruženog rada, kao što su preduzeća, kombinati, udruženja itd., stvarati određene stalne poslovne, rezervne i slične fondove za zajedničke potrebe. Naprotiv, to će čak biti pravilo, jer bez toga privreda ne može normalno funkcionisati. Ali to zaista treba da budu zajednički fondovi osnovnih organizacija kojima će one upravljati na način predviđen Ustavom, to jest ponekad na načelima saglasnog odlučivanja svih osnovnih organizacija, a ponekad preko centralnog radničkog saveta koji će biti sastavljen od delegata osnovnih organizacija i imati sasvim precizno određena ovlašćenja u samoupravnom sporazumu o udruživanju, kao i u dugoročnim i kratkoročnim planovima koje takve organizacije budu donosile. Jer, naravno, kad se jednom donese dugoročni plan razvoja zajedničke organizacije udruženog rada, onda on zahteva i da se sve osnovne organizacije dugoročno obavežu u pogledu njegove realizacije.

A kada je reč o drugim zajedničkim stručnim delatnostima, koje ne obavljaju poslovodnu funkciju, kao što je to, na primer, naučnoistraživačka delatnost, konstrukcijski biro itd., onda se takve delatnosti mogu organizovati bilo kao osnovne organizacije — ako su dovoljno razvijene i ako postoje uslovi za to, bilo kao samostalne radne jedinice u sastavu zajedničkih službi, koje svoj položaj i način sticanja dohotka uređuju samoupravnim sporazumima sa osnovnim organizacijama, naravno u onim slučajevima kad ne postoje uslovi za stvaranje osnovne organizacije.

Dodao bih još i to da osnovne organizacije svoj dohodak ne treba da drže, tako reći, stalno u svom »džepu«. U zajedničkom je interesu svih osnovnih organizacija udruženog rada da se obavezuju

i na duže rokove u pogledu svojih planova i, posebno, da se njihov dohodak u najvećoj mogućoj meri obrće kao sastavni deo zajedničkog dohotka cele organizacije udruženog rada, s tim da se, kao što smo ranije istakli, svi rezultati gospodarenja tim dohotkom, opet srazmerno doprinosu u njegovom stvaranju, unose u dohodak, odnosno stavljaju na »konto« svake pojedine osnovne organizacije. Tako će osnovne organizacije biti stimulisane da uvek ponovo međusobno udružuju svoja sredstva, osim onih, naravno, koja će im biti neophodna za tekući rad i razvoj.

Praksa će verovatno otvoriti određene probleme u toj oblasti, koje danas možda i ne možemo u celini sagledati, ali Teze za novi Ustav predviđaju dovoljno sredstava za brzu i efikasnu društvenu intervenciju ako to bude potrebno.

Položaj organa upravljanja, njihovih izvršnih organa i poslovodnih organa

Stečena iskustva su jasno pokazala koliko je neophodno da Ustav i zakoni utvrde osnovne elemente u razgraničavanju nadležnosti i odnosa, s jedne strane, između radnog kolektiva i radničkog saveta koji treba da upravljaju odnosima između ljudi, i, s druge strane, poslovodnih organa koji treba da upravljaju stvarima, to jest procesom rada i poslovanja. Prilikom tog razgraničenja mora se početi od činjenice da radnici, kada demokratski upravljaju sredstvima u društvenoj svojini, obavljaju i društvenu funkciju za koju su odgovorni pred društvom, odnosno pred svim drugim radnicima. Jer upravo se odnosima koji nastaju u raspolaganju i upravljanju sredstvima u društvenoj svojini određuje društveni položaj radnog čoveka. No ne treba očekivati od radnika i njihovih samoupravnih organa da pripremaju i donose *stručne* odluke o upravljanju stvarima, to jest procesom rada i poslovanja. Za to je potreban poseban visokokvalifikovan aparat stručnog upravljanja, koji u tom pogledu mora snositi samostalnu i javnu stručnu odgovornost, ne samo prema kolektivu nego i prema društvu. A konkretni ekonomski rezultati tog upravljanja, koji će se izraziti prvenstveno u kretanju dohotka osnovne organizacije udruženog rada i bruto dohotka radnika, biće onaj pokazatelj na osnovu kojeg radnici mogu ne samo ocenjivati uspeh ili neuspeh stručnog rukovođenja nego i zauzimati stavove u pogledu buduće privredne i razvojne

politike, u pogledu upotrebe dohotka, udruživanja dohotka sa drugima itd.

Iskustva su pokazala da su pokušaji spajanja izvršnih organa radničkog samoupravljanja, odnosno radničkog saveta sa poslovnim organima dali rezultate suprotne očekivanim. Pri tome mislim na ustavni amandman XV. Naime, to spajanje nije dovelo do povećane kontrole radnika nad stručnim rukovođenjem, nego obrnuto, do veće kontrole poslovnih organa nad radničkim savetom. Zato Teze za novi Ustav insistiraju na što većoj samostalnosti radničkog saveta i njegovih izvršnih organa i na njihovoj povezanosti prvenstveno sa radnim kolektivom. Razume se, oni moraju saradivati sa poslovnim organima, inače organizacija ne bi mogla normalno delovati. Ali osnovni uticaj mora dolaziti pre svega iz radnog kolektiva. S druge strane, Teze insistiraju i na samostalnoj stručnoj odgovornosti poslovnih organa, koja se ne sme zamagljivati i sakrivati iza odluka eventualno nedovoljno informisanog kolektiva ili nedovoljno informisanog radničkog saveta. I za tu neinformisanost moraju snositi odgovornost poslovni organi, odnosno organi stručnog upravljanja.

Zato Teze za novi Ustav predviđaju da radnički savet mora imati svoje samostalne izvršne organe — bez obzira na to da li će to biti izvršni odbori, komisije, saveti ili slično — koji će se starati o izvršenju odluka radničkog saveta i radnog kolektiva od strane svih organa preduzeća, uključujući i poslovne organe, i koji će za to biti odgovorni radničkom savetu.

Pri tome, izvršni organi radničkog saveta treba da se oslanjaju ne samo na stručnu pomoć stručnog i upravnog aparata unutar radne organizacije nego i na odgovarajuće stručne društvene službe i organizacije van nje, kao što su Služba društvenog knjigovodstva, statistika, naučnoistraživačke i druge stručne ustanove i instituti, stručne službe sindikata i društveno-političkih zajednica itd. Sve to treba da omogući radničkom savetu da bude samostalan u oceni stvari i da funkcioniše kao kompletna i samostalna radnička skupština, a ne da bude isključivo zavisna od informacija i inicijativa poslovnih organa. To će ujedno biti pomoć poslovnim organima da budu samostalniji u sprovođenju donetih odluka. Tek na osnovu takvog javnog razgraničenja nadležnosti moguće je utvrditi kako kolektivnu odgovornost organa samoupravljanja, tako i ličnu odgovornost poslovnih organa. Jer u oblasti

stručnog rukovođenja radom i poslovanjem mora postojati puna lična odgovornost.

Teze za novi Ustav, inače, predviđaju da se i radnički saveti u svim organizacijama udruženog rada formiraju na načelima delegatskog sistema. To znači da će radni kolektiv osnovne organizacije birati svoju delegaciju koja će učestvovati u radu širih organizacija udruženog rada i pri tome biti odgovorna svojim biračima za celokupan svoj rad, i radničkom savetu osnovne organizacije za odlučivanje o onim pitanjima gde je prema samoupravnom sporazumu o udruživanju neophodna saglasnost osnovne organizacije udruženog rada za određene odluke. Time će biti onemogućeno ili otežano manipulisanje hijerarhijom radničkih saveta.

Teze za novi Ustav takođe utvrđuju da mandat članova samoupravnih organa ne može trajati duže od dve godine. Dosadašnja iskustva su pokazala da bi produžavanje mandata samo podsticalo stvaranje zatvorenih i čak privilegovanih grupica i grupa u preduzeću i potkopavalo demokratizam u radničkim savetima. Shvatanje da tako kratak mandat slabi odgovornost i kvalifikovanost radničkog saveta, po mome mišljenju, nije opravdano, naravno pod uslovom da svi radnici budu stalno informisani o radu radničkog saveta.

U Tezama za novi Ustav posvećena je pažnja i položaju i ulozi takozvanih poslovnih organa. S obzirom na to da direktor — bilo da je reč o individualnom ili kolektivnom poslovnom organu — nije samo izvršni organ radničkog saveta i kolektiva nego obavlja i važnu društvenu funkciju, pa je zato odgovoran i društvu. Teze za novi Ustav određuju da je neophodno na jedinstven način, to jest Ustavom i zakonom, utvrditi položaj i ulogu direktora i sličnih individualnih i kolektivnih poslovnih funkcija, njihov odnos i odgovornost prema organima upravljanja, i prema kolektivu, i prema društvu, a i način njihovog imenovanja i razrešavanja.

U Tezama za novi Ustav se stoga predviđa da u postupku kandidovanja, imenovanja i razrešavanja direktora i poslovnih organa uopšte učestvuju radni kolektiv, odnosno organi samoupravljanja u organizacijama udruženog rada, kao i društvo preko svojih odgovarajućih organa i organizacija. U tom smislu, u konkursnoj komisiji za utvrđivanje kandidata treba da učestvuju svi ti faktori, a konačnu odluku donosi radni kolektiv, odnosno njegov radnički savet.

Položaj zemljoradnika i uopšte ličnog rada

U pogledu položaja zemljoradnika i uopšte ličnog rada u Tezama nema nekih načelnih promena, osim onih koje su već izvršene amandmanima iz 1971. godine.

Prema tome, zemljoradnici, kao i dosad, imaju pravo da poseduju i da sa članovima svoje porodice i sopstvenim sredstvima rada slobodno obrađuju zemlju u granicama amandmanima predviđenog zemljišnog maksimuma. Prilikom zapošljavanja tuđe radne snage i za njih važe, u načelu, isti uslovi kao i za druga područja ličnog rada.

U cilju povećavanja produktivnosti svog rada zemljoradnici se mogu dobrovoljno organizovati u zadruge ili stupati u razne oblike kooperacije sa drugim organizacijama udruženog rada, pri čemu se na odgovarajući način primenjuju, odnosno treba da primenjuju ekonomski odnosi, prava i odgovornosti koji su u amandmanima i Tezama za novi Ustav predviđeni za druga područja samoupravno udruženog rada.

Što se tiče ličnog rada, to jest zanatstva i sličnih delatnosti uopšte. Teze se uglavnom drže teksta amandmana. Pošto će se cela ta materija morati tek zakonima razradivati, sada se ne bih upuštao u raspravljanje o praktičnim rešenjima na koja upućuju odredbe amandmana. Želeo bih samo da naglasim da cilj odredaba novog Ustava u toj oblasti nije da *ograniče* tu delatnost, nego, naprotiv, da joj daju veću stabilnost i da time i podstiču razvoj tih delatnosti. Jer sada nam se dešava da nekoliko godina forsiramo razvoj tih delatnosti, pošto to zahtevaju potrebe privrede i ljudi, a ne pitamo se kakve će biti posledice tog razvoja za socijalističke društveno-ekonomske odnose u našem društvu. A kada dođe do bogaćenja ili do sličnih pojava koje se baš sada u nas kritikuju, onda nekoliko godina kritikujemo i ograničavamo razvoj tih delatnosti, opet ne pitajući se kakve će biti posledice toga za privredu i za zadovoljavanje potreba potrošača tih usluga. Posledica tog kolebanja je da su nam određene tercijarne delatnosti više nego nerazvijene i da radni ljudi u tim delatnostima nikada ne znaju kakva će zapravo društvena politika prema ličnom radu biti sutra.

Amandmani i Teze za novi Ustav sada daju osnove kako za bitno veću stabilnost u toj oblasti rada, tako i za brži razvoj određenih tercijarnih delatnosti i uopšte radne inicijative ljudi, i to upravo time što tu delatnost dovode u sklad sa sistemom socijalistič-

kih društvenih odnosa. A to znači da je kapitalistička perspektiva i u toj oblasti društvenog rada zatvorena za svakog. Ali, zato se otvara mnogo šire polje za slobodan rad i za stvaralaštvo ljudi, kojima nije cilj privatnosopstveničko bogaćenje, nego upravo taj rad i to stvaranje samo po sebi, a u isto vreme, naravno, i kao izvor sticanja ličnog dohotka koji će odgovarati merilima rada koja inače važe u našem društvu.

Samoupravljanje u budućnosti

Jedno od čestih pitanja u vezi sa razvojem sistema samoupravljanja jeste i to koliko su koraci koje činimo sadašnjim ustavnim promenama »na kursu« one budućnosti koju predviđa savremena nauka, odnosno naučno-tehnička i tehnološka revolucija.

Moje je lično mišljenje da su te promene upravo na tom kursu, jer kad ne bi tako bilo, ni samoupravni odnosi se ne bi mogli održati. Karakter i struktura udruženog rada će se svakako u budućnosti menjati. Oni se već sada dosta brzo menjaju u tom smislu što će u budućnosti sve manje ljudi biti zaposleno u neposrednoj materijalnoj proizvodnji. A i oni koji budu angažovani u toj proizvodnji biće, u stvari, više visokokvalifikovani upravljači tehnikom i tehnologijom nego radnici u današnjem smislu te reči. Sve više ljudi — u krajnjem rezultatu ogromna većina njih — biće angažovano u drugim sferama ljudskog stvaralaštva, oslanjajući se na zajedničke rezultate društvene i materijalne proizvodnje kojom će neposredno rukovoditi, kao što sam rekao, relativno vrlo mali broj ljudi. Samim tim će i klasna svojina radnika sve više postajati svojina svih građana, a i težište samoupravne organizacije društva će se iz oblasti materijalne proizvodnje, rekao bih, u sve većoj meri pomicati prema širim i globalnijim oblastima društvenog stvaranja i uređivanja odnosa među ljudima.

A u jednoj još uvek relativno dalekoj budućnosti, kada ljudi budu sve više upravljali celokupnom materijalnom proizvodnjom, približno na način na koji danas upravljaju najmodernijim elektrocentralama, sigurno je da će i društveni položaj čoveka i odnose među ljudima sve manje određivati tekući lični rad, a sve više ukupni rezultat društvenog rada i stvaranja. Ali ne samo to. Prostor samoupravne slobode toliko će se proširiti da samoupravna demokratija neće više biti oblik vlasti za zaštitu socijalističkih proizvod-

nih odnosa, nego slobodan odnos stvaralačke saradnje među ljudima.

Naše društvo je, doduše, tek na početku toga puta. Ali koraci koje sada činimo idu upravo u pravcu tih dugoročnih ciljeva, i to kako u društveno-ekonomskim odnosima, tako i u daljem razvoju našeg političkog sistema. Jer sistem odnosa koji se izgrađuje u našoj zemlji omogućuje da se, uporedo sa daljim razvitkom proizvodnih snaga, i težište radnikovog društvenog i ličnog položaja sve više prenosi sa tekućeg ličnog rada na rezultat ukupnog društvenog rada. Zatim, takav ekonomski odnos omogućuje da se radni ljudi u proizvodnji sve neposrednije povezuju sa radnim ljudima u svim drugim oblicima društvenog rada i stvaranja. Pri tome radni ljudi, preko samoupravne kooperacije i drugih oblika udruživanja, prenose dohodak realizovan u sferi materijalne proizvodnje u sve druge sfere društvenog rada i stvaranja. Na taj način udruženi radni ljudi u materijalnoj proizvodnji i u svim drugim sferama društvenog rada na samoupravni način preuzimaju na sebe ulogu koju bi inače morao vršiti neki monopolistički distributer društvenih sredstava. A time oni istovremeno otvaraju i pripremaju put ka takvim višim oblicima socijalističkog samoupravljanja u kojima će materijalna proizvodnja doslovno sve više postajati samo zajednička materijalna baza slobodne zajednice proizvođača, a ne i težište samoupravnog sistema, kao što jeste i mora biti danas.

To, između ostalog, znači da se i dostignuća savremene naučno-tehnološke revolucije mogu u punoj meri uključiti u takav razvoj proizvodnih i društvenih odnosa, a da se pri tom čovek ne potčinjava tehnokratskom monopolu, nego obrnuto, da tehnika i tehnologija postaju sredstvo čoveka koji se bori za takve dugoročne ciljeve. Jer, na kraju krajeva, rad čoveka u budućnosti — to će biti nauka i ostvarivanje te nauke. Dakle, ne samo državna, nego i objektivna tehnološka prinuda biće — u pogledu uticaja na odnose među ljudima i položaj čoveka u društvu — postepeno potiskivana u sve uže granice dejstvovanja.

Mogli bismo, dakle, sa uverenjem reći da su revolucionarni koraci koje sada činimo promenama u ustavnom sistemu, u društveno-ekonomskim odnosima i u oblasti idejne i političke akcije, ne samo u skladu sa našim današnjim potrebama nego će oni u svom konačnom rezultatu značiti i uklanjanje, odnosno postepeno preovlađivanje određenih faktora i prepreka koji bi svojim

negativnim uticajem na društvena kretanja mogli pomutiti upravo onu perspektivu dugoročnog razvoja o kojoj sam već govorio.

Edvard Kardelj: »Problemi naše socijalističke izgradnje«, knjiga IX, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Redakcija Kultura, Beograd, 1974, str. 342—438.

DRUŠTVENO-EKONOMSKI POLOŽAJ RADNOG ČOVEKA U SOCIJALISTIČKOM SAMOUPRAVNOM DRUŠTVU

Izlaganje na zajedničkoj sednici Predsedništva Saveznog odbora SUBNOR-a i Predsedništva Saveznog odbora Saveza rezervnih i vojnih starešina, 19. septembra 1973. godine u Beogradu. Tekst je, pod različitim naslovima, objavljen u dnevnoj štampi 20. septembra 1973. godine. Integralni tekst autorizovanog izlaganja objavio je *»4. jul«*, list Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije, 25. septembra, 9 i 16. oktobra 1973. godine
Naslov rada za ovu knjigu dala je redakcija.

Ne bih ovom prilikom govorio o svim primedbama i predlozima koji su izneti u materijalu *»Aktivnost organizacije i članova SUBNOR i RVS u javnoj diskusiji o Nacrtu ustava SFRJ, ustava socijalističkih republika i ustavnih zakona socijalističkih autonomnih pokrajina«*, a takođe i u današnjoj diskusiji. Osvrnuo bih se samo na neke od primedaba koje su načelnog značaja ili gde postoje neki nesporazumi. Inače, smatram da se primedbe koje su date u diskusiji i navedene u materijalu nalaze, u stvari, na kursu Nacrta ustava i da teže, gotovo sve, da poboljšaju i dopune tekst Ustava itd. Ali, neki predlozi možda malo »preskaču etape« i idu, po mome mišljenju, nešto dalje od mogućnosti koje danas naše društvo ima. No i one, same po sebi, nisu u suprotnosti sa kursom Ustava, nego se više svode na pitanje šta danas možemo, a šta ne možemo da ostvarimo.

Najpre da kažem da se slažem sa primedbom da tekst Nacrta ustava nije uvek dovoljno jasan i pristupačan za naše radne ljude. Svi smo toga bili svesni i u samoj Koordinacionoj komisiji. No, dogovorili smo se da posebna grupa stručnjaka za jezik pomogne da se tekst poboljša, odnosno da se, koliko je maksimalno moguće, napiše jasnijim i popularnijim jezikom. Ali moraće se istovremeno voditi računa o preciznosti ustavnih odredaba. Jer popularno izražavanje često vodi i uopštavanju, pri čemu se gubi prava suština stvari.

No, sigurno će se nešto moći popraviti u tom smislu, naročito

kad se radi o delu teksta Ustava koji se odnosi na društveno-politički sistem itd. Što se tiče drugih delova, naročito odredaba o društveno-ekonomskim odnosima, treba imati u vidu da će biti teško sve u tolikoj meri pojednostaviti da bi mogao svaki čovek razumeti odmah punu sadržinu svih odredaba. Ono što pre svega moramo da imamo u vidu jeste da je ovo prvi Ustav u istoriji koji je ušao u konkretnu razradu društveno-ekonomskih i ekonomskih odnosa između samih radnika, rekao bih, u samoj radničkoj klasi koja je neposredno uzela u svoje ruke celokupni društveni kapital, to jest kako materijalna sredstva za proizvodnju, tako i finansijska sredstva proširene reprodukcije. Svi dosadašnji ustavi su, u stvari, samo određivali odnos radnika prema kapitalisti ili prema državi kao sopstveniku kapitala.

Mi smo ovim našim Ustavom, u cilju daljeg razvoja našeg socijalističkog društva, zasnovanog na samoupravnim oblicima proizvodnih odnosa, morali da pođemo jednim drugim pravcem. Morali smo, naime, odrediti odnos između samih radnika, i to ne samo radnika unutar pojedine osnovne organizacije udruženog rada ili radne organizacije, nego i između osnovnih organizacija, između radnih organizacija, između svih subjekata udruženog rada u zemlji, kako u republici, tako i u Federaciji. Prelaz od zajedničke svojine prvobitnog patrijarhalnog društva na privatnu svojину trajao je hiljade godina. Prelaz od privatne na društvenu svojinu visoko razvijenog i integrisanog društva je, istorijski uzev, tek na početku. I, mada se ovaj proces vrši nesavrnjivo bržim tempom nego prvi, ipak i on ne može da se izvrši samo jednom revolucijom, već zahteva i niz prelaznih oblika, traži svoje vreme i niz revolucionarnih akcija istorijski vodeće klase, to jest radničke klase. A u toj akciji praksa i teorija moraju ići ruku pod ruku. Zato i u jednom ustavu tipično prelaznog vremena mora se sve veoma precizno izraziti, a to je ponekad teško učiniti na popularni način.

Međutim, treba imati u vidu da donošenjem Ustava nije završen rad na njegovoj realizaciji, već će i posle biti potrebno mnogo pojašnjavanja i razrade. Prvo, Ustav je, sam po sebi, jedna načelna osnova i okvir društvenog života, a u tom smislu i putokaz za akciju. Ali ona je putokaz samo tako što određuje prava i dužnosti građana, a ne čini ljude automatski ni socijalističkim ličnostima, ni dobrima, ni sposobnima. Sve to i mnogo drugoga zavisice prvenstveno od žive akcije ljudi, društva kao takvog, a pre svega vodećih socijalističkih snaga na čelu sa Savezom komunista

Jugoslavije. Prema tome, sa Ustavom se ne završava nego otpočinje još jedna neophodna revolucionarna rekonstrukcija našeg društva. Moraćemo sada, kako u Federaciji, republikama i komunama, tako i u organizacijama udruženog rada, velikim sisteminama itd., vrlo brzo pristupiti — i to pre nego što Ustav bude definitivno usvojen u Skupštini — donošenju svih onih neophodnih državnih i samoupravnih akata, to jest zakona, dogovora, sporazuma itd. koji će razraditi Ustav, to jest konkretizovati te odnose. Da navedem jedan primer. Prema Ustavu osnovna organizacija udruženog rada postaje glavni, osnovni, rekao bih, čak jedini pravni nosilac društvene funkcije upravljanja dohotkom društvenog rada. Dohodak se mora uvek u nju vraćati bez obzira na to kako cirkuliše. Ali, on mora i cirkulisati, mora se udruživati. Ako ne budemo brzo doneli sve potrebne instrumente koji će obezbediti ceo taj sistem udruživanja i cirkulacije dohotka, čiji su nosioci osnovne organizacije udruženog rada, onda će društvena sredstva biti razdrobljena, usitnjena, što bi našem društvu i privredi nanelo velike štete. Znači, kroz taj rad ćemo istovremeno i pojašnjavati pojedine odredbe Ustava. Biće slučajeva da će pojedina odredba Ustava predstavljati čitavu glavu u zakonu, a možda i više. Naravno, biće takođe potrebno još više stručne pomoći i objašnjavanja svim našim radnim organizacijama, pa i političkog rada da bi se određeni problemi razjasnili. A biće potrebna i akcija Saveza komunista, Socijalističkog saveza radnog naroda, sindikata itd. da bi se raščistile određene ideološke i političke dileme, kao i pomoć nauke koja treba da daje praksi čvršće naučne osnove.

Moramo, dakle, učiniti sve da naš Ustav bude što popularnije napisan, ali da ipak bude precizan i koncizan.

Isto tako, slažem se da Ustav treba skratiti, pročistiti itd. Ima u Nacrtu ustava izvesnih ponavljanja pa bi se ponešto moglo i izostaviti. Ali svakako moramo imati u vidu da je dosadašnja javna diskusija mnogo više, da tako kažem, dodala nego što je skratila. Zaista ima korisnih predloga, pa bi bilo šteta da oni ne nađu mesta u Ustavu. Naravno, razmotriće se šta od tih sugestija i predloga treba da se unese u savezni ustav, a šta bi moglo da se unese u republičke ustave, što zavisi od toga u čiju nadležnost spada određeno pitanje.

Jedna od primedbi sadržana u materijalu za ovaj sastanak glasi da nigde nema odredbe da radni ljudi treba i neposredno da

odlučuju u organima Federacije (većina proizvođača). Da podsetim, u Nacrtu ustava se u pogledu odnosa u Federaciji i kompetencija Federacije ostalo na onome što je formulirano u prvoj fazi ustavnih promena, to jest kad smo doneli Ustavne amandmane 1971. godine. U radu na ustavnim tezama polazili smo od stanovišta da moramo čvrsto istrajati na onome o čemu smo se složili u vreme kada smo donosili amandmane iz prve faze ustavnih promena, jer smo, u stvari, time zadali najteži udarac nacionalizmu, odnosno pokušaju reakcionarnih snaga da određena sukobljavanja u međunacionalnim odnosima iskoriste kao oružje za napad na socijalizam.

Osim toga, sve naše republike su u toku protekle tri decenije zaista napravile ogroman korak u ekonomskom razvitku, tako da je sada nemoguće, s obzirom na višenacionalni sastav naše zemlje, pribegavati jednom takvom stepenu centralizacije funkcija Federacije kakav smo ranije imali, kada je takva centralizacija bila neophodan uslov opstanka i daljeg razvoja naše revolucije.

Prema tome, kad je reč o Federaciji, pošlo se od onoga što smo zapisali u ustavnim amandmanima 1971. godine. Tim principima smo nastojali da sada prilagodimo organizacionu strukturu Federacije. Pri tome, kao polazna osnova bilo je sledeće: osnovno je da radnička klasa stvarno zavlada u komuni i republici, jer će time zavladata i u Federaciji. Jer nemoguće je zamisliti da radnička klasa može da vlada u Federaciji mimo republike i opštine i u suprotnosti sa njima, jer i republika i komuna isto tako predstavljaju vlast radničke klase u savezu sa drugim radnim ljudima grada i sela kao što je i Federacija. Na kraju krajeva, treba voditi računa o tome da radnička klasa nije samo neka apstraktna politička formula. Radnička klasa je u uslovima socijalizma i diktature proletarijata organizam koji predstavlja srž društva, to jest i nacije. Pošto je vodeća društvena snaga, u radničkoj klasi se isprepleću svi interesi, počev od mesne zajednice, gde radniku nije svejedno da li će u njoj imati dečiji vrtić i sve drugo što je potrebno za njegov svakodnevni život, pa do komune, gde radniku nije svejedno da li će imati sve neophodne komunalne usluge itd., i dalje do republike, gde isto tako radniku nije svejedno da li će imati škole u kojima će njegova deca da uče na svom jeziku, kao i da li će imati ne samo političke nego i ekonomske mogućnosti da neguje svoju nacionalnu društvenu nadgradnju, kulturu itd. Jednom rečju, nije mu svejedno da li svojim viškom rada slobodno upravlja na svim nivoima ili mu

odluke nameće neki sistem birokratsko-centralističkog velikodržavnog hegemonizma.

Prema tome, kao što ne postoji nacija izvan radničke klase, tako ne postoji ni radnička klasa van nacije, jer bi to značilo da republika i nacija mogu postojati bez vlasti radničke klase. Radnička klasa je vodeća snaga nacije, pa se prema tome njena vlast u Federaciji mora izraziti i neposredno i preko njene vlasti u republici. Federacija mora predstavljati jedinstvo oba ta elementa. Mi ne možemo gledati na rešavanje međunacionalnih odnosa samo kroz to što će se reći: stvorićemo jednu jedinstvenu radničku skupštinu i ona će da lomi sve nacionalizme. Iz prakse u prošlosti vrlo dobro znamo da takve formule ne samo što nisu bile sposobne da lome nacionalizam, nego su obično postajale samo pokrivač za monopolističku vladavinu birokratizma i tehnokratizma. Mi nacionalizam možemo da savladujemo samo u uslovima kada će upravo radnička klasa osećati da u nacionalnom pogledu, kako političkom, tako i ekonomskom i kulturnom, raspolaze slobodno sama sobom, to jest ako raspolaze svojim viškom rada koji joj služi za zadovoljavanje svih njenih potreba, pa i onih o kojima sam pre govorio, a solidarno sa svim radnicima i radnim ljudima rešava zajedničke probleme, zadovoljava potrebe i ostvaruje određene interese u okviru Federacije.

Moramo poći od toga da je Jugoslavija višenacionalna zemlja i na toj činjenici graditi odnose u našoj Federaciji. Ako, na primer, pogledamo ovaj kratak period od kada smo doneli ustavne amandmane 1971. godine, pa do danas, mislim da se može konstatovati da smo doživeli veoma mnogo pozitivnoga. Da nismo doneli te amandmane, ne bismo mogli pripremiti i uspešno sprovesti ni Dvadeset prvu sednicu Predsedništva SKJ ni Pismo,¹ niti sve ostalo što se kod nas pozitivno dogodilo. Osim toga, za ove dve godine rešili smo daleko više pitanja iz oblasti Federacije i međunacionalnih odnosa, kako na ekonomskom, tako i na političkom planu, nego ranije za pet-šest godina. Mi se, u stvari, čitav niz godina ranije, tako reći, nismo mogli maći s mesta u rešavanju

¹ Dvadeset prva sednica Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije održana je 1. decembra 1971. godine. Pismo Predsednika Saveza komunista Jugoslavije i Izvršnog biroa Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije usvojeno je na sednici Izvršnog biroa Predsedništva 18. septembra 1972. godine i upućeno organima, organizacijama i članovima Saveza komunista Jugoslavije.

brojnih krupnih problema. Međutim, mi smo u poslednje dve godine rešili čitav niz problema

I najzad, mislim da je klima u našim republikama danas suštinski drukčija nego što je bila pre nekoliko godina. No, neću da generališem. Imamo još ponegde teških političkih problema. Ali opšte je osećanje da samo jugoslovenska zajednica može obezbediti optimalne uslove za razvoj svakog od naših naroda, da je Federacija oslonac njihove nezavisnosti i da jedino u jednoj ovakvoj jugoslovenskoj zajednici narodi Jugoslavije mogu da zaštite i osiguraju svoju budućnost, i to ne samo u smislu političke nezavisnosti nego i u pogledu stvaranja optimalnih uslova za ekonomski napredak svih njih i svakog od njih posebno. To osećanje je postalo tako široko ukorenjeno u masama da nacionalisti, u stvari, danas imaju vrlo malo hrane i mogućnosti da napadaju takav razvoj. Verujem da će stvari u tom pogledu ići sve bolje, ako se budemo čvrsto držali kako prava, tako i međusobnih odgovornosti republika, onako kako smo ih formulisali u Ustavu. Možda, zaista, treba jasnije zapisati u Ustavu — kao što je predloženo — da radnici, odnosno radnička klasa neposredno odlučuju i u organima Federacije, mada je to u predlogu Ustava rečeno. No, čak i bez obzira na to da li je to dovoljno jasno zapisano ili ne, to, u stvari, jeste tako ako se ima u vidu sama struktura organa Federacije, pogotovo Skupštine SFRJ. Jer, prvo, oba doma u Skupštini Federacije upravo proizlaze iz delegacija radnih ljudi. Savezno veće će biti direktno kandidovano u istim delegacijama fabrika, mesnih zajednica itd. kao što će to biti i republičke skupštine. Stoga, automatski u ovim veću mora biti većina ljudi iz fabrika i drugih radnih organizacija. Veće republika i pokrajina biće mešovito, jer će u njega ulaziti delegati republičkih i pokrajinskih skupština izabrani kako iz sastava veća udruženog rada, tako i iz društveno-političkih veća u ovim skupštinama.

U svakom slučaju, meni se čini da moramo imati u vidu neophodnost da u Federaciji postoji jedna skupština koja će biti orijentisana prvenstveno na rešavanje veoma krupnih problema naše ekonomske i razvojne politike, s jedne strane, i politike narodne odbrane, spoljne politike, unutrašnje bezbednosti, s druge strane. Znači, u funkcijama Federacije ima relativno više elemenata državnog nego u republikama, pa je zato razumljivo da radnička klasa u vršenju te državne vlasti u Federaciji učestvuje i neposredno i preko svoje republike, koja je isto tako njegoja sopstvena državna vlast.

Nekima sliku o kojoj govorim zamagljuje činjenica što je Savezno veće kao veće delegata udruženog rada sastavljeno po paritetnom principu, a ne prema broju stanovništva u republikama ili nekim sličnim proporcionalnim sistemom.

Kad se u pripremi Nacrta ustava diskutovalo o sastavu Savezne skupštine, to jest Skupštine SFRJ, postojao je zahtev većine republika da u skupštini Federacije bude samo jedno veće — Veće naroda. Zbog čega? Zbog straha da ne bi neke birokratsko-centralističke ili velikodržavno-hegemonističke i unitarističke snage došle u položaj da mogu manipulirati sa radničkom klasom, dovodeći radnike u jednoj republici, odnosno njihove delegate — na osnovu prostog nadglasavanja u Saveznoj skupštini ili zbog političkog pritiska — u konflikt sa radnicima druge republike, odnosno njihovim delegatima. To bi ne samo dovelo do opasnih konfrontacija unutar radničke klase, nego bi postalo i stalni izvor međunacionalnih trvenja, pa i reakcionarnog nacionalizma koji bi se mogao bogato hraniti u takvim konfliktima. U jednom višenacionalnom društvu, prilikom donošenja odluka, uvek je bolje učiniti maksimalni napor da bi one što više odgovarale potrebama, interesima i shvatanjima svih naroda i narodnosti, nego lomiti stvari preko kolena, pa se onda naći pred zidom nezadovoljstva i otpora, što onda mora društvo dovesti bilo u krizu, bilo do nametanja sistema birokratskog despotizma.

Upravo zato smo se posle dugih diskusija odlučili za jedno srednje rešenje. Drugim rečima, prihvaćen je predlog da struktura Savezne skupštine ne bude jednodomni nego dvodomni sistem. Naime, predviđa se postojanje Saveznog veća kao neposrednog reprezentanta udruženog rada i Veća republika i pokrajina kao reprezentanta radničke klase i svih radnih ljudi organizovanih kao republika, odnosno pokrajina. Ali, s druge strane, i jedno i drugo veće formiraće se na principu pariteta, a ne na principu proste majorizacije jednog naroda nad drugim narodom. Pri tome, prema Nacrtu ustava, Savezno veće, to jest neposredni reprezentanti udruženog rada, odlučivali bi prvenstveno kad je reč o samostalnoj nadležnosti organa Federacije, a Veće republika i pokrajina, kao reprezentant u republičkim skupštinama organizovanih delegacija udruženog rada, pre svega kad se traži saglasnost republika i pokrajina za donošenje određene odluke. U krajnjem rezultatu, prema tome, ne samo tamo gde je samo nadležnost Federacije u pitanju, to jest ne samo Savezno veće nego i Veće republika i

pokrajina Skupštine SFRJ proizlaze iz istih tih delegacija radnih ljudi iz kojih proizlaze i skupštine republika. Iz svega što sam rekao, mislim proizlazi da odredbe Nacrta ustava sasvim jasno sadrže princip da udruženi rad, onosno radnička klasa u savezu sa svim radnim ljudima grada i sela neposredno odlučuje u organima Federacije. Prema tome, ne može se reći da to nije nigde rečeno, jer već sama struktura Skupštine SFRJ, u stvari, obezbeđuje ostvarivanje tog principa.

Ako bismo išli nekim drugim putem, verujem da bismo ponovo stvari vratili na početak, te bi se javili novi oblici unitarističkog i separatističkog nacionalizma, a samim tim i nacionalni sukobi, nepoverenje u Federaciji itd.

Što se tiče primedbe da u odnosima između Federacije i republika ponegde nisu nađena dovoljno dobra rešenja, naročito kada je reč o društveno-ekonomskim odnosima (plan, tržište, cene, proizvodnja, kapacitet, socijalna politika, solidarnost itd.), lično mislim da su odredbe u Nacrtu novog ustava za sve ovo što je u primedbi nabrojano dovoljne, s obzirom da se u samom Ustavu ne mogu konkretizovati, odnosno do kraja rešavati takva i slična pitanja. Štaviše, takva se pitanja ne mogu jednom zauvek rešiti ni zakonom, nego to mora biti pre svega stvar državne i samoupravne prakse, ekonomske politike, utvrđivanja razvojne politike, planiranja, svakodnevne ekonomske i političke akcije itd., ukratko, neprekidnom praktičnom akcijom subjektivnih faktora, od države i samoupravnih organa do SKJ i drugih društveno-političkih organizacija. A za to Ustav daje puna prava organima Federacije, tamo gde je ona nadležna, republikama kada su one nadležne, a i svim društvenim faktorima u tom okviru. Prema tome, nepotrebno je ta pitanja bliže razradivati u saveznom Ustavu.

Druga stvar je, međutim, ako je u pitanju sadržana misao da Federacija ima u tom pogledu premalo nadležnosti prema republikama. Ja mislim da za svoje funkcije Federacija ima dovoljno nadležnosti, ako se uzme u obzir i ceo poboljšani sistem međurepubličkog sporazumevanja zajedno sa postupkom o privrednim merama. Međutim, ako će se u budućnosti pokazati slabosti u tom sistemu, ja ne sumnjam da će republike u sopstvenom i zajedničkom interesu potražiti i neka bolja rešenja. Ali za sadašnje vreme, po mome mišljenju, ne bi trebalo menjati odnose koji su uspostavljeni amandmanima iz prve faze ustavnih promena.

Dalje, postavljeno je pitanje da li je termin »socijalistička robna

proizvodnja« prihvatljiv za naše socijalističko društvo. Ovaj termin je u Ustavu uslovno upotrebljen, jer Ustav ne treba da ide u teoretske definicije. Njime se htelo reći da robna proizvodnja u nas nije isto što i kapitalistička robna proizvodnja, to jest nije reč o robnoj proizvodnji sa svim karakteristikama klasičnog kapitalističkog tržišta, nego o tržištu koje je već izgubilo i dalje će gubiti sve više tih karakteristika. Ipak, u njemu ima i elemenata tog tržišta, inače ne bi bilo tržište. Socijalizam će još dugo posle kapitalizma, kao što je Marks rekao, morati da živi i da se razvija po buržoaskom pravu i razmena roba na našem tržištu još uvek se vrši po buržoaskom pravu, mada se sadržina tog prava menja, jer dohodak više ne postaje profit, odnosno vrednost koju prisvaja kapitalista. Dohodak prisvaja radnička klasa kao celina u odgovarajućem sistemu međusobnih društveno-ekonomskih odnosa, to jest u odnosima samoupravljanja i raspodele prema radu. Mislim da u svemu tome nije najvažnije to što se Nacrtom ustava upotrebljava termin socijalistička robna proizvodnja, jer za Ustav taj termin je konvencija. Ali, bitno je da taj termin izražava jedan proces prevazilaženja robne proizvodnje.

Ono što je u tom pogledu bitno i najvažnije za sadašnji Ustav, po mome mišljenju, to nije sam termin, nego nešto drugo, a što se prema onome što sam pročitao u primedbama suviše malo primećuje. Naime, reč je o tome da Nacrt novog ustava ne samo još šire oslobada nego ukazuje i na nove puteve i sredstva za dalje odvijanje procesa istorijskog *prevazilaženja* robne proizvodnje. Tu mislim, pre svega, na sam razvoj samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u udruženom radu, to jest na sistem unutrašnjih odnosa između osnovnih organizacija udruženog rada koje ne mogu opstati ako ne budu udruživale svoj rad i dohodak. Mislim, tu, dalje, na činjenicu da će se u velikim organizacijama udruženog rada unutrašnji odnosi sve manje zasnivati na čistim tržišnim odnosima i cenama, a sve više na bazi izgradivanja sistema unutrašnjih odnosa i cena koji odgovaraju potrebama rada i razvoja takvih organizacija. Zatim, u tom pravcu će delovati i stvaranje interesnih zajednica, ne samo u oblasti takvih delatnosti kao što je zdravstvena zaštita, obrazovanje, nauka itd., nego i u oblasti privrede. Prvi koraci već se čine, na primer, u železničkom saobraćaju, elektroprivredi, u stambenoj privredi i komunalnim delatnostima uopšte, čak u spoljnoj i krupnoj unutrašnjoj trgovini, u onoj meri u kojoj se ona neposredno udružuje sa proizvodnjom itd.

Faktori koji djeluju u istom pravcu su, dalje, i društvena aktivnost na regulisanju uslova privredivanja, na primer, putem raspoređivanja određenih vrsta dohotka kao što je renta, određena monopolska dobit ili ekstra-dobit, ili sistem dogovora i društvenih regulativnih mera u oblasti samoupravnog utvrđivanja zajedničkih merila rada kad se radi o raspodeli ličnog dohotka prema radu, ili sve intenzivnije prevazilaženje uloge banaka kao instrumenta tržišta kapitala i njihovo pretvaranje u specifične asocijacije organizacija udruženog rada i slično. Veću ulogu dobiće i solidarnost radnika u međusobnim odnosima osnovnih organizacija udruženog rada na koju će ih navoditi sam zajednički interes udruženog rada. Posebno ću kasnije govoriti i o društvenom planiranju i o planiranju u organizacijama udruženog rada koje je sada više nego ranije prvi uslov opstanka celog sistema, a ujedno će u sve većoj mери postajati i faktor prevazilaženja robne proizvodnje. Sve to, a i mnogo štošta drugo, načini su i putevi stvaranja uslova za prevazilaženje robne proizvodnje.

Među te faktore svakako spada i bitno smanjenje mogućnosti da neko prisvaja višak rada drugoga na osnovu monopolističkog raspolaganja društvenim kapitalom, odnosno minulim radom, jer se sav višak vrednosti putem raznih kanala vraća u osnovne organizacije udruženog rada. A prilikom udruživanja dohotka ili zajedničkog ulaganja svaka osnovna organizacija udruženog rada ima samo pravo na povraćaj uloženog dohotka i određene naknade čiji oblik i obim utvrđuje i reguliše društvo putem zakona, samoupravnih sporazuma i putem intervencije državnih organa i sindikata, što mogućnost deformacija svodi na minimum. Prema tome, ne može banka imati nikakav »svoj kapital«, niti, pak, krupna trgovina može imati nekakav »svoj kapital« van onih finansijskih sredstava koja su neophodna za njen sopstveni razvoj; to jest ona ima svoja osnovna sredstva, uključujući sredstva za proširenu reprodukciju, i mora ih imati; i to u istom smislu u kojem ih imaju i proizvodne organizacije, ali ne može da ima u samostalnom raspolaganju finansijska sredstva sa kojim i kakvim je, recimo, raspolagala i još uvek raspolaže naša spoljna trgovina, pa i jedan deo velike unutrašnje trgovine. Novim oblicima učešća i odlučivanja osnovnih organizacija udruženog rada u bankama, spoljnoj i krupnoj unutrašnjoj trgovini, u stvari, i te finansijske i trgovinske delatnosti, po mome mišljenju, u sve većoj mери će postati specifične krupne samoupravne interesne zajednice. To je, po mome mišljenju,

jedan od najznačajnijih faktora koji otvara određenije perspektive za stvarno, a ne proizvoljno i privredno prevazilaženje robnog karaktera proizvodnje.

Ali preskakati istorijske etape i objektivne ekonomske zakonitosti nije moguće bez kazne. Ko to pokušava, u zamenu dobije sistem tehnokratskog monopola, koji je, međutim, prisiljen meriti ekonomičnost rada i uspostavljati unutrašnje odnose cena takođe po zakonima tržišta. Ukidanje tržišta, dakle, tu je samo fiktivno. A mi ne govorimo o ukidanju tržišta, nego o njegovom istorijskom prevazilaženju, koje će, po mome mišljenju, ići uporedo sa mogućnošću društva da prevazilazi zakon vrednosti. Uz to naš ustavni sistem ukazuje i na neke oblike i sredstva tog prevazilaženja, a druge će stvoriti sama praksa koju ustav u tom pogledu ničim ne ograničava. Drugim rečima, ostvarivanje tog, po suštini, komunističkog cilja nije jednokratni akt, nego proces u koji smo mi, u stvari, već duboko zagazili. Jer, pojedinačne osnovne organizacije udruženog rada će biti sve manje zavisne samo od tržišta, iako one i dalje moraju i te kako da vode računa o njemu kao jednom od odlučujućih merila proizvodne orijentacije, razvojne politike, produktivnosti rada, ekonomičnosti, umešnosti i sposobnosti u organizovanju rada, sticanja dohotka i oblikovanja njegove ekonomske strukture itd.

U materijalu za ovaj sastanak na jednom mestu je rečeno da se organizacije udruženog rada ne bi trebale organizovati »za međusobnu borbu već za međusobnu saradnju, da ne bude uništavajuća borba unutar radničke klase Jugoslavije za dohodak«. Razume se, sa time se ne samo slažem nego mislim da je nemoguće ne složiti se. No, u sadašnje vreme nije problem u samoj formulaciji te pozitivne težnje, s obzirom da je ona uvek bila u osnovi našeg društvenog sistema, nego u otkrivanju pravih izvora i uzroka koji su u prošlosti doveli do određenih negativnih deformacija u tom pogledu, kao i o sredstvima koje treba da preduzimamo da bi takve tendencije sprečili ili ih bar sveli na minimum. Usput moram da kažem da kritička ocena izneta u spomenutoj primedbi izgleda pomalo jednostrana, pa čak i preterana. Jednostrana zbog toga jer u nas, tako reći, još nije »uništeno« nijedno preduzeće, mada su pojedina preduzeća mogla doći u teškoće sa svojim dohotkom zahvaljujući sebičnim postupcima drugih. Ali, istina je i to da u nas postoji ne mali broj preduzeća koja posluju sa gubicima koji se na jedan ili drugi način pokrivaju sredstvima udruženog rada, odnosno društva. Izneta ocena je, po mome mišljenju, i preterana zbog toga što

pojave o kojima se govori u primedbi nisu bile izraz borbe unutar same radničke klase, nego pojava tehnokratskog monopola u raspolaganju delovima društvene akumulacije. No, o tome je u nas dosta govoreno, pa se na tom pitanju neću duže zadržavati.

U pogledu same pozitivne sadržine primedbe rekao bih sledeće. Nikako ne bismo smeli brkati pitanje društveno-ekonomskog položaja radničke klase, odnosno radnika u udruženom radu sa pitanjem ekonomskog položaja pojedinih preduzeća i sticanja njihovog dohotka. Društvo treba da izgradi i da štiti takav društveno-ekonomski i socijalni položaj radnika u kome lični dohoci radnika treba da budu što je moguće više u skladu sa načelom da za jednak rad svaki radnik treba da prima jednaki lični dohodak, naravno, vodeći računa pri tome o zajedničkim utvrđenim merilima rada, kao i o razlikama u troškovima života u raznim delovima zemlje. To znači da u tom okviru svaki radni kolektiv slobodno koristi ostvareni dohodak svoje osnovne organizacije udruženog rada za lični dohodak. Ako jedna osnovna organizacija udruženog rada nije u stanju da ostvari takav dohodak iz kojeg bi mogla da obezbeđuje lične dohotke na osnovu takvih merila, onda udružene osnovne organizacije rada ili odgovorni društveni organi treba: bilo da saniraju tu organizaciju, bilo da je zatvore i otvore njenim radnicima produktivnija radna mesta. Naravno, ne tvrdim da mi taj princip možemo doslovno realizovati prosto preko noći, samim ustavnim dekretom, ali Ustav ipak nalaže svim društvenim faktorima kao i osnovnim organizacijama udruženog rada da se uporno bore za što bržu realizaciju tih načela.

Ali sa organizacijom udruženog rada, kao privrednom organizacijom, stvari ipak stoje drukčije. Ako ostavimo po strani pojave monopolskog položaja, ekstra profita, razlika u renti, sebičnih tendencija da se živi na tuđi račun itd. — što je pitanje za sebe — onda je dohodak radne organizacije pre svega odraz produktivnosti njenog rada i drugih njenih ekonomskih sposobnosti. A ta produktivnost rada i ekonomska sposobnost zavisi ne samo od fizičkih i umnih sposobnosti i napora radnog kolektiva nego sve više od kvaliteta proizvodnih sredstava i tehnologije, kao i od sposobnosti ljudi da optimalno koriste tu tehnologiju. Uspesi u borbi za višu produktivnost rada se prema tome moraju izraziti u višem dohotku. I obrnuto, napor da se ostvari što je moguće viši dohodak identičan je naporu da se postigne što viša produktivnost rada.

U tom pogledu samoupravljanje je dalo veoma snažan podsti-

caj našem privrednom razvoju. Ako se po tempu svog privrednog razvoja, bez obzira na povremena kolebanja, dugoročno uzev, mi stalno nalazimo među zemljama sa najbržim privrednim razvojem u svetu, onda je to, rekao bih, osnovna zasluga sistema koji je relativno snažno stimulirao borbu za višu produktivnost rada, pa samim tim i za veći dohodak. Da smo u svemu tome imali manje deformacija tehnokratsko-monopolističkog tipa, snažnije stimulise za integraciju rada, manje stihijskih pritisaka sa neekonomskih pozicija i više rada i odgovornosti u radu i privređivanju, sigurno je da bi ti uspesi mogli biti još veći, a privredni poremećaji sa kojima se povremeno sukobljavamo manji.

Prema tome, mi ne smemo narušavati one elemente našeg sistema koji podstiču borbu za višu produktivnost rada i dohodak, nego se moramo uhvatiti ukoštac sa onim tendencijama i pojavama koje ili potkopavaju takvu orijentaciju ili, pak, unose elemente nesocijalističkih odnosa među ljudima u udruženom radu. Novi Ustav nastoji da naš društveni razvoj usmeri upravo u tom pravcu.

Dakako, ne mogu da tvrdim da i u buduće neće biti pokušaja da neko preduzeće dođe do višeg dohotka ne putem sopstvene produktivnosti rada i tržišne sposobnosti, nego na račun zakidanja dohotka drugog radnog kolektiva, na jedan ili drugi način. Ali, dok je tehnokratsko-monopolistička centralizacija društvenog kapitala takve tendencije učinila gotovo legalnim, sada to mogu da budu samo izuzetna prelazna stanja ili, pak, negativne pojave protiv kojih društvo mora svakodnevno da se bori. No jasno je da Ustav sam po sebi ne može da spreči takve tendencije i pojave, nego ih može sprečavati samo društvena praksa. A za tu borbu novi Ustav daje odgovornim društvenim faktorima, kako organizacijama udruženog rada, tako i državi i društveno-političkim organizacijama, dovoljno efikasno oružje u ruke, počev od odredaba prema kojima i udružene osnovne organizacije udruženog rada i društveno-političke zajednice mogu preraspoređivati dohodak koji je nastao na osnovi monopolnog položaja na tržištu — ekstra profit, renta itd.² pa do mogućnosti intervencije i posredovanja sindikata i

² Članom 18 Ustava SFRJ je utvrđeno da »Deo dohotka koji je rezultat rada u izuzetno povoljnim prirodnim uslovima ili koji je rezultat izuzetnih pogodnosti na tržištu ili drugih izuzetnih pogodnosti u sticanju dohotka koristi se, u skladu sa samoupravnim sporazumom i zakonom, za razvoj organizacija udruženog rada u kojoj je ostvaren ili za razvoj materijalne osnove udruženog rada u opštini i republici odnosno autonomnoj pokrajini«

državnih organa. Službe društvenog knjigovodstva, suda udruženog rada, odnosno društvenog pravobranioca samoupravljanja itd. Dakle, uvek i gde god bi se u praksi pojavile tendencije stvaranja neravnopravnih ekonomskih odnosa između organizacija udruženog rada, na primer, prilikom udruživanja i zajedničkog ulaganja dohotka i slično. Možda će sama praksa ukazati i na potrebu primene i uvođenja nekih drugih dodatnih mera i instrumenata koji u Ustavu nisu spomenuti, ali nisu ni zabranjeni.

No u vezi sa rešavanjem tih problema naš novi Ustav ne dozvoljava u načelu dva postupka, mada ih dozvoljava samo kao izuzetak u izuzetnim slučajevima kada je to u opštem društvenom interesu. Prvo, Ustav ne dozvoljava eksproprijaciju dohotka osnovne organizacije udruženog rada i stvaranje nekakvih od tih organizacija otuđenih centralizovanih fondova koji nisu sastavni deo dohotka osnovnih organizacija udruženog rada, a prema tome pod njihovom punom ekonomskom i političkom kontrolom. Iskustvo nam je pokazalo da to, u stvari, vodi ponovnom tehnokratsko-monopolističkom tipu otuđivanja društvenog kapitala od radničke klase i njenih organizacija udruženog rada i recidivima klasnih suprotnosti. A o tome kakve su krajnje konsekvence takvog razvoja najbolje govore iskustva iz savremenih takozvanih multinacionalnih kompanija koje ne samo radničku klasu nego i čitave nacije podređuju svojoj ekonomskoj i političkoj hegemoniji. Razume se, mi jesmo i moramo biti za koncentraciju i centralizaciju društvene akumulacije, kao i za integraciju društvenog rada; ali nosilac, početak i kraj čitavog tog procesa, moraju da budu radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada. A to je moguće samo ako na osnovu samoupravnih sporazuma kao i dugoročnih i kratkoročnih planova one same raspolažu dohotkom, a ne od njih otuđeni tehnokratski centri koji se kao takvi moraju i klasno otuđivati od radnika.

A drugo što ne bismo smeli da činimo jeste mehaničko, to jest neekonomsko prelivanje dohotka između organizacija udruženog rada na osnovi nekih prinudnih instrumenata države. Ako bi to Ustavom dozvolili mi bismo, u stvari, ovekovečili razdrobljenost naših privrednih organizacija, zakočili integraciju društvenog rada, sputali razvoj tehnologije i proizvodnih snaga uopšte i podsticali parazitsku svest — da se može živeti na račun drugog. Jer, ako bi svako preduzeće moglo da egzistira na račun dohotka drugog, to jest bez obzira na njegovu sopstvenu produktivnost rada, onda će

svako i liteti tako da živi, a borba za višu produktivnost rada nikome se neće isplatiti.

Iz tih razloga novi Ustav postavlja snažne brane, kako svim oblicima tehnokratsko-monopolističke ili birokratsko-etatiističke eksproprijacije dohotka od neposrednih proizvođača organizovanih u osnovnim organizacijama udruženog rada, tako i svim oblicima administrativnog, neekonomskog prelivanja dohotka između osnovnih organizacija udruženog rada, osim onog dela koji je neophodan radi primene socijalističkog načela »za jednak rad jednak lični dohodak«, a u skladu sa zajednički utvrđenim merilima rada.

Novi Ustav zahteva da osnovne organizacije udruženog rada, kao faktički i pravni nosioci dohotka, udružuju svoj dohodak u cilju udruživanja svog rada, radi zajedničkih razvojnih rezultata ili drugih ekonomskih ciljeva koji su povezani sa uključivanjem organizacija udruženog rada u društvenu privredu zasnovanu na društvenoj svojini sredstava za proizvodnju i društvenom planu. Osnovne organizacije udruženog rada ne mogu da egzistiraju ako se ne udružuju i svojim radom i svojim dohotkom, preuzimajući pri tome na sebe odgovarajuće međusobne odgovornosti. Udružujući svoj rad i dohodak i ulazeći u zajednička ulaganja na osnovi svog i društvenog plana, one se istovremeno bore za višu produktivnost zajedničkog i društvenog rada uopšte, a time i za viši zajednički dohodak. Zajednički ostvareni dohodak ponovo se vraća svakoj osnovnoj organizaciji udruženog rada prema tome koliko je uložila svog tekućeg ili minulog rada, s tim što će se u tom procesu svakako jedan deo dohotka raspoređivati u skladu sa međusobnim odgovornostima osnovnih organizacija udruženog rada, sa njihovim uzajamnim garantijama za solidarnost i uzajamnu pomoć itd.

Mislim da je to najznačajniji stimulan za integraciju društvenog rada, za stvaranje sopstvenih radnih organizacija i velikih privrednih sistema, odnosno velikih udruženja društvenog rada koji će biti sposobni da prate razvoj savremene tehnike i tehnologije i da se bore za sve višu produktivnost društvenog rada u celini. Takve organizacije postaću »lokomotive« koje će za sobom vući vozove društveno-ekonomskog napretka i razvoja proizvodnih snaga i postaću glavni nosioci udruženog društvenog rada. Ali to neće biti trustovi, odnosno nekakve »holding kompanije« kapitalističko-monopolističkog ili tehnokratsko-monopolističkog tipa koje centraliziraju kapital, odnosno društvenu akumulaciju putem jednog ili drugog

vida eksproprijacije, odnosno otuđivanja od radničke klase i neposrednih proizvođača posebno, pa zatim tom ekonomskom snagom vladaju preduzećima. Obrnuto, ovde osnovne organizacije udruženog rada vrše osnovnu funkciju upravljanja društvenom akumulacijom i time kontrolišu i udružene organizacije i velike sisteme. Po mom mišljenju, one će se sve više razvijati u pravcu specifičnih krupnih samoupravnih interesnih zajednica u privredi u kojima će osnovni subjekt i odlučujuća snaga postati radni čovek organizovan u osnovnoj organizaciji udruženog rada preko koje će vršiti svoj uticaj na sve nivoe udruženog rada.

Međutim, ostvarivanje tih zadataka je stvar čitave jedne istorijske epohe. Ali, upravo zato, čini mi se da bi za nas bilo mnogo bolje kada bi mi o tim problemima manje diskutovali na nekakav uopšten način u kome samo izražavamo svoje želje, a više konkretno o tome koje želje su danas moguće i realne i kako da ih ostvarujemo, kojim sredstvima i putevima.

I još na jedan aspekt tog pitanja hteo bih da upozorim. Naime, sve to moramo da imamo u vidu i kada govorimo o razlikama u prosečnom ličnom dohotku zaposlenih u pojedinim republikama i pokrajinama. Podaci pokazuju da se te razlike uglavnom podudaraju sa razlikama u nivou društvenog proizvoda od jedne do druge republike i pokrajine, odnosno da su u svim republikama i pokrajinama lični dohoci više ili manje u istoj srazmeri sa nivoom društvenog proizvoda u njima. Prema tome, i na te razlike moramo gledati prvenstveno kao na problem bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i pokrajina, to jest na problem smanjivanja razlika u produktivnosti društvenog rada u pojedinim republikama i pokrajinama. Dakako, time neću da negiram mogućnosti drugih sredstava, ali mislim da će odlučujuću ulogu odigrati naš napor da što je moguće više ubrzamo celoviti ekonomski razvoj privredno nedovoljno razvijenih republika i pokrajina. Rasipanje sredstava nekim u ekonomskom smislu neracionalnim kanalima samo bi usporilo takav razvoj.

I najzad, nekoliko reči u vezi sa primedbom o tome da li se orijentišemo na saradnju ili na uzajamnu konkurenciju između radnih organizacija. Celo naše društvo, a posebno novi Ustav, orijentisani su, dakako, na saradnju, ali ne na takvu saradnju koja ukida utakmicu između boljeg i slabijeg rada, između produktivnijeg i zaostalog rada, između sposobnih i manje sposobnih radnih organizacija, između onoga koji proizvodi bolju i onoga koji

proizvodi slabiju robu itd. Ako bismo ukinuli takvu utakmicu, onda bismo istovremeno ukinuli i sve mogućnosti uvida i kontrole u to šta je ekonomski i društveno racionalno i efikasno, a šta je zaostalo, prevaziđeno ili nesposobno. To ne sme da bude kapitalistička konkurencija pod parolom »ili uništi ili progutaj«. To je konkurencija u kvalitetu koja onda omogućuje i društvu da bolji i kvalitetniji rad nagrađuje bolje nego nemaran i nekvalitetan rad. I zato ukinuti ili oslabiti takvu konkurenciju, odnosno takmičenje, značilo bi zapasti u jednu dugotrajnu stagnaciju koja bi najviše pogodila upravo samu radničku klasu i koja bi neizbežno dovela do teških ekonomskih i društvenih poremećaja.

Postavljeno je i pitanje da li Ustav obezbeđuje prevazilaženje raznih negativnih pojava o kojima smo u poslednje vreme govorili. Nikako ne bih mogao tvrditi da to Ustav, sam po sebi, obezbeđuje. Ustav je samo jedan od instrumenata društva, odnosno radničke klase i radnih ljudi u njihovoj borbi za progres socijalističkog društva, a sve ostalo zavisi od toga kakvu će stvaralačku svakodnevnu akciju oni, na čelu sa najsvjesnijim i najnaprednijim subjektivnim snagama socijalističkog društva, biti sposobni da vode, što je prvenstveno stvar društvene i političke prakse, zasnovane na naprednoj socijalističkoj ideologiji i marksističkoj nauci. Na kraju krajeva, i pored najboljih zakona koje imamo na nekim područjima društvenog života, a koji se ne poštuju dovoljno i za čije primenjivanje se ne bore svi jednako, prave se svakojake nezakonite radnje. Neko je već spomenuo razne devijacije, korupciju itd. Ili, uzmimo problem koji je u materijalu istaknut, recimo, takozvana »GG« preduzeća.³

Poznato je da imamo zakone po kojima bi naši odgovarajući organi trebalo da sprečavaju nezakonitosti i čak da ukidaju takva preduzeća. Razume se, ona koja su kornpromitovala i samu reč i pojam: »preduzeće grupe građana«. Međutim, to nije činjeno. Naprotiv, ponegde su »pronašli« sa njima zajednički jezik i zajedničke interese, pa su i neki naši privredni i drugi društveni organi preko njih pravili raznorazne mahinacije. A na drugoj strani malo se zna za ona preduzeća kod kojih su osnivači isto tako bili građani, ali za koja radnici u njima zaposleni uopšte i ne znaju da su

³ Reč je o preduzećima čiji su osnivači grupe građana sa sredstvima u ličnoj svojini, koja su često pravila prekršaje zakonskih propisa i u svom radu činila druge zloupotrebe.

to takva preduzeća, jer su se potpuno uklopila u naš privredni sistem, ni u čemu se, ni po svojinskim ni po samoupravnim odnosima, ne razlikuju od drugih i rade normalno kao i sve druge radne organizacije, što je po našem sadašnjem Ustavu jedino dozvoljeno. Dakle, osnovni problem je u našoj društvenoj praksi. Ustav daje bazu za borbu, a organizovano društvo mora da se bori za ustavnost i zakonitost, kao i za radnu disciplinu i punu odgovornost svih i svakoga, kako u samoupravnim organizacijama, tako i u državnim organima. Mi se mnogo u javnim i nejavnim govorima i diskusijama žalimo na pojave nezakonitosti, osuđujemo zakone koji su navodno premalo strogi — mada ih obično i ne poznajemo — ali se ne sećam primera da je neka skupština pozvala na javnu odgovornost, recimo, nekog šefa upravnog odbora ili javnog tužioca ili organa gonjenja ili inspektora ili slično zato što nisu pokrenuli postupak protiv očigledne nezakonitosti, što su po svom službenom položaju dužni učiniti. Naprotiv, pre bi se moglo reći da su im politički faktori ponegde vezivali ruke.

Osim toga, mislim da u vezi sa nekim pitanjima borbe protiv negativnih pojava možemo sami sebe kritikovati i u jednom drugom pogledu. Naime, mi smo u prošlosti za vreme bitke sa staljinizmom, sa birokratizmom itd., jako oslabili ne samo državnu upravu, nego i druge društvene izvršne organe koji bi u praksi morali efikasno da deluju protiv svih oblika neustavnosti i nezakonitosti. Javni tužioci, sudovi i drugi organi suviše su ostajali na periferiji naše aktivnosti. Vodeće snage u društvu, pre svega Savez komunista, tako reći, nikada nije raspravljao o sudstvu, osim što se tu i tamo govorilo kako naši sudovi nisu dobri. Već duže vreme nismo analizirali i utvrdili šta se to dešava sa našim sudovima i javnim tužilaštvom, šta je sa organima uprave, sa organima javne bezbednosti, sa inspekcijama, kontrolom i tome slično.

Međutim, zakoni se ne sprovode sami po sebi. Iza njih mora da stoji efikasan državni upravni aparat. Štaviše, kada se radi o ovakvim pitanjima, onda često padamo u kontradikcije. Recimo, baš sada u vezi sa ovim Ustavom bile su velike diskusije i još uvek se diskutuje o tome ima li država pravo »da se meša« u samoupravljanje, odnosno ima li, na primer, država — opština ili republika — pravo da proglašuje prinudnu upravu u nekoj radnoj organizaciji ili da na neki drugi način može da interveniše? Neki kažu »ne«, jer je to navodno protiv samoupravljanja i u suprotnosti sa pravima radnika. Ali ti isti ljudi, tako reći, u istom dahu, viču: »kakva je to država

kada ne zna i ne ume da napravi red«. Međutim, ako ta država nema instrumente kojima bi mogla da stvara red, onda ga ne može ni napraviti. A ima i takvih koji izvlače drugi zaključak pa kažu, ako država mora da pravi red u samoupravljanju, onda samoupravljanje nije sposobno za život, onda je ono nered, a red treba tražiti u etatizmu. A, u stvari, redosled treba okrenuti pa reći: samoupravljanje je red, ali taj red nije samo problem svake samoupravne organizacije za sebe, nego i društva kao celine, pa i pitanje odgovornosti države.

U vezi sa pitanjem prinudne uprave ili nekog sličnog instrumenta države, nalazeći se, tako reći, u procepu između oprečnih stavova po ovom pitanju, u Nacrt novog ustava uneli smo jednu formulaciju koja na prvi pogled ne izgleda dovoljno konkretna, iako je u suštini jasna, ali omogućuje konkretnu razradu u zakonu. Ona, recimo, omogućuje državi da se umeša u samoupravnu organizaciju, ne samo kada su u pitanju neke nezakonite radnje nego i onda kada ona ne posluje kao dobar privrednik. Tako je, na primer, Republičko izvršno veće Slovenije stavilo pod prinudnu upravu »Šoštanj«⁴ ali ne zato što je tamo neko krao, nego zbog očigledno neefikasnog poslovanja. U takvoj situaciji to je bilo nužno učiniti. Ovo pitanje je sada u Nacrtu novog ustava načelno formulisano. Međutim, ponavljam, moraćemo to konkretno razraditi zakonom, i to pre svega Zakonom o udruženom radu, jer se u protivnom vrlo lako može otići u drugu krajnost, pa da se za svaku sitnicu uvodi prinudna uprava, što takođe ne bi bilo dobro.

Prema tome, sve ovo i akcije svih društvenih faktora — Saveza komunista, Saveza sindikata, Socijalističkog saveza, Saveza boraca, Saveza omladine — može obezbediti da se takve negativne pojave svedu na minimum. Osim toga, moram da kažem da je naš Ustav jedan revolucionarni akt kojim se, u stvari, uvode revolucionarne promene u društveno-ekonomskim odnosima i da je danas teško predvideti do čega će sve dovesti njegova primena za, recimo, pet godina. Mislim da će u novim uslovima doći do nekih novih negativnih pojava sa kojima se dosad nismo suočavali. No moraćemo pravovremeno uočavati te pojave i boriti se protiv njih.

Na jednom mestu u materijalu se kaže: »Među borbama je bilo mišljenja da odbornički sistem i zborovi birača u našoj istoriji znače najširi oblik demokratske vlasti itd.« Mogao bih se složiti sa time

⁴ Rudnici i termoelektrarne u SR Sloveniji

samo ako se ima u vidu njihov rad za vreme rata. Jer, to je bio najčistiji odbornički sistem, u stvari, čist delegatski sistem. Odbornici su bili delegati boraca, radnika, seljaka. To je bio najneposredniji delegatski sistem. Pa i neposredno posle revolucije narodni odbori su odigrali značajnu ulogu. Međutim, ne bih rekao da to važi i za period našeg kasnijeg razvoja kad su se javile razne karijerističke, politikantske i slične tendencije, borba za položaje i kad su neki ljudi želeli da se kandiduju po svaku cenu, boreći se pre svega za poslaničke položaje.

Osim toga, činjenica je da smo kao društvo dostigli takav stepen razvoja da bi se odbornički sistem, ako bismo ga prepustili stihijskom razvoju, sasvim sigurno kroz jedan određeni period razvio u višepartijski sistem buržoaskog tipa. Takve tendencije već su se pojavile, a da ne govorimo o pojavi pseudoliberalističkih zahteva za slobodno delovanje raznih antisocijalističkih snaga itd. To bi vodilo potiskivanju Saveza komunista na periferiju društvenih zbivanja. Savez komunista bi sve više gubio kontakt sa radničkom klasom. Doduše, uvođenje delegatskog sistema je jedan revolucionaran korak koji neće biti lako realizovati i koji, štaviše, u početku može izazvati čitav niz teškoća koje možda i ne očekujemo. Ali jedno je, po mome mišljenju, sigurno, naime, da će delegatski sistem skinuti sa dnevnog reda dilemu: da li naše društvo treba da se oslanja na radničku klasu, odnosno da li da u njemu vlada radnička klasa u savezu sa svim radnim ljudima sela i grada ili da bude neka političko-predstavnička država kojom će upravljati samo profesionalni političari. Jer, delegatski sistem direktno podređuje sve državne organe volji i kontroli delegacija radnih organizacija i drugih samoupravnih zajednica radnika, odnosno radnih ljudi.

Moram da kažem da nemam veliko poverenje u to da će nam nekakvi »mehanički ključevi« dati »većinu radnika« u određenim organima. Jer, može postojati »većina radnika«, a da njome nekoliko uticajnih pojedinaca uspešno manipuliše. To se neretko dešava. Po mome mišljenju, nije dovoljno da postoji većina radnika, nego da je ta većina svakodnevno povezana sa radnim kolektivom na takav način da on ima uticaj i na tu radničku većinu i na sve druge delegate. Biće tu sigurno i preterivanja. Često će biti slučajeva zastupanja parcijalnih interesa i uskog gledanja. Ali, bez obzira na sve to, klasni radnički interes će kroz delegatski sistem doći do izražaja. No, s druge strane, mi bismo padali u iluziju ako bismo mislili da je to dovoljno i da će sve ići samo po sebi. Da bi delegatski

sistem mogao uspešno funkcionisati kao klasni predstavnik radnika neophodno je da u njemu u punoj meri dođu do izražaja subjektivne stvaralačke snage socijalističkog društva, to jest Saveza komunista Jugoslavije, Socijalističkog saveza radnog naroda sa svim drugim društveno-političkim organizacijama, nauka, stručne službe, ukoliko napredna socijalistička ideologija i nosioci najnaprednijih stručnih i tehnoloških znanja. Da bi se to postiglo, naročito će biti potrebno da u tom pravcu razviju punu aktivnost svi politički faktori kako bi se pomoglo da delegatski sistem što uspešnije funkcioniše. To se pre svega odnosi na komuniste koji će se nalaziti u delegacijama kako bi radnici zaista mogli da pravilno zastupaju svoje interese.

Smatram da ćemo na taj način doći i do one prave radničke većine u Savezu komunista koja neće biti formalna, nego rezultat stvarne aktivnosti radničke klase i njene stvarne uloge u društvu, to jest koja će biti sastavljena od onih radnika koji će se upravo kroz delegatski sistem izraziti kao najaktivniji, najsvesniji i najposobniji da izražavaju interese radničke klase

»4. juli«, 25. septembar, 9 i 16. oktobar 1973.

MESTO I ULOGA SINDIKATA U SISTEMU UDRUŽENOG RADA

Izlaganje na Savetovanju o društveno-ekonomskim odnosima i samoupravnoj organizaciji jugoslovenskog društva u Nacrtu ustava SFRJ, koje je, u organizaciji Veća Saveza sindikata Jugoslavije, održano 2. oktobra 1973. godine u Beogradu.

Izvodi iz izlaganja objavljeni su u dnevnoj štampi 3. oktobra 1973. godine, i posebno priređeni i autorizovani izvodi u časopisu »Privredno-pravni priručnik«, br. 11. iz te godine. Ovde se izlaganje objavljuje u celini.

Naslov rada za ovu knjigu dala je redakcija

Redakciona komisija Ustavne komisije sada radi na grupisanju svih primedaba koje su iznete u javnoj diskusiji i te primedbe se već nalaze na odgovarajućoj obradi sa kojima će morati da se pozabave ne samo Ustavna komisija nego i naše društveno-političke organizacije. Dosad je izneto dosta primedaba. Najveći deo tih primedaba, kao i one koje su iznete danas ovde u diskusiji i materijalima za ovaj sastanak, nalaze se, u stvari, na kursu novog Ustava i znatno poboljšavaju i sadržinu i tekst Nacrta novog ustava. Međutim, ima i takvih primedaba koje su načelno u suprotnosti sa kursom Nacrta novog ustava. Zato se sa takvim primedbama ne možemo složiti niti ih prihvatiti.

Upozorio bih na neke momente koje, po mome mišljenju, treba imati u vidu kada se daju primedbe ili predlozi za promenu ili dopunu Nacrta ustava. Kao što svi dobro znamo, Ustav sam ne može sve da reši. Ne radi se samo o pojedinim formulacijama. Može se u Ustavu veoma mnogo zapisati i dodati novih stvari, ali šta će se od toga realizovati zavisi, na kraju krajeva, od ljudi, od društva, od aktivnosti najširih radnih masa, odnosno radničke klase i drugih radnih ljudi, kao i od sposobnosti i aktivnosti vodećih subjektivnih snaga društva, a isto tako i od sposobnosti naše ideologije, nauke — šta može ona da da u tom pravcu. Zato se naši glavni zadaci ne iscrpljuju samo donošenjem Ustava. Kada se daju primedbe, bilo bi dobro, istovremeno, i odmeriti šta od tih primedaba — iako su one

same po sebi opravdane — zaista treba da uđe u Ustav, a šta, u stvari, treba — ne bih rekao prepustiti, nego — predati organizovanim socijalističkim snagama na čelu sa Savezom komunista koje treba u svakodnevnoj borbi, u tesnoj povezanosti sa radničkom klasom da sprovedu, odnosno da obezbede da se realizuju takvi zahtevi.

Jer, kod nas se sada često upotrebljava termin »radnička klasa«, da tako kažem, kao neki crveni plakat kojim se pokušava, u stvari, mnogo štošta zamaskirati u našem društvu, a ima pokušaja reakcionarne ili konzervativne ideologije da se zamaskiraju sa jednim takvim plakatom. Mi ne možemo gledati na ulogu radničke klase u našem društvu drukčije nego kroz njenu poziciju u udruženom radu. Naša radnička klasa nije neka apstraktna kategorija. Radničku klasu predstavljaju oni koji žive u svakoj radnoj organizaciji, onaj deo radnih ljudi koji radi za mašinama i na svim drugim radnim mestima fizičkog i umnog rada. Toj i takvoj radničkoj klasi je posvećen naš novi Ustav, odnosno on se orijentiše na interese tako organizovane klase.

Prema tome, kad govorimo o interesima radničke klase i o svim zahtevima koje postavljamo da se unesu sada u Ustav, onda možemo imati u vidu da je najvažnije kakav je položaj radnika u njegovoj osnovnoj ćeliji, u osnovnoj organizaciji udruženog rada, to jest kako se radnik preko osnovne organizacije udruženog rada ujedinjuje, na osnovi udruženog rada, u radne organizacije, udruženja itd., a isto tako kako se preko svojih delegacija neposredno povezuje sa celim političkim i državnim sistemom. To je ono što je bitno. A sve to ne treba izraziti u ustavnim odredbama. Odredbe Ustava treba da daju okvir u kome će sama radnička klasa na čelu sa svojom avangardom — Savezom komunista, i organizovana u udruženom radu, sindikatu, i svim drugim oblicima društveno-političkih i drugih organizacija biti sposobna da u svakodnevnoj praksi nastavi svoju bitku da bi se ostvario taj cilj.

Pre svega želim da upozorim na neke probleme koji nastaju u praksi stvaranja osnovnih organizacija udruženog rada. U nas se sada, rekao bih, prilično često kompletna preduzeća organizuju kao osnovne organizacije udruženog rada i smatra se da je time problem rešen. Time problem, dakako, nije rešen, jer se time, defakto, radnicima u takvim organizacijama onemogućuje da demokratski odlučuju. Jer, demokratski se može odlučivati ne tako što se diže ruka za ovaj ili onaj predlog, nego ako se dobro poznaju stvari i

problemi. A da bi radnici mogli da sagledaju te osnovne probleme ne moraju imati fakultet. U svakoj osnovnoj organizaciji udruženog rada radnik može kroz svoj radni položaj u njoj da sagleda sve probleme osnovne organizacije udruženog rada. Kada se, međutim, ona od njega otuđi, odnosno kada se formira prevelika osnovna organizacija u kojoj on samo diže ruku za ovaj ili onaj predlog, onda to, u stvari, nije više osnovna organizacija udruženog rada.

I ne samo to. Druga strana toga problema, te prakse je u tome da se, na primer, sa takvim velikim osnovnim organizacijama, koje bi, u stvari, trebalo da budu udruženje niza osnovnih organizacija, sputava suštinski kurs našeg ustava, a to je integracija društvenog rada, udruživanje rada. Naime, kada se jedno centralizovano preduzeće organizuje kao dovoljno samo sebi, onda se ono ne samo otuđuje od radnika nego se zatvara i prema drugim radnim kolektivima, ima manje interesa za udruživanje. Međutim, osnovne organizacije udruženog rada koje su izgrađene na principima našeg novog Ustava moraju udruživati i rad i dohodak sa drugim osnovnim organizacijama i u drugim oblicima udruženog rada, budući da one ne mogu egzistirati ako se ne udružuju. Ali one se moraju udruživati na principima koje je Ustav utvrdio za to udruživanje. Ti principi istovremeno orijentišu osnovne organizacije udruženog rada da gledaju i dalje van svoga preduzeća, da se preko svojih zajedničkih radnih organizacija integrišu u okviru širih područja u udruženja, u krupne i složene organizacije udruženog rada, u velike sisteme, u velike, ako hoćete, privredne interesne zajednice, jer sve to mora biti perspektiva i budućnost našeg društva.

Kao društvo ne možemo dalje egzistirati na razdrobljenoj, usitnjenoj privredi, ali mi, takođe, društveni rad ne možemo ujedinjavati putem birokratske centralizacije, tehnokratskog monopola, jer smo se iz dosadašnjeg iskustva uverili kuda nas to vodi, nego tu centralizaciju, odnosno to udruživanje moramo sprovoditi na osnovu vodeće uloge udruženih osnovnih organizacija udruženog rada. A time se istovremeno obezbeđuje i rukovodeća uloga radničke klase kao takve.

Ima i pojava da se direkcije velikih radnih organizacija sa nekim zajedničkim službama ili sa komercijalom same organizuju kao osnovne organizacije udruženog rada, što je, po mome mišljenju, isto tako besmislica. To su, na kraju krajeva, zajedničke službe osnovnih organizacija udruženog rada, a same kao takve

nemaju, u stvari, elemenata i uslova da stvaraju dohodak koji prevazilazi lične dohotke i troškove rada. Zato onda dolazi do neke vrste oporezivanja dohotka osnovnih organizacija udruženog rada u korist »centrala«, koje se zatim pojavljuju sa svojim dohotkom prema osnovnim organizacijama udruženog rada kao faktor koji treba da utiče na politiku udruživanja rada i dohotka. Ja mislim da je to negativna pojava u našoj praksi i da će se ona morati izmeniti. No, mi u ovom trenutku očigledno još nismo u stanju da na celom tom »frontu« preko noći izmenimo odnose u našem društvu tako da bismo relativno brzo nakon usvajanja novog Ustava mogli reći da je on potpuno realizovan. Očigledno je da će za to biti potrebno određeno vreme, a da li će to vreme biti duže ili kraće, to je opet zavisno od toga kako ćemo se mi, kao socijalističko društvo i pre svega kao vodeće socijalističke snage društva na čelu sa SKJ, organizovati da bismo onda vodili svakodnevnu bitku za ostvarivanje načela koje smo zapisali u Ustavu.

Zbog toga treba biti, rekao bih, pažljiv kada se postavljaju zahtevi u pogledu ustavnog regulisanja pojedinih pitanja, treba odvagati da li je to zaista potrebno baš Ustavom regulisati ili to treba obezbediti pre svega akcijom subjektivnih snaga našeg društva. Ako bismo suviše išli u pravne formulacije svega i svačega u Ustavu, pomalo bismo zakočili i onemogućili da u praksi nastaju razlike kojih mora biti, jer život nije jednoobrazan, privredne organizacije nisu iste itd. Na primer, u diskusiji je izneto da bi delegacije u radnim organizacijama trebalo da se biraju tajno, putem neposrednih izbora, a ne da imaju određen odnos ili da u nekom smislu budu zavisne od radničkog saveta. Treba, međutim, dobro razmisliti šta takav predlog znači. Jer, što se tiče delegacija koje se biraju za skupštine — opštinske, republičke itd., u Ustavu je zapisano da se one biraju tajnim glasanjem i neposredno. Istina je da Ustav, za delegacije koje će osnovne organizacije birati unutar udruženog rada, unutar radnih organizacija, za zajedničke organe upravljanja, ne daje identične formulacije. Kad se radi o delegaciji koja je birana za skupštine društveno-političkih zajednica, tu je delegacija, očigledno, više vezana za kolektiv nego za radnički savet, mada će biti vezana i za radnički savet sa kojim će se morati stalno konsultovati. A kada se radi o krupnim i složenim radnim organizacijama i o poslovnim udruženjima, onda je situacija malo drukčija. Tu nije u pitanju način izbora. Te delegacije bi trebalo da se biraju tajno i neposredno, ali njihov odnos prema radničkom

savetu osnovne organizacije udruženog rada ne može biti identičan kao što je to u prvom slučaju.

Jer, dohodak se ne udružuje od danas do sutra. Ako bi se za svaki dinar koji neka osnovna organizacija treba da da ili udruži u okviru zajedničke organizacije u čijem je sastavu moralo ići na diskusije u radne kolektive itd., mi bismo onespobili privredu za život. Očigledno je, takođe, da će osnovne organizacije udruženog rada morati da se dugoročno uzajamno obavezuju na određene odnose putem samoupravnog sporazuma i statuta ali pre svega, po mome mišljenju, preko planiranja, preko dugoročnih i kratkoročnih planova razvoja, u kojima će se sve osnovne organizacije udruženog rada u okviru jedne veće radne organizacije međusobno dogovoriti i obavezati u pogledu ekonomskih odnosa i odgovornosti da bi se takav plan mogao realizovati. Izvršenje toga plana pratiće delegacija, ali to mora činiti i radnički savet, jer je on odgovoran pred svojim kolektivom za to da li je radna organizacija dobro sprovodila plan koji je zajednički utvrđen. Malo je verovatno da će delegacija biti u povoljnijem položaju da to sagleda nego što je radnički savet.

Mislim da bi se čak moglo desiti i to da bi se u nekom centralnom radničkom savetu, ako bi u njemu zavladała neka birokratska, tehnokratska kontrola i uticaj, inoglo manipulirati sa tim delegacijama upravo protiv interesa osnovnih organizacija udruženog rada. Zbog toga tim problemima ne treba pristupati sa formalne strane kako se biraju delegacije itd., jer to je drugo pitanje, nego kakvi odnosi treba da se uspostavlja unutar osnovne organizacije udruženog rada da bi ta organizacija sebi obezbedila onu poziciju u ukupnom udruženom radu koju predviđa Ustav.

Tu će posebnu odgovornost, po mome mišljenju, snositi i sindikat.

Sa novim Ustavom sindikati zaista dobijaju u našem društvenom sistemu ne samo mnogo značajniju ulogu od one koju su imali ranije, nego, rekao bih, u izvesnom smislu i kvalitetno izmenjenu ulogu do te mere da taj sistem, po mome mišljenju, neće moći da funkcioniše ako u njemu sindikati zaista ne budu vršili svoju društvenu funkciju u skladu sa načelima, orijentacijom i pretpostavkama od kojih novi Ustav polazi kad govori o društvenoj ulozi sindikata. Lično bih se mogao složiti sa mišljenjem iznetim u diskusiji da je u Nacrtu ustava ta uloga sindikata dobro formulisana. Ali, rekao bih, da sredstva i društvena ovlašćenja sa kojima bi

sindikati trebalo da raspoložu, da bi tu svoju ulogu mogli da vrše. verovatno nisu dovoljno adekvatno definisana u Nacrtu ustava. Nisam siguran da li se sve to do kraja može ili ne može uneti u Ustav, ali u svakom slučaju možda bi Ustavom u tom pogledu trebalo predvideti mogućnost da se i zakonima neka pitanja još bliže regulišu. S tim u vezi, naročito bih upozorio na sledeća dva momenta.

Sada, prema našem novom ustavnom sistemu, sindikati nisu samo zaštitnici, rekao bih, ličnog položaja, prava i interesa radnika pojedinačno ili svih skupa ili po pojedinim granama, nego oni moraju biti neposredno uključeni i u sve ekonomske odnose u celokupnom samoupravnom udruženom radu, gde bi zbog raznih deformacija ili prevlasti jednih nad drugima moglo doći do određenih ne samo sukobljavanja između radnih kolektiva nego i do nekih društvenih poremećaja. Tu mislim naročito na problem udruživanja dohotka i zajedničkih ulaganja. Ustav je u tom pogledu jasan. U nas ne postoji mogućnost nikakvog privajanja tuđeg rada, ni direktno ni posredno, u okviru zajedničkog ulaganja. Međutim, u našem sistemu postoji kamata, postoji mogućnost drugih oblika naknade, odnosno učešća u dohotku druge organizacije udruženog rada za određeno vreme ili u određenom iznosu, te sada zavisno od toga da li je ta kamata ili naknada visoka ili niska ili da li je učešće u dohotku druge organizacije pri zajedničkim ulaganjima veće ili manje, može da dođe i do određenih poremećaja u ekonomskim odnosima između radnih kolektiva. Tu radnička klasa treba sama sobom da vlada putem sistema samoupravnog sporazumevanja, dogovaranja, arbitraže itd. A da bi to postigla, ona mora da ima svoje organizacije koje će biti zaštita zajedničkih interesa radničke klase, neke vrste posrednik ili oslonac aktivnosti radničke klase. A ta organizacija je u prvom redu upravo Savez sindikata.

Spomenuo sam samo taj primer, ali postoje i drugi primeri, kao što je, recimo, problem zajednički utvrđenih merila za raspodelu ličnih dohodaka prema radu. Kao što je poznato, sve naše republike donele su prošlih godina određene zakone o kontroli ličnih dohodaka na jedan ili na drugi način. Mislim da je slaba strana svih tih zakona, kod nekih više kod nekih manje, da se više bave kvantitativnim odmeravanjem dohotka nego određivanjem zajedničkih merila za rad u sistemu raspodele prema radu. Mi smo u Ustavu zapisali da osnovna organizacija udruženog rada sama određuje lične dohotke svojih radnika, ali u skladu sa zajednički

utvrđenim merilima. Mi danas takvih merila nemamo, odnosno nemamo ih dovoljno razradene. Danas je još sporno čak i to da li ćemo određenom kolektivu priznati, kao jedno od merila raspodele prema radu, i rezultate koje je taj kolektiv postigao dobrim gospodarenjem minulim radom, to jest akumulacijom. O tome još ima diskusija. Neki poriču pravo radnika da i taj faktor treba da bude jedno od merila raspodele prema radu. Međutim, lično mislim da ga je neophodno uzeti kao merilo rada upravo zbog toga da bi radnici bili ekonomski zainteresovani za udruživanje dohotka i za dobro gospodarenje sredstvima proširene reprodukcije, odnosno da se o investicionim projektima ne diskutuje i ne donose odluke samo na osnovu toga koliko direktor ubedljivo govori kad predlaže investicije, nego da on radnicima mora reći i oni moraju znati kakvi će biti rezultati tih investicija i u pogledu njihovih ličnih dohodaka, naravno, u određenoj meri. I tu, takode, mogu da nastanu određene negativne pojave u primeni ustavnih principa te će sindikati morati da budu veoma aktivni. Takvih problema ima još dosta.

Dalje, mislim da će sindikati morati da uzmu mnogo aktivnije učešće i u mesnim zajednicama. I tamo će se ostvarivati interesi radnika. Sindikati će morati biti veoma aktivni i u interesnim zajednicama, naročito u takvim delatnostima kao što su zdravstvena zaštita, obrazovanje; zatim, recimo, i u interesnim zajednicama stanovanja koje će se sada formirati u komunama. Očigledno je da nećemo dalje ostati na sadašnjim stambenim preduzećima koja su se pokazala kao neadekvatna, nego moramo formirati interesne zajednice stanovanja. Dalje, po svoj prilici, tu dolaze u obzir i interesne zajednice na drugim područjima komunalne privrede: vodovod i kanalizacija, čistoća itd. Svuda se tu ostvaruju interesi radnika i radnih ljudi, ne samo u materijalnom i socijalnom pogledu nego i u pogledu pozicije radnika u društvu.

Posebno pitanje je mesto i uloga sindikata kada je reč o kontroli. Sada dosta govorimo o radničkoj kontroli, što je u redu. Ja mislim da je nama radnička kontrola potrebna. Samo, mi i tu možemo da zapadnemo u neku fikciju, iluziju da je dovoljno samo da izaberemo neki organ radničke kontrole, da se zadovoljimo time da on bude samo tajno, neposredno bitan i da mislimo da je time problem rešen. Ja sumnjam da jedan organ radničke kontrole koji, da tako kažem, stoji »u vazduhu«, ako nema nekog čvršćeg oslonca, može nešto više da učini nego što može radni kolektiv na svom sastanku gde svaki radnik kaže svoje mišljenje. Prema tome,

mislim da pored tih oblika radničke kontrole, moramo razvijati i sve druge oblike kontrole i uzajamno ih povezivati. Mislim da bi i sindikati trebalo u tom pogledu da imaju ulogu kontrole i da to bude jedna od njihovih vrlo značajnih funkcija. Čini mi se da smo u Ustavu premalo naglasili tu ulogu sindikata, jer prednost uloge sindikata je i u tome da se on može povezivati van radne organizacije preko veća sindikata u strukovne organizacije ili konferencije, gde će sindikati morati da stvaraju i potrebnu stručnu službu za pomoć radnicima. Radnička kontrola u samom preduzeću može dobiti potrebne podatke.

Isto tako, mislim da sada moramo voditi računa da se Ustavom predviđaju Veća za samoupravne sporove¹ i javni pravobranilac samoupravljanja.² I to su organi koji vrše određene kontrolne funkcije. Trebaće uspostaviti veze između tih organa i unutrašnjih organa kontrole u preduzeću. Sve to bi, naravno, dalo vrlo slabe rezultate ako ne bismo imali organizovanu dobru stručnu kontrolu, a to je pre svega Služba društvenog knjigovodstva o kojoj bismo morali ponovo prodiskutovati: kako je organizovati, kako je postaviti da ona stvarno bude nezavisna od svih društvenih faktora — i od opštine, i od republike, Federacije, od preduzeća itd., a ujedno ovlašćena i ne samo ovlašćena nego i obavezna i odgovorna za to da svim društvenim faktorima koji vrše političku kontrolu može dati stvarno stručno proverene podatke o stvarnom stanju. Inače, ako radnička kontrola bude funkcionisala samo, manje-više, na liniji političke kontrole, od toga neće biti mnogo vajde. Tu će nastati sukobljavanja, sporovi itd. i ne verujem da će tu doći do nekih većih rezultata. Međutim, ako se uzme u celini i ako svi nabrojani faktori budu radili kako treba, onda je očigledno da će i radnička kontrola u samoj organizaciji udruženog rada imati svoje mesto i moći će politički aktivno da radi, ali da istovremeno bude i stručno fundirana. U vezi s tim, spomenuo bih još jedno pitanje koje se takode odnosi na problem kontrole.

Nama je potrebna i određena šira društvena kontrola, jer samoupravljanje ne znači samovolju. Samoupravljanje je isto tako red i ono može da opstane samo ako je sposobno da sačuva red u celom svom sistemu. Zbog toga samoupravne organizacije moraju

¹ Reč je o Sudu udruženog rada (videti član 226. Ustava SFRJ).

² Reč je o instituciji Društvenog pravobranioca samoupravljanja (videti član 281. Ustava SFRJ).

biti otvorene prema društvu. Ne može se reći: ovo je samoupravljanje i niko ne može da priviri u rad organizacije udruženog rada. Očigledno je da će društvo morati, a to sada Nacrt ustava i omogućuje, da prati sve te procese i moraju postojati i određene mogućnosti društvene intervencije da bi se samoupravljanje, kada je u određenim teškoćama u takvoj organizaciji, ponovo postavilo na noge. U toj društvenoj kontroli sindikati će, naravno, imati svoju veoma odgovornu ulogu. Bilo bi dobro da paralelno sa diskusijom o priredbama na Nacrt ustava, istovremeno, diskutujete i o tome kako ćete se vi sami organizovati za sprovođenje ne samo Ustava, nego svega toga što je i što će biti opšta konsekvencija sprovođenja Ustava.

U diskusiji je bilo govora o odnosu između radničkih saveta, to jest organa samoupravljanja i poslovnih organa. U Nacrtu ustava možda i nije dovoljno jasno rečeno kome je direktor odgovoran, jer se kaže da je odgovoran i radničkom savetu. Direktor je odgovoran onom organu koji je prema statutu, odnosno prema samoupravnom sporazumu u organizaciji udruženog rada nadležan za određene stvari. Ako je radnički savet za nešto nadležan, onda je direktor njemu odgovoran, ako radni kolektiv rešava određene stvari, onda je direktor neposredno odgovoran kolektivu. To je postavka Ustava. Da li je dobra ili nije, to treba videti.

Što se tiče same pozicije direktora, odnosno takozvanih poslovnih organa, postoje strahovanja da bi oni mogli dobiti suviše veliku političku snagu. Meni izgleda da je intencija Ustava bila obrnuta: u prošlosti praksa nam je pokazala da su se poslovni organi lakše nametali kao prilično monopolistička politička snaga u mnogim radnim organizacijama tamo gde odgovornosti i nadležnosti između poslovnih organa i organa radničkog samoupravljanja nisu bile do kraja raščišćene, tamo gde se, recimo, direktor »proglasio« za izvršni organ radničkog saveta. Onda se nije retko dešavalo da takvi takozvani izvršni organi, u stvari, odlučuju, a radnički savet samo formalno glasa.

Sada Ustav nastoji da ti odnosi budu čisti, to jest da radnički savet i radni kolektiv u celini kao nosioci radničkog samoupravljanja budu organizovani tako da mogu biti samostalni, to jest da ne zavise od poslovnih organa i da mogu samostalno da prate njihov rad i da, razume se, odlučuju o celokupnoj politici radne organizacije. S druge strane, poslovni organi su postavljeni u

takav položaj da su lično odgovorni — lično ili kolektivno u zavisnosti od toga kakvi su ti organi — za rezultate svoga rada. Radnički savet štiti i disciplinu u radu, jer bez toga je nemoguće boriti se za veću produktivnost rada. On obezbeđuje i samostalnost poslovnih organa u procesu rada, ali on prati kakvi su njihovi rezultati u samom procesu rada. Na toj bazi, onda, on može da zauzima stav prema njima.

Osim toga, sada treba da polazimo i od činjenice da, recimo, direktor nije isključivo organ jednog radničkog saveta u okviru njegovih prava, prava samog radnog kolektiva neke osnovne organizacije udruženog rada, odnosno njegovog radničkog saveta, nego da ima i određene obaveze prema društvu koje su zakonom određene. Zatim, poslovodni organi u procesu integracije udruženog rada moraću da snose i određene odgovornosti u tom, rekao bih, zajedničkom obavljanju udruženog rada, tako da tu nastaju potrebe, po momu mišljenju, da se problemom ko će biti direktor, kakav direktor je potreban itd. ne može baviti isključivo kolektiv osnovne organizacije udruženog rada, nego da tu treba da budu zastupani i drugi faktori i da i oni dođu do izražaja bar u toj meri da bi kolektiv osnovne organizacije udruženog rada, u stvari, imao pravu sliku pred očima kada odlučuje o tome da li je jedan direktor, odnosno kandidat za direktora dobar ili nije dobar. Novi Ustav, dakle, ništa ne oduzima radnim kolektivima u pogledu kontrole i prava prema poslovodnim organima. Ali uspostavlja jedan odnos između radnog kolektiva i drugih društvenih faktora koji omogućuju da na konkursu, kad se vrši izbor direktora, odnosno poslovodnog organa ili kad se radi o smenjivanju itd. budu prisutni i interesi kolektiva i širi interesi društva.

Mislim da je to jedno od onih pitanja kao što je i problem koji sam pre spomenuo, to jest pitanje intervencije, prava društva na intervenciju kad je neka samoupravna organizacija očigledno došla u krizu, bilo ekonomsku, bilo samoupravnu. Bilo je kritike na račun toga što je u Nacrt ustava uneto da se onda može uvesti neka vrsta prinudne uprave, odnosno preduzeti druge mere intervencije. Međutim, isto toliko se čuju kritike o tome da eto ni samoupravljanje, a ni država nisu sposobni da naprave red u našoj privredi. Nemoguće je napraviti red u samoupravljanju ako onaj koji treba da bude odgovoran za red nema odgovarajućih sredstava. A ti društveni organi koji treba da učestvuju u tome nisu nešto otuđeno od radničke klase. Naprotiv, oni će sutra biti direktni instrument

delegacija udruženog rada. Radnici tako, u stvari, sami brinu o redu u udruženom radu.

Neću se mnogo zadržavati na predlogu koji je ovde iznet u vezi sa pravom na radno mesto. Pravo na radno mesto može se stvarno obezbediti, pri čemu mislim na produktivno radno mesto, samo razvojem našeg društva, razvijanjem njegovih proizvodnih snaga, stvarnom izgradnjom produktivnih radnih mesta. Sumnjam da se pravo na radno mesto može ostvariti formiranjem takozvanih »mrtvih brigada« koje smo nekada imali u našim preduzećima, a koje su vukle celokupnu produktivnost društvenog rada nazad. Predlog koji je iznet mora biti suštinski cilj našeg socijalističkog društva. Čak mislim da naše društvo nije tako daleko od njegovog ostvarenja. Ali, mislim da ga moramo rešavati ne samo paragrafima nego u prvom redu živom društvenom praksom. I pre svega ne smemo taj problem rešavati po cenu srozavanja produktivnosti rada u našim radnim organizacijama, nego, naprotiv, moramo ga rešavati u povezanosti sa daljim razvojem produktivnosti rada. Naravno, problem nezaposlenosti mogao bi se prividno rešiti tako da se svakome odmah obezbedi radno mesto, s tim da se svima zaposlenima ograniče lični dohoci. Kod nas je opravdano bila veoma jaka kritika da su investicije rasle veoma brzo, da su bile veoma visoke, pa je to, naravno, padalo na standard. Tražio se brži razvoj društvenog standarda, što je dovelo do određenog usporavanja investicija, a time i do usporavanja otvaranja novih radnih mesta. Time hoću samo da upozorim na to da i to nije samo stvar paragrafa. Zapisali mi to ili ne zapisali u Ustavu, jasno je šta treba da učinimo da bi to realizovali — moramo se boriti pre svega za dalji razvoj proizvodnih snaga, kao puta za otvaranje novih radnih mesta.

Međutim, mi istovremeno moramo više otvoriti naše radne organizacije, jer se neke suviše zatvaraju u sebe. Ima radnih organizacija sa prilično velikom akumulacijom koju često upotrebljavaju u neadekvatne svrhe, a ne za otvaranje novih radnih mesta.

Mislim da te stvari moramo paralelno raditi. Ako bismo u Ustav nešto od toga uneli, onda bismo to mogli učiniti jedino u toj formi da se jedno sa drugim povezuje.

Još jedna stvar će sada za nas biti veoma značajna. U sprovođenju Ustava biće, pored svega onoga što sam napred govorio, potrebno da što pre donesemo čitav niz zakona sa područja udruživanja rada, sa područja uređivanja odnosa između osnovnih

organizacija udruženog rada, itd. Mislim da čitav proces realizacije Ustava u radnim organizacijama ne treba isključivo da prepustimo praksi u tim organizacijama. Neke stvari su već danas toliko jasne da se već mogu društveno utvrditi kao opšta obaveza. Meni se čini da bismo mnogo štošta od onoga o čemu je danas ovde diskutovano morali uneti u zakone koje ćemo sada donositi u vezi sa novim Ustavom. Bilo bi veoma korisno ako biste vi vašu diskusiju o Nacrtu ustava povezali sa pripremom zakona koji treba da uslede, odnosno koji se već sada pripremaju i koji treba da se usvoje skoro istovremeno sa Ustavom.

NEKI PROBLEMI I ZADACI DALJEG RAZVOJA SOCIJALISTIČKIH SAMOUPRAVNIH ODNOSA U POLJOPRIVREDI

Širi izvodi iz izlaganja o aktuelnim pitanjima razvoja poljoprivrede i socijalističkog preobražaja sela, na proširenoj sednici Privrednog saveta, 6. marta 1974. godine, u Beogradu.

Tekst je, pod različitim naslovima, objavljen u dnevnoj štampi 23. marta 1974. godine i u časopisu Centra za političke studije i marksističko obrazovanje Pokrajinskog komiteta Saveza komunista Vojvodine, »Savremenost«.

Naslov rada za ovu knjigu dala je redakcija.

Mada je i prvi deo materijala,¹ predložen za diskusiju na ovom skupu, veoma pozitivno orijentisan i predstavlja koristan i značajan doprinos za naš rad, ipak se ne smatram kompetentnim da govorim o konkretnim tehnološkim i poslovnim aspektima borbe za veću produktivnost rada u oblasti poljoprivrede, koji su obrađivani u tom delu materijala. Zato ću se u svom izlaganju više orijentisati na neke društvene i ekonomske aspekte aktuelnih problema razvoja naše poljoprivrede, koji su pretežno obrađivani u ostalim delovima predloženih materijala.

Pre svega, smatram da su materijali, pripremljeni za ovu

¹ Sednica Privrednog saveta održana je u vreme priprema za Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije. U izradi materijala za proširenu sednicu Privrednog saveta učestovale su četiri radne grupe formirane na osnovu dogovora između Izvršnog biroa Predsedništva SKJ, Saveznog izvršnog veća i Komisije Predsedništva CK SKJ za ekonomsku i socijalnu politiku i razvoj društveno-ekonomskih odnosa.

Rasprava na sednici je vođena na osnovu sledećih materijala: »Dostignuti nivo i mogućnosti razvoja poljoprivrede u Jugoslaviji« (materijal prve radne grupe), »Nosioci razvoja u agroindustrijskom kompleksu« (materijal druge radne grupe), »Razvoj samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa na selu i uključivanje individualnih poljoprivrednih proizvođača u udruženi rad« (materijal treće radne grupe) i »Uslovi privređivanja — mere i rešenja u ekonomskoj politici i privrednom sistemu u funkciji udruženog rada u agroindustrijskom kompleksu« (materijal četvrte radne grupe).

Materijali su objavljeni u publikaciji: »Glasnik poljoprivredne proizvodnje, prerade i plasmana«, broj 3, »Privredni pregled«, Beograd, 1974, str. 2—39.

sednicu, dobra osnova za dalji rad i predstavljaju, bez obzira na određene protivrečnosti i konfrontacije stavova u njima, značajan doprinos aktualizaciji i daljem razvoju našeg koncepta socijalističkog preobražaja poljoprivrede, odnosno agrarne politike. Razlike koje u materijalima postoje, a koje su možda u nekim diskusijama i malo dramtizovane, ne izgledaju mi tako velike da ne bismo mogli naći zajedničko rešenje. Mislim da je i u diskusiji ukazano na neke pravce razrešavanja tih protivrečnih stavova. Drugim rečima, izgleda mi da smo veoma blizu iznalaženju dogovora za zajedničku akciju koja je, i po oceni učesnika ovog sastanka i po oceni svih naših društvenih faktora, neophodna da bi se poljoprivreda »izvu-
kla« iz trenutne situacije, koja je veoma blizu stagnaciji.

Naravno, pri tome moramo pre svega realistički pristupati razmatranju svih problema. U nas ima dosta kritike, i dobro je što je ima, na račun društveno-ekonomske politike i stanja u oblasti poljoprivrede. Ali mislim da treba ukazati i na drugu stranu -- na velike rezultate koji su postignuti u ovoj oblasti društvenog rada. Kad ukazujemo na postignute rezultate, to ne činimo zbog toga da bismo se njima hvalili, već zato što će -- ako pored nedostataka i slabosti ne sagledavamo i pozitivne rezultate -- i naša kritika često biti nepravilno »plasirana« pa bismo »zajedno sa vodom izbacili i dete iz korita« A čini mi se da je kritika te vrste bila prisutna i u nekim razmatranjima sadašnjeg stanja poljoprivrede. Dalje, mislim da se u interesu usaglašavanja naših stavova, konkretizacije zaključaka i stvaranja uslova za što brže postizanje rezultata na osnovama naše diskusije moramo osloboditi i kloniti krajnosti i jednostranosti u interpretaciji određenih dilema pred kojima se danas nalazimo, bez obzira na to koliko su te dileme realne, a koliko su, na kraju krajeva, jedna subjektivistička konstrukcija.

Prva takva dilema je: da li naša orijentacija treba da bude usmerena na krupnu socijalističku poljoprivrednu proizvodnju ili na kooperaciju sa individualnim poljoprivrednim proizvođačem-seljacom. I u prošlosti smo imali takvu dilemu, pa smo se krajem 50-tih godina složili da se ova dva »koloseka« razvoja naše socijalističke poljoprivrede ne dele, da treba da imaju istu sudbinu i da se ne mogu odvajati jedan od drugoga. Očigledno je da i dalje moramo činiti napore u pravcu širenja sektora krupne socijalističke poljoprivredne proizvodnje, ali isto tako je jasno da se moramo boriti i za proširivanje kooperacije, jer dosadašnja praksa je pokazala da su socijalistička gazdinstva i kooperacija paralelno savladali teškoće

našeg privrednog razvoja i posebno razvoja poljoprivrede, koje su se ispoljavale pre svega u vidu kolebanja u procesu realizacije naše agrarne politike u toku poslednjih deset godina, a možda čak i više od deset godina, i jednog drugog procesa okarakterisanog u ovoj diskusiji kao »laissez faire«, to jest prepuštanja da stvari idu stihijno svojim tokom. Prema tome, ovakav put razvoja socijalističke poljoprivrede nije nikakva naša subjektivistička konstrukcija, nego su sami život i praksa potvrdili da je to, u stvari, put jedne socijalističke poljoprivrede u uslovima gde je koncept klasične kolektivizacije neprimenljiv. Stoga mislim da u tom pogledu ne treba da bude nikakvih kolebanja i krajnosti. Jasno je da moramo razvijati i jedno i drugo, odnosno moramo činiti sve u pravcu širenja obradivih površina i modernizacije sredstava za proizvodnju u krupnoj socijalističkoj proizvodnji, ali isto tako moramo činiti sve da bi se seljak, u najvećoj mogućoj meri, uključivao u razne oblike kooperacije. Na kraju krajeva, još uvek se 85% obradivih površina nalazi u individualnom sektoru i ma kakvi se efekti postigli merama koje predviđamo i na koje se orijentišemo, ipak još dugo vremena veliki procenat obradivih površina neće biti direktno uključen u krupnu socijalističku poljoprivredu. Zato smo dužni i prema našoj ekonomici, a pre svega prema radnim ljudima na toj zemlji, da preduzmemo sve što je inoguče kako bi se i njihova produktivnost rada neprekidno podizala kroz razne oblike kooperacije. Ovo govorim zbog toga što hoću da naglasim da nema nikakvog razloga suprotstavljati razvoj socijalističke poljoprivrede seljaku, odnosno dolaziti u konfrontaciju sa njim. Naprotiv, sve što budemo učinili, treba da činimo tako da uključujemo i ekonomski povezujemo seljaka u jedinstven proces udruženog rada, a ne da ga »prebacujemo« u nekakav suprotni tabor. Naravno, pri svemu tome moramo biti potpuno jasni u svojim stavovima, a to su upravo oni stavovi za koje smo se već ranije opredelili.

Istina, svi znamo da, istorijski posmatrano, privatnosopstveni seljačko gazdinstvo nema budućnosti, i to usled sopstvene neproduktivnosti i neekonomičnosti rada. A upravo to i jeste osnovni razlog tzv. deagrarizacije. Gajiti iluzije da se može sačuvati, dalje održavati i razvijati izolovano klasično seljačko gazdinstvo, a ne seljačko gazdinstvo u novim odnosima prema modernoj socijalističkoj privredi, značilo bi, u stvari, seljaka politički odvajati od progresivnih, socijalističkih snaga našeg društva. Istovremeno, seljak sam vrlo dobro zna da je kooperacija više njegov sopstveni

interes nego što je ona društvena potreba, da on bez kooperacije ne može da opstane niti će moći odoleti trendovima koje nameće moderna tehnologija u poljoprivrednoj proizvodnji.

Prema tome, mislim da bi trebalo, kad je reč o ovim pitanjima, razjasniti pojam podruštvljavanja. Imam utisak da se u nekim diskusijama još uvek daje suviše ideološki karakter čitavom ovom problemu, kao da mi želimo i kao da je cilj podruštvljavanja što brža likvidacija seljaka. Zašto bi to bio naš cilj? Mislim da je cilj socijalističkog samoupravnog društva ukidanje eksploatacije tuđeg rada, a ne ukidanje seljakovog ličnog rada, sve dok je takav rad moguć i na neki način objektivno uslovljen.

Danas se naše društvo više ne nalazi u onim poznatim Lenjinovim dilemama »ko će koga«, niti možemo reći da se na našem seljačkom gazdinstvu, kako je Lenjin govorio, svakodnevno rada kapitalizam, iako ne tvrdim da nema i takvih tendencija, i to manje kod seljaka nego kod određenih drugih slojeva u našem društvu. Ipak to više ne predstavlja neku opštu opasnost.

Cilj podruštvljavanja u nas je da se, s jedne strane, u istorijskom procesu stvaranja uslova za industrijalizaciju poljoprivrede, omogućiti istorijski neizbežan prelazak na industrijalizovanu poljoprivrednu proizvodnju, a, s druge strane, da se omogućiti seljaku, dok je na svojoj zemlji i dok postoje uslovi za relativno produktivan rad na njegovom gazdinstvu, da radi u kooperaciji sa društvenim sektorom na što produktivniji način i da se tako uključuje u jedinstven proces udruženog rada. Naravno, udruženi rad ne treba shvatiti samo kao radnu organizaciju, odnosno kao određeni broj radnika u radnoj organizaciji, nego ga treba shvatiti u njenoj celini. Mislim da postoje uslovi da se kroz ekonomske odnose seljak u većoj meri uključuje u udruženi rad.

Proces deagrarnizacije, koji je u nas uzeo dosta širokog maha, ukazao nam je na čitav niz novih formi i oblika kooperacije, koje ranije, diskutujući o tim problemima krajem pedesetih godina, nismo mogli sagledati. Izgleda mi da moramo u skladu sa tim novim procesima izmeniti i neke naše ranije poglede, naročito one koji se odnose na mešovita gazdinstva itd.

U vezi sa prvom pomenutom dilemom hoću da ukažem na to da se ne treba sporiti oko toga da li prvenstvo ima krupna socijalistička poljoprivredna proizvodnja ili kooperacija sa individualnim poljoprivrednim proizvođačim, već se moramo boriti i za jedno i za drugo, i sve rezultate deagrarnizacije iskoristiti za jačanje

sektora krupne socijalističke proizvodnje. Za to danas postoje uslovi ako budemo vodili racionalnu agrarnu politiku. U vezi s tim, mada ću o tome kasnije govoriti nešto više, posebno bih upozorio da naša ekonomska politika ne treba samo da podstiče na veću produktivnost rada u poljoprivredi, nego istovremeno treba da seljaka »dovodi« u takav ekonomski položaj da je u sve većoj meri upućen na kooperaciju sa socijalističkim sektorom. Zato nije svejedno za kakav sistem finansiranja proširene reprodukcije u poljoprivredi ćemo se odlučiti: ili samo za tržišno formiranje cena ili za »kombinovane« cene, to jest za strogo kontrolisane tržišne cene zajedno sa kompenzacijskim organizovanim proizvođačima.

Druga dilema koja se tako reći između redova pojavila jeste: da li borba za veću produktivnost rada i znanje ili za investicije. O tome je već dosta rečeno. Ne vidim da tu ima mesta ma kakvoj dilemi. Postoji samo uzajamna zavisnost između produktivnosti i investicija. Jer, ako hoćemo da učinimo korak napred u oblasti poljoprivredne proizvodnje, potrebno je obezbediti i veću akumulaciju poljoprivredi bilo na jedan ili drugi način (a upravo u toj većoj akumulaciji vidim smisao premija u poljoprivredi), to jest potrebno je obezbediti veći priliv investicija, ali istovremeno i veće organizovane napore subjektivnih snaga našeg društva, kako bi akumulacija odnosno investicije bile usmerene ka većoj produktivnosti rada.

U diskusiji je rečeno da je poljoprivreda uvek bila sklona da iskoristi investicije za veću produktivnost rada. Ne tvrdim da u tome nema i istine, ali ne možemo poreći ni činjenicu da su i neznanje ili nedovoljna aktivnost u borbi za veću produktivnost rada i za saznanje o najnovijoj tehnologiji u samim proizvodnim organizacijama odigrali značajnu ulogu kočnice u dosadašnjem razvoju i orijentaciji naše poljoprivrede. Zato se ne bih suviše uzdao samo u stihijsku snagu poljoprivredne proizvodnje, ako ne bismo istovremeno organizovali i sve subjektivne snage društva u borbi za primenu moderne tehnologije i podizanje produktivnosti rada. Drugim rečima, kao što bez većih investicija nego što su sadašnje ne može biti bitno većih uspeha u borbi za veću produktivnost rada, tako i obim investicija sam po sebi još ne jamči optimalne rezultate, ukoliko društvo ne obezbedi i druge uslove neophodne za postizanje što veće racionalnosti ulaganja.

Upozorio bih na to da smo krajem pedesetih godina, kada smo se svesno odlučili da idemo na veću stopu investicija u poljoprivredi, u poređenju sa drugim oblastima društvenog rada, istovremeno

vodili veoma organizovanu i svesnu politiku za unošenje moderne tehnologije u poljoprivrednu proizvodnju. Taj svesni organizovani napor vremenom je znatno opao. Mada se ne bih upuštao u diskusiju o tome da li imaju pravo oni koji kažu da investicije u poljoprivredi nisu bile slabije korišćene nego ranije, ili oni koji ističu da su bile slabije korišćene, činjenica je da smo celokupnu bitku za veću produktivnost rada u poljoprivredi u znatnoj meri prepustili stihiji.

Bojim se, ukoliko ne bismo vodili računa o oba faktora, to jest i o produktivnosti i o investicijama, da bi nam se moglo desiti da uložimo velika sredstva u poljoprivredu a da ih slabo iskoristimo, jer neće biti stvarno usmerena u pravcu borbe za produktivnost rada, ili ćemo samo vršiti nekritička poređenja sa vrhunskim rezultatima ostvarenim u nekim zemljama sa najsavremenijom tehnologijom, a neće biti onoga koji će tu borbu stvarno nositi niti će on imati dovoljno sredstava i snage za jednu takvu akciju. Zato mislim da moramo bezuslovno ta dva elementa uzajamno povezivati.

Naravno, saglasan sam da je osnovni cilj svih naših napora u prvom redu veća produktivnost rada, odnosno veća proizvodnja putem veće produktivnosti rada, a ne samo umnožavanje zaostalih kapaciteta koji će nam omogućiti veći obim proizvodnje uz prosečno veće troškove. Mislim da ne treba ovde podsećati na Marksove reči da socijalizam može pobediti samo većom produktivnošću rada. A to ima značaja naročito za poljoprivredu. Iskustvo iz naše prošlosti govori da je to tačno, jer smo za relativno kratak period postigli veliki uspeh u poljoprivredi, i to upravo tada kada smo činili najveće napore da u poljoprivredu »uvedemo« tehnološku revoluciju i kada smo finansirali tu tehnološku revoluciju, a ne samo prosto gomilanje novih ali već zastarelih kapaciteta. No, na drugoj strani, moramo voditi računa i o tome da taj proces ne zavisi samo od subjektivnog faktora, nego i od čitavog niza objektivnih faktora (opšteg razvoja proizvodnih snaga, porasta potrošnje u zemlji, međunarodnog položaja naše zemlje, itd.). Ovo ne govorim zato da bih potcenjivao dugoročnu orijentaciju u razvoju naše poljoprivrede koja je ponudena od strane prve radne grupe, nego da bih ukazao na zavisnost tog procesa i od niza objektivnih faktora. Jer, tu se ne radi samo o tome da li je neko napredniji, a neko konzervativniji, mada konzervativizma ima u našoj praksi. Ima ga prilično mnogo, kako »dole« u radnim organizacijama, tako i

»gore«, pa zato svu krivicu za stanje u oblasti naše poljoprivrede ne bih prebacio na ekonomsku politiku društva. I konzervativni otpori modernoj tehnologiji, ili prosto — neznanje, igraju tu dosta veliku ulogu.

Slušajući diskutante koji su govorili o visokoj produktivnosti rada u proizvodnji nekih poljoprivrednih kultura i njihova predviđanja o brzom tempu modernizacije poljoprivrede pomislio sam na sledeće — nezadovoljni smo, na jednoj strani, što imamo stotine hiljada radnika u inostranstvu i što im ne možemo obezbediti radna mesta u zemlji, a, s druge strane, govorimo o brzom uvođenju najsavremenijih tehnološko-tehničkih dostignuća koja »izbacuju« ljude iz procesa proizvodnje. S tim u vezi postavlja se pitanje da li ćemo se pri sadašnjem nivou privrednih investicija i dinamici otvaranja novih radnih mesta moći osloboditi viškova radne snage — tzv. »mrtvih brigada« iz poljoprivredne proizvodnje, a da se istovremeno ne povećava odlazak radnika u inostranstvo? Jer, nije samo poljoprivredu stagnirala u pogledu investicija. Mislim da je naše društvo uopšte u pogledu privredno-razvojnih investicija došlo na nedozvoljeno nizak nivo. U nas se još uvek priča o tome kako imamo velike investicije, a podaci pokazuju da već sada premalo investiramo u poljoprivredu i privredu uopšte. Prema tome, ne možemo se zadovoljiti samo konstatacijom da treba smanjiti broj radnika u poljoprivrednoj proizvodnji na bazi veće produktivnosti rada, nego moramo odgovoriti i na pitanje kako ta veća produktivnost rada treba da »otvara« nova radna mesta, proširuje proizvodne kapacitete itd. Hoću da kažem da ukoliko budemo otvarali više novih radnih mesta, i orijentacija na razvoj moderne industrijalizovane poljoprivrede biće u većoj meri omogućena. U suprotnom slučajju sam problem zapošljavanja kočice modernizaciju tehnologije, odnosno sami radnici će se suprotstavljati takvim ulaganjima, koja će im oduzimati radno mesto. Naravno, to je problem celokupne naše privrede, pošto »mrtve brigade« ne postoje samo u poljoprivrednoj, nego i u industrijskoj proizvodnji. A to je kočnica kako podizanju produktivnosti rada, tako i rastu ukupnog obima potrošnje. Međutim, to ne znači da u ovim oblastima društvenog rada ne postoje kapaciteti i rezerve za veću proizvodnju, odnosno neiskorišćene mogućnosti za veći izvoz i za veću potrošnju itd. Ali obim proizvodnje je objektivno ograničen i ne može se proizvoditi u beskraj, a da se ne troši i to da se produktivno troši. Dakle, tu postoje neke objektivne granice. Gledao sam statistički materijal

pripremljen za Deseti kongres SKJ i našao sam podatak o dnevnoj potrošnji prehrambenih proizvoda, to jest o dnevnoj potrošnji kalorija po stanovniku po kome se Jugoslavija, među socijalističkim zemljama, nalazi na drugom mestu, odmah iza Mađarske, a u odnosu na zapadne zemlje spada u red onih koje — sa gledišta količine kalorija — najviše potroše, pojedu. Ovaj podatak verovatno nešto znači, tako da moramo računati sa nekim objektivnim granicama koje su posledica opšte produktivnosti rada i načina života ljudi. Imajući u vidu perspektive u pogledu izvoza hrane u inostranstvo, ubeđen sam, kao i mnogi drugi, da će se otvarati sve veće mogućnosti za izvoz hrane, naročito u nerazvijeni svet. Inače, što se tiče deficita hrane, posebno u Evropi, pa i u Americi, ukazao bih i na jednu drugu stvar. Mi sada diskutujemo o unapređenju poljoprivrede i povećanju poljoprivredne proizvodnje. To čine i vlade svih evropskih zemalja i preduzimaju mere u pravcu povećanja poljoprivredne proizvodnje. Ma kakve te mere bile, one će ipak dovesti do značajnog povećanja proizvodnje hrane u Evropi.

S druge strane nerazvijene zemlje će biti ogroman potrošač hrane za određeni period, mada je i to uslovljeno njihovim unutrašnjim razvojem, njihovom sposobnošću za kupovinu hrane itd. Sve ovo govorim samo zato da bih ukazao na objektivne razloge o kojima moramo voditi računa i prena kojima moramo podešavati razvojne potrebe poljoprivrede. Naravno, te potrebe treba podešavati i radi ravnopravnosti radnika zaposlenih u poljoprivredi sa radnicima u drugim područjima društvenog rada u pogledu raspodele dohotka prema radu, za šta im treba obezbediti objektivne mogućnosti.

I najzad, u vezi s tim je i tzv. treća dilema koja se odnosi na finansiranje proširene reprodukcije u oblasti poljoprivrede: ili cene ili kompenzacije. Čini mi se da je u diskusiji došlo do izražaja jedno opšte mišljenje po kome se, u stvari, tu ne radi samo o jednom ili samo o drugom, već o kombinovanju oba ova načina.

Tako, na primer, ako bi cene poljoprivrednih proizvoda bile veštački održavane na veoma niskom nivou, mislim da bismo time više gubili nego što bismo dobili, kako u pogledu razvoja poljoprivrede, tako i u pogledu životnog standarda ljudi uopšte, jer bi se na taj način hrana neracionalno trošila i rasipala. No, s druge strane, mislim da je potrebno da se jedanput jasno orijentiramo na to da tržišne cene poljoprivrednih proizvoda držimo pod društvenom kontrolom, i to ne samo trenutno nego i dugoročno. U diskusiji je

rečeno da ćemo postepeno i u oblasti poljoprivrede doći na slobodne cene. Možda postoji i takva mogućnost. Ali u ovom trenutku nisam uveren da će se takva mogućnost tako brzo pojaviti. Za sada je očigledno da će društvo još dugo imati potrebu da cene poljoprivrednih proizvoda drži pod strogom kontrolom. Međutim, ako se to učini, onda je očigledno da se društveno-ekonomskom politikom i društvenim merama mora izvršiti i određena preraspodela ukupnog društvenog dohotka u korist onih grana proizvodnje u kojima kontrolisane cene nisu adekvatne cene sa stanovišta razvoja tih grana. Jer, držati poljoprivredu u takvom položaju da nije sposobna sama sebe da reprodukuje, da stvara onaj minimum akumulacije koji je neophodan za odgovarajući tempo njenog razvoja, ne samo da bi predstavljalo ograničavajući faktor modernizacije poljoprivrede i njene borbe za veću produktivnost rada nego bi opterećivalo i celokupnu društvenu privredu.

Još jedan razlog bih izneo u prilog takvog preliivanja društvenog dohotka. Ako je reč o takvim merama koje predviđamo, pa čak i ako se ide na administrativno povećanje cena, to je, na kraju krajeva, preliivanje dohotka iz jedne oblasti društvenog rada u drugu. Međutim, meni izgleda da, kao društvo, i treba da se orijentiramo na to da u određenim uslovima izvršimo korekturu u pogledu raspodele dohotka u ukupnom udruženom radu. Mislim da se to odnosi i na pitanje proizvodnje drugih sirovina, jer ne verujem da je u interesu našeg društva da neke sirovinne grane budu na tako niskoj stopi akumulacije koja onesposobljava njihov dalji razvoj i opterećuje celokupnu našu privredu, i to u momentu kada u svetu cene sirovina skaču. A mi smo, verovatno, jedna od zemalja koja bi u pogledu sirovina, u svetskoj razmeni, mogla da bude aktivna, a ne pasivna.

Mislim da je normalno da se onda postavi pitanje na koji način ćemo našim društvenim planovima i našim društvenoekonomskom sistemom obezbediti određene korekture u primarnoj raspodeli društvenog dohotka, koju stihijski ostvaruje samo tržište. Nisam za »friziranje« tržišta, ali kada se radi o sekundarnoj raspodeli mislim, da tu društvo treba da vrši određene korekture.

U vezi s tim posebno bih se osvrnuo na sledeće pitanje. Ako se ide na razvojne kompenzacije ili na kompenzacije u bilo kom obliku — u materijalu se na jednom mestu govori o razvojnim premijama a na drugom o regresima za repromaterijal, što je u stvari, takođe jedan od oblika kompenzacije odnosno preraspodele dohotka —

onda mislim da bi te korektive trebalo vršiti pre svega u dohotku, a manje u potrošnji. Diskutovalo se o porezu na promet kao jedino mogućem izvoru za pokrivanje fonda premija. Meni izgleda da bi bilo pravilnije ići na direktnu preraspodelu ukupnog dohotka privrede, i ne samo privrede nego i svih društvenih faktora koji stvaraju dohodak. Naše društvo bi daleko lakše podnelo teret preraspodele ako bi se ona izvršila iz ukupnog društvenog dohotka, a ne iz sredstava sekundarne raspodele vezane za porez na promet, itd. Osim toga, mislim da je to bolje rešenje i sa gledišta privredne stabilnosti i mera antiinflacione politike.

Inače sam saglasan sa iznetim mišljenjem da bi povećanje poreza na promet dovelo, u stvari, do novog povećanja cena i do novog inflatornog »kruga« na višem nivou. Doduše, čak i ako bi se išlo na jedno takvo rešenje, ono nije sasvim isto kao samo povećanje cena poljoprivrednih proizvoda. Ipak se kroz porez na promet istovremeno vrši jedna fiskalna preraspodela dohotka, odnosno opterećenje društva i društvene privrede. No, mislim da bi na tom planu bile daleko manje nepovoljne posledice ako bismo se opredelili za direktno opterećenje ukupnog dohotka, ili bar za kombinovanje jednog i drugog metoda. Ne tvrdim da takvo rešenje ne bi dovelo ni do kakvog pomeranja opšteg nivoa cena, odnosno do porasta cena u industriji, ali posledice bi bile daleko manje osetljive, pogotovo ako se istovremeno preduzmu i neke mere u vezi sa ličnim dohocima, dečjim dodatkom itd.

Ići samo na direktno povećanje cena poljoprivrednih proizvoda, kao što je predloženo u alternativni četvrte radne grupe, po mome mišljenju, politički je danas skoro nemoguće jer bi to dovelo do dramatičnih reakcija u našem društvu, koje inače živi pod jednim čak hipertrofiranim utiskom da je naša privreda u mnogo čemu loše postavljena i raslojena. Takvom utisku doprinela je i naša »dobra« propaganda, to jest svi oni koji se služe jednostranom kritikom. Osim toga, mislim da isključivo povećanjem cena ne bismo mnogo postigli ni u samoj poljoprivredi. To bi samo izazvalo lančanu reakciju podizanja opšteg nivoa cena i za dve-tri godine poljoprivreda bi bila u istom položaju u kojem je i danas, ali na jednom višem nivou cena.

S druge strane, prednost kompenzacija vidimo u sledećem. Prvo, mislim da će takva mera, kao što sam rekao, manje dejstvovati na podsticanje inflacije. Čak mislim da bi jedna takva mera mogla delovati antiinflaciono, ukoliko bude propraćena stvarnom stabili-

zacijom tržišnih cena osnovnih poljoprivrednih proizvoda. Na taj način bi ona, u stvari, doprinosila i stabilizaciji cele privrede. Drugo — iako neki smatraju to nevažnim faktorom, meni se on čini vrlo važnim — na taj način bi se osiguralo da se radnici sa niskim ličnim dohocima koji troše i do 60% svojih ličnih dohodaka na ishranu nađu u daleko povoljnijem položaju nego što bi bili u slučaju povećanja cena ili bilo koje druge forme intervencije u oblasti poljoprivrede. Naravno, to važi samo u slučaju da se razvojne premije zaista uslove stabilnim tržišnim cenama. Tako, na primer, onaj ko se ne bi držao utvrđenih tržišnih cena, ne bi mogao imati pravo ni na razvojnu premiju. S druge strane, mislim da bi to učvrstilo i položaj industrije. U tome i leži razlog da industrija odvoji deo svog dohotka za takvu akciju u oblasti poljoprivrede, jer bi ga i inače morala odvajati za istu namenu putem povećanja ličnih dohodaka zaposlenih u industriji, zbog porasta cena poljoprivrednih proizvoda. Stabilne cene poljoprivrednih proizvoda, uz razvojne premije proizvođačima, doprinele bi stabilizaciji položaja radnika zaposlenih u industriji, a samim tim bilo bi olakšano kalkulisanje sa ličnim dohocima itd.

I najzad, ne bih nikako potcenjivao ni uticaj jednog ili drugog rešenja na podruštvljavanje zemlje i na razvoj kooperacije sa privatnim seljačkim gazdinstvom. Od seljaka uopšte ne treba skrivati da je društveni napor usmeren na ubrzani razvoj moderne poljoprivrede i da se društvenim merama nastoji obezbediti prelivanje dohotka iz drugih oblasti udruženog rada u poljoprivredu, ali samo ako se radi o podsticanju najmodernijeg oblika poljoprivredne proizvodnje u društvenom sektoru i u kooperaciji, a da društvo nije spremno da baca uzalud novac u održavanje niskoproduktivne proizvodnje. Zato kompenzacije i u kooperaciji moraju ostati u društvenoj svojini i njina mogu raspolagati samo zadruge i osnovne organizacije udruženog rada za kooperaciju u poljoprivrednim i drugim organizacijama.

Nekada, kada smo pozivali seljaka u kooperaciju, činili smo to tako što smo otvoreno govorili da će se jedan deo dohotka iz kooperacije odvajati u društvenu akumulaciju. Međutim, ovoga puta akumulaciju prikupljamo, u stvari, na drugi način, iz ostvarenog dohotka industrije i drugih oblasti društvenog rada. Ona zadržava društvenosvojinski karakter, a seljak se nalazi u drukčijem odnosu. On samo putem kooperacije sa društvenim sektorom može da odlučuje o upotrebi te akumulacije ali se ona ne može pretvoriti u

privatnosopstvenički kapital. Istovremeno, ona vezuje seljaka za socijalističku poljoprivredu. Mislim da će se u takvim uslovima moći lakše rešavati i socijalne posledice deagrarizacije itd., pošto će tim sredstvima socijalistička poljoprivreda, naravno zajedno sa zadrugama i sličnim organizacijama udruženih seljaka, imati više mogućnosti za povezivanje sa seljakom.

Zato mislim da je kombinacija cena i kompenzacija najbolji način rešavanja aktuelnih problema finansiranja proširene reprodukcije u poljoprivredi, s tim da jednom uspostavljeni odnos među njima ne može biti veći i neizmenljiv. Naprotiv, mislim da se odnos između tržišnih cena i kompenzacije mora, tako reći, godišnje revidirati — a ne da se da neka garancija na duži rok — u zavisnosti od kretanja proizvodnje i drugih uslova. Taj odnos bi se mogao menjati bilo tako što bi se povećavale tržišne cene poljoprivrednih proizvoda a zadržavao se ukupni nivo cena i kompenzacija, bilo tako što bi se povećavao ili smanjio iznos kompenzacija.

Mislim da bi se tretiranje sredstava i celokupna akcija u poljoprivredi morali vršiti sa gledišta jedne planske raspodele dohotka ukupnog društvenog rada, s tim da se vodi računa o tome da se ne radi samo o poljoprivrednoj proizvodnji nego i o širem društvenom interesu uključivanja privatno sopstveničkog gazdinstva na razne načine u sistem udruženog rada.

Možda će se, kad budemo govorili o preraspodeli dohotka u obliku kompenzacija, kod nekih privrednih grana i grupacija pokazati kao bolje rešenje da idemo na direktno povećanje cena njihovih proizvoda, jer kod njih problemi nisu isti kao u poljoprivredi. No, po mome mišljenju, fiksirana tržišna cena poljoprivrednog proizvoda plus kompenzacija u stvari nije ništa drugo do odgovarajuća cena. U vezi s tim upozorio bih još na nešto. Ako se odlučimo za takvu akciju, onda se istovremeno moramo odlučiti da to bude direktan odnos između potrošača, odnosno njihovog predstavnika, i proizvođača. Lično sam veoma skeptičan u pogledu bilo kog oblika nekih državnih fondova, posebnih upravnih odbora koji bi distribuirali sredstva koncentrisana u tim fondovima itd. Mislim da bi u tom pogledu trebalo početi od čistih računa — tolika količina ponudene pšenice, tolike razvojne premije onima koji pšenicu proizvode, i to u direktnom tržišnom odnosu. A drugo, za elemente usmeravanja, za svesnu bitku, za veću produktivnost rada u poljoprivredi itd., treba da pronađemo jedan drugi način i put organizacije, jer bismo inače subjektivističkim merama doveli naša

poljoprivredna gazdinstva u takav položaj da ih sputavamo u njihovoj samostalnoj privrednoj aktivnosti. Slažem se sa mišljenjem iznetim u diskusiji da u oblasti poljoprivrede ne treba dalje da dozvolimo nekakve »laissez faire« odnose. Ali naše društvo se mora na odgovarajući način organizovati u odnosu na poljoprivredu, a ne da se vraća nazad, da se nekim administrativnim putem upravlja fondovima i time onesposobljava materijalnu bazu poljoprivrednih gazdinstava. Uveren sam da je upravo pomenuti direktni ekonomski odnos između odgovornih društvenih organa u ime potrošača i proizvođača najbolji put da se objektivno da prednost krupnoj socijalističkoj poljoprivrednoj proizvodnji, jer će, u stvari, tim putem najveći deo sredstava doći u ruke najvećih tržišnih poljoprivrednih proizvođača. A, s druge strane, ona sredstva koja će tim istim putem doći u zadruga na ime premije za otkupljene poljoprivredne proizvode od individualnih poljoprivrednih proizvođača ili u osnovne organizacije udruženog rada i u kooperaciju seljaka sa društvenim sektorom poljoprivrede itd., opet će, ta sredstva, kao društvena sredstva, na odgovarajući način biti ulagana tamo gde se stvara tržišna poljoprivredna proizvodnja i neće se rasipati. Pri tome mislim da bi u sadašnjoj situaciji bilo najracionalnije da glavnu ulogu u tom odnosu u ime potrošača preuzmu na sebe republike, a u odgovarajućoj povezanosti sa regionalno udruženim opštinama, koje takođe treba da preuzmu na sebe svoj deo odgovornosti za snabdevanje stanovništva na svom području.

Saglasan sam da bi zaista bilo veoma korisno razmisliti o eventualnom formiranju nekih specifičnih interesnih zajednica na tom području koje bi, pored poljoprivrede, obuhvatale i trgovinu, banke, nauku, industrijsku preradu, zajedno sa svim subjektivnim faktorima o kojima je bilo reči u diskusiji, sa gradovima i regionalnim zajednicama opština, koji treba da brinu o snabdevanju stanovništva, sa sindikatom, koji treba da se bori za stabilnost materijalnog položaja radnika, sa Savezom komunista itd., a da na odgovarajući način obuhvate i potrošače, što se danas, tu i tamo, događa. To bi trebalo da budu takve interesne zajednice koje će istovremeno uključiti i nauku, stručne službe itd. preko kojih bi se mogao vršiti direktan uticaj na akcije poljoprivrednih proizvođača. Te zajednice ne bi trebalo da na sebe preuzimaju prava radnih organizacija, ali ne treba da budu ni bez određenih prava koja bi trebalo taksativno utvrditi. Mislim da bi se u takvim interesnim zajednicama ipak ostvario svojevrstni »spoj« svih pomenutih fakto-

ra koji bi omogućio da se održi samostalnost organizacija udruženog rada, a da istovremeno te organizacije budu uključene u širim interesnim zajednicama. Ali, na kraju krajeva, te interesne zajednice će morati da preuzmu i određenu odgovornost prema društvu, prema razvojnim problemima poljoprivrede, prema snabdevanju privrede uopšte, itd.

Zbog toga sam veoma skeptičan prema nekim predlozima iz materijala druge i treće radne grupe u kojima se predviđaju samo neki centralni organi na nivou Federacije, a koji bi razrađivali razvojnu politiku na tom području poljoprivrede. Ne tvrdim da i na nivou Federacije ne treba da postoje odgovarajući organi, ali mislim da bi njih trebalo uspostaviti na principu »odozdo prema gore«, to jest da se neposredno oslanjaju na ono što će biti stvoreno u republikama i gradovima, regionalnim opštinskim zajednicama ili interesnim zajednicama i u samim organizacijama koje se bave poljoprivrednom proizvodnjom.

Isto tako mislim da bi u okviru interesnih zajednica trebalo povezivati i onaj deo trgovine koji nije neposredno vezan za proizvodnju. Odnosno te zajednice bi trebalo da doprinose da se trgovina brže povezuje sa proizvođačima u duhu novih ustavnih rešenja.

Kada je reč o interesnim zajednicama, bilo bi dobro da radne grupe razmotre i sledeću ideju. Bilo bi korisno ako bi članice određene interesne zajednice u jednoj republici bile i neke poljoprivredne organizacije iz druge republike, koje su snabdevači te republike. Na primer, Poljoprivredni kombinat »Beograd«, koji trguje sa nekim poljoprivrednim organizacijama na teritoriji SR Bosne i Hercegovine, mogao bi da bude u interesnoj zajednici te republike i da istovremeno u toj republici ulaže sredstva, recimo, u proizvodnju krmnog bilja za svoje potrebe. Mogle bi se, dakle, stvarati i sasvim druge vrste integracija od onih na koje smo do sada bili navikli. O tome bismo mogli razmisliti i taj napor mogao bi nas dovesti do koncepta unapređivanja rada u oblasti poljoprivrede.

Mislim da bi svemu tome trebalo prilagoditi i politiku i organizaciju rezervi poljoprivrednih proizvoda. O rezervama moraju da brinu ne samo Federacija i republike nego i gradovi i opštine. Mora se težiti suštinskom menjanju mesta i uloge trgovine u oblasti poljoprivrede. Neka naša monopolistička preduzeća koja su bila stvorena pod izgovorom da treba integrisati rad, da treba pojednostaviti rešenja i tome slično dovela su do takvog stanja da ta

preduzeća u svojstvu monopoliste sada stoje kao nepremostiv zid između proizvođača i potrošačkih centara jer nemaju interesa za snabdevanje tih centara, već samo da steknu za sebe zadovoljavajući dohodak. Taj problem bismo morali da proučimo.

Još nešto bih rekao i o nekim propratnim pojavama deagrarijacije. Najpre o mešovitim gazdinstvima. Iz materijala, koji u tom pogledu nisu sasvim jasni mogao bi se steći utisak da bi na odgovarajući način trebalo da potiskujemo mešovita gazdinstva. Mislim da bi to bilo ne samo nemoguće, jer ćemo u tom slučaju doći u direktan sukob sa masom radnika koji se u takvim mešovitim gazdinstvima bave i poljoprivredom, nego je to štetno i sa društvenog stanovišta. Takođe se slažem sa iznetim mišljenjima da na mešovita gazdinstva ne treba gledati isključivo kroz tržišne viškove, nego i kroz njihovu proizvodnju i na to šta ta gazdinstva sama sebi daju. U poslednje vreme čak raste tržišna proizvodnja mešovitih gazdinstava, a ona bi još brže rasla kada bismo preina njima imali jasan odnos. Na kraju krajeva, ne mogu da shvatim da je, recimo, negativan ovaj konkretan primer koji ću navesti. U jednom selu na visini od više stotina metara, sa dvadesetak kuća, pre 15 godina su svi kukali da to postaju staračka domaćinstva i da su im krovovi na kućama tako reći popadali. Sada je sve to obnovljeno, gotovo u svim kućama su automobili kojima radnici idu na posao u dolinu, većina ima traktore, televizore, aparate za domaćinstvo itd. Može se reći da su to privilegovani radnici, ali oni su to zaradili svojim radom na toj zemlji. Uostalom, tu nastaje i jedan proces u kome žena-domaćica postaje poljoprivredni radnik. Sada ima sve više slučajeva da ta mešovita gazdinstva ulaze u zadrugu, u kooperaciju, naročito u stočarskoj proizvodnji. Mislim da nemamo razloga da kočimo te procese, jer se i mnogi socijalni problemi, koji su ranije izgledali vrlo oštri, na taj način ublažavaju ili sasvim nestaju. I, što je najvažnije, mladi ljudi se vraćaju nazad, žive tu, ne traže stanove u gradu, tu rade i na neki način dele rad između sebe. No, ukoliko na ovom području treba nešto i ograničavati, onda to ograničavanje treba da bude više selektivno, a ne generalno. U tom pogledu se mogu primeniti i postojeći propisi o obaveznoj obradi zemlje. Zaint, ispravna je orijentacija da se utiče na smanjivanje onih površina na kojima se uopšte ne obavlja poljoprivredna proizvodnja. Ali tu nije u pitanju »mešovito« gazdinstvo u kojem se radnik bavi i poljoprivredom, odnosno u kojem se poljoprivredom bave bar neki članovi njegovog gazdinstva. Jednom rečju, mislim da bismo taj proces

morali ažurnije pratiti i činiti sve što je moguće da se na odgovarajućem način ta mešovita gazdinstva uključuju u sistem kooperacije.

Što se tiče podružtvljavanja i kooperacije, mislim da ovde iznete predloge treba dalje razraditi, uključujući tu i predloge o socijalnom, zdravstvenom i penzijskom osiguranju seljaka. S tim u vezi trebalo bi pronaći, ako mogu tako da kažem, jedan poseban prelazni sistem socijalne, zdravstvene i penzijske zaštite koji bi direktno povezivao seljaka sa socijalističkim sektorom proizvodnje. Drugim rečima, seljak koji je sposoban za rad ili članovi njegove porodice koji su sposobni za rad, treba da »zarade« svoju penziju, a mogu je »zaraditi« samo na taj način ako produktivnost njihovog rada bude dovoljno visoka. Takvu produktivnost njihovog rada može im obezbediti samo povezivanje sa socijalističkom privredom, odnosno, to im nikako ne može obezbediti zatvaranje u svoje privatno domaćinstvo. Ukoliko bismo se orijentisali na generalno rešavanje ovog pitanja, van odnosa kooperacije seljaka i socijalističkog sektora privrede, time bismo, u stvari, potiskivali seljaka i zatvarali ga u jedno neproduktivno seljačko gazdinstvo. Međutim, ako taj odnos između seljaka i socijalističke privrede uspostavimo i dalje razvijamo, ubižaćemo proces podružtvljavanja poljoprivrede, a i sam seljak će lakše shvatiti prednosti koje mu donosi kooperacija. Doduše, određene razlike u rešenjima postojaće za staračka domaćinstva, gde bi možda za podružtvljavanje zemlje tih domaćinstava trebalo naći odgovarajući oblik penzije za članove takvog domaćinstva. A nikako ne bi više trebalo dozvoliti da se ljudi, koji se niz godina nisu ni na koji način brinuli za takva »staračka gazdinstva«, iznenada, po rodbinskoj liniji, pojavljuju u svojstvu naslednika i sopstvenika te zemlje. Moramo početi od toga da poljoprivredno zemljište može pripadati samo onome koji ga sam obrađuje.

Hteo bih ukratko da skrenem pažnju na još neka pitanja. Sada, naime, ima izvesnih tendencija da se kroz sistem društvenog dogovaranja nametne novi način centralizacije i upravljanja »odozgo«. Takve tendencije treba odbaciti, jer ako budemo išli tim putem, očigledno je da od društvenog dogovora ništa neće biti. U tom pogledu moramo početi od principa sadržanih u našem novom Ustavu. Dogovor je dobrovoljna odluka onih koji ga potpišu i ništa drugo. U pripremanju novog Ustava odbačen je zahtev da država može neki dogovor proglasiti obaveznim. Svaki dogovor je stvar samo onih koji ga potpišu i uslova koje su utvrdili njegovi potpisnici. U Ustavu je zapisano da ako država u okviru svojih

kompetencija hoće da reguliše određene odnose, ona to može da ostvari donošenjem zakona, a ne da kroz »mala vrata« dogovore pretvara u zakone, što bi dovelo do novih konflikata među republikama. To je najveća opasnost koja može ugroziti čitav sistem društvenog dogovaranja.

»Savremenost«, časopis Centra za političke studije i marksističko obrazovanje Pokrajinskog komiteta Saveza komunista Vojvodine, broj 2 (mart-april), Novi Sad, 1974, str. 7-18

O SAMOUPRAVNOM INTERESNOM ORGANIZOVANJU

Iz diskusije na Dvadesetoj skupštini Stalne konferencije gradova i opština Jugoslavije, 3. oktobra 1974. godine, u Herceg Novom.
Tema skupa bila je: »Samoupravne interesne zajednice i novi Ustav«.
Izlaganje je u celini ili u izvodima objavljeno u dnevnoj štampi 5. oktobra 1974. godine i u časopisu »Komuna« br. 10. takode u celini.

...
Neformalni dogovor koji je pre nekoliko dana postignut u Savetu za društveno-političko uređenje,¹ u čijem su radu učestvovali predstavnici i rukovodioci državnih i političkih tela republika i pokrajina, treba da bude načelna osnova za realizaciju ustavnog koncepta samoupravnih interesnih zajednica. Jedinstvo koje je ispoljeno u diskusijama na toj sednici, pa i ovde na Skupštini Stalne konferencije gradova Jugoslavije, omogućava nam da, s jedne strane, ubrzano radimo na izgradnji samoupravnih interesnih zajednica u skladu sa obavezama koje imamo na osnovu Ustava i zakona, a istovremeno da radimo i uskladenije i jedinstvenije. Ma koliko da je tačno da ne moramo baš o svakoj pojedinosti, o svakoj organizacionoj formi ili svakom elementu sistema odnosa u izgradnji samoupravnih interesnih zajednica imati jedinstvena rešenja u čitavoj Jugoslaviji, ipak mislim da ono što je osnovno, bitno i jedinstveno za samoupravni socijalistički sistem mora biti svuda obezbeđeno. Mislim da je takođe pravilan i razumljiv zahtev da se pri tome ne treba suviše stesniti u neke propise i forme, nego da i iskustvu treba dati određeni slobodan prostor, odnosno omogućiti da se na osnovu toga iskustva i poučimo u mnogo čemu što danas, u stvari, još ne možemo da sagledamo i da znamo.

¹ Reč je o sednici ovog Saveta koja je održana 24. i 25. septembra 1974. godine, u Beogradu.

Međutim, kao što sam već rekao, moramo ipak raditi tako da istovremeno obezbedimo jedinstvo u bitnim, načelnim i osnovnim pravcima razvoja sistema samoupravnih interesnih zajednica. Mislim da će za to biti potrebno — a u tom smislu smo se i dogovorili na pomenutoj sednici Saveta — tu materiju regulisati određenim zakonom. U nekim bitnim osnovama, koje se tiču samog socijalističkog samoupravnog sistema, biće potrebno da se to reguliše i saveznim zakonom ili rezolucijom, a još više će ta pitanja morati da se regulišu zakonima u republikama.² Jer, ako bismo dozvolili da unutrašnji odnosi u samoupravnim interesnim zajednicama postaju stvar, rekao bih, proizvoljnih rešenja i protivrečnih shvatanja, onda bi nam se moglo dogoditi da stvorimo samoupravne interesne zajednice na koje prenosimo veliku društvenu odgovornost — jer one, u stvari, treba da vrše vrlo značajne društvene funkcije — a da one ne budu sposobne da snose tu odgovornost.

Ne treba, naime, zaboraviti da neke od tih samoupravnih interesnih zajednica preuzimaju na sebe funkcije koje su do sad vršili državni organi, a to su funkcije koje se — ne samo kada se radi o našoj neposrednoj prošlosti, nego i, inače, kada je reč o savremenim društvima uopšte — smatraju normalnim funkcijama države.

Time što se te funkcije prenose sa države na samoupravne interesne zajednice, sam društveni značaj tih funkcija se ne menja. To znači da samoupravne interesne zajednice moramo osposobiti da one sa istom odgovornošću, kao i državni organi, izvršavaju svoje društvene obaveze. Drugim rečima, prenošenjem tih funkcija na samoupravljače, odnosno na njihove samoupravne interesne zajednice, one preuzimaju na sebe i veoma značajnu odgovornost, i prema radnim ljudima i prema društvu kao celini.

Neki se pomalo pribojavaju zakonskog regulisanja ove oblasti, odnosno ističu da će se time suviše omediti ili isformalizovati izgradnja samoupravnih interesnih zajednica. Naravno, takva opasnost postoji ako ne bismo bili pažljivi pri izradi zakona. Ja ću ukazati samo na nekoliko svojstava samoupravnih interesnih zajednica koja očigledno upućuju na to da je tu neophodno zakonsko regulisanje.

Bar pet samoupravnih interesnih zajednica koje izričito navodi

savezni Ustav, a na osnovu njega i republički ustavi, to jest u oblastima obrazovanja, nauke, kulture, zdravstva i socijalne zaštite, biće u položaju da će njihove skupštine ravnopravno odlučivati sa odgovarajućim većima opštinskih, pokrajinskih i republičkih skupština. To ravnopravno odlučivanje nije samo pravo samoupravnih interesnih zajednica, odnosno njihovih skupština, nego je istovremeno i njihova odgovornost prema celini interesa društveno-političke zajednice. I obrnuto, ravnopravno odlučivanje veća udruženog rada ili društveno-političkih veća — zavisno od toga o kakvim pitanjima će se odlučivati — sa skupštinama samoupravnih interesnih zajednica ne znači sada neku kontrolu tih veća nad samoupravnim interesnim zajednicama, nego, u stvari, predstavlja ujedinjavanje određenih društvenih funkcija koje moraju biti ujedinjene u opštinskim, odnosno pokrajinskim i republičkim skupštinama.

Kad su u pitanju neke samoupravne interesne zajednice, recimo, u oblasti obrazovanja, želim da naglasim da sama materija kojom će se baviti ta samoupravna interesna zajednica nije, čak, samo stvar ni onih koji finansiraju obrazovanje, to jest organizacija udruženog rada, niti je samo stvar organizacija udruženog rada u oblasti obrazovanja, nego je to i stvar šire društvene zajednice.

Prema tome, sve ono što je, u stvari, opšti društveni interes, treba da bude uključeno u sistem skupštinskog odlučivanja. A kad je reč o takvom društvenom interesu u nekoj od napred pomenutih društvenih delatnosti, onda skupštine samoupravnih interesnih zajednica u tim delatnostima postaju jedno od veća opštinske, odnosno pokrajinske i republičke skupštine sa istim položajem kao i druga veća tih skupština. Očigledno je da to ne može da bude stvar samoupravnog sporazuma ili nekog samostalnog odlučivanja u samoupravnim interesnim zajednicama, nego da svi ti odnosi moraju biti regulisani zakonom. Zakonom pre svega mora biti određeno koja su to pitanja o kojima zajednički i ravnopravno odlučuju veća skupština opština, odnosno pokrajina i republika i skupština samoupravnih interesnih zajednica. Zakonom, zatim, treba da bude regulisan i postupak kojim se rešavaju sporovi koji mogu da nastanu između skupština samoupravnih interesnih zajednica i veća skupštine opštine odnosno pokrajine i republike, kao i čitav niz drugih takvih pitanja.

Uzmimo, zatim drugi kompleks pitanja — neotuđiva prava radnika. Već sada tu ima pomalo stihije, pogotovo kad je reč o

² Nakon donošenja Ustava SFRJ u svim republikama doneti su odgovarajući zakoni, a u pripremi je i »Rezolucija o slobodnoj razmeni rada u društvenim delatnostima« koju treba uskoro da donese Skupština SFRJ

odnosu samoupravnih interesnih zajednica prema ovim pravima ili se bar u formulisanju samoupravnih sporazuma o samoupravnim interesnim zajednicama, tu i tamo, oseća pokušaj da se, putem samoupravnih interesnih zajednica, u stvari, zakidaju neotuđiva prava radnika: da se, pod firmom samoupravne interesne zajednice, ponegde faktički nastoji da se udruženom radu, odnosno osnovnim organizacijama udruženog rada i organizacijama udruženog rada uopšte, oduzmu samoupravne funkcije. Očigledno je da zakon mora garantovati radnicima u udruženom radu da samoupravne interesne zajednice ne mogu preuzimati na sebe one funkcije koje, inače, po Ustavu pripadaju osnovnim organizacijama udruženog rada, odnosno samoupravljajćima.

Tu postoji još niz drugih otvorenih pitanja. To je, recimo, pitanje društvenog nadzora nad radom samoupravnih interesnih zajednica, politički, idejni i drugi problemi koji su vezani za aktivnost samoupravnih interesnih zajednica, problem njihovog finansiranja, odgovornost samoupravnih interesnih zajednica prema društvenom planu i finansijskoj politici, odgovornost za stabilnost privrede i odgovornost prema društvu uopšte. Dalje, to su problemi inspekcije u oblasti školstva ili zdravstva itd. To su, očigledno, vrlo značajna pitanja koja moramo regulisati zakonom. Ako bi se dogodilo da nam se u nekoj samoupravnoj interesnoj zajednici, naročito u delatnostima od posebnog društvenog interesa, pojave određeni ekscesi, zatvaranje u sebe, cehovske deformacije ili pokušaji da se pod firmom samoupravljanja u samoupravnim interesnim zajednicama nametne politika koja je tuda našem društvu i slično, očigledno je da bi se na taj način kompromitovao sam sistem samoupravnog interesnog organizovanja i da bi to poslužilo kao oružje svim onim snagama u našem društvu koje inače napadaju sistem socijalističkog samoupravljanja.

Eto, to su, po mome mišljenju, razlozi zbog kojih se ne bi trebalo dalje zadržavati na dilemi — da li zakonom da regulišemo te stvari ili ne, jer to očigledno zakonom moramo da regulišemo. Problem je samo u tome da što pre sagledamo šta, u stvari, treba da bude regulisano samoupravnim sporazumom o samoupravnim interesnim zajednicama.

Rekao bih čak i to, da bi na početku bilo bolje, odnosno bilo bi manje opasno ako budemo previše oprezní, nego ako budemo premalo oprezní. Mi te zakone kasnije možemo uskladivati, odnosno sužavati zakonsko regulisanje. Ali mislim da je upravo

sada, u ovom prelaznom periodu veoma značajno da obezbedimo da promašaja bude što manje, ako već ne možemo sa sigurnošću utvrditi da ćemo sprečiti svaki promašaj u jednom poslu gde, tako reći, probijamo nove puteve.

To, međutim, ne znači da treba čekati na te zakone, iako ćemo morati da ubrzamo njihovo donošenje. Treba uporedo raditi i na samoupravnom sporazumevanju, s tim što će se osnovne samoupravne interesne zajednice sigurno morati prilagoditi zakonskim normama.

Pošto imamo kratak rok za prilagođavanje postojećih interesnih zajednica novom ustavnom sistemu, treba da se orijentišemo na ono što je glavno, da od nečega počnemo, makar to što budemo stvorili i ne bilo perfektno. Ali, to ćemo ispravljati u narednom periodu na osnovu iskustva i znanja koja budemo stekli. Bolje je, dakle, izgraditi jedan manje perfektan sistem nego da to odložimo čekajući neko potpuno rešenje koje očigledno možemo postići tek kada steknemo više iskustva na tom području.

U vezi s tim rekao bih još nešto o značaju samoupravnih interesnih zajednica. One, dakako, nisu nešto sasvim novo u našem društvu. One postoje, odnosno nastajale su, tako reći, od samog početka našeg samoupravnog sistema, mada dosta spontano, bez razradenog celovitog koncepta o njihovoj društveno-ekonomskoj i demokratskoj sadržini i ulozi u samoupravnom društvu. Međutim, novim Ustavom mi smo koncept samoupravnih interesnih zajednica celovitije razradili i dali im daleko veću društvenu ulogu nego što su je do sad imale. Ja bih čak rekao da je ustavnim konceptom samoupravnih interesnih zajednica naše socijalističko samoupravljanje — a pogotovo neophodna istorijska potreba za integracijom, za udruživanjem, pa i za centralizacijom i demokratizacijom određenih zajedničkih funkcija — dobilo jedno novo sredstvo, jedan nov organizacioni mehanizam, i demokratski i samoupravni, koji će u velikoj mери poboljšati efikasnost našeg samoupravnog sistema.

S tim u vezi ukazao bih na tri aspekta samoupravnih interesnih zajednica.

Prvi je onaj koji sam već ranije spomenuo, to jest da putem samoupravnih interesnih zajednica želimo da poduštavimo određene funkcije, tačnije rečeno, da demokratizujemo određene funkcije koje su dosad bile u nadležnosti države, prenoseći ih u sistem socijalističkog samoupravljanja, ali na takav način da se one ne

pretvore u parcijalni interes, nego da se i dalje ostvaruju u jednoj široj zajednici koja povezuje i objedinjava sve društvene interese u određenoj oblasti. Neke od tih funkcija su takve po svojoj prirodi da su i dalje zajednički interes društva.

To su naročito oblasti obrazovanja, nauke, kulture, zdravstva, socijalne zaštite itd., koje u okviru samoupravnih interesnih zajednica mogu dobiti i svoje samoupravne dimenzije, a i svoju punu odgovornost za ostvarivanje zajedničkih društvenih interesa, te se moraju zajednički, odnosno jedinstveno regulisati i ostvarivati. Njihov značaj je utoliko veći zbog toga što se radi i o onim oblastima udruženog rada gde posrednik među radnim ljudima, odnosno u razmeni njihovog rada ne može biti tržište, nego samoupravni sporazum koji će voditi računa i o zajedničkim i o pojedinačnim interesima svih učesnika sporazuma i društva kao celine.

Drugi aspekt samoupravnih interesnih zajednica, ako bih se nešto pojednostavljeno izrazio, jeste da je *samoupravljanju potrebna ne samo vertikalna, nego i horizontalna integracija*. Upravo to omogućava radnom čoveku u osnovnoj organizaciji udruženog rada da ovlada ne samo celokupnim procesom proširene reprodukcije, nego i celovitim sistemom zadovoljavanja njegovih socijalnih, kulturnih, zdravstvenih i sličnih društvenih potreba. Time samoupravljanje dobija jednu novu dimenziju koja omogućava da radnik upravlja ne samo sredstvima za proizvodnju nego, u stvari, i onim delom rezultata rada koji smo nazvali viškom rada, ali koji kroz sistem samoupravnih interesnih zajednica praktično prestaje da bude višak rada i postaje sastavni deo sredstava sa kojima radnik obezbeđuje sebi i društvu kao celini zadovoljavanje socijalnih, kulturnih i drugih potreba.

I najzad, treći aspekt koji bih želeo da istaknem — samoupravne interesne zajednice dobijaju značajnu ulogu i u oblasti privrede, odnosno udruženog rada, i to naročito u dva pravca. One mogu postati veoma značajan oblik takozvanih samoupravnih velikih sistema, tamo gde se više ne radi o udruženom radu, nego rekao bih o udruženim interesima toga rada sa širim društvenim interesima ili, u najmanju ruku, sa širim zajedničkim interesima pojedinih delova udruženog rada. Reč je o elektroprivredi, vodoprivredi, železničkom i putničkom saobraćaju, stambenoj privredi, komunalnim delatnostima itd.

Kao ilustraciju uzeću samo jedan primer iz naše prošlosti. Mi smo u pogledu organizovanja elektroprivrede, odnosno energetike,

imali stalnu podvojenost između radnih organizacija elektroprivrede i organizacija udruženog rada u ostaloj privredi. Razvijala se jedna tendencija zatvorenog, monopolističkog sistema elektroprivrede, pravednog argumentima da elektroprivreda traži jedinstvo na bazi tehnologije itd., što je samo po sebi tačno, ali je samo jedna strana pitanja. Na drugoj strani smo imali privredne organizacije koje su nastajale, gradile i razvijale kapacitete — industrijske i druge — koji su trošili električnu energiju, a da se nisu pitale ko je taj ko će finansirati izgradnju izvora energije i zadovoljiti te njihove potrebe. Mislim da je ta podvojenost interesa u znatnoj meri bila uzrok činjenice da, prvo, nismo uopšte mogli doći do jednog zaista savremenog i jedinstvenog sistema elektroprivrede, energetike i, drugo, da nam, u stvari, izgradnja izvora energije već čitav niz godina zaostaje iza izgradnje privrednih kapaciteta koji su vezani za te izvore energije.

Mislim da će uspostavljanje sistema samoupravnih interesnih zajednica na tom području, gde će i privreda i elektroprivreda biti u uzajamnoj zavisnosti, a istovremeno i u položaju da zajednički utvrđuju bar deo dohotka koji će biti upotrebljen za dalji razvoj energetike, omogućiti da dođe do jednog demokratskog i istinski samoupravnog energetskog sistema koji će obezbediti i potrebno tehnološko jedinstvo, a da istovremeno radni ljudi u organizacijama udruženog rada — i u jednoj i u drugoj oblasti — neće zbog toga biti lišeni svojih samoupravnih prava i mogućnosti raspolaganja dohotkom.

Slično će biti i kod vodoprivrede, koja isto tako povezuje mnoge interesente.

Mislim da je to utoliko važnije što se u tim oblastima privrede svi problemi unutrašnjih odnosa ne mogu više rešavati isključivo putem tržišta, odnosno na osnovama tržišne razmene rada. Samoupravne interesne zajednice će omogućiti da se i u oblasti privrede, tamo gde je moguće, unose i elementi prevazilaženja tržišnih odnosa i izgradnja određenih ekonomskih odnosa na bazi samoupravnih sporazuma koji će voditi računa o interesima svih.

Ako sve to imamo u vidu, onda je sigurno da će to samoupravno organizovanje u interesne zajednice dobijati na ulozi u našem društvu, jer će omogućiti upravo stvaranje velikih samoupravnih demokratskih organizacija koji povezuju širi krug interesa vezanih za određene društvene delatnosti, bilo da je reč o privredi ili o neprivredi.

Iz napred iznetih razloga, prilikom utvrđivanja načela za organizovanje samoupravnih interesnih zajednica treba imati u vidu činjenicu da će nam praksa očigledno pokazati, odnosno dati različite vrste samoupravnih interesnih zajednica i da će biti teško za sve vrste naći identična načela za unutrašnje samoupravne odnose. Podsetiću na nekoliko vrsta samoupravnih interesnih zajednica o kojima smo danas raspravljali, odnosno koji su nam već sada jasno pred očima.

To je, pre svega, pet samoupravnih interesnih zajednica od posebnog društvenog interesa koje Ustav posebno utvrđuje (obrazovanje, nauka, kultura, zdravstvo i socijalna zaštita). Očigledno da su to takve samoupravne interesne zajednice koje vrše ne samo poslove od neposrednog interesa za svoje članove, nego istovremeno i važne društvene funkcije. Zato njihove skupštine treba da budu u sklopu opštinske odnosno pokrajinske i republičke skupštine. Možda u tu kategoriju možemo donekle uključiti i samoupravne interesne zajednice u stambenoj oblasti, i to ne toliko po samom njihovom karakteru, ne po osobinama koje su karakteristične za ovih pet ranije pomenutih zajednica, nego pre svega zbog značaja koji će stambene samoupravne interesne zajednice imati, odnosno koji imaju za građane. Tu, rekao bih, kvantitet prelazi u kvalitet. Zato verovatno možemo predvideti mogućnost da u opštinama i samoupravne interesne zajednice u stambenoj oblasti imaju sličan položaj u strukturi opštinske skupštine kao i napred pomenute samoupravne interesne zajednice u delatnostima od posebnog društvenog interesa³.

Druga vrsta samoupravnih interesnih zajednica biće samoupravne interesne zajednice u privredi o kojima sam govorio i koje će se uglavnom zasnivati na udruživanju dohotka i na regulisanju nekih zajedničkih ekonomskih interesa. U toj oblasti verovatno zakon, pre svega republički, a u nekim slučajevima možda i savezni, treba ne samo da podrži takve samoupravne interesne zajednice nego i da reguliše određene njihove unutrašnje odnose. U nekim slučajevima zakon bi mogao čak učiniti obaveznim i u članjavanje u neke takve samoupravne interesne zajednice. Međutim, nema

³ Prema članu 145 stav 4. Ustava SFRJ, skupštine samoupravnih interesnih zajednica u oblasti obrazovanja, nauke, kulture, zdravstva i socijalne zaštite odlučuju ravnopravno sa nadležnim većima skupštine društveno-političke zajednice o pitanjima iz tih oblasti, a za skupštine drugih samoupravnih interesnih zajednica to je ostavljeno da se kao pravo utvrdi ustavima republika i autonomnih pokrajina.

razloga da skupštine tih samoupravnih interesnih zajednica budu uključene u strukturu opštinske, odnosno pokrajinske i republičke skupštine, jer one same po sebi neće vršiti društvenu funkciju one vrste kao pet napred pomenutih interesnih zajednica.

Zatim, imaćemo, kao treću vrstu, samoupravne interesne zajednice koje uopšte neće značiti razmenu rada ni u kakvoj formi, nego ostvarivanje određenog zajedničkog interesa građana — recimo, samoupravne interesne zajednice penzijskog i invalidskog osiguranja. Očigledno je da te samoupravne interesne zajednice takođe ne treba da budu uključene u skupštinski sistem, iako sam sistem tih zajednica može da bude regulisan zakonom.

I najzad, u praksi će se verovatno pojaviti i neke u celini, to jest isključivo, da tako kažem, dobrovoljne samoupravne interesne zajednice, odnosno na dobrovoljnoj osnovi organizovane. Recimo, sada se počinje govoriti o interesnoj zajednici za zaštitu čovekove sredine. Mi očigledno još nismo, po mome mišljenju, sposobni da pitanja te zajednice regulišemo zakonom, ali takve samoupravne interesne zajednice koje nastaju jednim slobodnim, dobrovoljnim organizovanjem svih društvenih faktora koji tu mogu da preduzimaju određene korake i mere, bile bi korisne i verovatno će ih biti sve više.

To su razlike u prirodi raznih vrsta samoupravnih interesnih zajednica koje moramo unapred predvideti. Možda će zato biti korisnije, naročito u republikama, da pristupimo izradi zakona za svaku pojedinu vrstu samoupravnih interesnih zajednica ili bar za grupu srodnih samoupravnih interesnih zajednica, a ne da putem jednog zakona pokušavamo da nađemo jedinstvena načela za sve te veoma različite vrste samoupravnih interesnih zajednica koje su već nastale ili će nastati.

Kroz prizmu takvog položaja, odnosno takvih različitih karakteristika samoupravnih interesnih zajednica treba razmotriti, kao što sam već rekao, koje od tih samoupravnih interesnih zajednica treba da preko svojih skupština učestvuju na bazi ravnopravnosti sa odgovarajućim skupštinskim većem u opštinskoj, odnosno pokrajinskoj i republičkoj skupštini, kada se radi o problemima od njihovog neposrednog interesa.

Bilo je mišljenja da u opštini treba formirati samo samoupravne interesne zajednice za oblast obrazovanja i zdravstva, s obzirom na to da su neke opštine još toliko nerazvijene da u njima nema radnih organizacija iz oblasti nauke, kulture itd. Mislim da takvo

tumačenje Ustava ne bi bilo ispravno. Ustav je izričito utvrdio pet samoupravnih interesnih zajednica koje treba da učestvuju u radu opštinske, pokrajinske i republičke skupštine. Tačno je da nema svaka opština svoje naučne institute, neke nemaju ni zdravstvene organizacije ili socijalno-zaštitne ustanove itd. Ali, s druge strane, istina je i to da nema opštine u Jugoslaviji koja nije zainteresovana za nauku, kulturu, socijalnu zaštitu itd., bez obzira na to što na svojoj teritoriji nema organizacija udruženog rada u tim delatnostima. U svakoj opštini mogu da se organizuju takve samoupravne interesne zajednice, makar one obuhvatale samo, da tako kažem, osiguranike ili samo interesente, a ne i radne organizacije koje pružaju određene usluge. U tom slučaju ti interesenti, osiguranici i sl. će se putem samoupravnih sporazuma povezivati sa onim radnim organizacijama — vršiocima određenih usluga, koje su im najbliže. One, dakle, ne moraju biti u istoj opštini. Bilo bi besmisleno računati s tim da svaka opština treba da ima kompletan sistem nauke, kulture, zdravstva itd. Ali u načelu je jednak interes građana u svim opštinama u pogledu korišćenja plodova rada institucija sa područja kulture, obrazovanja, nauke, socijalne zaštite itd.

Kada smo o tome raspravljali na pomenutoj sednici Saveta za društveno-političko uređenje, došli smo do zajedničkog zaključka da bi u privredno nedovoljno razvijenim opštinama, koje nemaju radnih organizacija na pojedinim područjima društvenih delatnosti, moglo da se ide na formiranje jedinstvenih samoupravnih interesnih zajednica za srodne društvene delatnosti ili na stvaranje samoupravne interesne zajednice interesenata, odnosno osiguranika, koji su inače orijentisani na celokupnu mrežu institucija i usluga odgovarajuće delatnosti u republici, pa i u čitavoj zemlji.

Prema tome, i za te samoupravne interesne zajednice postoji ne samo mogućnost nego i neophodnost da u opštinama postoje njihove skupštine. Pri tome mislim da je vrlo važno da raščistimo pitanje da takve opštinske samoupravne interesne zajednice ne treba tretirati samo kao neki deo neke šire samoupravne interesne zajednice. One upravo jesu kompletne samoupravne interesne zajednice, s tim što se istovremeno ujedinjuju u regionalnu ili republičku samoupravnu interesnu zajednicu. Skupštine tih opštinskih samoupravnih interesnih zajednica delegiraće svoje delegate u skupštinu odgovarajuće republičke samoupravne interesne zajednice, odnosno i tamo gde pojedine samoupravne interesne zajednice budu funkcionalno organizovane. Recimo, u oblasti usmerenog

obrazovanja, isto tako će se morati uspostaviti odgovarajući odnosi uzajamne povezanosti i odgovornosti. To će omogućiti da te zajednice žive punim životom u opštini, da imaju živ kontakt sa bazom, da budu u mogućnosti i preko opštinske skupštine i preko regionalne ili republičke samoupravne interesne zajednice da zastupaju i brane svoje potrebe i interese.

Kada je reč o stručnoj službi samoupravne interesne zajednice, mislim da je tačno da postojanje samoupravne interesne zajednice ne pretpostavlja automatski kao nužnost da uz svaku samoupravnu interesnu zajednicu bude istovremeno obezbeđena i stručna služba. Stručna služba može biti osnovana za region, odnosno ponegde verovatno i na republičkom nivou. Ali, ono što je tu bitno jeste da skupština samoupravne interesne zajednice u opštini zaista bude u stanju da direktno utiče i da ima kontrolu nad radom te zajedničke službe ma gde se ona nalazila, i posebno da ta samoupravna interesna zajednica ima i direktnu kontrolu nad sredstvima kojima ta služba raspolaze vršeći svoje funkcije u samoupravnoj interesnoj zajednici.

Želim da ponovim da se sve ovo odnosi na pet napred pomenutih samoupravnih interesnih zajednica od posebnog društvenog interesa (obrazovanje, nauka, kultura, zdravstvo i socijalna zaštita), a ne i na druge samoupravne interesne zajednice, recimo u privredi, koje će retko kad, ili verovatno nikad, biti organizovane na teritorijalnoj osnovi, nego će biti organizovane pre svega na funkcionalnoj osnovi.

U diskusiji je bilo postavljeno i pitanje: šta činiti kada nastane spor između skupštine samoupravne interesne zajednice i veća u skupštini društveno-političke zajednice. Taj spor treba da se rešava po postupku koji se u skupštinama inače primenjuje za sporove između skupštinskih veća, s tim da konačna odluka svakako mora biti doneta po odgovarajućem postupku u skupštini, jer bi inače samo funkcionisanje skupštinskog sistema bilo ugroženo. Mislim da je to takođe materija za zakonsko regulisanje. Zakon, u stvari, treba da podrobnije reguliše postupak u slučaju sporova, a onda, na osnovu zakona, i opštinski statuti.

U vezi s tim, posebno bih istakao još jedno pitanje: kada skupština samoupravne interesne zajednice može donositi odluku većinom glasova, a kada samo na osnovu sporazuma sa radnicima, odnosno sa organizacijama udruženog rada.

Na pomenutoj sednici Saveta došli smo do zaključka da bi

skupština samoupravne interesne zajednice većinom glasova mogla da donosi odluke o opterećivanju dohotka organizacija udruženog rada ili ličnih dohodaka radnika samo onda kada je za to ovlašćena zakonom. Jer, u stvari, ako samoupravna interesna zajednica, kad donosi odluku o opterećivanju dohotka organizacija udruženog rada, vrši društvenu funkciju, onda tu ne može da postupa drukčije nego što mogu da postupaju i državni organi, koji mogu opterećivati dohodak samo na osnovu zakona. Međutim, van tih obaveza, koje će zakon utvrditi u pogledu prava samoupravnih interesnih zajednica za opterećivanje dohotka organizacija udruženog rada, ostaće jedan širok domen gde će biti mogući dogovori unutar samoupravnih interesnih zajednica na bazi saglasnosti. Ta saglasnost može u nekim slučajevima da bude obezbeđena referendumom radnika, ne radnih organizacija, a u drugim slučajevima pojedinim ugovorima, odnosno dogovorima između samoupravnih interesnih zajednica i pojedinih ili svih osnovnih organizacija udruženog rada.

No, mislim da bi trebalo razmotriti mogućnost da zakon može manjini koja nije potpisnik takvog dogovora, u slučaju da nanosi štetu većini radnih ljudi, odnosno radnih organizacija, naložiti neke posebne materijalne i druge obaveze prema većini ili da veće obaveze treba da važe za sve. Ali, to bi morala biti samo izuzetna, veoma retka mera, jer ipak moramo ostati na principu da su samoupravni sporazumi, odnosno društveni dogovori, u stvari, dobrovoljni akti. Ako ih počnemo zakonom »podržavati« na takav način da budu obavezni za sve, onda to više nije sporazum nego zakon, onda je to državna mera. Ako bismo taj zakonski mehanizam suviše često primenjivali, kompromitovali bismo instituciju samoupravnog sporazuma. Mi smo zato u savezni Ustav uneli klauzulu koja državne organe upućuje na to da u takvim slučajevima donesu zakon, a ne da zakonom jedan samoupravni sporazum čine obaveznim.

U pogledu delegacija za samoupravne interesne zajednice u načelu smo se dogovorili na pomenutoj sednici Saveta. Mislim da ta pitanja ne bismo smeli suviše formalizovati. Ali, neke polazne tačke moraju biti jasne. Recimo, postavlja se pitanje kako organizovati delegaciju u oblasti zdravstvenog osiguranja, a kako u samoupravnim interesnim zajednicama elektroprivrede, ako ih budemo sutra stvorili, a neke republike su već počele da ih stvaraju. Kada je reč o zdravstvenom osiguranju, ne osiguravaju se radne organizacije, nego radnici, radni ljudi, i to na osnovama uzajamnosti i solidarno-

sti. Prema tome, oni su nosioci te samoupravne interesne zajednice, odnosno zdravstvenog osiguranja. Normalno je, prema tome, da radnici imaju svoju posebnu delegaciju kao osiguranici u zajednici zdravstvenog osiguranja svuda tamo gde je to moguće, pogotovo kad se radi o velikim organizacijama. Negde je to nemoguće — mislim na one samoupravne interesne zajednice gde se mogu stvoriti zajedničke delegacije za više manjih kolektiva, za više osnovnih organizacija udruženog rada. Jer, ovde se ne radi — kao u veću udruženog rada — o društveno-ekonomskim interesima koje kao takve imaju osnovne organizacije udruženog rada, nego se radi o interesima pojedinih radnika. Prema tome, tu ne bi trebalo da »bežimo« ni od zajedničkih delegacija za više radnih kolektiva, ali, kao što sam rekao, za pojedina područja osiguranja ili obezbeđivanja zajedničkih interesa.

No, ne bih smatrao nikakvim velikim grehom ako bi — bar dok iskustvo ne pokaže nešto drugo — negde ista delegacija koja inače zastupa radnike u skupštini opštine, odnosno u skupštinskom sistemu, vršila i funkciju delegacije u samoupravnoj interesnoj zajednici, ako je može vršiti, ako ima dovoljno, da tako kažem, kapaciteta i snaga, s tim što je to, ipak, druga funkcija. Nisu to identične funkcije.

No, ne bi se nikako moglo predvideti da radnički savet bude zamena za delegaciju u samoupravnoj interesnoj zajednici, jer, u stvari, radnički savet ima drugu funkciju. Kada se, međutim, radi o organizacijama udruženog rada u zdravstvu koje učestvuju u samoupravnim interesnim zajednicama, a ukoliko nema potrebe za posebnom delegacijom, odnosno ako su to manji kolektivi, onda je bolje da radnički savet zdravstvene ustanove, bude, u stvari, delegacija koja će učestvovati u radu samoupravne interesne zajednice. Jer, tu nije reč o zajednici rizika interesenata, nego o jednoj organizaciji udruženog rada koja putem razmene rada u samoupravnoj interesnoj zajednici formira svoj dohodak.

Tu se postavlja i pitanje čija su finansijska sredstva koja sakupe osiguranici u oblasti zdravstvenog osiguranja. Sve do momenta dok ta sredstva nisu uključena u dohodak zdravstvenih organizacija, na osnovu dogovorene cene ili dogovorenog načina formiranja dohotka zdravstvenih organizacija, tim sredstvima samostalno upravlja ju osiguranici. A kada ta finansijska sredstva uđu u dohodak zdravstvenih organizacija, one njima samostalno raspoložu.

Moraćemo, takođe, definitivno rešiti i pitanje — šta ulazi u

cenu usluga ili u dohodak pojedine zdravstvene organizacije. Mi smo na pomenutoj sednici Saveta, manje-više, jedinstveno zaključili da bi u tu cenu — uslovno kažem cenu — trebalo da ude prosta reprodukcija i deo proširene reprodukcije, i to onaj osnovni deo proširene reprodukcije koji obezbeđuje nužan razvoj pojedinih organizacija, dok bi drugi deo sredstava za proširenu reprodukciju bio zajednički fond zdravstva, osiguranika, pa i društveno-političke zajednice koja će, verovatno, učestvovati u tome sa svojim sredstvima. Taj deo sredstava za proširenu reprodukciju će se ulagati na osnovu zajednički utvrđenog plana razvoja delatnosti kao celine. Jer, na kraju krajeva, osiguranik se ne osigurava, odnosno kroz osiguranje ne finansira samo svoju ambulantu ili lokalnu bolnicu, nego se osigurava, odnosno finansira celokupan sistem zdravstvene službe, uključujući i naučno istraživanje i medicinski fakultet, celokupno zdravstvo itd. On, dakle, želi da ima kompletnu zdravstvenu službu. Zato je normalno da i finansiranje proširene reprodukcije zdravstvene službe kao celine bude zajednički interes svih tih faktora, s tim što bi se vršilo na osnovi zajednički utvrđenog plana razvoja zdravstva.

Na sličnim principima bi trebalo razmotriti pitanje finansiranja i u drugim samoupravnim interesnim zajednicama slične prirode, gde se ono, u stvari, vrši na osnovama solidarnosti i uzajamnosti. Međutim, u slučaju elektroprivrede, koji sam ranije pomenuo, finansiranje se očigledno neće vršiti na osnovama solidarnosti i uzajamnosti, ili u vrlo maloj meri, ako ga bude, nego će se vršiti na osnovama potrošnje i cene koštanja itd., tako da će se tu ceo sistem finansiranja odvijati na drukčiji način nego u društvenim delatnostima. Tu će se u međusobnim odnosima naći organizacije udružene rada, a ne radne zajednice radnika, s tim što će verovatno i zakon regulisati neke odnose. To ipak ne isključuje mogućnost — čak smatram da je najverovatnije da će postepeno do toga doći — da se deo proširene reprodukcije i tu izdvaja kao, rekao bih, fond kojim će zajednički upravljati elektroprivreda i privreda na bazi zajednički utvrđenog plana razvoja elektroenergetskih izvora za koje je privreda zainteresovana. Jer, na kraju krajeva, privreda tu mora da bude stimulirana. Ona će investirati u one elektroenergetske objekte, bez obzira na kojoj se teritoriji nalaze, čija će cena energije biti najniža.

S obzirom na takve odnose u samoupravnoj interesnoj zajednici elektroprivrede, čini mi se da je jasno da će tu radnički savet biti

glavni nosilac međusobnih odnosa, bilo da sâm vrši funkciju delegacije ili da se bira posebna delegacija za tu funkciju. No, i ta delegacija će očigledno biti veoma mnogo zavisna ne samo od kolektiva nego i od samog radničkog saveta.

Rekao bih nekoliko reči i o izvršnim organima i stručnim službama u samoupravnim interesnim zajednicama. Mislim da u samoupravnim interesnim zajednicama ne bismo smeli brkati izvršne organe sa stručnom službom. Izvršni organi treba da budu, u stvari, političko-izvršni organi samoupravne interesne zajednice koji imaju značajnu ulogu u utvrđivanju i izvršavanju njene politike, kao i još neke posebne funkcije, recimo, da u drugoj instanci rešavaju određena pitanja itd.

Inače, za funkcionisanje samoupravnih interesnih zajednica, naročito u pomenutih pet delatnosti, od bitne je važnosti da imaju dobru stručnu službu. Očigledno je, naime, da će čitav niz poslova preći, i to ne samo apstraktno nego veoma konkretno, sa države na samoupravljanje. Da bi samoupravne interesne zajednice mogle vršiti te poslove, one moraju imati veoma kvalifikovanu stručnu službu. Često se u vezi s tim čuju izjave — nama ne treba glomazan aparat. Ja se slažem da tu ne treba formirati glomazan aparat. Ali samoupravna interesna zajednica za zdravstvenu zaštitu, na primer, treba da bude sposobna da planira i da sagledava perspektive razvoja celokupne zdravstvene mreže u regionalnom ili republičkom okviru. Ona mora da bude u kursu savremenih kretanja u svetu, mora biti inicijator politike, odluka itd. Prema tome, tu mora postojati sposobna stručna služba. To se isto tako odnosi na samoupravnu interesnu zajednicu obrazovanja itd. To je jedan aspekt toga pitanja.

Drugo, upravo zbog toga što će te samoupravne interesne zajednice učestvovati u radu opštinske i pokrajinske odnosno republičke skupštine i biti vezane odlukama tih skupština, one će biti vezane i za rad republičkih odnosno pokrajinskih i opštinskih izvršnih veća. Biće neophodno da se i tu uspostavlja odgovarajuće veze i odnosi, i odgovarajuća uzajamna zavisnost. Biće, naime, potrebno da neke odluke izvršnih organa samoupravnih interesnih zajednica budu usaglašene sa politikom izvršnog veća u republici odnosno pokrajini ili u opštini. Mislim da će zbog toga verovatno biti potrebno da utvrdimo kako da se svemu tome prilagode i upravni organi u republičkim odnosno pokrajinskim i opštinskim izvršnim većima. Možda bi negde trebalo stvoriti neke komitete ili

odbore u kojima bi učestvovali šefovi stručnih izvršnih službi samoupravnih interesnih zajednica, s tim što će zakon, odnosno statut opštine morati bliže da odredi u kojim slučajevima je stručna služba samoupravne interesne zajednice vezana usaglašavanjem sa upravnim organima. Treba, na primer, već sada predvideti da prihvodi samoupravnih interesnih zajednica podležu u suštini u izvesnom smislu istom režimu kome podleže i republički budžet u slučajevima kada se radi o stabilnosti privrede, ublažavanju inflacije itd. Očigledno je da i ti fondovi treba da podležu nekim društvenim merama ograničenja.

Na sednici Saveta smo se takođe dogovorili da inspekcije i sve što znači prinudnu kontrolu bude u državnim organima, a ne u samoupravnim interesnim zajednicama, jer je to garancija da će se solidnije odvijati rad samoupravnih interesnih zajednica.

Mislim, takođe, da je veoma važno da samoupravne interesne zajednice — opet govorim o ovih pet »glavnih« — imaju svoje korene u svojim osnovnim jedinicama koje se stvaraju oko škola, pozorišta, ambulanti, gde su uključeni delegati radnih organizacija, škola, roditelja, odnosno radnih ljudi i građana. U stvari, iako te jedinice nisu kompletne i pune samoupravne interesne zajednice, u onom smislu u kome su samoupravne interesne zajednice na nivou opštine ili samoupravne interesne zajednice koje su kompletno organizovane na osnovu funkcionalnog principa, one za sebe, u svom delokrugu ipak znače jednu celinu i kao takve mogu da budu vrlo značajan faktor u povezivanju samoupravnih interesnih zajednica sa bazom, neposredno sa radnim čovekom, sa građaninom u zadovoljavanju njihovih interesa. To su one jedinice — možda je bolje da ih zovemo jedinice samoupravnih interesnih zajednica — u kojima neposrednu ulogu mogu da odigraju i mesne zajednice. U stvari, mesne zajednice upravo ujedinjavaju rad pojedinih jedinica samoupravnih interesnih zajednica na svom području, odnosno na području mesta stanovanja radnog čoveka. Zato će i mesne zajednice morati da se bolje organizuju da bi mogle vršiti uticaj na rad samoupravnih interesnih zajednica i organizacija udruženog rada u društvenim delatnostima od posebnog društvenog interesa.

Čini mi se da bi se, ako bismo zaboravili da su te jedinice veoma značajan konstitutivni elemenat samoupravnih interesnih zajednica, vrlo lako moglo dogoditi da stvorimo forume u opštini, regionu i republici bez žive povezanosti sa radnim ljudima i sa osnovnim organizacijama udruženog rada u oblasti ovih delatnosti. Zato te

jedinice ne bi trebalo tretirati samo kao delove samoupravnih interesnih zajednica. One su za sebe takođe samoupravne interesne zajednice koje se uklapaju u celovit sistem samoupravnog interesnog organizovanja i mislim da imaju isto toliko veliki značaj kao i svi drugi delovi samoupravnih interesnih zajednica.

»Komuna«, br. 10. Stalna konferencija gradova i opština
Jugoslavije, Beograd, 1974. str. 3—9

OSTVARIVANJE USTAVNIH NAČELA O UDRUŽENOM RADU

Iz izlaganja na sednici Saveta za pitanja društveno-političkog sistema, 30. oktobar — 1. novembar 1974. godine, na Brionima. Izvodi iz ovog izlaganja su, pod različitim naslovima, prvi put objavljeni u dnevnoj štampi 28—30. novembra 1974. godine. Integralni tekst izlaganja, pod naslovom »Ostvarivanje ustavnih načela o udruženom radu«, objavljen je u posebnoj brošuri Izdavačkog centra »Komunist«, Beograd, 1974. godine. Autor je neke delove ovog teksta koristio u pisanju knjige »Slobodni udruženi rad«.

U reorganizaciji samoupravno udruženog rada na osnovama novog Ustava postigli smo krupne uspehe koji su veoma značajni i za celokupan dalji razvitak našeg društva, iako još nismo uspeli da donesemo neophodne zakonske propise koji toj organizaciji treba da daju čvršće okvire i pravce. Upravo tom zadatku posvećen je naš sadašnji rad. Značaj tih uspeha nije samo u tome što potvrđuju opravdanost intervencije Saveza komunista Jugoslavije i naše socijalističke države protiv poznatih antisamoupravnih i, u krajnjoj liniji, antisocijalističkih tendencija u društveno-ekonomskim odnosima u udruženom radu. U ovom trenutku ti uspesi su za nas posebno značajni zbog toga što predstavljaju još jednu ubedljivu praktičnu negaciju teze da radnička klasa nema drugog izbora do sistema kapitalističke eksploatacije ili monopolske vlasti sopstvene birokratije i tehnostrukture. Sem toga, postignuti uspesi ubedljivo obaraju i neke lažno-ultralevičarske teze malograđanske desnice prema kojima od samoupravljanja nema ništa ako ga ne nosi spontana akcija radnika. Danas, međutim, svakome mora biti jasno da do uspeha postignutih u borbi za učvršćivanje samoupravljanja ne bismo nikada mogli doći da u svakodnevnoj praksi na čelu te borbe nije stajao Savez komunista Jugoslavije sa svojim jasnim dugoročnim konceptom socijalističkog samoupravljanja.

Pa ipak, ne bi bilo dobro ako bismo se zadovoljili postignutim rezultatima, to jest ako ne bismo bili svesni činjenice da se sa

pozitivnim kretanjima prepliću i mnoge stare tendencije i pokušaji da se u novom obliku u stvari uspostave stari odnosi. O takvim se pojavama, a pogotovo u kritičkim stavovima Saveza komunista, u našoj javnosti veoma mnogo govori, o njima je s pravom bilo mnogo diskusije i u našem dosadašnjem radu na ovoj sednici. Upravo ta diskusija i dogovori treba da budu jedan od veoma značajnih faktora koji će odrediti sadržaj zakona o udruženom radu, o društvenoj svojini, o osnovama društvenog planiranja i drugih zakona, čije donošenje predstoji. A to je utoliko opravdanije što tu, u stvari, sada više nije reč toliko o borbi protiv otpora samoupravljanju koliko o pronalaženju najracionalnijih rešenja za samoupravno organizovanje udruženog rada u svakoj oblasti društvenog rada, u svakoj osnovnoj organizaciji udruženog rada i u svakom pojedinom obliku integracije udruženog rada. Razume se, otpora na principijelnoj osnovi ima i biće: sa tim smo računali od samog početka. Ali to sada više nije najteži problem. Brojniji su danas oni problemi koji proizlaze iz nedostatka jasne praktične orijentacije, nedovlnog znanja, odnosno zbog naučno-stručne nepripremljenosti, improvizacije, nedovoljno konkretnog prilaza različitim situacijama, iz čega proizlaze »zaletnja« iz jedne krajnosti u drugu i slično. Upravo na te probleme treba da mislimo kad budemo radili na tekstovima novih zakona. Zato se ne bih mogao sasvim složiti sa mišljenjima, koja se inače dosta često čuju, da ne treba žuriti sa konkretnim zakonskim rešenjem koja bi tobože sputala slobodnu samoupravnu inicijativu, već da treba — kako se to obično kaže — prepustiti samim samoupravljačima da tragaju za odgovarajućim rešenjima. Daka-ko, ni ja nisam za takva zakonska rešenja koja bi samoupravnu praksu dovela u Prokrustovu postelju paragrafa koji ne bi vodili računa o bezgraničnoj različitosti uslova te prakse. Ali mislim da zakon u svojim odredbama mora biti toliko konkretan da bi zaista mogao da obezbedi Ustavom koncipirane i utvrđene društveno-ekonomske i političke odnose u sistemu samoupravno udruženog rada. A koliko je to potrebno, najbolje govore kritičke primedbe na postojeće stanje i tendencije u sprovođenju ustavnih načela, koje su iznete u našoj javnosti i u diskusiji na ovoj sednici.

Neke karakteristike integracije društvenog rada u nas

U vezi s tim želeo bih da ukažem na neke pojave u oblasti integracije društvenog rada, koje pokazuju da osnovni problem i

zadatak u vezi sa donošenjem zakona o udruženom radu nije samo definisanje institucija samoupravno udruženog rada već i, čak u prvom redu, izgradnja jedinstvenog i stabilnog sistema društveno-ekonomskih i samoupravno-političkih odnosa između osnovnih organizacija udruženog rada kao i raznih drugih oblika organizacija udruženog rada, a samim tim i radnika u društvenom radu kao celini. Tu mislim na odnose kako u prostoj, tako i u proširenoj reprodukciji i u društvenoj reprodukciji u celini, a posebno na uslove sticanja dohotka i na oblike njegovog udruživanja, zajedničkog upravljanja i raspodele zajednički ostvarenog dohotka.

Proces integracije u nas sada se ubrzano razvija. Mislim da je to veoma pozitivna činjenica koja, može se reći, sama po sebi dokazuje da su osnovna rešenja našeg Ustava dobro usmerena, odnosno da stimulišu takvo istorijski neophodno udruživanje rada. Isticanjem slabosti u tom procesu, o kojem mislim da govorim, nikako ne bih želeo da umanjim značaj postignutih rezultata, niti da se zalažem za takve intervencije koje bi mogle usporiti taj proces. Ali mi, takođe, ne smemo zažmuriti pred istinom da se sa pozitivnim procesima integracije prepliću i razne negativne tendencije, pa čak i da se u njima obnavljaju neke stare opasne pojave koje smo upravo poslednjih godina kritikovali.

Sada se često događa da se u velike i složene integracione sisteme udružuju osnovne organizacije udruženog rada, a ne radne organizacije. Na taj način umesto složene organizacije dobijamo glomaznu radnu organizaciju koja ujedinjuje takve osnovne organizacije udruženog rada koje bi, u stvari, same trebalo da budu radne organizacije, sastavljene od više osnovnih organizacija udruženog rada. Nemalo je primera da se u okviru takvih radnih organizacija — koje bi, ponavljam, trebalo da se organizuju kao složene organizacije udruženog rada — čak i cela velika preduzeća ili fabrike organizuju kao osnovne organizacije udruženog rada, pa čak i da nekoliko njih čini jednu osnovnu organizaciju udruženog rada. Na taj način se veliki broj osnovnih organizacija udruženog rada udružuje u velike složene organizacije, s tim što one ne posluju i svoje unutrašnje odnose ne uređuju na načelima koja bi trebalo da važe za složene organizacije, već na načelima koja važe za radne organizacije. Takva organizacija već sama po sebi svedoči da unutrašnji društveno-ekonomski i samoupravno politički odnosi u njoj nisu sasvim u skladu sa Ustavom. Bez obzira na subjektivne namere, objektivni, glavni cilj takvih organizacija po samoj logici

stvari postaje centralizacija upravljanja dohotkom sama za sebe, umesto da cilj bude takva samoupravna i demokratska koncentracija sredstava za proizvodnju koja stvara najpovoljnije uslove za zajedničku proširenu reprodukciju, a samim tim i najpovoljnije uslove za povećanje zajedničke produktivnosti rada i sticanje većeg dohotka po tom osnovu za svaku od osnovnih organizacija udruženog rada koja učestvuje u zajedničkom procesu proširene reprodukcije. To znači da proces proširene reprodukcije u svakoj od organizacija udruženog rada u okviru jednog velikog integracionog sistema treba da se skladno odvija u interesu svih zajedno i svake organizacije udruženog rada posebno. Centralizacija dohotka ne može biti sama sebi cilj; ona treba da bude u funkciji napred pomenute samoupravne integracije odnosno koncentracije sredstava za proizvodnju pod kontrolom radnika u udruženom radu. Drugim rečima, centralizovani dohodak treba da bude instrument obezbeđenja normalnog odvijanja procesa proširene reprodukcije u svakoj od organizacija udruženog rada u okviru interesnog sistema udruženog rada, a ne sredstvo za sticanje dodatnog dohotka putem pukog obrta novcem. Ovde, razume se, imam u vidu jedan od osnovnih principa našeg sistema udruživanja rada i sredstava, čime nikako ne osporavam specifične funkcije bankarskog i kreditnog sistema u celovitom sistemu društvene reprodukcije. U stvari, mislim na jednu veoma rasprostranjenu praksu, ne samo u našoj krupnoj trgovini već i u nekim velikim radnim ili složenim organizacijama udruženog rada, da se slobodna sredstva neretko ulažu, na primer, u razne investicije na područjima koja nisu od neposrednog interesa za proces proširene reprodukcije, odnosno za povećanje produktivnosti rada upravo onih proizvodnih organizacija od kojih ta trgovina živi, odnosno onih organizacija udruženog rada koje čine takve krupne radne ili složene organizacije.

Razume se, u takvim integracionim sistemima često je normativno uspostavljeni samoupravni i demokratski sistem više fasada za prikriivanje sistema centralizacije dohotka i monopolističkog upravljanja njime nego što je stvarno samoupravljanje, jer radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada gube svoju samostalnost i svoje pravo odlučivanja u procesu proširene reprodukcije i ne mogu da kontrolišu rezultate gospodarenja svojim minulim radom. Naravno, to istovremeno bitno umanjuje i njihovu inicijativu i motivisanost za racionalno gospodarenje dohotkom u sopstvenoj osnovnoj organizaciji udruženog rada i podstiče dezintegracione

proces. Otuda česte krize u takvim integracionim sistemima i onda kada su sa čisto ekonomskog gledišta opravdani i potrebni.

Mi veoma često opravdano kritikujemo takozvane administrativno-teritorijalne, to jest opštinske i republičke integracije. Ta kritika je opravdana kad je reč o partikularizmu kao specifičnom obliku centralizacije upravljanja dohotkom, manje je opravdana kad je reč, u stvari, samio o obliku odbrane od centralizma istog tipa na drugim nivoima, a sasvim je neopravdana kad je reč o racionalnim integracijama koje u takvim okvirima iscrpljuju svoj ekonomski interes. Ali to takođe potvrđuje da treba više da se bavimo proizvodnim odnosno društveno-ekonomskim odnosima, a ne samo institucionalnim oblicima udruženog rada. Radnik u osnovnoj organizaciji udruženog rada koji odgovarajućim oblicima proizvodnih, to jest ekonomskih i političkih odnosa bude stimulisan i usmeren na to da svoju borbu za veći dohodak svoje osnovne organizacije udruženog rada i za svoj lični dohodak posmatra kroz prizmu borbe za veću produktivnost rada u celokupnoj složenoj organizaciji udruženog rada kojoj pripada i društvenog rada u celini, sigurno se neće pomiriti sa partikularističko-centralističkim oblicima integracije koji će ga sputavati u njegovom razvoju odnosno u njegovoj borbi za postizanje veće produktivnosti svog i društvenog rada.

Slična je stvar i sa takozvanim granskim integracijama, to jest integracijama po proizvodnim odnosno privrednim granama. Ne tvrdim, doduše, da ne može biti racionalnih integracija i unutar proizvodnih odnosa privrednih grana. Ali u nas se uvek iznova javljaju tendencije da se cela proizvodna grana ili trgovina udružuje u jednu organizaciju udruženog rada. Kad je reč o poslovnim udruženjima kao oblicima najšire saradnje radnih organizacija u jednoj grani, to je razumljivo i može biti i veoma korisno, jer doprinosi boljoj podeli rada, boljem planiranju u okviru cele grane, snižavanju određenih troškova, zajedničkim akcijama za unapređenje proizvodnje odnosno privrednog poslovanja itd. Ali zajednički interes organizacija udruženog rada u takvom poslovnom udruženju granskog tipa u pogledu zajedničke proširene reprodukcije i udruživanja dohotka za takvu proširenu reprodukciju veoma je ograničen, a ponekad i ne postoji, štaviše, neretko postoji suprotan interes.

Takve granske integracije obično završavaju na nivou republike, što je samo po sebi izvor niza novih problema, o kojima nema

potrebe da govorim. Ako bi takav kurs preovladao, dobili bismo nov oblik nekadašnjih »administrativno-operativnih rukovodstava«, kojih smo se davno odrekli, i to ne samo mi već ih se sve više odriču i druge socijalističke zemlje. Najnegativnija posledica takvog koncepta granske i teritorijalne integracije, po mome mišljenju, jeste to da on postaje smetnja onom procesu integracije koji je našem društvu najpotrebniji, naime u kojem se povezuju radni interesi od sirovinске i preradivačke proizvodnje do trgovine, bankarskog sistema i nauke. A takav se integracioni proces ne može zaustavljati ni na opštinskim ni na republičkim, pa čak ni na jugoslovenskim granicama, mada se, kada je racionalan, istovremeno može odvijati i unutar svih tih granica. Mi smo, na primer, postigli velike uspehe u razvijanju poljoprivredno-industrijskih kombinata. Tu smo doživljavali i najmanje unutrašnjih potresa i kriza. Mislim da je to, pre svega, bilo rezultat činjenice da ti kombinati nisu bili ni granske ni teritorijalne formacije, već su u jedinstvenom sistemu proširene reprodukcije povezivali udruženi rad od sirovinске do preradivačke proizvodnje, trgovine itd. Međutim, u oblasti industrije ima relativno malo organizacija te vrste. Možda ću biti jednostran, ali mislim da je među glavnim uzrocima takvom stanju činjenica što je u integraciji industrije dominirajući cilj bila centralizacija dohotka i upravljanja dohotkom, a ne zajednički interesi u procesu proste i proširene reprodukcije, odnosno u borbi za postizanje veće produktivnosti rada svih koji učestvuju u takvom krugu proširene reprodukcije. A takvo stanje, u stvari, onemogućuje radnike u osnovnim organizacijama udruženog rada da stvarno raspolažu svojim ukupnim dohotkom, to jest ne samo da imaju uvid i kontrolu nad raspolaganjem rezultatima tekućeg rada već i nad sudbinom svog minulog rada odnosno da upravljaju celokupnim procesom i sredstvima proširene reprodukcije.

Mislim da te tendencije ne treba da dramaturizujemo, ali ni da ih potcenjujemo. Tim pitanjima takođe ne treba da pristupamo sa iluzijom da ih možemo rešiti na brzu ruku, samo zakonima i sl. To je, u stvari, proces koji će trajati godinama, jer tu nije reč samo o reorganizaciji već o novom koraku dalje u razvitku socijalističkog sistema, a samim tim o dubokom preobražaju društveno-ekonomskog sistema. A tu se ne mogu stvari »lomiti preko kolena«. Ali, s druge strane, upravo zbog toga moramo stalno pratiti te procese i probleme koji se javljaju i što je moguće brže na njih reagovati. Mislim da osnovna pitanja u ovoj oblasti moramo

zakonom regulisati u najvećoj mogućoj meri, da bismo bar očigledno nepravilne tendencije u praksi korigovali i onemogućili.

Kriterijumi za organizovanje osnovnih organizacija udruženog rada

U zakon treba uneti što je moguće više odredbi potrebnih za konkretizaciju i identifikaciju onih karakteristika koje Ustav daje za pojedine oblike udruženog rada. Ali i u tim definicijama raznih oblika udruženog rada ne treba da budemo kruti, preuski. Jer koliko god se treba čuvati opasnosti od pomenute krajnosti, u istoj meri bih se složio i sa mišljenjem da zakonom, zakonskim definicijama ne smemo suziti mogućnosti stvaranja takvih organizacionih oblika u udruženom radu koji će stimulisati i olakšati stvarno rešavanje onih pitanja koja se mogu rešiti u okviru osnovne organizacije udruženog rada, u radnoj organizaciji, kao i u složenoj organizaciji udruženog rada.

Ako bismo, na primer, išli na premale, preusko postavljene, a time i ekonomski nesposobne osnovne organizacije udruženog rada, očigledno je da bi došlo do tendencije da radna organizacija rešava one probleme o kojima bi, u stvari, trebalo da odlučuje osnovna organizacija udruženog rada, jer ona ne bi bila za to sposobna. Zato bismo morali prevazići diskusije o tome da li treba ići na male ili na velike osnovne organizacije udruženog rada. Postavlja se pitanje da li uopšte možemo naći neke kriterijume za optimalnu veličinu osnovne organizacije udruženog rada. Mislim da je to gotovo nemoguće definisati.

U vezi sa definicijom osnovne organizacije udruženog rada ističe se i to da treba respektovati njenu tržišnu sposobnost, što je samo po sebi načelno prihvatljivo. Ali s pravom se postavlja pitanje da li je tržišna sposobnost jedini uslov za obrazovanje osnovne organizacije udruženog rada? Osnovna organizacija udruženog rada može biti sasvim sposobna za međusobno obračunavanje, za vrednovanje proizvoda svoga rada unutar radne organizacije, ali u isto vreme ne mora biti sposobna da sa tim proizvodom ide na tržište.

Smatram, takođe, da ne bi bilo dobro rešenje da se osnovna organizacija udruženog rada kao ekonomska ćelija koja ostvaruje svoj dohodak, zasniva na dohotku iz jednog proizvoda, delatnosti ili usluge. Jer na jednoj tekućoj traci proizvodi se mogu menjati, odnosno isti radnici, na istoj proizvodnoj traci danas mogu

proizvoditi, recimo, cipele, a sutra neke elemente za drugu vrstu industrijske proizvodnje, i tome slično. Trebalo bi da se bar doda to da OOUR ostvaruje dohodak iz iste ili srodne vrste proizvoda. Meni se, naime, čini da je kao kriterijum za definisanje osnovne organizacije udruženog rada mnogo važnije da isti radnici rade istim sredstvima za proizvodnju nego što proizvode. Tu, međutim, treba biti dovoljno elastičan da ne bi došlo do toga da se, recimo, svaki hotel mora »razbijati« u osnovne organizacije po kriterijumu: kuhinja, kelneri i slično.

Isto tako, ne bi trebalo praviti neke konstrukcije na osnovi ustavnih formulacija kao što su: »jedinствен процес рада« ili »deo procesa rada« itd. Ustavom se, u stvari, htelo samo dati indicaciju za organizovanje osnovnih organizacija udruženog rada, a ne da se one dokraja organizaciono definišu. Mislim da ni zakon ne može na takav način definisati šta je to »deo procesa rada« da bi sud u slučaju sporova mogao jasno utvrditi: ovo je deo procesa rada i tu mora da se organizuje osnovna organizacija udruženog rada. Zakonom predviđeni uslovi za nastajanje pojedinih organizacionih oblika udruženog rada treba da budu samo jedno od sredstava, oružja radnika koji treba da se bore za to da u skladu sa svojim interesima obrazuju osnovnu organizaciju udruženog rada, odnosno takvu radnu organizaciju ili složenu organizaciju koja ih neće ograničavati i sputavati u osnovnim organizacijama udruženog rada.

U praksi je bilo, a i danas ima pojava da su radnici protiv stvaranja pojedinih osnovnih organizacija udruženog rada. Povo-dom toga se obično kaže da su to otpori, da su radnici nahuškani, manipulisani i sl. Ne može se, međutim, sve prosto svesti na to. Ima niz slučajeva u kojima su radnici sasvim opravdano bili protiv stvaranja određene osnovne organizacije udruženog rada. Ako bi se, naime, obrazovanjem osnovnih organizacija uspostavili takvi odnosi u kojima bi radnici jedne osnovne organizacije udruženog rada došli bez svoje krivice u gori ekonomski položaj — sa niskim dohotkom, sa niskim ličnim dohocima, dakle bez sredstava za proširenu reprodukciju itd. — apsurdno je od njih očekivati da glasaju za stvaranje takve osnovne organizacije udruženog rada. Zato predlozi o formiranju osnovnih organizacija udruženog rada koji nisu i društveno-ekonomski opravdani neće naići na odobravanje radnika. Radnik je na prvom mestu zainteresovan za takve ekonomske odnose unutar udruženog rada koji mu obezbeđuju ravnopravan samoupravni položaj u okvirima udruženog rada

uopšte, to jest u pogledu uslova sticanja dohotka i ličnog dohotka prema radu. Zato prilikom zakonskog definisanja uslova za obrazovanje osnovne organizacije udruženog rada moramo pre svega voditi računa da time same radnike motivišemo da budu zainteresovani za obrazovanje osnovnih organizacija udruženog rada.

Trebalo bi stvoriti i zakonsku mogućnost da radnici jednog dela procesa rada zahtevaju od radnika u drugom delu radnog procesa, koji neće da obrazuju osnovnu organizaciju udruženog rada, iako za to postoje zakonski i drugi uslovi — da to učine. Time, u stvari, treba onemogućiti tendenciju da se odbijanjem da se formira osnovna organizacija udruženog rada živi na račun dohotka drugih radnika. Mislim, takođe, da i sindikatima moramo dati zakonsko pravo i dužnost da mogu, bez obzira na to da li radnici postavljaju ili ne postavljaju zahtev za obrazovanjem osnovne organizacije, pokrenuti to pitanje, kada smatraju da postoje uslovi za stvaranje osnovne organizacije udruženog rada. To, takođe, mora biti jedna od najvažnijih dužnosti društvenog pravobranioaca samoupravljanja. On i po svojoj inicijativi ili na zahtev bilo koga drugoga mora pokretati ta pitanja. Odredene nadležnosti na ovom području mogu imati i organi društveno-političkih zajednica, to jest njihove skupštine koje, u Ustavom predviđenim slučajevima, mogu intervenisati.

U vezi s ovim se, međutim, postavlja i pitanje da li je osnovano računati s tim da će takve odluke odgovornih društvenih organa uvek biti primenjive, ako radnici ne budu hteli da ih prihvate.

Ne verujem, naime, da bi bilo koji sud, pa i uz političku akciju Saveza komunista, mogao naterati radnike da obrazuju neku osnovnu organizaciju udruženog rada koja je protivna njihovom ekonomskom interesu. Ako bi ih sud čak i obavezao na to, stvorili bismo niz žarišta nezadovoljstva, što bi onda koristile tehnokratsko-birokratske snage tako što bi se u borbi protiv samoupravljanja pozivale na to nezadovoljstvo radnika.

Mislim da se na takva rešenja ne bi smelo ići prečesto i po svaku cenu i da će za društvo biti manji rizik ako privremeno toleriše i neke, sa gledišta Ustava, neadekvatno rešene situacije nego da uđe u direktan sukob sa radnicima, da ih »tera« na određena konkretna organizaciona rešenja. Sudovi za rešavanje sporova iz udruženog rada u ovim slučajevima trebalo bi da se opredele za takve odluke koje su realno primenjive i koje prihvata većina radnika. U nekim

slučajevima treba, možda, predvideti mogućnost da sud odluči da se o spornom pitanju izjasne radnici putem referendumu, i to kako radnici koji traže formiranje osnovne organizacije udruženog rada, tako i oni koji se tome suprotstavljaju.

Pravno-institucionalni deo definicije osnovne organizacije udruženog rada u zakonu bi trebalo dopuniti sa još dva elementa, u stvari, sa dva kompleksa pitanja iz oblasti uređivanja unutrašnjih odnosa u okviru celog sistema integrisanog društvenog rada, koji su, po moje mišljenju, osnovni i koji nas jedino i mogu dovesti do pravih osnovnih organizacija udruženog rada. Prvi element je da se u zakonu centralno mesto mora dati ekonomskim odnosima između osnovnih organizacija udruženog rada u radnoj organizaciji, kao i odnosima između radnih organizacija u svim složenijim oblicima udruženog rada. Bez toga je teško doći do prave definicije osnovne organizacije udruženog rada.

U materijalu o kome raspravljamo ni jednom rečju se ne pominje problem minulog rada. A, po moje mišljenju, to je prvi, osnovni i odlučujući kriterijum za stvaranje osnovne organizacije udruženog rada.

U vezi s tim osvrnuo bih se i na mišljenje da treba jasno reći da li su osnovne organizacije udruženog rada radne jedinice ili nisu, odnosno da li ranije radne jedinice sada treba da budu osnovne organizacije udruženog rada.

Smatram da treba da budemo načisto s tim da ranije radne jedinice nisu osnovne organizacije udruženog rada. Mi nikada nismo zakonom jasno definisali što su to radne jedinice. Ali u našoj političkoj praksi od samog početka smo se zauzimali za radne jedinice. Izneto mišljenje nije moj kritički stav prema samim radnim jedinicama, jer su nam one i sada potrebne kao jedan od elemenata udruženog rada. Međutim, radne jedinice su se zasnivale na osnovi, rekao bih, merenja kolektivnog učinka rada, odnosno njih je činio onaj najelementarniji deo procesa rada, male grupe radnika povezanih zajedničkim učinkom rada, i tako su se pojavljivale kao subjektivitet u celom procesu rada.

Iako smo pri tome upozoravali i na proširenu reprodukciju i sposobnost radnih jedinica da se uključuju i u te odnose, ipak to nije bilo tako precizirano kao kod osnovnih organizacija udruženog rada. Kod osnovnih organizacija smo, naime, izričito rekli da one moraju biti sposobne da kontrolišu i ovladavaju celokupnim procesom proširene reprodukcije. Ovladavanje celokupnim procesom

proširene reprodukcije znači da radnici u osnovnim organizacijama moraju biti sposobni da prate sudbinu svog minulog rada u celom procesu njegove cirkulacije. To konkretno znači da radnici u osnovnim organizacijama treba da budu u mogućnosti da prate sudbinu svog minulog rada kroz rezultate gospodarenja njime u samoj osnovnoj organizaciji, u radnoj organizaciji, u složenoj organizaciji, u bankama, u trgovini i uopšte u svim vidovima, na svim punktovima proširene društvene reprodukcije gde se taj njihov minuli rad kreće. Na osnovu svih rezultata gospodarenja minulim radom na svim punktovima radnici onda treba da ocenjuju ne samo svoju sposobnost, mogućnosti i perspektive u pogledu dohotka osnovne organizacije udruženog rada nego i svog ličnog dohotka. A sve dok radnik bude odvojen od sudbine svog ukupnog minulog rada, biće opterećen elementima položaja najamnog radnika.

Čini mi se da bi u centar definicije osnovne organizacije udruženog rada trebalo postaviti — kao što je i u Ustavu zapisano — upravo zahtev da nju čini onaj deo procesa rada, bez obzira na to koliko smena radi u istoj osnovnoj organizaciji, koji ujedinjuje kolektiv radnika sposoban da stvara, da dâ produkt koji se može vrednovati, to jest kolektiv sposoban da na toj osnovi stiče dohodak. Drugi, od ovoga neodvojiv zahtev je da takav deo procesa rada — što znači: radnici u njemu — bude u stanju da sa tim dohotkom ude u celokupan sistem proširene reprodukcije, odnosno da bude sposoban da ulaganjem svog dohotka u celokupan sistem društvene reprodukcije prati i kontroliše ceo taj proces, da može da planira rezultate ulaganja u celokupan društveni rad i u dužem i u kraćem periodu. Ako bismo to uneli u osnovnu karakteristiku osnovne organizacije udruženog rada, lakše bismo došli do ocene šta u praksi može biti osnovna organizacija udruženog rada. Osim toga, time bismo radnike stimulisali da se bore za formiranje osnovnih organizacija udruženog rada, jer je to način da i iz rezultata celokupnog društvenog rada stiču deo svoga ukupnog dohotka, to jest da ne budu zavisni samo od dohotka ostvarenog u »svojoj« organizaciji udruženog rada.

Tek na toj osnovi može se graditi i sistem planiranja i sistem društvene reprodukcije. Pored toga, u zakonu bismo morali jasno reći kako će osnovna organizacija udruženog rada ažurno registrovati kretanje svog dohotka, i to ukupnog dohotka u napred izloženom smislu, to jest ne samo onoga dela koji se iz tekućeg poslovanja sliva na njen žiro-račun nego i onoga dela dohotka koji

je uloženi u razne vidove udruženog rada — od složenih organizacija do banaka, velike trgovine, spoljne trgovine itd.

Položaj zajedničkih stručnih službi

U zakon treba uneti jasan stav i u pogledu mesta zajedničkih stručnih službi, to jest da li one mogu biti organizovane kao osnovne organizacije udruženog rada ili ne mogu. O tome postoje različita mišljenja. Ne bih želeo prejudicirati rešenje, jer je svakako potrebno uzeti u obzir sve argumente i sva mišljenja. Ipak ću izneti svoje lično mišljenje. Smatram, naime, da je teško prihvatiti mogućnost da zajedničke službe uopšte budu osnovne organizacije udruženog rada. Uostalom, već sama ustavna definicija osnovne organizacije zahteva mogućnost da se njen proizvod rada može direktno izraziti kao vrednost. Ja ne razumem kakav je to proizvod rada zajedničkih stručnih službi koji se može tako izraziti. Pri tome nemam pred očima neki konstrukcioni biro, inženjering, projektantski ili naučnoistraživački biro ili neki institut čiji se proizvodi rada zaista mogu vrednovati i koji mogu, i čak treba da budu osnovne organizacije udruženog rada, ako je obim njihovog rada takav da to mogu biti. Pod zajedničkim stručnim službama ovde podrazumevam onu zajedničku službu koja obavlja administrativno-stručne i pomoćne poslove i koja je vezana, da tako kažem, za upravljački deo organizacije udruženog rada. Mislim da tu nema drugog izbora nego da se njen rad meri merilima raspodele prema radu u proizvodnji, naravno, adekvatno prilagođenim i primenjenim na taj administrativni aparat. To, dakako, ne sprečava da i te radne jedinice budu autonomne u dohodovnim odnosima, to jest da imaju svoj dohodak koji obezbeđuje njihov razvoj i lične dohotke prema radu. Na kraju, isto je i sa dohotkom svih drugih sličnih službi, recimo u državnom aparatu, aparatu društveno-političkih zajednica ili društveno-političkih organizacija itd.

Stavljanje svih tih službi u izneti položaj nije nikakvo umanjanje njihove uloge. Naprotiv, to je uslov obezbeđenja njihove veće odgovornosti, tako da i taj razlog govori protiv toga da one budu osnovne organizacije. One kao osnovne organizacije udruženog rada ne bi mogle biti u istom položaju kao druge osnovne organizacije udruženog rada, koje prema njima odnosno prema rukovodećoj poslovodnoj ekipi imaju položaj onoga koji ih može pozivati na odgovornost, koji ih, u krajnjoj liniji, može smeniti itd.

Postoji još jedan razlog zbog koga ne bismo smeli otvarati mogućnost da se te službe organizuju kao OOUR. Negde se, naime, pod firmom stvaranja osnovne organizacije udruženog rada, ili radnih zajednica tih službi, statutima određuje i njihova akumulacija, odnosno deo akumulacije ostalih osnovnih organizacija udruženog rada, koji pripada toj osnovnoj organizaciji. Ne znam kakvu akumulaciju taj aparat može da stvara, sem time što se njegov rad materijalizuje u radu ostalih osnovnih organizacija udruženog rada. Ne tvrdim da rad toga aparata nije proizvodni rad u tom smislu što nikako ne učestvuje u proizvodnji. Ali on se realizuje jedino preko osnovnih organizacija udruženog rada, a nikako samostalno. Prema tome, ne vidim na kakvom osnovu se može stvarati neka akumulacija u takvim osnovnim organizacijama odnosno radnim zajednicama. A u praksi se, ipak, na taj način stvaraju posebni fondovi kojima raspolaže vodeća služba, u stvari direkcija. Te tendencije su pogotovu u početku bile veoma razvijene. Kada smo ih zatim kritikovali, one su nešto splasnule, tako da se tu sada formiraju relativno manja sredstva. Ali ne treba imati iluziju da ti fondovi neće ponovo početi da rastu ako zakonom bude dozvoljeno da zajedničke službe mogu stvarati takozvane fondove akumulacije.

Zakonom bi to pitanje trebalo definitivno raščistiti odnosno onemogućiti da stručna služba koja treba da odgovara radnicima praktično postane nosilac sopstvene akumulacije. No moramo u tom pogledu biti precizni, da se sa tim zajedničkim službama ne bi izjednačavale i druge zajedničke delatnosti koje imaju mogućnost da budu osnovne organizacije udruženog rada, na primer naučno istraživačka delatnost, projektantski i konstrukcioni biro i sl.

Regulisanje međusobnih odnosa radnika u udruženom radu

Ne ulazeći ovom prilikom bliže u pitanje međusobnih odnosa radnika u udruženom radu, jer nisu u neposrednoj vezi sa organizacionim oblicima udruženog rada, izneo bih mišljenje da Federacija ne bi trebalo da ih detaljno reguliše, odnosno i republike bi u tom pogledu trebalo da idu samo na neke osnovne odredbe za razvoj tih odnosa. Jer mi smo sa dosadašnjim zakonskim pristupom radnim odnosima ipak u izvesnoj kontradikciji sa samoupravljanjem. Naime, s jedne strane, radnici upravljaju fabrikama, a, s druge, smatra se potrebnim da im se propisuje mogu li nekoga da otpuste ili ne mogu, i slične stvari. Mislim da je to nemoguće. Druga je stvar

zaštita žene na radu, sve ono što spada u zaštitu socijalnih prava čoveka i sl. Ali u unutrašnje radne odnose mislim da ne bi trebalo da se detaljno upliće ni savezni ni republički zakon. Ni po Ustavu to ne možemo da činimo. Mislim da je to ostatak starog pristupa zaštitne uloge sindikata u kapitalističkom društvu. To praktično dovodi do toga da postojeći zakon o međusobnim odnosima radnika u udruženom radu — grubo govoreći — manje štiti radnike nego parazite, štetočine itd.

Raspodela dohotka i ličnih dohodaka

Dosadašnja iskustva društvenog regulisanja i usmeravanja raspodele dohotka i ličnih dohodaka putem društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma pokazuju da je taj problem još uvek otvoren. Zato bismo uporedo sa donošenjem zakona iz oblasti udruženog rada, zatim zakona o društvenom planiranju¹ — koji je isto tako važan, jer je bez njega nemoguće govoriti o sistemu raspodele dohotka i ličnih dohodaka — morali ići na razradu zakona o osnovama određivanja kriterijuma rada i raspodele prema radu, gde bi trebalo reći koji su to sve kriterijumi. U nas se obično kaže »raspodela prema rezultatima rada«. Međutim, to je faktički raspodela samo prema ostvarenom dohotku. Na osnovu toga su nam i nastale velike razlike u ličnim dohodcima. To, naime, znači da onaj ko je visoko akumulativan odnosno ko ima visok dohodak, može da smatra i da se ponaša tako kao da je to rezultat samo njegovog rada. A, u stvari, to nije rezultat samo njegovog rada nego je rezultat celokupnog društvenog rada. Zato ćemo morati raščistiti pitanje: šta je rezultat tekućeg rada radnika u svakoj pojedinačnoj organizaciji udruženog rada, šta je rezultat gospodarenja njihovim minulim radom, a šta je rezultat gospodarenja celokupnim društvenim minulim radom. Polazeći od toga, treba izgraditi sistem kriterijuma na bazi kojih će se lični dohodak radnika formirati i na osnovu njegovog tekućeg rada i na osnovu njegovog minulog rada, kao i na osnovu rezultata njegovog gospodarenja celokupnim društvenim minulim radom. Istovremeno, uključivanje minulog rada u sistem društveno-ekonomskih odnosa materijalno će stimuli-

¹ Reč je o Zakonu o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije, donetom 6. aprila 1976 i o Zakonu o udruženom radu, donetom 25. novembra 1976. godine.

sati radnike da reprodukuju i proširuju materijalnu osnovu svog i društvenog rada. Jer dok položaj radnika u društvu, u udruženom radu bude vezan samo za njegov lični, tekući rad, dotle će i radnik, kao što je rečeno, biti u određenoj meri u najamnom odnosu. Taj odnos ne treba, naravno, izjednačavati sa klasičnim najamnim položajem radnika u kapitalizmu. Ali radnik je ipak u takvom odnosu prema onom delu minulog rada koji je od njega do te mere faktički otuđen da se postavlja kao samostalna ekonomska snaga u odnosu na njega.

Zašto bi, recimo, radnik ulagao u modernizaciju svoje organizacije udruženog rada kad bi sutra kao rezultat toga morao da se smanji broj radnih mesta, morali da se otpuštaju radnici itd. Stoga on istovremeno mora da zna da će njegovo ulaganje u razvoj, u modernizaciju imati za posledicu smanjivanje ili ukidanje jednog broja radnih mesta, ali će se na osnovu njegovog i društvenog minulog rada koji će se dobiti iz društvenih kreditnih ili drugih fondova proširiti organizacija udruženog rada, otvoriti nova radna mesta i obezbediti posao za sve radnike. Tada će radnik biti stimulisan da i lično, na svom radnom mestu, radi na najbolji način. U protivnom, podstaći ćemo, i već podstičemo konflikt između radnika, koji se »zatvaraju« u osnovne organizacije udruženog rada na bazi svog ličnog rada i dohotka, i celog sistema proširene reprodukcije, koji još uvek u velikoj meri predstavlja odvojenu sferu od radnika u samoupravno udruženom radu. Sam radnik još uvek ne shvata dovoljno jasno da i minuli rad koji se nalazi u društvenim fondovima, u bankama, na svim nivoima udruženog rada — predstavlja njegova sredstva rada.

To je jedan veliki kompleks problema koji se sada pred nama nalazi i koji je od presudne važnosti za razvoj celog našeg ustavnog sistema i samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa. Ako ta pitanja ne rešimo, brzo ćemo doći u konflikte koji će nastati zbog tendencija dezintegracije. Jer istina je da bi se stvaranjem autarhičnih osnovnih organizacija udruženog rada, prepuštenih sebi i zatvorenih u sebe, dezintegrisala privreda. Radnik u osnovnoj organizaciji udruženog rada, međutim, mora da počne da misli ne samo o tome koliko će proizvesti određenih konkretnih proizvoda i tako ostvariti »svoj« dohodak nego i koliki će biti njegov dohodak u celoj organizaciji udruženog rada, koliki će biti njegov dohodak na osnovu porasta opštedruštvene produktivnosti rada kada on bude svoj dohodak ulagao u udruženi rad, dao ga na korišćenje

drugim radnicima da i oni povećaju svoju a time i zajedničku produktivnost rada. Mi moramo jasno postaviti pitanje: zašto bi radnik imao pravo samo na dohodak stvoren u njegovoj sopstvenoj organizaciji? Zašto on ne bi imao pravo i na deo dohotka koji proizlazi iz povećanja prosečne produktivnosti društvenog rada? Bilo bi normalno da radnika povežemo upravo sa tim delom dohotka i da time okrenemo njegov pogled na ceo društveni rad, da ga to stimuliše na integraciju. Sada u tom pogledu slabo stojimo.

U našim diskusijama često se upotrebljava i izraz »kapital-odnos«, i to, po mome mišljenju, ne uvek tamo gde je to opravdano. Govori se, na primer, o kapital-odnosu koji nastaje međusobnim ulaganjem sredstava između dve osnovne organizacije udruženog rada. Međutim, odnosi koji — u skladu sa Ustavom nastaju ulaganjem sredstava između organizacija udruženog rada imaju sasvim drugu sadržinu, lišenu antagonističkih, klasnih odnosa. Antagonistički klasni odnos zadržava se, odnosno nastaje onda kada se jedan deo dohotka automatski i u potpunosti odvaja od radničke klase u celini, proglašava se formalno društvenim sredstvom, a daje se na upravljanje nekome drugome, to jest državi ili tehnokratiji. Takav »društveni kapital« pojavljuje se kao samostalna snaga prema radnicima. To je, po mome mišljenju, u suštini kapital-odnos, iz koga može da se rodi i novi oblik eksploatacije. Taj odnos razbijamo i moramo razbiti upravo time što ćemo osposobiti radnike u osnovnim organizacijama udruženog rada da mogu da prate i kontrolišu sudbinu svoga dinara u svim fazama društvene reprodukcije gde se on bude kretao, i da im taj dinar donese nazad one ekonomske rezultate koji proizlaze iz povećane produktivnosti društvenog rada uopšte, a pre svega radne grupacije u koju su svojim minulim radom neposredno uključeni. Neki kažu da je to kapital-odnos, jer se tu navodno izvlači neka materijalna korist ne na osnovu rada nego na osnovu ulaganja kapitala. To je, međutim, minuli rad radnika koji je uložen u celokupni udruženi rad. A to što on iz rezultata celokupnog društvenog rada stiže odgovarajuću materijalnu korist na osnovi uloženog sopstvenog minulog rada upravo predstavlja integraciju, uključivanje radnika i njegovog rada u celokupni društveni rad. To je put izvlačenja radnika iz okvira uske i zatvorene radne organizacije u kojoj hoće da ga i dalje drže zatvorenog gloriifikatori poslovanja, odnosno sticanja dohotka na osnovu rada ili ulaganja samo u »svojoj« osnovnoj organizaciji udruženog rada.

Drugi kompleks pitanja koji zakonom moramo regulisati je na koji način, putem kojih formi se ujedinjuje, udružuje dohodak osnovnih organizacija udruženog rada u radnim organizacijama, a preko njih u složenim organizacijama udruženog rada itd. U Ustavu je utvrđeno da to može biti oblik kreditiranja, zajedničko ulaganje, odnosno međusobno ulaganje i zajedničko učešće u dohotku ostvarenom po tom osnovu, uz određeni rok i slično. Mislim da sve to moramo detaljno razraditi u zakonu, između ostalog i zbog toga što time treba da potisnemo iz naše prakse neke teoretske diskusije koje nam smetaju da dodamo do praktičnih rešenja. Neka teoretičari i dalje diskutuju o tome šta je kapital-odnos, a šta nije. Međutim, samouppadni sistem ne može da egzistira i da se razvija ako radnici ne budu stimulisani da koncentrišu, da udružuju svoj dohodak, ali i da onda sve ono što društveni rad u celini, što svi radnici zajednički, udruživanjem dohotka stvore — pripada svima koji su uložili svoj minuli rad, a ne samo onima koji su taj uloženi zajednički dohodak reprodukovali i oplemenili svojim tekućim radom. Jer oni su, u stvari, koristili minuli rad drugih radnika, pa zato treba da imaju i određene obaveze prema radnicima koji su im stavili na raspolaganje svoj minuli rad. Bez toga nema integracije društvenog rada.

U nas je u vezi sa ovim kompleksom prisutna i jedna ovakva teza: ako se, recimo, stvori jedna velika radna organizacija bez osnovnih organizacija udruženog rada u svom sastavu, pa se sav ostvareni dohodak deli svim radnicima po istim kriterijumima, onda je to socijalistički sistem društveno-ekonomskih odnosa. Ali ako se ta velika radna organizacija opravdano »razbije« na više osnovnih organizacija udruženog rada, pa se postavi zahtev da se na osnovu udruživanja dohotka osnovnih organizacija obezbedi isti položaj radnika kao u prvom slučaju, onda se kaže da je to maltene nasilje, da je to antiustavno, da je to atak na »neotuđiva prava« radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada itd. Ili, ako se postavi zahtev da onaj ko je ulagao u razvoj druge osnovne organizacije po tom osnovu ostvaruje i odgovarajući deo svog tekućeg dohotka — iako je mogao ulagati i u svoju osnovnu organizaciju i na taj način steći određeni uvećani dohodak, pa i veće lične dohotke — onda se pomenuto učešće u zajednički ostvarenom dohotku kvalifikuje kao eksploatacija. Ako bi, međutim, ista ta

sredstva ulagao u svoju osnovnu organizaciju, pa opet to isto postigao, ali bi istovremeno radnike druge osnovne organizacije udruženog rada ostavio bez sredstava za proširenu reprodukciju, onda je to, prema tim tezama, sasvim u redu. A, na neki način, i to je vrsta eksploatacije drugih osnovnih organizacija, jer ako se radnici sa »svojom« akumulacijom zatvaraju u »svoju« osnovnu organizaciju udruženog rada, oni time onemogućuju ili otežavaju razvoj drugih osnovnih organizacija udruženog rada.

Trebalo bi biti jasniji i u pogledu načina raspodele dohotka među osnovnim organizacijama udruženog rada u radnoj organizaciji, među radnim organizacijama i, opet, na svim »višim« stepenicama i oblicima integrisanja rada i sredstava, kada se ona koncentrišu, odnosno, kako mi obično kažemo, kada se vrše zajednička ulaganja. Tu je, u stvari, reč o zajedničkoj koncentraciji društvenih sredstava.

Definišući ustavni koncept društveno-ekonomskih odnosa u udruženom radu pošli smo sa pozicije koja je bila uperena protiv starog centralističkog sistema: sav dohodak mora biti pod »vlašću« radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada, koje će taj dohodak ujedinjavati, da bi im se onda zajednički stvoreni dohodak vraćao uvećan. Do sada smo, međutim, govorili samo ili pretežno o osnovnim organizacijama, a ne i o tome kakvi su njihovi međusobni odnosi u raspodeli dohotka. Zbog toga se mogao steći utisak da govorimo samo o instituciji osnovnih organizacija. Sem toga, kada smo govorili o uslovima privređivanja i sticanja dohotka, uvek je izgledalo da je to nešto van samoupravnih prava radnika. A, u stvari, jedna velika organizacija, Poljoprivredni kombinat »Beograd«, na primer, koji ima svoje osnovne organizacije po celoj zemlji ili u većem delu zemlje, može vršiti raspodelu dohotka i prema određenim internim kriterijumima.

Ali to ne znači da pri tome smemo negirati tržište, tržišne odnose, jer ćemo inače otežati proces integracije. Udružene organizacije veoma često će insistirati na tome da se dohodak deli na bazi tržišnih cena. Naravno, ne bi trebalo biti protiv toga, ako se one tako sporazumeju.

Polazna tačka je, dakle, da dohodak, tačnije — da odlučivanje o njemu, može da bude samo u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Ali osnovne organizacije udruženog rada moraju udruživati dohodak za zajedničku prostu i proširenu reprodukciju; na osnovu toga one zajednički stiču nov dohodak, koji je rezultat zajedničkog

tekućeg rada i gospodarenja minulim radom. A neka onda osnovne organizacije u sporazumu o međusobnim odnosima u udruženom radu predvide da će taj zajednički stvoreni dohodak deliti na bazi tržišnih cena ili na bazi internih cena ili, pak, na bazi toga što će se reći da se dohodak deli na osnovi zajedničkog učešća u zajednički stvorenom dohotku u skladu sa određenim kriterijumima, s tim što će se utvrditi šta »otpada« na tekući rad, šta na uložena sredstva, da se oduzima ekstra dobit ili monopolska dobit i deli na sve organizacije udruženog rada itd.

U nas se ponekad iznose teze koje su po svojoj ideologiji »antitržišne«, ali su po praktičnim zahtevima suviše »tržišne«. Iako se načelno priznaje da može postojati interna i eksterna cena, na kraju se ta teza poništi time što se insistira da zakonom ipak treba propisati da se obračuni između osnovnih organizacija udruženog rada moraju vršiti na osnovi tržišne cene. Međutim, ja mislim da nam Ustav, odnosno ustavni koncept integracije udruženog rada omogućuje da sada stvarno počnemo da stvaramo uslove za sticanje dohotka ne samo prema tržišnim uslovima nego i prema proizvodnim potrebama radnih celina, i to ne stvaranjem uslova za to zakonom, spolja, jer u tome do sada nismo uspešli. Radnici sami mogu to da čine putem samoupravnog sporazumevanja. Razume se, njih u osnovnim organizacijama ne treba zakonom sprečavati ni u tome da svoje dohodovne odnose regulišu na osnovi tržišnih cena. Ali ne treba ih prisiljavati na to odnosno sprečavati ih da u raspodeli odnosno sticanju dohotka uspostavljaju i svoje »unutrašnje« kriterijume. Normalno je da će međusobne »računice« uglavnom polaziti od tržišnih cena, jer od drugih cena i ne mogu poći. Ali u te tržišne cene, prilikom međusobnog obračuna dohotka među osnovnim organizacijama, mogu se unositi određene korekture. Može se, na primer, samoupravno odlučiti da se iz dohotka osnovnih organizacija izdvaja ekstradobit, monopolska dobit itd. i da ona pripada svim osnovnim organizacijama. Samoupravnim sporazumom može se takođe predvideti i to da su sve osnovne organizacije udruženog rada dužne da do određenog stepena učestvuju u subvencioniranju cena ili dohotka onih osnovnih organizacija udruženog rada koje su iz objektivnih razloga manje produktivne ili imaju veće troškove proizvodnje, pa ne mogu pod istim uslovima same obezbedivati društveno-ekonomski položaj i prava radnika u skladu sa ustavnim odredbama. Tu se postavlja pitanje zašto da se u jednom radnom kolektivu — čiji su delovi uzajamno tesno povezani

i zavisni, odnosno kojima je u ekonomskom interesu da i onaj ko je za sada niskoproduktivan, a ipak ima uslove da ide napred i da njegovi radnici budu u ravnopravnom položaju — ne izvrši nekakav drukčiji unutrašnji obračun, bilo, kao što sam rekao, u formi prelivanja određenih delova dohotka ili, recimo, putem internih cena koje bi uzvale postojeće razlike u produktivnosti. Uzmimo za primer robne kuće. Da li će neka robna kuća odnosno neka filijala robne kuće biti osnovna organizacija, ne treba da zavisi samo od toga da li je ona velika ili mala. Može, na primer, izgledati neracionalno da i dalje postoji neka filijala odnosno prodavnica — zbog udaljenosti nekog naselja koje je malo i sl. — ali je sa društvenog gledišta jeftinije imati takvu filijalu odnosno prodavnicu i neki mali deficit zbog malog prometa nego deficit koji će stvarati stalno »vozanje« ljudi iz toga mesta u neke udaljene centre po robu. Zato je bolje taj deficit priznati odnosno samoupravnim sporazumom predvideti da ga automatski pokrivaju druge filijale odnosno osnovne organizacije udruženog rada ili da se ta filijala, odnosno prodavnica, ujedini sa nekom drugom koja je suficitna i da formiraju jednu osnovnu organizaciju udruženog rada. Mislim da je, ipak, bolje prvo rešenje. Bolje je da se kaže: ona je deficitna i to se ne može popraviti, ali svi ćemo snositi odgovornost za to putem subvencioniranja. Ili, recimo, neka osnovna organizacija u složenoj privrednoj organizaciji udruženog rada može biti deficitna, niskoakumulativna, ali je neophodna za ukupni proces rada. Tu ne treba naknadno deliti dohodak odnosno regresirati tu osnovnu organizaciju po osnovi neke solidarnosti sa njenim radnicima, nego u odgovarajućem samoupravnom aktu treba predvideti da se takva subvencija iz zajedničkog dohotka automatski priznaje kao dohodak te osnovne organizacije. Znači, njen dohodak se stalno subvencionira, tako da će onda i radnici u njoj biti zainteresovani za postojanje takve osnovne organizacije udruženog rada koja samostalno raspolaže celim dohotkom uključujući tu i subvenciju.

Kada se, međutim, rešenje traži u tom pravcu da onaj deo koji je deficitan bude zavisn od ostalih i odgovoran njima, onda ni radnici u njemu neće želiti da imaju takvu osnovnu organizaciju udruženog rada. Oni će radije nastojati da se ujedine sa nekim drugim delom koji je visokoakumulativan.

To su vrlo aktuelni problemi koje ćemo rešiti tek kada budemo preciznije regulisali pitanje ekonomskih odnosa između osnovnih organizacija udruženog rada. Onda će i sami radnici biti zaintereso-

vani da traže osnivanje osnovne organizacije umesto da im se odozgo utvrduju razni »modeli«. Moramo, pri tome, biti svesni da se to — kao što sam već rekao — ne može sve, tako reći, do sutra ostvariti. Raščišćavanje tih pitanja i odnosa trajaće i nekoliko godina. Neke osnovne organizacije udruženog rada će se ujedinjivati, druge će se deliti itd. To je dakle, proces. Pri tom je najvažnija bitka za odgovarajuće ekonomske odnose u udruženom radu, koje obično nazivamo dohodovnim odnosima. Ali to sada treba da budu dohodovni odnosi između osnovnih organizacija, između radnih organizacija u složenim organizacijama itd. Moramo poći od toga da sve one u zajedničkom radu, u stvari, stvaraju zajednički dohodak, pa ga onda dele srazmerno uloženom tekućem i minulom radu na osnovne organizacije udruženog rada. Neprihvatljivo je rezonovanje koje sada u nas postoji: »ja sa svojim kapitalom učestvujem u jednoj operaciji i posle toga nosim svoje pare, a za druge me se ne tiče«. U tom slučaju bi bila opravdana kritika da je to kapital-odnos, i slično.

Zbog svega toga mislim da je pitanje raspodele dohotka veoma značajno i da u zakonu treba da ga što potpunije raščistimo. Jer tu se, s jedne strane, javlja pritisak onih koji apsolutno zastupaju koncept tržišnih cena i onih drugih koji, u stvari, negiraju tržište uopšte i zalažu se za to da se dohodak »frizira« nezavisno od tržišnih zakonitosti.

Da ne bude nesporazuma, ponavljam da, po mom mišljenju, svi »obračuni« između osnovnih organizacija udruženog rada moraju počivati na tržišnim cenama i odnosima. Ali oni se mogu svesno korigovati putem odgovarajućih kriterijuma koji će biti uneti u samoupravne sporazume na bazi zajedničkih interesa radnika. Recimo, farmaceutska industrija može — a takvih slučajeva ima u praksi — da izgradi visokoproduktivnu fabriku parfimerije koja donosi visoke »profite« i koja se organizuje kao jedna osnovna organizacija udruženog rada. Ali već prilikom donošenja odluke o izgradnji te fabrike može se precizirati da se to čini i zato da bi jedan deo njenog dohotka išao u bazičnu proizvodnju koja je niskoakumulativna i ostaće takva, ali je neophodna svim ostalim osnovnim organizacijama, jer bez nje ne mogu raditi.

Taj problem je još izraženiji kad je reč o složenim organizacijama udruženog rada. Mislim da i tu međusobni odnosi i odgovornosti moraju biti utvrđeni unapred, u samoupravnom sporazumu o udruživanju. Tu se mora sprečiti svaka prinuda u regulisanju tih

odnosa, odnosno radnici moraju donositi odluke o svim tim stvarima. Ne treba, naravno, sprečavati ni to da međusobni obračuni osnovnih i radnih organizacija u okviru složenih organizacija budu zasnovani na čisto tržišnim odnosima, tamo gde je to neophodno. Neke integracije ne bi mogle ni da egzistiraju drukčije, pogotovo kada je reč o odnosu između radnih organizacija u sastavu složenih organizacija koje predstavljaju međurepubličke integracije. Ako te radne organizacije u međusobnim odnosima ne bi polazile od tržišnih kriterijuma, mogli bi nastati i politički problemi u republikama. Ali i tu sami radnici treba da odlučuju o međusobnim odnosima. Možda će se u takvim slučajevima radnici češće odlučiti za odnose na osnovi tržišnih cena nego na bazi nekih drugih kriterijuma. Nesumnjivo je, naime, da će u organizacijama koje su tehno-ekonomski homogene odnosno povezane radnim procesom i osećanje solidarnosti biti daleko intenzivnije prisutno nego u velikim, složenim organizacijama, formiranim na širokom teritorijalnom području. Mislim da bismo veoma pogrešili ako bismo pokušali da u zakonu formulišemo neke jedinstvene recepte u tom pogledu.

Potrebno je definisati i *ulogu plana* u zajedničkom radu i ulaganjima. Ulaganja moraju biti oslonjena na dugoročnije planove razvoja koji će se onda »razbijati« na kratkoročne planove. Zakon o osnovama društvenog planiranja mora tu obavezu čvrsto postaviti. Mislim da se samoupravnim sporazumom o udruživanju ne može unapred tačno predvideti gde, kako i zašto će se dohodak ujedinjavati. Međutim, dugoročniji razvojni plan u svakoj radnoj i složenoj organizaciji može i mora biti osnova udruživanja sredstava. Planom treba predvideti i to kako će se ostvarivati dohodak na bazi planskih predviđanja i kako će se ostvareni dohodak deliti na sve one koji učestvuju u njegovoj realizaciji, bilo sa tekućim radom bilo sa uložnim sredstvima. Tako će radnik kroz materijalne efekte plana, kroz njegovu materijalnu realizaciju moći da ocenjuje da li su se prognoze plana stvarno i obistinile i da na kraju zna ko je odgovoran ako se nisu obistinile.

Dakle, pored samoupravnog sporazuma kojim treba da se regulišu problemi statutarne prirode, međusobnih materijalnih odnosa i odgovornosti osnovnih organizacija, plan treba da bude onaj faktor koji obavezuje sve osnovne organizacije koje su ga potpisale da moraju, da tako kažem, automatski izvršavati sve materijalne i druge obaveze vezane za njegovu realizaciju. Pri tome

treba razlikovati programiranje od planiranja. Po moju mišljenju, programiranje nije obavezan akt, ono je više jedna politika i obavezuje kao dugoročna orijentacija. Obavezujući akt trebalo bi da bude plan. U Ustavu je predviđeno da svako mora planirati, te bi u zakonu obaveze trebalo podrobno razraditi povodom planiranja.

Solidarna materijalna odgovornost organizacija udruženog rada

U vezi s tim trebalo bi konkretno odrediti kada automatski, na osnovu zakona postoji solidarna materijalna odgovornost osnovnih organizacija udruženog rada za obaveze cele organizacije udruženog rada, a kada takva obaveza ne može postojati. Na osnovu toga bi se samoupravnim sporazumima precizno utvrdilo čime, do kog stepena i na koji način radne organizacije ili složene organizacije mogu da računaju sa sredstvima osnovnih organizacija za pokrivanje zajedničkog rizika. To bi na odgovarajući način trebalo uneti i u firmu organizacije udruženog rada.

U pogledu solidarne odgovornosti osnovnih i drugih organizacija udruženog rada, zakon treba da bude veoma jasan i vrlo konkretan, jer tu postoji najveća opasnost od manipulisanja sredstvima osnovnih organizacija udruženog rada. Zato bi zakonom trebalo predvideti šta samoupravni sporazum o udruživanju mora obavezno predvideti u tom pogledu, to jest da li je solidarna odgovornost neograničena ili je vezana za određeni nivo sredstava i sl. Postavlja se, naime, pitanje šta, u krajnjoj konsekvenci, znači solidarna odgovornost: da li sredstvima osnovne organizacije udruženog rada, u okvirima te odgovornosti neograničeno može da raspolaže radna organizacija i da, recimo, automatski pokriva i subjektivne greške u drugim osnovnim organizacijama udruženog rada i sl.? Razumljivo je da se prema trećim licima moraju pokrivati obaveze, ako je takva odgovornost ustanovljena i upisana u sudski registar. Ali se postavlja pitanje šta će nastati posle toga, ko u krajnjem »obračunu« treba da odgovara?

Zbog svega toga je neophodno zakonom predvideti da svrha i obim solidarne odgovornosti moraju biti konkretno određeni u samoupravnom sporazumu, to jest u njemu se mora utvrditi za koje konkretno određene situacije odnosno obaveze se ona ustanovljava i u kom obimu. Ako u praksi nastane sporazumom predviđena situacija, slobodna sredstva svih osnovnih organizacija udruženog

rada automatski se koriste za pokrivanje takvih obaveza, s tim što te organizacije imaju pravo na regres. Meni, zatim, izgleda da bi u vezi s međusobnim odnosima osnovnih organizacija udruženog rada zakonom trebalo na odgovarajući način omogućiti i sledeće: kada su, da tako kažem »suficitne« osnovne organizacije udruženog rada prisiljene da pokrivaju deficit jedne ili više osnovnih organizacija udruženog rada ili, pak njihovu nisku akumulativnost putem subvencionog kreditiranja odnosno bespovratnog subvencioniranja itd., a da za to ne postoje razlozi utvrđeni u samoupravnom sporazumu, nego su u pitanju subjektivni razlozi, trebalo bi predvideti da u tom slučaju ostale osnovne organizacije prema »deficitnoj« osnovnoj organizaciji mogu postaviti i određene zahteve. Oni se mogu, na primer, sastojati u tome da ta osnovna organizacija u datom roku odstrani određene slabosti u svom poslovanju ili da se smene poslovodni organi ili radnici u njoj odgovorni za nastalu situaciju, i druge slične mere. Sve to znači da ostale osnovne organizacije treba da imaju i pravo da postavljaju određene zahteve, a ne samo da prosto automatski pokrivaju gubitke. Sada je u praksi, međutim, prilično prisutno mišljenje da niko nema prava »dirnuti« u osnovnu organizaciju udruženog rada, bez obzira na to da li ona vrši svoje obaveze prema drugima ili ne.

Ako se pitanja uloge plana i prirode solidarne odgovornosti u dovoljnoj meri regulišu zakonom, odnosno na osnovu njega samoupravnim sporazumima i planom, onda će i sud udruženog rada odnosno samupravni pravobranilac moći da, kontrolišući te akte, vidi šta se zapravo dešava u organizacijama udruženog rada.

Kada svi izneti bitni elementi samoupravnog organizovanja udruženog rada budu utvrđeni i obezbedene mogućnosti njihove praktične realizacije, moći ćemo otvoriti nov proces razvoja odnosa u udruženom radu, borbe za osnovne organizacije udruženog rada, za odgovarajuće odnose u integrisanom društvenom radu. To, naravno, ne možemo postići samim donošenjem zakona ili registracijom u sudovima. Nosioci toga procesa treba da budu na prvom mestu sami radnici.

Kada se u sklop elemenata za samoupravno organizovanje udruženog rada unese i napred pomenuta solidarnost radnika u pogledu, da tako kažem, subvencioniranja niskoakumulativnih osnovnih organizacija udruženog rada i kada bude garantovana ravnopravnost radnika u pogledu merila za sticanje ličnog dohotka na osnovi rada itd., onda radnici neće imati razloga da se

suprotstavljaju stvaranju osnovne organizacije, nego će se, naprotiv, boriti za nju. Tada ćemo i imati prave osnovne organizacije udruženog rada.

Radna organizacija i dalji razvoj integracije u privredi

U pogledu pravno-institucionalnih elemenata definicije radne organizacije u industriji nisam uveren da je potrebno praviti takve razlike između tipova radnih organizacija prema kojima su jedan tip one u koje su uložena sredstva drugih, a drugi tip su one kroz koje se ostvaruju principi saradnje proizvodnih i prometnih organizacija itd. U stvari, u svakoj radnoj organizaciji postoje elementi i jednog i drugog tipa. Kako bi radne organizacije mogle egzistirati bez stalnog međusobnog finansiranja ili, recimo, bez povezivanja sa prometnom sferom? One moraju prodati svoju robu, pa je u suštini svejedno da li u svom okviru imaju osnovnu organizaciju za promet, ili samo neko komercijalno odeljenje. Ali, na kraju krajeva, opet su vezane za prometnu sferu.

Zato bi u definisanju radne organizacije težište trebalo staviti na visok stepen uzajamne zavisnosti osnovnih organizacija udruženog rada u radu i u sticanju dohotka. A ako je već prisutan tako visok stepen njihove međusobne zavisnosti, onda on nameće i veći stepen njihove međusobne odgovornosti. Kada bi se u okviru jedne takve formulacije razradili i svi drugi neophodni i nesporni kriterijumi, mislim da bi bilo lakše praviti razlike između radne organizacije i složene organizacije. Znači, opet je tu više reč o formulisanju međusobnih društveno-ekonomskih i ekonomskih odnosa koji proizlaze iz visokog stepena unutrašnje međuzavisnosti nego, rekao bih, o fizičkom obimu radne organizacije, o funkciji međusobnog ulaganja, ili o tome sa kojim drugim organizacijama se povezuju i sl.

Rekao bih još nešto o radnoj organizaciji. Kada se ona pokušava definisati ponekad se insistira samo na jedinstvenom procesu rada odnosno na direktnim radnim interesima, a zanemaruje se zajednički interes u sticanju i raspodeli dohotka odnosno u proširenoj reprodukciji. Na osnovu takvih formulacija bi proizlazilo da, recimo, jedna fabrika kože može da se integriše sa trgovinom, ali ne može sa fabrikom cipela, dakle, sa finalizatorom. Mislim da bi to bio veoma pogrešan kurs.

Kao element definicije radne organizacije ističe se i princip

solidarnosti u proširenoj reprodukciji, odnosno u razvoju svih delova radne organizacije. Postavlja se pitanje da li je kad je reč o proširenoj reprodukciji potrebno unositi princip solidarnosti? Mislim da solidarnost treba da bude prisutna pri obezbeđivanju, odnosno regulisanju uslova za sticanje dohotka, mada i tu ta solidarnost mora biti ekonomski racionalna, jer će se inače pretvoriti u neopravdano prelivanje dohotka. Ali kad je reč o razvoju svih delova radne organizacije, moramo poći od toga da će radnici biti zainteresovani da ulažu prvenstveno u onu svoju osnovnu organizaciju udruženog rada koja će moći najviše doprineti većoj produktivnosti rada i većem zajedničkom dohotku cele organizacije udruženog rada. U takvom slučaju, međutim, nije reč o solidarnosti, već o njihovom zajedničkom interesu.

U vezi sa izloženim postavlja se uopšte pitanje orijentacije u daljem razvoju integracija u privredi. Sada su, kao što sam na početku ovog izlaganja već rekao, veoma prisutne integracije po granama, iako je do sada bilo toliko neuspeha sa favorizovanjem te tendencije. Zato je nerazumljivo što se sada u nekim republikama ponovo forsiraju integracije po granama. Ne treba, naravno, isključivati mogućnosti i opravdanost takvih integracija uopšte, ali one ne treba da obuhvataju celu jednu granu, nego jedan njen deo, recimo deo industrijske proizvodnje u železarama ili u elektronici, gde se stvarno može izvršiti podela rada. Kada se, na primer, cela kožarska industrija neke republike udruži u jednu organizaciju, postavlja se pitanje kako se tu može izvršiti podela rada? Meni izgleda da bi bilo normalno da se udruživanje vrši po grupacijama, to jest da se neki proizvođači određene sirovine ili polufabrikata udružuju sa odgovarajućim prerađivačima, na primer kožari sa proizvođačima cipela, sa galanterijskom proizvodnjom kože, sa određenom hemijskom industrijom koja radi za njih, sa trgovinom, sa spoljnom trgovinom, sa naučnoistraživačkim institutom itd.

To bi bila utoliko opravdanija orijentacija što postoji stalni problem odnosa između sirovinke i prerađivačke industrije. Meni izgleda da taj problem ne možemo rešavati samo putem kompenzacije i drugih državnih intervencija, mada će one i ubuduće imati svoju značajnu ulogu u tom pogledu. Ali jedan od glavnih pravaca rešavanja tog problema trebalo bi da bude i takva integracija udruženog rada gde bi se proizvođači sirovina i prerađivači tih sirovina našli u nizu složenih organizacija udruženog rada ili bar u jednoj stabilnoj institucionalizovanoj i dugoročnoj kooperaciji. U

njima bi zajednički odlučivali o zajedničkom dohotku, tržišne cene bi za njihove međusobne odnose u znatnoj meri gubile svoj značaj, jer bi oni unutrašnjim odnosima, rekao bih internim cenama, regulisali svoje međusobne odnose i tako učestvovali u zajednički stvorenom dohotku. Recimo, unutar jedne krupne, složene železarsko-prerađivačke organizacije udruženog rada trebalo bi se boriti za to da se radnici — i oni koji proizvode gvožđe i oni koji ga prerađuju odnosno od njega prave mašine — zajednički dogovore da ukupni ostvareni dohodak tretiraju kao zajednički dohodak, raspodeljuju na osnovu interno dogovorenih cena, a ne samo po nekim čisto tržišnim kriterijumima učešća u zajednički ostvarenom dohotku. Mislim da bi to, takođe, bio dobar put ne samo za ostvarivanje integracije rada već i za rešavanje međugranskih problema, koje sada rešava samo tržište.

Mislim, u stvari, da moramo težiti tome da se integracija više razvija među grupacijama koje su proizvodno komplementarne, te su direktno vezane uzajamnim interesima, interesima zajedničkog stvaranja dohotka, odnosno gde je sticanje dohotka u direktnoj uzajamnoj zavisnosti. Na primer, ako bismo se što više orijentisali na integracije od sirovinke do prerađivačke industrije, od proizvodnje poljoprivrednih proizvoda do njihove prerade itd., uključujući tu i unutrašnju i spoljnu trgovinu, nauku, finansije itd., to bi omogućilo da svi radnici uspeh takve složene organizacije udruženog rada, odnosno dohodak koji je ona zajednički uspela da stvori, posmatraju kao zajednički dohodak, i da se na osnovu internih kriterijuma dogovore kako će taj dohodak deliti na sve osnovne organizacije. Tim putem će se postepeno savlađivati i sukob na liniji: sirovinška industrija — prerađivačka industrija — trgovina. Mislim da je tu potrebna kombinacija orijentacije na takvu vrstu integracije i mera društvene politike u globalnim odnosima koji će, ipak, nezavisno od ovoga postojati, ali ćemo time postepeno rešavati postojeće probleme. Kao privreda, moraćemo, naravno, računati i sa kretanjima na svetskom tržištu.

Jedan od oblika samoupravnog organizovanja udruženog rada su i *složene organizacije*: združena preduzeća, kombinati i radne kooperacije, odnosno takozvani veliki sistemi. Za ovaj poslednji oblik ponekad se kaže da je njegovu stvaranje moguće tek u budućnosti i da ga ne treba forsirati. Međutim, to je, po mome mišljenju, sada u nas sasvim akutan problem i bez njegovog rešavanja nećemo moći dokraja samoupravno organizovati udruže-

ni rad. Ne možemo se, naime, sada zaustaviti na nekoj stepenici integracije rada, već moramo institucionalno izgraditi ceo sistem te integracije. Kojim tempom ćemo u tome praktično uspevati, to je druga stvar, ali taj zadatak je već sada akutan. U definisanju modela složene organizacije trebalo bi biti malo elastičniji, u tom smislu što bismo pod pojam složene organizacije udruženog rada mogli svrstati i kombinatne i radne korporacije, mada bi za njih trebalo naći neki drugi izraz.

Meni izgleda da bi ipak bilo dobro za sve tipove organizacija udruženog rada naći odgovarajući zakonski termin koji bi opredelio njihov karakter. Na osnovu toga bi se onda u sudski registar i u firmu mogao zapisati odgovarajući oblik i tip organizacije udruženog rada, te bi sud i drugi organi mogli kontrolisati da li stvarni odnosi u njoj odgovaraju registrovanom tipu organizacije, odnosno da li su ti odnosi u skladu sa Ustavom i zakonom.

Samoupravne interesne zajednice u privredi

U pogledu samoupravnog organizovanja udruženog rada u takozvanim društvenim službama neosporno je da tu postoje određene razlike i specifičnosti u odnosu na čisto proizvodni udruženi rad. Ali neki osnovni elementi morali bi, ipak, biti zajednički sa udruženim radom u privredi. Jer, na kraju krajeva, zdravstvena služba jednog regiona ili republike nije suštinski drukčija od jedne složene privredne organizacije udruženog rada, te se kao takva može na sličnim principima organizovati, bez obzira na to kako će se nazivati.

Kad je reč o takozvanim društvenim službama, može se reći da bi organizovanje osnovnih organizacija udruženog rada u njima trebalo tako postaviti da se na njihovoj bazi može stvarati sistem interesnih zajednica. Tu bi se moralo početi od toga da interesna zajednica nije prosti skup ili udruženje osnovnih interesnih zajednica, nego je to, na primer, kolektivitet samoupravnog organizovanih osiguranika prema celokupnoj zdravstvenoj službi. To ne samo da ne isključuje već nužno pretpostavlja da uz svaku ambulantu bude organizovana, da tako kažem, interesna zajednica direktnih korisnika usluga te ambulante. Ali interesnu zajednicu zdravstva u republici ne čini fizički zbir osnovnih interesnih zajednica, nego samoupravno organizovani osiguranici koji su orijentisani i prema ambulanti, i prema regionalnim zdravstvenim centrima, i prema

kliničkim centrima u republici i prema medicinskom fakultetu, i prema zdravstvenoj naučnoistraživačkoj delatnosti itd.

U vezi sa pravno-institucionalnim modelom organizacija udruženog rada u *elektroprivredi*, smatram da bi trebalo biti oprezniji u pogledu koncepcije da svaka elektrana bude radna organizacija. Mislim da bi takva orijentacija vodila ka stvaranju centralistički organizovanih zajednica elektroprivrede kakve smo do sada imali u republikama. Ako bi se taj sistem »dograđivao« tako da se razvije u složenu organizaciju udruženog rada na nivou Federacije — s obzirom na njegovu tehnološku povezanost — došli bismo do glomaznih složenih organizacija koje bi bile veoma podložne uticaju vodeće tehnostrukture, a ne radnika.

Kada je reč o tzv. protočnim hidrocentralama, kao što su, recimo, one na Drini ili na Dravi, mislim da bi za takve situacije prvenstveno trebalo predvideti mogućnost da one budu osnovne organizacije udruženog rada, a da se u bazenima ili rečnim kompleksima stvaraju radne organizacije, jer bi se u takvim radnim organizacijama radala protivteža velikim centralističko-monopolističkim sistemima.

Osim toga, nisam uveren da je dobra orijentacija da se svi problemi oko tehnološke povezanosti elektroprivrede odnosno proizvodnje električne energije praktično rešavaju putem složene organizacije udruženog rada. Čak se govori o složenoj organizaciji u kojoj bi na neki način i gradovi i drugi faktori kao potrošači učestvovali u upravljanju. Mislim da je to nemoguće. Složena organizacija elektroprivrede može biti samo organizacija same elektroprivrede. Van mreže jedinstvenog elektroprivrednog sistema, odnosno relativno »neodgovorne« prema toj mreži, mogle bi biti samo pojedinačne elektrocentrale koje su integrisane sa industrijom. Recimo, aluminijumska industrija, da bi obezbedila elektroenergijom svoju proizvodnju, može — mada ne znam da li je to i njena stvarna potreba — imati svoju centralu koja nije odgovorna dispečerskoj službi jedinstvenog elektroenergetskog sistema. Ali to je druga stvar, to je drugi pravac integracije, na koji može biti orijentisana elektrocentrala koja je osnovna organizacija udruženog rada u radnoj organizaciji ili složenoj organizaciji u proizvodnji, a ne osnovna ili radna organizacija u složenoj organizaciji udruženog rada u elektroprivredi.

Mislim da bi bilo bolje da u republikama, pogotovo u Federaciji, ne idemo na republičku, složenu organizaciju, a pogoto-

vu ne na saveznu, odnosno na nivou Federacije, nego da tu idemo na interesne zajednice, pa neka bazenske ili neke slične složene organizacije elektroprivrede budu uključene u tu interesnu zajednicu sa zainteresovanim privredom.

U takve interesne zajednice elektroprivrede mogu se, pored privrede i drugih potrošača, uključiti i gradovi odnosno društveno-političke zajednice itd., s tim da se onda tu uspostave i određeni odnosi međusobne odgovornosti.

Mislim da za takve interesne zajednice treba stvoriti materijalne uslove u našem privrednom sistemu i zakonodavstvu. Da bi to moglo da funkcioniše, mislim da pre svega treba prihvatiti princip da svako ko gradi kapacitet koji zahteva povećanu potrošnju elektroenergije mora u odgovarajućoj proporciji u svojim investicijama uračunati i investicije za proizvodnju energije. Ako bi se taj princip ubuduće ustanovio, moralo bi se, u stvari, i od postojećih fabrika tražiti da na odgovarajući način izdvajaju ili planiraju potrebna sredstva za izgradnju novih izvora električne energije. Pri tome je svejedno gde, u kojoj republici će se ta sredstva investirati, jer će svako nastojati da investicije u elektroprivredu budu što racionalnije upotrebljene, to jest da njemu i privredi daju najveći rezultat.

To istovremeno otvara i drugu stranu pitanja, naime pitanje odnosa, prava privrede prema elektroprivredi. Ako je razvoj elektroprivrede na taj način sastavni deo investicija i rada same privrede, onda je i sticanje i raspodela dohotka u elektroprivredi pitanje cele privrede. Tu bi se, u stvari, moglo postaviti i pitanje odgovarajućeg učešća privrede u dohotku elektroprivrede. To bi, pre svega, značilo da privreda ima pravo da akumulaciju koja se stvara u elektroprivredi usmeri na dalju izgradnju kapaciteta u toj oblasti, odnosno da se deo dohotka elektroprivrede — naravno u budućnosti, a ne pri sadašnjem deficitu energetike — vraća privredi.

Razume se, u tom slučaju bi i na nivou Federacije morala postojati jedna interesna zajednica elektroprivrede: koja bi mogla imati određene zadatke i ovlašćenja na području planiranja, prenosne mreže, dispečerstva i svega onoga što je potrebno za funkcionisanje jedinstvenog elektro-energetskog sistema.

No mislim da bi trebalo dozvoliti i to da sama privreda može da gradi određene kapacitete odnosno da ih integriše i na drugi način, putem direktnog uključivanja u radne ili u složene organizacije udruženog rada u samoj privredi. A u složenim organizacijama u

elektroprivredi mogli bi se ujedinjavati i proizvodnja i prenos, pa čak i distribucija, s tim što bi u pogledu prenosa interesna zajednica u republici i na nivou Federacije morala imati veoma određene kompetencije, odnosno snažan uticaj na izgradnju celog elektroprivrednog sistema.

Ove probleme moramo, dakle, razmatrati ne samo kroz prizmu organizacije rada nego i kroz prizmu međusobnih odnosa između elektroprivrede i privrede. Zato mislim da to nije samo tehnološko nego i društveno-ekonomsko pitanje.

Ako ne bismo išli na to, onda bi sve što predviđamo za elektroprivredu ostalo »na papiru«. U stvari, iz ovoga bi nam se izrodila samo jedna nova monopolistička, tehnokratska organizacija sa svim međurepubličkim problemima koje smo i do sada imali na tom području.

U vezi sa samoupravnim interesnim zajednicama u elektroprivredi postavlja se pitanje čija je ukupnost sredstava u pogledu kojih imaju pravo rada radnici u oblasti elektroprivrede, to jest da li su to i njihova sredstva i sredstva korisnika njihovih usluga, ili su to samo njihova sredstva? Po mome mišljenju, radnici elektroprivrednih organizacija imaju neotuđivo pravo da rade sredstvima za proizvodnju kojima upravljaju. To nisu sredstva interesnih zajednica. Mislim da se to ne može dovoditi u pitanje, jer se u tom slučaju, zapravo, ne bi znalo šta su neotuđiva prava radnika. Neće, valjda, interesna zajednica odnosno delegati radnika upravljati centralama, nego će njima upravljati radnici u elektrocentralama. A međusobni odnos interesne zajednice i elektrocentrale je u oblasti tehnološkog i privrednog uskladjivanja kao i u oblasti dohotka, a ne u oblasti upravljanja u proizvodnji električne energije i raspolaganja sredstvima za proizvodnju.

Druga stvar je, dakle, dohodak u koji zajednički ulažu i jedni i drugi. Postavljanjem pitanja da li elektrocentralama treba da upravlja ona osnovna organizacija udruženog rada koja je tu organizovana ili neko drugi, došli bismo u kontradikciju, jer bi se time u elektroprivredi uveli drukčiji društveno-ekonomski odnosi nego u drugim oblastima privrede.

Mi, naime, polazimo od toga da su sredstva za proizvodnju društvena, znači pripadaju svima, ali da svaka osnovna organizacija udruženog rada u ime društva upravlja određenim delom tih sredstava i stvara dohodak. Na osnovu toga radnik stiče pravo rada i upravljanja tim sredstvima i sva druga prava koja ima u osnovnoj

organizaciji udruženog rada. Ako bismo osnivanjem interesnih zajednica ovo doveli u pitanje, rezultat bi bio da sredstvima više ne upravlja osnovna organizacija udruženog rada, da se dohodak više ne koncentriše u svojoj ukupnosti u osnovnim organizacijama udruženog rada, da bi se, onda, opet njihovim sporazumom udruživao, nego da neki drugi faktori raspolažu osnovnim sredstvima rada. Juče je to bila država, pa tehnokratija, a sada bi to bile interesne zajednice. Veoma sam ubeđeni pristalica samoupravnih interesnih zajednica, ali ne takvih koje bi raspolagale osnovnim sredstvima udruženog rada, nego onih koje samo treba da omoguće da se određeni zajednički problemi raspodele društvenog dohotka efikasno rešavaju na osnovu utvrđenog plana, programiranja, politike itd.

Probleme protivrečnosti društvene svojine može u potpunosti da reši samo komunizam. To pitanje rešice se onda kada ta sredstva stvarno ne budu ničija svojina, to jest kada komunizam bude rešio problem ljudskog rada na sasvim drukčiji način u onom poznatom marksovskom smislu. Ali dotle se moramo držati toga da je osnovna organizacija udruženog rada ta koja u ime društva raspolaže i sredstvima i dohotkom. U raspodeli dohotka ona može biti zavisna od drugih zbog svoje odgovornosti, recimo prema onima koji ulože u nju, ili zbog toga što vrši određene poslove od zajedničkog društvenog interesa u toj proizvodnji, i slično.

Medutim, ja ne mislim da bismo u zakonu morali odrediti gde treba da budu osnivane interesne zajednice u privredi; odgovarajućim formulacijama treba samo da kažemo da se i u privredi, na područjima od posebnog društvenog interesa, mogu stvarati interesne zajednice, bilo samoupravnim sporazumom, bilo zakonom. Mada u zakonu ne bi trebalo reći u kojim oblastima treba stvarati interesne zajednice, ne bi trebalo ni sprečavati, ograničavati takvu mogućnost u bilo kojoj oblasti. To ni Ustav ne dozvoljava.

No i za interesne zajednice u privredi važi princip na kome počivaju interesne zajednice u društvenim delatnostima, to jest da je tu uvek reč, s jedne strane, o onima koji proizvode jednu uslugu i, s druge, o njenim korisnicima. Ta razmena rada, naime, nije sasvim van tržišnih zakonitosti, ali se ona ne vrši neposredno na tržištu, već u okviru interesne zajednice na osnovu dogovora između jednih i drugih. A sve to se odnosi i na razmenu rada u interesnim zajednicama u privredi. Slobodna razmena rada u društvenim delatnostima samo je jedna od varijanti ustavne odredbe koja kaže

da se razmena rada, sem na tržištu, može vršiti i slobodnim dogovorom partnera o razmeni rada.

Meni se čini da bi bilo dobro predvideti i mogućnost stvaranja interesnih zajednica u komunalnim delatnostima. Danas se u nas vodi nekakva socijalna politika na tom području na taj način što određujemo cene prevoza u gradskom saobraćaju, u izgradnji stanova itd. Dakle, tu postoji ograničavanje cena na interesu potrošača. Ako bi tu postojala interesna zajednica proizvođača i potrošača, verovatno bi se pitanja proširene reprodukcije u komunalnoj delatnosti mogla drukčije postaviti, a ne samo kroz cenu. Time bi se ubrzalo unapređenje komunalnih delatnosti. Mislim da je to preka potreba ne samo ekonomske nego i socijalne prirode.

Samoupravno organizovanje u poljoprivredi

I u pogledu samoupravnog organizovanja udruženog rada u *poljoprivredi* ima mnogo različitih pristupa, iako je Ustav u tom pogledu prilično određen.

Jedno od bitnih pitanja samoupravnog organizovanja udruženog rada u poljoprivredi je i zadrugarstvo. Mislim da zakonom treba konkretnije formulisati pitanje odnosa zadruga, odnosno seljaka preko zadruga ili preko sličnih organizacija, u stvari kooperaciju sa seljacima. Takođe treba precizirati da li su zadruga radne organizacije ili osnovne organizacije udruženog rada. Po mome mišljenju, one mogu biti i jedno i drugo. Kada su potpuno samostalne — sigurno su radne organizacije. U takvim zadrugama treba predvideti i mogućnost stvaranja osnovnih organizacija udruženog rada, kada je reč o zadrugama koje su razvijene. Ali one mogu biti i osnovne organizacije kada su kao takve ili kao specijalizovani pogon za kooperaciju povezane sa krupnim poljoprivredno-industrijskim kombinatima. Mislim da je i politički neophodno da svi ti problemi budu u najvećoj mogućoj meri rešeni zakonom. Jer u diskusijama o poljoprivredi često nije dovoljno prisutan ili se gotovo uzgred tretira individualni zemljoradnik, a on ipak raspolaže sa blizu 85% obradivih površina u Jugoslaviji. Sama ta činjenica govori o važnosti tog problema.

Odnosi proizvodnje i prometa

U izradi koncepta udruživanja rada i sredstava i saradnje organizacija udruženog rada *iz oblasti proizvodnje i prometa*, čini mi

se, takođe, da nedostaje jasniji i odlučniji stav o međusobnim društveno-ekonomskim odnosima i oblicima njihovog ostvarivanja. Time nikako ne poričem značaj organizacije, institucionalnog sistema u okviru kojeg treba da se razrađuje ustavni koncept odnosa između proizvodnje i trgovine.

Nije, međutim, dobro da se odnosi između proizvodnje i trgovine rešavaju pretežno institucionalno, odnosno tako da ispada da se na neki način hoće, uprošćeno govoreći, da disciplinuje trgovina, da se ona podredi, i to ne proizvodnji — što je u krajnjoj liniji pravilno — nego proizvodnim organizacijama, a to je nešto drugo. Ta podređenost ide u nekim predlozima do te mere da se i radnici u trgovini dovode u podređen, neravnopravan ekonomski položaj. U Ustavu je jasno zapisano da radni ljudi, kada su ispunjeni ustavni uslovi, imaju neotuđivo pravo i dužnost da stvaraju osnovne organizacije udruženog rada ili radne organizacije itd., kad je to u njihovom interesu.

Radnicima u trgovini se u pomenutim predlozima to pravo maltene poriče. Mislim da je to i protivustavno, jer im se to pravo poriče na taj način što se vezuje za interes proizvodnih organizacija. Naime, ako se proizvodne organizacije slože, onda — prema tim predlozima — radnici u trgovini mogu obrazovati osnovnu organizaciju, a ako se ne slože — ne mogu. Mislim da bi se time bitno ograničila ustavna prava radnika u trgovini, te su samim tim i predlozi te vrste neprihvatljivi. Ne vidim, naime, nikakve razloge zašto bismo u tom pogledu pravili nekakvu razliku, stvarali nekakvu hijerarhiju na osnovu koje bismo jednoj grupi radnika dali vodeću ulogu u odnosu na druge radnike. Može se, naime, reći da proizvodni rad treba da ima dominantnu ulogu u pogledu sticanja i raspodele dohotka, ali se ne može radnicima u proizvodnji dati pravo da radnicima u trgovini određuju kako će ostvarivati svoja ustavna prava. Do takvih konsekvenci se dolazi zbog preterane orijentacije na institucionalno rešavanje ovih problema.

Isto tako, po mome mišljenju, neprihvatljiva je koncepcija tzv. zajedničke proizvodnje kao baze za izgradnju odnosa između proizvodnje i trgovine. Jer šta znači zajednička proizvodnja, recimo, za jednu krupnu trgovinsku organizaciju koja ima desetine hiljada klijenata u celoj zemlji? I, naravno, pošto se forsira institucionalna strana ovih pitanja, a trgovci ne mogu institucionalno da reše problem svojih mnogobrojnih klijenata, onda se oni udružuju sa određenim brojem velikih proizvodnih organizacija i s njima dele

dohodak, u stvari na račun svih ostalih mnogobrojnih klijenata koji takođe učestvuju u stvaranju dohotka takve velike trgovinske organizacije. Međutim, u pogledu dohodovnih odnosa, što znači bazičnih društveno-ekonomskih odnosa, ne može postojati nikakva suštinska razlika između tzv. »velikih« i »malih« ili »stalnih« i »povremenih« članova, odnosno učesnika u prometu preko određene trgovinske organizacije. Ako bismo prihvatili neku razliku u tom pogledu, to bi praktično značilo da ima članova, odnosno proizvodnih organizacija iz čijeg dohotka trgovina može da zahvata, i drugih iz čijeg dohotka ne može da zahvata, odnosno da deo dohotka prvih može da se preliva u dohodak drugih. Razume se, mogu i moraju postojati razlike u obimu prava na samoupravno odlučivanje u takvim složenim odnosima. Mislim da se, što se toga tiče, problem sastoji u stepenu integrisanosti proizvodnih i prometnih organizacija, a ne u principijelnim razlikama u društveno-ekonomskim odnosima. Za onoga ko snosi rizik u jednoj zajedničkoj organizaciji može se reći da je u većem stepenu integrisan, pa je normalno da ima i veća prava, veće odgovornosti. Ali kada je reč o raspodeli dohotka, tu moraju biti srazmerno zastupljeni svi koji su doprineli njegovom stvaranju. Ne verujem da je to tako teško rešiti.

Zato izgleda da je osnovno pitanje od koga ovde treba poći — pitanje ekonomskih odnosa između proizvođača i trgovine. Moramo se, dakle, prvenstveno pozabaviti problemom dohotka: kako se formira i raspodeljuje dohodak ostvaren u proizvodnji i u trgovini zajedno.

Zajednička proizvodnja ima svoj smisao samo kad vodi većoj produktivnosti rada. Inače, sama po sebi, ona može biti i ograničavajući faktor, faktor monopola i sputavanja podizanja produktivnosti rada. Ukoliko bude veći napor da se postigne veći zajednički dohodak i trgovine i proizvodnje, u toj meri će takav zajednički dohodak uticati i na integraciju udruženog rada, na ujedinjavanje proizvodnje, na bolju podelu rada, što će sve voditi većoj produktivnosti rada i većem dohotku.

Ustavnim odredbama o odnosu između proizvodnje i trgovine mi smo, u stvari, želeli da stvorimo uslove za prevazilaženje stanja u kome se raspodela dohotka između proizvodnje i trgovine vrši isključivo na tržištu, to jest njegovom stihijskom raspodelom. Time smo takođe želeli da stvorimo uslove kako bismo tu raspodelu mogli svesno usmeravati, i to kako planovima udruženih proizvodno-trgovinskih grupacija tako i — na tom osnovu —

društvenim planovima. I najzad, time smo želeli da sprečimo da se jedan deo dohotka trgovine pojavljuje kao neki samostalan »lutajući kapital«, koji se otuđuje, izmiče kontroli radnika koji su ga stvorili. Naime, velika je razlika da li se dohodak proizvodnih organizacija realizuje samo u jednoj stihijskoj raspodeli dohotka na tržištu između trgovine i proizvodnje, ili se on realizuje kao zajednički dohodak trgovine i proizvodnje, što znači da, u stvari, proizvodnja i trgovina kao »produžena ruka« proizvodnje zajednički učestvuju u sticanju i raspodeli dohotka. U prvom slučaju neizbežno se u trgovini mora pojaviti takav samostalan »lutajući kapital«, o kome sam već govorio, dok u drugom slučaju taj deo dohotka pripada osnovnim organizacijama udruženog rada kako u trgovini, tako i u proizvodnji, saglasno samoupravnom sporazumu o udruživanju. Osnova raspodele dohotka će u takvom slučaju po svoj prilici biti kombinacija tržišnih cena i nekog oblika ristorna ili nekog drugog oblika učešća u zajednički realizovanom dohotku na tržištu. Naravno, i sami samoupravni sporazumi kao i instrumenti državne politike moraju težiti da trgovina u takvoj podeli dohotka stiče akumulaciju neophodnu za njen razvoj i za njeno dohodovno povezivanje sa svim faktorima od kojih zavisi njen razvoj, a posebno i povezivanje sa potrošačima. Jer, na kraju krajeva, i pored svih slabosti koje je dosadašnji period u razvoju trgovine inao u odnosu na proizvodnju, ta relativna samostalnost trgovine ipak je doprinela znatnom unapređenju njene tehničke opremljenosti. Mislim da tu stranu trgovine nikako ne bismo smeli da oslabimo, već, naprotiv, i proizvodne organizacije treba da orijentišemo na to da se bore za što moderniju i što racionalniju organizaciju i opremu trgovine, upravo zato da bi ona mogla ostvariti veći ukupan dohodak, koji će se onda ulagati kako u razvoj proizvodnje, tako i u stvaranje uslova za potrošnju odnosno za plasman robe.

Međutim, mislim da tu postoji jedna granica za nivo akumulacije u trgovini. Ona se sastoji u tome što u trgovini ne treba da se stvaraju takvi kapitali, odnosno takav dohodak koji može da postane samostalan finansijski kapital, kao što je sada ponegde u nas slučaj. U nas se na sve strane hvali, recimo, neka spolnotrgovinska ili krupna organizacija za unutrašnju trgovinu koja je »svoj« dohodak uložila za neke svrhe koje nemaju nikakve veze sa onim proizvođačima i potrošačima od kojih trgovina zavisi, umesto da je taj dohodak uloženi u razvoj onih koji su ga u proizvodnji stvorili i za čiji račun ta trgovina radi ili u one delatnosti od kojih zavisi

dugoročni plasman robe. Znači, trgovina treba da ima toliku akumulaciju koja je u skladu sa potrebama njenog razvoja, a ostali dohodak treba da normalno ide onim osnovnim organizacijama u kojima je stvoren, odnosno da se u saglasnosti sa ovima ulaže, kako se obično kaže, u pripremu tržišta. Nema, dakle, potrebe da se u trgovini dozvoljava stvaranje finansijskog kapitala.

Kada se, recimo, u industriji stvaraju veća finansijska sredstva koja preko banaka idu u zajedničke investicije i slično, to je sasvim drugi problem. Jer kada se industrija udruži sa bankama, krupnom trgovinom, naukom, saobraćajem itd., ona stvoreni dohodak orijentiše pre svega u razvoj proizvodnih snaga, modernu tehnologiju i sl., a preko toga i u razvoj trgovine. Međutim, kada se u trgovini stvara samostalni finansijski kapital, on se pojavljuje kao tzv. »lutajući društveni kapital« koji onda ide sopstvenom logikom, logikom parcijalnog profita, a ne tamo gde najviše doprinosi unapređenju produktivnosti društvenog rada. Zato bismo u centar razmišljanja o uređivanju odnosa proizvodnje i trgovine morali staviti pitanje šta su to poslovne zajednice koje stvaraju proizvodnja i trgovina? Da li je to organizacija za neko dogovaranje ili je to organizacija za zajedničko stvaranje, sticanje dohotka? Mislim da su tu kao forme udruživanja moguće kako čvrsto organizovane složene organizacije, tako i specifični oblici trajnije kooperacije u kojoj će biti obezbeđen kako odgovarajući zajednički rizik, tako i odgovarajuća podela dohotka. U složenim organizacijama trgovina bi, bez obzira na to da li je unutrašnja ili spoljna, morala da bude, po mome mišljenju, organizovana kao radna organizacija koja u svom okviru može imati osnovne organizacije udruženog rada za pojedine sektore. Strukturu unutrašnjih odnosa u takvoj složenoj organizaciji trgovine i proizvodnje treba prilagoditi sistemu zajedničkog sticanja dohotka i kriterijumima za raspodelu tako stečenog zajedničkog dohotka između trgovine i proizvodnje, odnosno između osnovnih organizacija udruženog rada u jednoj i drugoj oblasti.

Kao kriterijum za učešće u upravljanju zajedničkom složenom organizacijom proizvodnje i trgovine i njenim dohotkom materijal koji nam je predložen ističe obim proizvodnje, odnosno prometa itd. Bojim se da će doći do anomalija ako se budemo držali samo tog kriterijuma, odnosno da će radne organizacije koje će poslovati preko krupnih trgovinskih preduzeća biti u neravnopravnom položaju. Naravno, organizacija koja samo povremeno izvrši neki

posao preko određene trgovinske organizacije ne može imati ista prava kao ona koja nosi trajni rizik i odgovornost za trgovinsku radnu organizaciju i trajnije i u većem obimu posluje preko nje. Ali te se razlike u pravima više odnose na pravo odlučivanja u složenoj organizaciji, a ne na dohodovne odnose. U raspodeli dohotka prava moraju biti u zavisnosti od doprinosa stvaranju tog dohotka, nezavisno od toga da li je reč o »stalnom« ili o »nestalnom« članu složene organizacije ili kooperacije. Drugim rečima, bez obzira na to da li je to zajednička proizvodnja ili nije, da li je to veliko, trajno, dugoročno poslovanje itd., uvek je dohodak trgovinske organizacije istovremeno, na određen način, i dohodak svih onih koji posluju preko nje. Zato i ne bi trebalo rešavanju tog problema pristupati sa gledišta da proizvodne organizacije saraduju sa organizacijama za promet nego — da se proizvodne i trgovinske organizacije udružuju za zajedničko vršenje funkcije prometa time što zajednički stvaraju prometnu organizaciju ili se udružuju sa već postojećom radnom ili složenom organizacijom za promet u zajedničku složenu organizaciju udruženog rada na osnovu zajedničkog sticanja dohotka na tržištu i podele toga dohotka. Odnosi između organizacije u proizvodnji i u trgovini mogu biti zasnovani na tržišnim cenama, s tim da se konačni efekat ukupnog dohotka ponovo raspodeljuje po merilima koje će utvrditi samoupravni sporazum o udruživanju, a u skladu sa doprinosom ostvarenom dohotku. Svakako, mogu se u ta merila uneti i stepen odgovornosti i rizika za trgovinsko poslovanje i drugi slični faktori, koji će biti stimulans za takozvane »stalne članove«.

Ali u zakonu bi možda trebalo konkretnije odrediti šta su to stalni članovi. Neka od predloženih merila su prihvatljiva, na primer, trajna ili dugoročna saradnja, preuzimanje rizika, određeni minimalni obim prometa i slično. Ali, po mome mišljenju, ne treba kao merilo unositi obavezu da je proizvodnja zajednička. Jer može neka proizvodna organizacija biti po svim merilima »stalni član« zajedničke složene proizvodno-trgovinske organizacije, a da nema nikakve posebne ili trajne saradnje sa drugim proizvodnim organizacijama sem što prodaje ili kupuje robu preko iste prometne organizacije i što zajedno s njima učestvuje u upravljanju, snosi rizik te trgovinske organizacije, zajedno s njima učestvuje u raspodeli zajednički ostvarenog dohotka.

Ne znam da li treba u zakonu ulaziti u to koliki procenat svoje proizvodnje neka proizvodna organizacija prodaje preko takve

trgovinske organizacije. Meni se čini da bi obim učešća u prometu prometne organizacije, koji će odrediti samoupravni sporazum o udruživanju, trebalo da bude kriterijum koji daje pravo svakoj proizvodnoj radnoj organizaciji koja posluje sa tom trgovinskom organizacijom da bude i član zajedničke složene organizacije. U tom slučaju ona automatski postaje član te organizacije i složena proizvodno-trgovinska organizacija, pa ni drugi nema prava da joj to uskrati kad ona to zahteva.

Iz nekih predloženih rešenja proizlazi da će postati više-manje obavezno da svaka proizvodna organizacija ima svoju, to jest samo jednu organizaciju za izvoz i uvoz i uopšte za promet. Kada bi to tako bilo, dobili bismo nekoliko krupnih trgovinskih i spoljnotrgovinskih organizacija, a sve proizvodne organizacije birale bi jednu od njih gde bi ušle sa celokupnom svojom proizvodnjom.

Meni izgleda da se, naprotiv, treba orijentisati na veću specijalizaciju trgovine, koja će omogućiti da proizvodne organizacije, odnosno da i ista proizvodna organizacija prema svojim potrebama vrši promet preko dve ili tri organizacije za promet. Na taj način ona bi mogla biti stalni »član« u više složenih zajedničkih organizacija i kao takva u ravnopravnim odnosima sa radnim ili složenim organizacijama za promet. Radna ili složena organizacija za promet, dakako, ne sme biti »kapa« te složene proizvodno-trgovinske organizacije, već jedan od članova u međuzavisnosti sa drugima. Krupne trgovinske organizacije tako treba da postanu, rekao bih, zajednički instrument proizvodnje i drugih društvenih delatnosti, agencija koja radi za proizvodnju i te delatnosti, kao što radi i elektroprivredna, s tim što mora, kao i elektroprivreda, imati samoupravnu samostalnost, pravo na dohodak i na određenu akumulaciju itd., to jest mora se nalaziti i u određenoj dohodovnoj i upravljačkoj ravnopravnoj međuzavisnosti sa onim radnim organizacijama koje posluju preko nje. Radnim organizacijama koje nisu »stalni članovi« takvih složenih organizacija, ali povremeno posluju preko njih trebalo bi automatski priznati, na osnovu samoupravnog sporazuma, pa i zakona, određena prava, naročito u dohodovnim odnosima. Recimo, pošto je ideo »stalnih članova« u zajednički ostvarenom dohotku zavisao od obima sa kojim jedna proizvodna organizacija učestvuje u stvaranju dohotka prometne organizacije, taj isti kriterijum bi mogao automatski važiti u određenoj srazmeri i za one koji nisu stalni članovi složene organizacije. Ako, naime, stalni članovi po tom osnovu imaju pravo, da tako kažem, na

NEKA AKTUELNA PITANJA RAZVOJA SAMOUPRAVNIH INTERESNIH ZAJEDNICA

nekakav ristorno ili procenat od čistog dohotka ili kako će to već samoupravni sporazum odrediti, onda na taj isti procenat imaju pravo i oni koji nisu »stalni« članovi, već povremeni učesnici u prometu, s tim što oni nemaju prava na onaj deo »ristorna« ili drugog oblika učešća u dohotku koji se stiže na osnovu drugih merila raspodele, na primer zajedničkog rizika i neposrednog radnog doprinosa. Razume se, takvi povremeni učesnici u prometu ne moraju imati i pravo da programiraju rad poslovnih zajednica, da utvrđuju plan i da donose druge odluke za poslovanje složene organizacije, pošto ne učestvuju u riziku i svim drugim vidovima zajedničke odgovornosti. U dohotku bi, prema tome, učestvovali samo u onoj meri u kojoj su učestvovali u ukupnom prometu preko organizacije za promet, i to prema opštim merilima koje će u svom samoupravnom sporazumu o udruživanju utvrditi sama ta složena proizvodno-prometna organizacija.

Približno takav tip složenih proizvodno-trgovinskih organizacija trebalo bi da bude, po mome mišljenju, po zakonu obavezan u oblasti spoljne trgovine. On treba da bude obavezan ili bar preporučljiv i u znatnom delu krupne unutrašnje trgovine. A u onom delu unutrašnje trgovine gde stvaranje takvih složenih organizacija nije racionalno, zakon može predvideti i određene oblike trajnije i čvršće obavezne kooperacije, na osnovu takvih dohodovnih odnosa koji će obezbediti načelno identičan odnos međusobne zavisnosti i odgovornosti proizvodnje, trgovine i potrošača kao i u prvom slučaju, s tim što će organizacioni oblici saradnje i mehanizam odlučivanja obezbeđivati gipkije međusobne odnose.

Da rezimiram: kad raspravljamo o zakonu koji treba da usmeri samoupravno udruživanje rada, onda moramo pre svega raščistiti i precizirati međusobne proizvodne, ekonomske i samoupravno-političke odnose, pa tek na osnovu njih graditi institucije udruženog rada.

Edvard Kardelj: »Ostvarivanje ustavnih načela o udruženom radu«. Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1974.

Članak napisan početkom 1975. godine za prvi broj časopisa »Samoupravna interesna zajednica«, u kojem je prvi put tada i objavljen.

Donošenjem novog Ustava SFRJ naš sistem socijalističkog samoupravljanja obogaćen je jednim novim oblikom samoupravnog organizovanja, to jest samoupravnom interesnom zajednicom. Doduše, kao pojava taj organizacioni oblik nije nov, jer se već niz godina primenjuje u našoj praksi. Ali sa novim Ustavom on postaje sveobuhvatni način samoupravnog ostvarivanja društveno-ekonomskih i drugih odnosa u određenim oblastima društvenog rada i postaje jedan od institucionalnih stubova društveno-ekonomskog i političkog sistema.

Novi Ustav, naime, na području samoupravnog udruživanja radi zadovoljavanja ličnih i zajedničkih potreba i interesa radnih ljudi i građana i usklađivanja rada sa tim potrebama i interesima utvrđuje princip da radnici u proizvodno-materijalnoj sferi slobodnom i neposrednom razmenom svoga rada sa radom radnika u organizacijama udruženog rada u oblasti obrazovanja, nauke, kulture, zdravstva, socijalne zaštite i drugih društvenih delatnosti, kao delom jedinstvenog procesa društvenog rada, obezbeđuju svoje određene radne i životne, lične i zajedničke potrebe u tim oblastima. Osim toga, na tom istom principu mogu da se organizuju i samoupravne interesne zajednice u oblasti same (materijalne) proizvodnje, na primer, kada je razvoj određene proizvodne ili privredne grane bitan uslov za rad svih drugih ili je od posebnog značaja za radne ljude, odnosno društvo. Tu mislim na samouprav-

ne interesne zajednice u oblasti elektroprivrede i energetike uopšte, transporta, komunalne i stambene izgradnje i slično.

Promene, u odnosu na dosadašnje stanje i praksu svode se pre svega na to da odnosi između korisnika usluga, s jedne strane, i radnih ljudi koji te usluge pružaju, s druge strane, budu u najvećoj mogućoj meri stvar samoupravnog sporazumevanja i udruživanja radnih ljudi, a stvar države samo ukoliko se radi o njenoj Ustavom i zakonima utvrđenoj funkciji. Zatim, u sistem samoupravnih interesnih zajednica ugrađeni su neophodni materijalni i moralni stimulusi koji upućuju na dalju horizontalnu i vertikalnu samoupravnu integraciju društvenog rada, kao i celog sistema zadovoljavanja radnih i životnih, to jest materijalnih, socijalnih i kulturnih potreba čoveka i njegovih stvaralačkih stremjenja u svim tim oblastima. I najzad, samoupravne interesne zajednice, na jedan ili drugi način, u većoj ili manjoj meri, što zavisi od njihovog društvenog značaja i karaktera interesa koji se u njima ostvaruju, uključuju se i u delegatski sistem skupština. Time se obezbeđuje kako njihov uticaj na odluke skupštine odgovarajuće društveno-političke zajednice, tako i obrnuto, uticaj te skupštine na rad i odlučivanje u samoupravnoj interesnoj zajednici.

Ako je reč o samoupravnim interesnim zajednicama u oblasti obrazovanja, nauke, kulture, zdravstva, socijalne zaštite i drugih društvenih delatnosti, onda je suština novih odnosa u tome što se ukida ili bar suštinski smanjuje podvojenost u društvenom položaju dve vrste rada — materijalno-proizvodnog i rada u društvenim delatnostima, koji je u prošlosti zavisio u osnovi od budžeta i direktnih državnih intervencija. Ove dve oblasti društvenog rada sada se dovode u odnos direktnog povezivanja, uzajamne zavisnosti i direktne razmene rada. Reč je, dakle, o takvim oblicima samoupravnih odnosa gde u procesu udruživanja rada »partneri« ne razmenjuju rad ni posredstvom tržišta, ni posredstvom državnog budžeta, nego u specifičnim oblicima direktnog međusobnog samoupravnog dogovaranja i sporazumevanja. U takvim oblicima na samoupravnim osnovama oni utvrđuju i politiku vršenja delatnosti, kao i planove njihovog razvoja i unapređivanja. Na taj način oni svi nose i odgovornost za ostvarivanje utvrđene politike i utvrđenog plana. Učesnici u ovom dogovaranju su u ravnopravnom odnosu upućeni na to da se sporazumeju, a ne da se nadglasavaju. Samo kad oni ne mogu da postignu sporazum skupština odgovarajuće društveno-političke zajednice, može da se pojavi kao arbitar.

Samoupravne interesne zajednice preuzimaju znatan deo funkcija koje su do sad bile u nadležnosti države na način da se one ne pretvore u parcijalni interes, nego da se i dalje ostvaruju u jednoj široj zajednici, koja povezuje i objedinjava sve društvene interese u određenoj oblasti. Neke od tih funkcija su takve prirode da su i dalje nesporni interes društva kao celine. To su naročito oblasti obrazovanja, nauke, kulture, zdravstva, socijalne zaštite itd., koje u okviru samoupravnih interesnih zajednica dobijaju svoje samoupravne dimenzije, a i svoju punu odgovornost za ostvarivanje zajedničkih društvenih interesa. Njihov značaj je utoliko veći jer je reč o oblastima udruženog rada gde posrednik među radnim ljudima u razmeni njihovog rada ne može biti tržište, nego usaglašavanje zajedničkih i pojedinačnih interesa svih učesnika sporazumevanja i društva kao celine. To je jedna od bitnih karakteristika samoupravnih interesnih zajednica. Ne manje značajna karakteristika samoupravnih interesnih zajednica jeste da je samoupravljanju potrebna ne samo vertikalna, već i horizontalna integracija.

...U ostvarivanju ustavnog koncepta o samoupravnim interesnim zajednicama — danas, nakon godinu dana od usvajanja novog Ustava SFRJ, i posle donošenja republičkih i pokrajinskih zakona i samoupravnih sporazuma o osnivanju samoupravnih interesnih zajednica, kao i nakon izbora i konstituisanja njihovih skupština i drugih organa — posebno su aktuelna neka pitanja.

I

Izbor delegata i konstituisanje skupština samoupravnih interesnih zajednica samo je prvi korak, doduše izuzetno važan, u uspostavljanju i razvoju samoupravnih odnosa u samoupravnim interesnim zajednicama. Neophodno je da na delegatskoj osnovi konstituisana skupština i svi organi samoupravne interesne zajednice uspostavljaју i razvijaju međusobne odnose tako da podstiču ostvarivanje samoupravne suštine samoupravne interesne zajednice. I drugi društveni činoci van samoupravne interesne zajednice (opštinska i republička skupština, društveno-političke organizacije i dr.) treba da doprinesu razvoju samoupravnih odnosa u samoupravnoj interesnoj zajednici.

Na razvoj samoupravnih odnosa u samoupravnoj interesnoj zajednici utiču i odnosi organa samoupravne interesne zajednice sa organima samoupravljanja osnovnih organizacija udruženog rada

društvenih delatnosti. I jedni i drugi treba da deluju dosledno u okvirima svoga delokruga i pomažu jedni drugima u izvršavanju zadataka radi ostvarivanja adekvatne podele rada i integracije određenih poslova i funkcija.

Polazeći od ustavne koncepcije mesne zajednice, potrebno je posvetiti posebnu pažnju uspostavljanju i razvijanju uzajamnih odnosa između samoupravnih interesnih zajednica i mesnih zajednica. U tom smislu, volja radnih ljudi i građana udruženih u mesnu zajednicu treba da dođe do izražaja ne samo prilikom formiranja samoupravnih interesnih zajednica nego i pri ostvarivanju zadataka samoupravnih interesnih zajednica koji su od interesa za radne ljude i građane u mesnoj zajednici.

Odnosi samoupravnih interesnih zajednica sa društveno-političkim i društvenim organizacijama, posebno sa Socijalističkim savezom i Savezom Sindikata od naročito velikog značaja su za ukupno samoupravno organizovanje i delovanje svih samoupravnih interesnih zajednica. Uloga društveno-političkih organizacija u praktičnom radu interesnih zajednica od izuzetnog je značaja u sferi samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja uopšte, a posebno u vezi sa funkcionisanjem delegatskog sistema, pripremom i utvrđivanjem programa, povezivanjem programa i planova društvenih delatnosti sa programima i planovima organizacija udruženog rada, mesnih zajednica i društveno-političkih zajednica, prioritetima u ostvarivanju programa, mobilisanjem i korišćenjem sredstava za zadovoljavanje ličnih i zajedničkih potreba, ostvarivanjem uzajamnosti i solidarnosti, proširenom reprodukcijom u društvenim delatnostima itd.

Značajno područje predstavlja i saradnja samoupravnih interesnih zajednica i društvenih organizacija (kulturno-prosvetne zajednice, društva za staranje i brigu o deci i omladini, SOFK, Crveni krst, itd.), kao doprinos efikasnijem ostvarivanju samoupravne organizacije.

Odnosi između samoupravnih interesnih zajednica i organa društveno-političkih zajednica (opština, pokrajina, republika) mnogostruko utiču na samoupravno organizovanje i razvoj samoupravljanja u društvenim delatnostima. Od doslednosti u razvijanju ovih odnosa u velikoj meri zavisi i razvoj samoupravljanja u samoupravnim interesnim zajednicama i u odgovarajućim društveno-političkim zajednicama u celini. To naročito važi za one oblasti u kojima su samoupravne interesne zajednice i dosad

postojale i u kojima postoji »navika« administrativno-budžetskog odlučivanja.

U svemu tome treba imati u vidu da ni ustavna načela, ni odredbe statuta opštine i samoupravnih interesnih zajednica, kao ni zakonska rešenja, nisu dovoljni za uspostavljanje i razvijanje stvarnih samoupravnih odnosa, kako u samim samoupravnim interesnim zajednicama, tako i između samoupravnih interesnih zajednica i organa društveno-političkih zajednica. U praksi ima mnogo problema čije rešavanje stavlja na probu načela i društvenu orijentaciju u vezi sa samoupravnim interesnim organizovanjem. Isto tako, treba imati u vidu složenost odnosa između samoupravnih interesnih zajednica i organa društveno-političkih zajednica u vršenju funkcija društvene zajednice u društvenim delatnostima. Svaki postupak u delovanju samoupravne interesne zajednice ili, na primer, organa opštine koji ne vodi računa o uskladjivanju interesa pojedinih samoupravnih interesnih zajednica sa interesima konstituisanim u drugim samoupravnim interesnim zajednicama ili sa širim društvenim interesom mogao bi dovesti do administrativnih intervencija ako vršenje funkcija društvene zajednice u pojedinim oblastima bude dovedeno u pitanje.

S obzirom da su određene društvene delatnosti od posebnog društvenog interesa, odnosi samoupravnih interesnih zajednica i opštine kao i drugih društveno-političkih zajednica moraju da služe i zaštititi toga interesa. Međutim, zbog samoupravne suštine samoupravnih interesnih zajednica odnosi između njih i opštine, pokrajine i republike moraju imati samoupravni karakter. Cilj uspostavljanja i razvijanja tih odnosa je, prema tome, dalji razvoj samoupravljanja, redovno, efikasno i kvalitetno obavljanje društvenih delatnosti i obezbeđivanje posebnog društvenog interesa. To se može postići ako odnosi između samoupravnih interesnih zajednica i društveno-političkih zajednica budu tako razvijeni da obezbeđuju samoupravnu integraciju.

Samoupravne interesne zajednice, kako se to i u dokumentima Desetog kongresa SKJ kaže, biće »otvorene za šire društvene uticaje i odgovorne društvu za vršenje svojih funkcija«. To znači da su one dužne da obezbeđuju zadovoljavanje potreba radnih ljudi i građana i ostvarivanje njihovih interesa, poštujući društveno dogovorena merila i kriterijume, odnosno vodeći računa o ostvarivanju interesa i u drugim društvenim delatnostima i društvenog interesa u celini.

U praksi, međutim, ima, ili može biti, slučajeva zatvaranja

pojedinih samoupravnih interesnih zajednica, preovladavanja užih interesa, otpora društvenim uticajima, neefikasnog pa i neceleshodnog odlučivanja o sredstvima, formalizovanja samoupravnih postupaka, prevlasti tehokratskih i birokratskih grupa, itd. U takvim slučajevima, skupština odgovarajuće društveno-političke zajednice i ceo mehanizam odnosa između skupštine samoupravne interesne zajednice i skupštine društveno-političke zajednice treba da budu postavljeni i da deluju tako da se može i mora obezbediti zaštita i efikasno ostvarivanje društvenog interesa. Vršeci svoje zadatke u obezbeđivanju jedinstva društva na području opštine, regiona i širim područjima, skupština odgovarajuće društveno-političke zajednice u odnosima sa interesnim zajednicama postupa kao organ samoupravljanja, to jest na bazi dogovaranja sa njima, ali, u određenim slučajevima, i kao organ vlasti, to jest kao arbitar u određenim slučajevima koje predviđa Ustav, odnosno zakon.

S tim u vezi je i pitanje učesća skupština samoupravnih interesnih zajednica u ravnopravnom odlučivanju sa nadležnim većima skupštine opštine, odnosno skupštine republike i pokrajine. U narednom periodu trebalo bi poslovnica skupština društveno-političkih zajednica još potpunije i bliže razraditi postupak i način rada skupština samoupravnih interesnih zajednica kao ravnopravnih veća skupština društveno-političkih zajednica. Osim toga, u odgovarajućim aktima, a i u praksi, neophodno je uspostaviti i obezbediti odgovarajuću organizaciono-institucionalnu vezu i njeno funkcionisanje između izvršnih i upravnih organa skupštine društveno-političke zajednice i odgovarajućih organa samoupravne interesne zajednice. To pitanje je pogotovo važno jer će izvršni organi samoupravnih interesnih zajednica izvršavati ne samo odluke skupštine samoupravne interesne zajednice nego i skupštine društveno-političke zajednice. Sama ta činjenica govori o tome da *za to područje* rada izvršnih organa samoupravnih interesnih zajednica, između tih organa i izvršnog veća odgovarajuće društveno-političke zajednice mora da postoji ne samo koordinacija rada, nego i odnos odgovornosti prema politici izvršnog veća koja je zasnovana na odlukama skupštine društveno-političke zajednice.

Sporove između skupštine interesne zajednice i veća u skupštini društveno-političke zajednice do kojih može doći u praksi trebalo bi rešavati po postupku koji se u skupštinama društveno-političkih zajednica inače primenjuje za rešavanje sporova između skupštinskih veća...

II

U javnoj diskusiji o samoupravnim interesnim zajednicama, s pravom je isticana neophodnost političke stabilnosti samoupravnih interesnih zajednica, naročito u delatnostima od posebnog društvenog interesa. Osnivanjem samoupravnih interesnih zajednica, izborom i konstituisanjem skupština i drugih organa tih zajednica posao na sprovođenju Ustava u ovoj oblasti nije završen. Učinili bismo veliku grešku ako bismo se danas tako postavili prema samoupravnim interesnim zajednicama. Ne sme se dozvoliti da one budu prepuštene same sebi, jer, recimo, kad je reč o obrazovanju, nije samo stvar samoupravne interesne zajednice kakvi će biti programi obrazovanja i nastave, kakva je usmerenost i ideološko-politički smisao nastave, kakvi su kriterijumi za izbor i postavljanje nastavnika u školama itd.

Tu se postavlja pitanje kako i na koji način obezbediti uticaj Saveza komunista, Socijalističkog saveza i drugih društveno-političkih organizacija, to jest kako i u toj oblasti ostvarivati vodeći uticaj socijalističkih snaga sa Savezom komunista na čelu, koji treba da obezbedi progresivnu socijalističku usmerenost u radu samoupravnih interesnih zajednica. Ne treba, naime, nikako pasti u iluziju da će se ustavni koncept samoupravnih interesnih zajednica automatski ostvarivati, nezavisno od delovanja organizovanih socijalističkih snaga, kao što ne treba imati ni iluzija da neće biti pokušaja antisocijalističkih ili antisamoupravnih snaga da u samoupravnim interesnim zajednicama nametnu svoj uticaj i da zauzimaju ključne pozicije u tim zajednicama.

U vezi s tim, kao što je napred već pomenuto, značajan je jedan naoko prost problem, a to je nastavni program u školama. Taj program očito ne može biti samo stvar nekih, u sebe zatvorenih organa samoupravne interesne zajednice obrazovanja. Takođe, ne treba pretpostavljati da će delegati organizacija udruženog rada u skupštini samoupravne interesne zajednice uvek biti u stanju da uspešno rešavaju idejna i politička pitanja koja su povezana sa tim programom bez oslonca na Savez komunista i druge društveno-političke i društvene organizacije. Osim toga, kriterijumi za izbor i način imenovanja rukovodećih ljudi u tim institucijama treba da budu društveno utvrđeni, pogotovo kada je reč o institucijama koje su od posebnog društvenog interesa.

Pored idejno-političkih, ima i drugih pitanja i problema za čije

rešavanje postoji širi društveni interes. Dalji društveni i privredni razvoj zavisi, pored ostalog, i od broja i strukture kadrova potrebnih privredi i društvenim delatnostima. Određene disproporcije koje u tom pogledu postoje ili mogu nastati ne mogu se otkloniti u kratkom roku i bez dodatnih investicija. Zato planiranje razvoja uopšte i posebno planiranje školovanja kadrova saglasno potrebama privrede i društvenih delatnosti, odnosno prema potrebama i mogućnostima njihovog produktivnog zapošljavanja, predstavlja problem u čije se rešavanje moraju uključiti i međusobno se pomagati i saradivati sve samoupravne interesne zajednice i drugi društveni činioци.

Pitanje i problemi za koje postoji širi društveni interes ili imaju određene idejno-političke aspekte su takva pitanja koja i po sadržaju i po društvenom značaju zahtevaju koordiniranu akciju i delovanje svih organizovanih snaga socijalističke društvene svesti, pre svega Saveza komunista. Drugim rečima, naše socijalističko i samoupravno društvo mora se samim sistemom samoupravnih interesnih zajednica obezbediti od eventualnih pritisaka socijalizmu i socijalističkom samoupravljanju neprijateljskih snaga koje će pokušavati pozivanjem na samoupravna prava, u stvari, da deluju protiv samoupravljanja. Ako bi se u samoupravnim interesnim zajednicama pod firmom samoupravljanja pojavile takve grupe i struje, moglo bi doći do ozbiljnih kriza u tim samoupravnim interesnim zajednicama. U tom slučaju društvo bi se moralo protiv takvih pojava boriti administrativnim i političkim sredstvima, što bi neminovno organičavalo društvenu ulogu samoupravnih interesnih zajednica.

Zato rešenja u daljem samoupravnom učvršćivanju samoupravnih interesnih zajednica i stvaranju uslova za njihov nesmetani rad u skladu sa Ustavom moramo tražiti naročito u tri pravca:

Prvo, u poslovnicaма skupština društveno-političkih zajednica i statutima samoupravnih interesnih zajednica trebalo bi precizirati sva pitanja koja zajednički rešavaju skupštine samoupravnih interesnih zajednica i skupštine opštine, odnosno pokrajine i republike, i to ne samo veće udruženog rada, nego i društveno-političko veće. Ta zajednička nadležnost treba u osnovi da obuhvati sva generalna rešenja, ne samo materijalnog nego i političkog značaja.

Drugo, u praksi bi trebalo omogućiti i obezbediti stvaranje zajedničkih tela opštinske, odnosno pokrajinske i republičke skupštine i skupština samoupravnih interesnih zajednica za razmatranje

i pripremanje konkretnih predloga iz zajedničke nadležnosti za odlučivanje. Pošto su skupštine samoupravnih interesnih zajednica sastavni deo odgovarajućih skupština društveno-političkih zajednica, normalno je da imaju i određena zajednička tela; na primer, komisiju ili odbor za pitanja nastavnih programa, za osnovna pitanja iz oblasti kulturne politike, za plan itd. U takvim komisijama, recimo, za nastavne programe, a i u drugim, treba obezbediti kako uticaj skupštinskih veća, tako i uticaj organizovanih socijalističkih snaga, pre svega Saveza komunista, Socijalističkog saveza, Saveza sindikata. Saveza socijalističke omladine, nauke itd.

Treće, sastav i strukturu stručnih službi samoupravnih interesnih zajednica i položaj sekretara samoupravne interesne zajednice, kao rukovodioca stručne službe, treba postaviti tako da budu društveno odgovorni za izvršenje u onoj meri kao i svi drugi slični organi. Kako su skupštine samoupravnih interesnih zajednica u delatnostima od posebnog društvenog interesa ujedno i deo opštinske, odnosno pokrajinske i republičke skupštine, i direktor ili sekretar tih samoupravnih interesnih zajednica mora da ima odgovarajuću društvenu, političku i upravnu odgovornost za izvršenje utvrđene politike i donetih odluka i prema izvršnom veću republike, pokrajine, odnosno prema izvršnom savetu skupštine opštine.

III

Mesto i zadaci koje imaju *izvršni organi* samoupravne interesne zajednice su vrlo značajni, jer oni imaju značajnu ulogu u utvrđivanju i izvršavanju ne samo njene politike nego i politike društveno-političke zajednice. Jer, i pored toga što samoupravne interesne zajednice preuzimaju na sebe znatan deo funkcija, koje su u prošlosti ostvarivali državni organi, ipak određene veoma važne funkcije i ingerencije, prema Ustavu, i dalje zadržava država. Zbog toga je od velikog značaja njihov *odnos prema državnim organima*. S obzirom na to da samoupravne interesne zajednice imaju svoje službe, neki organi uprave mogu se organizovati drukčije nego dosad. S tim u vezi, trebalo bi razmotriti mogućnost i potrebu da sekretar samoupravne interesne zajednice bude u takvom odnosu prema izvršnom veću odgovarajuće skupštine društveno-političke zajednice koji će omogućiti tekuću saradnju i informaciju, a u isto vreme i neophodnu koordinaciju i odgovornost kad se radi o

pitanjima koja se ne odnose samo na autonomnu nadležnost skupštine samoupravne interesne zajednice.

Pri regulisanju tih odnosa i pitanja mora se voditi računa o društvenom interesu na ovom području. Rukovodioci u tim samoupravnim interesnim zajednicama samostalno donose odluke i rešenja i u velikoj meri samostalno vrše odgovorne poslove. Zbog toga sami moraju da snose i odgovornost za posao koji obavljaju, za politiku koju sprovode.

Značajno pitanje s tim u vezi su i odluke skupštine samoupravne interesne zajednice i njenih izvršnih organa. Mora se računati i sa tim da te odluke mogu doći u konflikt sa opštim društvenim interesima. U tom slučaju mora postojati neki organ koji može da podnosi određene predloge za rešavanje tih konflikata. Takođe, ne smemo dozvoliti da se pojavi stihija u samoupravnim interesnim zajednicama, jer će to iskoristiti svi oni koji napadaju naš samoupravni sistem. Iz tih razloga u nekim pitanjima izvršni organi samoupravnih interesnih zajednica treba da su odgovorni izvršnom veću u republici, odnosno opštinskom izvršnom savetu, kad je reč o samoupravnim interesnim zajednicama u opštini.

Radnici i drugi radni ljudi organizovani u samoupravnoj interesnoj zajednici neće moći uspešno da obavljaju svoje funkcije kao delegati ako samoupravna interesna zajednica nema sposobnu, operativnu i kvalifikovanu službu za obavljanje poverenih joj poslova. Zbog toga treba posvetiti veliku pažnju tome da se radnici-delegati u skupštinama samoupravnih interesnih zajednica, a to, uostalom, važi za sve delegate i delegacije, za ceo delegatski sistem, blagovremeno i potpuno informišu o glavnim problemima i o svim bitnim pitanjima o kojima oni treba da se izjasne. Jer, ne može se od radnika-delegata očekivati da oni budu ti koji će proučavati probleme i nalaziti optimalna ekonomska i druga rešenja, predlagati gotove odluke, formulisati samoupravna akta, pisati odluke itd. Oni mogu da kažu »da« ili »ne« i »zašto«, na osnovu konkretnih predloga koje će im podneti odgovarajući organi i stručne službe. Da bi radnici, dakle, mogli da uz odgovarajuće argumente kažu »da« ili »ne«, da se izjasne o konkretnim predlozima, da se opredele za rešenja koja im garantuju puno ostvarivanje njihovih interesa — neophodno je da budu solidno informisani, da im bude jasno značenje jednog ili drugog predloga. A kad radnici raspolažu potrebnim podacima, alternativnim predlozima itd., onda oni znaju

i mogu da prave poređenja i da donose konkretne odluke, odnosno da iznalaze optimalna rešenja. Razume se, u svemu tome radnicima treba da pomognu kako naučne i stručne ustanove, tako i društveno-političke organizacije, a pre svega sindikati.

Ostvarivanjem ustavne koncepcije o dovođenju u neposredni odnos radnih ljudi stvaralaca sredstava, odnosno korisnika usluga i radnih ljudi koji te usluge pružaju, postepeno se sužava još jedna oblast državnosopstveničkih odnosa i organizovanja u našem društvu. Ali ne smemo se zadovoljiti time što su doneti ustavi i zakoni iz ove oblasti, što su izvršeni izbori i konstituisani organi samoupravnih interesnih zajednica. Doduše, to je bio veoma značajan posao, koji je uspešno obavljen. Međutim, sada predstoji najznačajniji konkretan rad ne samo na daljoj realizaciji načela ustava i odredaba zakona nego i na pronalaženju najboljih rešenja za svakodnevni praktični rad samoupravnih interesnih zajednica, to jest za njihovu što veću efikasnost. A taj je proces zapravo tek počeo. Zato je potrebno maksimalno angažovanje svih organizovanih socijalističkih društvenih snaga, nauke i kreativnih stručnih znanja da bi samoupravne interesne zajednice stvarno u praksi zaživele i funkcionisale u skladu sa ustavnim postavkama. To je, nema sumnje, veoma značajan ako ne i značajniji i teži posao od samog normativnog regulisanja ove oblasti.

»Samoupravna interesna zajednica« br. 1; Zavod za savremenu organizaciju poslovanja, Beograd, 1975, str. 5—9.

O DOHOTKU, SAMOUPRAVNIM INTERESNIM ZAJEDNICAMA I SOCIJALNOJ POLITICI

Iz intervjua »Borbi« povodom trideset pete godišnjice ratne užičke »Borbe«, oktobra 1976. godine, u Ljubljani. Intervju je pod različitim naslovima objavljen i u ostaloj dnevnoj štampi 28, 29 i 30. novembra 1976. godine, a u »Borbi« pod naslovom: »Delegatskim sistemom i Zakonom o ndruženom radu ušli smo u zrelu fazu razvoja samoupravne socijalističke demokratije«. Naslov za ovu knjigu dala je redakcija.

PITANJE: Kako, družo Kardelj, ocenjujete dosadašnju diskusiju o Nacrtu zakona o udruženom radu?

ODGOVOR: Mislim da je javna rasprava koja se vodila o Nacrtu zakona o udruženom radu bila dobra i da je doprinela poboljšanju sadržine zakona. Doduše, bio sam bolestan, pa ne mogu da tvrdim da baš dobro poznajem sve rezultate te diskusije. Ali, mislim da je ovaj zakon zaista dobio jednu ne samo plebiscitarnu nego i veoma svesnu podršku i da je bilo malo onih koji su se suprotstavili njegovom osnovnom konceptu.

No, bilo je i takvih slučajeva. To se osetilo u nekim primedbama. Reč je o raznim recidivima idejnih uticaja državnosvojinskog dogmatizma ili buržoaskog ekonomskog liberalizma, kao i o shvatanjima koja teže ograničavanju samoupravljanja radnikâ u stvari, njegovom pretvaranju u neku vrstu participacije radnikâ u upravljanju, pri čemu bi odlučujuća uloga ipak ostala u rukama poslovodne strukture. Doduše, više je bilo primedaba koje nisu imale veze sa takvim idejnim ili političkim pristupima, nego su se odnosile na mnoštvo pitanjâ kako uspešnije rešiti razne probleme međusobnih odnosa, veza, prava i odgovornosti u udruženom radu. Neki takvi predlozi su prihvaćeni u poslednjoj redakciji zakona, a neki iz raznih razloga nisu mogli biti uzeti u obzir.

No, sigurno bih »Borbi« uzeo suviše mesta ako bih podrobnije

govorio o svemu tome. To će svakako biti potrebno da se učini, ali drugom prilikom.

PITANJE: Oko dohotka i dohodovnih odnosa takođe je bilo dosta različitih mišljenja i primedaba, što je i normalno, jer je to ono »od čega se živi«. Kako Vi gledate na te rasprave?

ODGOVOR: Mislim da je rasprava o dohotku bila veoma korisna. Ona je, uglavnom, potvrdila koncepciju o dohodovnim odnosima koju razrađuje i konkretizuje Zakon o udruženom radu. Dalje, ta rasprava je dala ceo niz predloga i sugestija u pravcu razjašnjavanja, dopuna i konkretizacije formulacija. Ali, nekih bitnih promena ona nije unela u projekt zakona.

U manjoj meri dolazila su do izražaja i drukčija shvatanja; neka koja su proizvod nesagledavanja celine odnosa, to jest koja zbog drveća ne vide šumu, a druga su bila odraz određenih načelnih razmimoilaženja o ulozi dohotka u našem ekonomskom sistemu i u društveno-ekonomskim odnosima.

Prilično često je bila, na primer, iznošena primedba da zakon suviše mnogo govori o raspodeli dohotka, a premalo o proizvodnji. Ta primedba je sama po sebi, nesumnjivo, konstruktivna, ali oni koji je iznose greše kad suprotstavljaju proizvodnju i raspodelu. Jer raspodela je jedan od bitnih faktora proizvodnje, a samim tim i proizvodnih odnosa. U stvari, Zakon o udruženom radu u celini orijentisan je ka proizvodnji. Upravo zato se u njemu razrađuje prvenstveno društveno-ekonomski položaj radnikâ u proizvodnji, kao i neposredna zavisnost dohotka osnovne organizacije udruženog rada i ličnog dohotka pojedinačnog radnika u njoj od rezultata proizvodnje i od njihove uloge u društvenoj reprodukciji, to jest u zavisnosti od toga kako radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada raspolažu društvenim sredstvima za proizvodnju i reprodukciju, odnosno svojim i društvenim minulim radom. Na taj način se upravo kroz sistem raspodele dohotka reguliše, usmerava i podstiče proces proizvodnje i proširene reprodukcije.

Bilo je, takođe, mišljenja da u Zakon o udruženom radu ne bi trebalo unositi kategoriju »čistog dohotka« u odnosu na ukupan, odnosno na »bruto« dohodak osnovne organizacije udruženog rada. Po tom mišljenju, radnik raspolaže bruto dohotkom jednako kao i čistim dohotkom, pa je zato kategorija čistog dohotka nepotrebna, pa čak vuče i na kategoriju kapitalističkog profita.

Međutim, upravo ta pretpostavka ne stoji. Prvo, u bruto dohodak ulaze porezi i slična davanja, o čemu radni kolektiv osnovne organizacije udruženog rada ne može sâm da odlučuje, nego samo preko svojih delegacija i delegata učestvuje u odlučivanju skupština društveno-političkih zajednica. Zatim, u bruto dohodak ulaze kazne, članarine i druga slična davanja na koja je osnovna organizacija udruženog rada automatski obavezna po zakonu ili na osnovu ugovorâ kojih se mora pridržavati. I najzad, u bruto dohodak ulaze i razni oblici doprinosa samoupravnim interesnim zajednicama, to jest troškovi rada i razvoja društvenih delatnosti van materijalne proizvodnje koji se utvrđuju u okviru slobodne razmene rada između radnika u materijalnoj proizvodnji i radnika u društvenim delatnostima van te proizvodnje. Ukupan, odnosno bruto dohodak osnovnih organizacija udruženog rada u oblasti materijalne proizvodnje je na taj način nužan izvor dohotka organizacija udruženog rada u društvenim delatnostima.

A raspodela tog dohotka u odnosima između materijalne proizvodnje i društvenih delatnosti vrši se, odnosno treba da se vrši u obliku ravnopravnog samoupravnog sporazuma između radnikâ tih oblasti društvenog rada u samoupravnim interesnim zajednicama, odnosno između korisnika usluga društvenih delatnosti i radnikâ tih delatnosti kao proizvođača usluga. U suštini, to je specifičan vid troškova materijalne proizvodnje, ali on se ne utvrđuje neposrednom razmenom na tržištu, nego u okviru sistema takozvane slobodne razmene rada, odnosno samoupravnih interesnih zajednica. Prema tome, raspodela dohotka u tim odnosima isto toliko je objektivno neizbežna za sve radnike u udruženom radu kao što je nužna i razmena rada na tržištu. Razlika je samo u tome što se u prvom slučaju — da kažem uprošćeno — »cena usluge« utvrđuje samoupravnim sporazumom i zajedničkim planiranjem radnikâ u materijalnoj proizvodnji i radnikâ u društvenim delatnostima, a u drugom slučaju — razmenom na tržištu. Drugim rečima, o ukupnom dohotku radnici ne odlučuju samostalno, nego ravnopravno. Ukoliko se raspodela ukupnog dohotka ne bi zasnivala na tom principu, radnici u društvenim delatnostima bili bi neka vrsta najamnih radnika u materijalnoj proizvodnji, a ne ravnopravni učesnici celokupnog udruženog rada. Tako stvari stoje u vezi sa načelnom stranom ovog problema. Međutim, taj problem ima i svoju praktičnu stranu.

Naime, zakonsko uvođenje kategorije čistog i ukupnog doho-

tka je od velike praktične koristi, jer će na taj način naše društvo dobiti veoma značajne pokazatelje na osnovu kojih će se bolje sagledavati odnos između čistog i ukupnog dohotka. Taj odnos će, u stvari, pokazivati kakav se društveni pritisak vrši na ukupan dohodak osnovnih organizacija udruženog rada u materijalnoj proizvodnji. To dosad nije moglo da se dovoljno jasno i ažurno sagleda. A kad je taj odnos čistog i ukupnog dohotka zamagljen, radnicima je veoma teško da se izjašnjavaju da li su za ili protiv nekog izdvajanja iz dohotka. Na kraju krajeva, svaki radnik će glasati za izdvajanje dela dohotka za školstvo, zdravstvo itd. Međutim, ako radnik zna pravu sliku odnosa između čistog i ukupnog dohotka, on će se najpre zapitati da li je to izdvajanje veliko ili malo i da li se tim delom dohotka zaista dobro gospodari u zdravstvu, školstvu itd.

U javnoj raspravi o Zakonu o udruženom radu bilo je i primedaba, odnosno pitanja zašto lični dohodak i zajednička potrošnja radnikâ ulaze u čisti dohodak. Kad ne bi bilo tako, tada bi se, posmatrano sa načelnog gledišta, lični dohodak, u stvari, sveo na cenu radne snage, a čisti dohodak na dobit. Međutim, takvim određenjem sadržine čistog dohotka Zakon o udruženom radu je lteo i ekonomski, odnosno materijalno da izrazi osnovnu karakteristiku proizvodnih odnosa u samoupravnom udruženom radu. Ta osnovna karakteristika sastoji se u činjenici da je u samoupravnom udruženom radu upravljanje radom i upravljanje sredstvima za proizvodnju i reprodukciju, odnosno zajedničkim društvenim kapitalom, objedinjeno u istoj ruci, to jest u ruci radnika u udruženom radu, da je pod njegovom ekonomskom i političkom kontrolom. Čistim dohotkom radnik zaista samostalno raspolaže u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada, naravno — u okviru opštih uslova koje utvrđuje sistem. A to znači da on sam treba da odlučuje o odnosu između ličnih dohodaka i sredstava zajedničke potrošnje, s jedne strane, i akumulacije, odnosno ulaganja u razvoj, s druge strane. Radnik u samoupravnom udruženom radu mora biti u položaju da na svoj lični dohodak i uopšte na porast svog životnog standarda gleda ne samo kroz prizmu svog fizičkog ili umnog rada na svom radnom mestu, kao što to čini najamni radnik, nego i kroz prizmu rezultata gospodarenja društvenim kapitalom kojim on upravlja u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada, kao svojim i društvenim minulim radom. Samo takav položaj radnika može do kraja da ukine mentalitet najamnog radnika, koji je u stalnom

sukobu sa kapitalom — bez obzira na to da li njime upravlja kapitalista ili država — i da ga izgrađuje kao svesnog upravljača sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini.

Osim toga, čisti dohodak ima i svoju praktičku stranu. Naime, da bi radnici iz čistog dohotka izdvajali adekvatnu količinu akumulacije i da bi je ekonomski racionalno investirali, oni za to moraju biti dovoljno snažno materijalno motivisani. Jedan, i to veoma značajan vid te motivacije mora biti i radnikovo saznanje da od uspešnosti i rezultata investicija njegove osnovne organizacije udruženog rada i svih drugih organizacija udruženog rada sa kojima je dohodovno povezan zavisi ukupan dohodak, odnosno čisti dohodak te osnovne organizacije, a samim tim i njegov lični dohodak. Tu međuzavisnost radnik će najlakše utvrditi kroz kretanje i odnose u čistom dohotku svoje osnovne organizacije udruženog rada, to jest kroz, da tako kažem, sudbinu čistog dohotka. Na taj način radnik će najlakše naučiti da dugoročno *planira svoj lični dohodak* kako putem kvantiteta i kvaliteta svog fizičkog ili umnog rada na radnom mestu, tako i putem predviđene i planirane rentabilnosti društvenog kapitala kojim raspolažu i upravljaču radnici osnovne organizacije udruženog rada. To će biti snažna motivacija radnikâ da bolje gospodare društvenim sredstvima za proizvodnju i dohotkom.

Istovremeno će struktura čistog dohotka biti veoma značajan pokazatelj kvaliteta poslovanja i upravljanja pojedinačne osnovne organizacije udruženog rada, kako radom, tako i društvenim kapitalom. To će društvenim faktorima omogućiti da ažurno preduzimaju odgovarajuće korake kada razvoj u nekoj od tih organizacija krene lošim pravcem. I, što je naročito značajno, to će podstaći udruženi rad, kao i društvo u celini da posvete mnogo veću pažnju gospodarenju društvenim kapitalom nego što je to dosad bila praksa u našem sistemu. Svi znamo da je rentabilnost investicija u nas često veoma niska, što je, po moje mišljenje, u velikoj meri posledica činjenice da naš sistem dohodovnih odnosa dosad nije tom aspektu udruženog rada posvećivao dovoljno svojih materijalnih stimulansa.

Ovih nekoliko primera naveo sam samo kao ilustraciju koje i kakve je sve dileme trebalo raščišćavati u toku priprema Zakona o udruženom radu i u toku javne diskusije. A takvih dilema je bilo znatno više nego što ih ovde pominjem. No, ne mislim da su takve i slične dileme u suprotnosti sa opštim konceptom Ustava i Zakona o

udruženom radu. Naprotiv, one sasvim prirodno moraju da prate društveno odlučivanje o razvoju sistema dohodovnih odnosa. Njihovo ponovno postavljanje u javnoj diskusiji bilo je samo od koristi za raščišćavanje niza pitanja, jer su se na taj način i te dileme raščišćavale. A praksa će pokazati da li su odredbe Zakona o udruženom radu bile dobre i dovoljne. Sasvim je sigurno da će takva iskustva nametnuti u budućnosti i određene promene u Zakonu o udruženom radu.

Naravno, pored takvih konstruktivnih primedaba i predloga u javnoj raspravi o Zakonu o udruženom radu bilo je i takvih primedaba koje su u načelnoj suprotnosti sa čitavom koncepcijom proizvodnih odnosa samoupravnog socijalističkog društva sadržanoj u Ustavu, pa i u Zakonu o udruženom radu. Dakako, o takvim se primedbama nije moglo voditi računa. A njih nije ni bilo mnogo. Pošto, u celini uzev, imam utisak da su osnovne postavke Zakona o udruženom radu dobile najširu podršku i potvrdu u javnoj raspravi, možemo izvući i zaključak da smo ovim zakonom i delegatskim sistemom ušli u, da tako kažem, dosta zrelu fazu razvoja samoupravnog socijalističkog društva, a time i jednog novog tipa demokratije — samoupravne demokratije. Razvoj tog sistema demokratije još uvek je opterećen i ozbiljnim objektivnim teškoćama, a ne samo konzervativizmom svesti. Kad to kažem, mislim u prvom redu na činjenicu da odnos moći društvenih snaga još uvek nije dovoljno na strani socijalističkog samoupravljanja. Drugim rečima, snage koje se suprotstavljaju sistemu samoupravne demokratije još uvek su toliko jake da mogu da nameću društvu sredstva i oblike političke borbe koji su tudi sistemu samoupravne demokratije. Pri tome se, verovatno bez preterivanja, može reći da su izvori moći tih snaga manje unutrašnji nego spoljni. Živimo u svetu koji je kratkogrčevima smene jedne istorijske epohe. Jugoslovenski samoupravni socijalizam se ne može od svega toga izolovati. Naprotiv, podvrgnut je stalnim pritiscima i mešanju spolja, uz oslonac na unutrašnji konzervativizam i reakcionarne snage. Zbog svega toga se i razvoj novog sistema samoupravne demokratije nije mogao niti se može u punoj meri slobodno da razvija. Ali, kao pravac daljeg kretanja, taj novi tip samoupravne demokratije postoji, položio je ceo niz ispita u praksi i mislim da možemo slobodno reći da on otvara perspektivu šire i slobodnije demokratije nego što je ikad bila ona koju nam nude konzervativni ideolozi buržoaskog liberalizma. Osim toga, samoupravna demokratija istovremeno predstavlja i kontinuitet sa

onim što je stvarano u toku naše narodnooslobodilačke borbe. Sve je to, u stvari, počelo od onih naših narodnooslobodilačkih odbora iz vremena Užičke republike.

PITANJE Jedna od novih institucija u nas su i samoupravne interesne zajednice. Iako postoje dosta kratko vreme, na njihov račun već ima mnogo kritike, često i vrlo oštre. Da li je reč o otporima ili o neshvatanjima?

ODGOVOR: I o jednom i o drugom, ali mislim da je glavno nešto treće, naime — nedovoljna razradenost koncepcije, nedovoljno iskustvo, nedovoljno znanje, kao i određene zablude u shvatanju prave suštine problema. Svima nama, čitavom društvu, biće potrebno duže vreme da se pronađu bolja praktična rešenja. Zato sada i ne treba mnogo govoriti o otporima. Više treba praktično raditi, vodeći računa o svim mišljenjima, inicijativama i predlozima iz prakse.

Mogao bih reći da se sada — i pored svih izvršenih načelnih sistemskih promena — samoupravne interesne zajednice još uvek razvijaju prilično stihijski, bez dovoljno organizovane pomoći i akcije odgovornih društvenih faktora. Stoga nije ništa iznenađujuće što se veoma često u novom obliku samo obnavlja i produžava da živi stara sadržina.

Doduše, u nas sada ima veoma mnogo — opravdane i neopravdane — kritike na račun samoupravnih interesnih zajednica. Ali, imam utisak da je još uvek ta kritika u velikoj meri usmerena više na spoljne forine nego na suštinu odnosa. Više se kritikuje način na koji su samoupravne interesne zajednice osnovane i organizovane, kao i da li su delegacije u samoupravnim interesnim zajednicama direktno vezane za osnovne i druge organizacije udruženog rada itd. A kritika bi trebalo da bude usmerena prvenstveno na suštinska pitanja od kojih zavisi izgradnja samoupravnih interesnih zajednica, a to su društveno-ekonomski odnosi.

Da bi samoupravne interesne zajednice zaista ispunile ono što se od njih očekuje, osnovno je da budu izgrađene na ravnopravnom dogovoru između proizvođača i korisnika usluga. Sada se taj dogovor — ukoliko ga uopšte ima — svodi uglavnom na distribuciju sredstava koja se automatski stiču na osnovi utvrđenog doprinosa samoupravnim interesnim zajednicama. Pri tome se ispoljava i tendencija da skupštine samoupravnih interesnih zajednica budu neka vrsta parlamenta za odlučivanje putem glasanja, a ne oblik

stalnog dogovaranja između korisnika i proizvođača usluga. Posledica toga je, između ostalog, i to što je stručni aparat u samoupravnim interesnim zajednicama dobio suviše veliku samostalnu ulogu.

Mislim da bi dogovaranje u samoupravnim interesnim zajednicama trebalo da se izrazi naročito kroz dva njegova glavna zadatka. Prvo, korisnici i proizvođači usluga treba da se dogovore o zajedničkom planu razvoja određene društvene delatnosti u skladu sa potrebama udruženog rada i društva u celini i u skladu sa postojećim materijalnim mogućnostima. A drugo, da se na osnovu takvog plana dogovore kako o kvantumu sredstava, tako i o načinu njihovog prelijanja iz dohotka materijalne proizvodnje u dohodak društvenih delatnosti. Da bi se u takvim dogovorima zaista svesno i sa punim poznavanjem činjenica i ciljeva angažovale sve organizacije udruženog rada kako u materijalnoj proizvodnji, tako i u društvenim delatnostima, neophodno je da se i samoupravne interesne zajednice na odgovarajući način unutar sebe organizuju, da se diferenciraju, da izgrade svoje sekcije i osnovne samoupravne interesne zajednice. Sve to treba da ih maksimalno približi potrebama prakse i dogovaranju između proizvođača i korisnika usluga. Drugim rečima, pod pojmom skupštine samoupravne interesne zajednice moramo podrazumevati prvenstveno sistem stalnog dogovaranja, a ne parlament koji donosi odluke većinom glasova.

Doduše, u određenim pitanjima i slučajevima skupštine samoupravnih interesnih zajednica moraju donositi odluke i većinom glasova. Ali, to će biti, po pravilu, tada kad će se one pojavljivati u funkciji veća u sastavu opštinske ili republičke skupštine. Van toga, republički zakoni će, verovatno, dati skupštini samoupravne interesne zajednice pravo da odlučuje većinom glasova još samo u nekim određenim drugim pitanjima. To će, svakako, biti više pitanja od sekundarnog značaja ili pitanja koja se odnose na unutrašnje funkcionisanje samoupravnih interesnih zajednica ili će, pak, biti reč o nužnoj arbitraži u vezi sa određenim spornim pitanjima. Mislim da su upravo to ona pitanja o kojima danas prvenstveno treba da se raspravlja. Drugim rečima, mislim da je bolje da se manje bavimo paušalnim upoređivanjima sadašnjeg i ranijeg stanja, a više da radimo na konkretnoj kritičkoj analizi prakse u cilju preduzimanja konkretnih akcija da bi se samoupravne interesne zajednice razvijale dalje od njihovih sadašnjih početnih oblika.

PITANJE U Beogradu se veoma oštro kritikuje samoupravna interesna zajednica stanovanja. Čak se tvrdi da je to nešto gore od stambenog preduzeća.

ODGOVOR: Sumnjam da bi to moglo biti gore, osim ako se, da tako kažem, sadržina stambenog preduzeća preselila u sadašnje samoupravne interesne zajednice stanovanja. To je, doduše, često tako. Međutim, informisan sam da su upravo u Beogradu pokrenute veoma korisne inicijative koje ukazuju na mogućnost i pravac izlaska iz takve situacije. Pošto se sada često u novim oblicima krije stara sadržina, neće nam mnogo pomoći upoređivanje sadašnjeg sa ranijim stanjem. Glavni zadatak je sada kako novim oblicima dati stvarno novu sadržinu, to jest kako menjati postojeće stanje. Nama sada više uopšte nisu potrebne neke velike načelne diskusije. Na Desetom kongresu SKJ i u ustavnim promenama data je kako dugoročna perspektiva našeg celokupnog društvenog razvoja, tako i načelna platforma za svakodnevnu akciju. Ono što je sada bitno jeste upravo ta svakodnevna akcija. A takva akcija traži i odgovarajuće organizovanje svih društvenih faktora koji utiču na razvoj društva na pojedinim područjima, kao i veoma mnogo inicijative i organizovane društvene pomoći i usmeravanja aktivnosti samoupravnih interesnih zajednica, uključujući i stambene.

A kad je već reč o stambenim interesnim zajednicama, želeo bih posebno da upozorim na ulogu kućnih saveta. Ako hoćemo da se naš koncept prava na stan održi i da ga odgovarajući ekonomski rezultat, neophodno je da kućni saveti imaju i veće odgovornosti i veća prava nego što ih imaju u ovom trenutku. A mi smo u tom pogledu pre nekoliko godina učinili korak unazad. Tada je postojala čak neka vrsta hajke protiv kućnih saveta. Moram reći da su i sami kućni saveti, odnosno sami stanari učestvovali u takvoj hajci, iz prostog razloga što su smatrali da mogu — po onom »brigo moja predi na drugoga« — prebaciti odgovornost sa sebe na nekog drugog. A kad su kućni saveti izgubili svoju ulogu svi su počeli da se žale na stambena preduzeća što je napuštena, odnosno oslabljena briga za održavanje stambenog fonda i tome slično. Doduše, tome je u znatnoj meri doprinelo i napuštanje kursa utvrđivanja ekonomskih stanarina, kao i to što je oslabljena i materijalna odgovornost stanara za održavanje njihovih stanova. Ali, tome je isto tako veoma mnogo doprinelo i smanjivanje uloge i materijalnih prava kućnih saveta.

Moram reći da je i u Beogradu neko vreme bila veoma snažno

prisutna tendencija birokratskog centralizma, što je i samo po sebi doprinelo slabljenju uloge, prava i odgovornosti kućnih saveta. Ako bi neko napravio analizu stanja našeg kućnog, stambenog fonda, našao bi, po svojoj prilici, dovoljno dokaza za to da je ukidanje adekvatne uloge kućnih saveta i napuštanje našeg kursa utvrđivanja ekonomskih stanarina znatno pogoršalo stanje.

PITANJE Ne čini li Vam se da smo i mi kao stanari prilično komotni i da, kako to u nas često biva, hoćemo mnogo prava, a malo obaveza?

ODGOVOR: Mislim da je to i inače u prirodi čoveka, a ne samo stanara. A takva osobina se ne može menjati samo ideologijom, nego prvenstveno adekvatnim društvenim položajem čoveka. Baš zbog toga je neophodno da naš društveni sistem u svim njegovim oblastima razvijamo tako što će ostvarivanje prava biti uvek zavisno od ostvarivanja odgovornosti. Sam položaj radnika, odnosno građanina u našem društvenom sistemu treba da bude takav da neprekidno unosi u njegovu svest tu neminovnu međuzavisnost.

Jugoslavija je — čini mi se — jedina zemlja koja stanarima priznaje pravo na stan u društvenoj svojini u takvoj dimenziji koja nosi gotovo određene karakteristike ličnog, svojinskog prava na stan. A pravo na stan u društvenoj svojini neizbežno mora da nosi sobom i odgovarajuću odgovornost stanara. Drugim rečima, brigu o stanu stanari ne mogu da prebace sa sebe na drugoga. To znači da su oni dužni da se brinu o održavanju stana i o stalnom podizanju standarda stanovanja. A u tom cilju oni moraju da raspolazu i odgovarajućim materijalnim sredstvima koja ne mogu da dobiju ni otkuda osim iz stanarine. Zato stanari moraju imati i određena prava u raspolaganju stanarinom. Druga je stvar kako će biti organizovane sve one delatnosti koje stanarima treba da pružaju odgovarajuće usluge u pogledu održavanja stanova. Tu već nastaje potreba za postojanjem interesnih zajednica stanovanja kao stalnog oblika ravnopravnog dogovaranja između korisnika usluga i njihovih davalaca. Razume se, u interesnoj zajednici stanovanja treba kao ravnopravni članovi da učestvuju i samostalni ili udruženi nosioci stambene izgradnje, kao i mesne zajednice i opštine. Drugim rečima, bitno je da se interesne zajednice stanovanja organizuju na osnovi udruživanja samostalnih nosilaca pojedinih delatnosti ili interesa, a ne kao nekakva organizacija birokratsko-centralističkog monopola. Sve u svemu, rekao bih da smo u prošlosti učinili grešku

što smo oslabili ulogu kućnih saveta, kao i to što smo napuštanjem kursa utvrđivanja ekonomskih stanarina oslabili materijalnu bazu organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih zajednica u održavanju i u izgradnji novih stanova.

PITANJE Smatrate li da treba ići na dalju sistemsku dogradnju samoupravnih interesnih zajednica?

ODGOVOR: Mislim da bi posle donošenja ovih sistemskih zakona trebalo kompleksno razmotriti sve probleme samoupravnih interesnih zajednica na Saveznom savetu za pitanja društvenog uređenja. Potrebno je najpre sagledati dosadašnja iskustva, a zatim, možda pripremiti i savezni zakon o osnovama sistema samoupravnih interesnih zajednica u kojem će biti utvrđena načela organizacije i rada tih zajednica. Jer iz ustavnih formulacija proizilazi da to, ipak, treba da bude jedan jedinstven sistem. Ili, ako se ne bude išlo na donošenje saveznog zakona, onda bi iz tog razmatranja iskustava trebalo da proizade jedan medurepublički dogovor o samoupravnim interesnim zajednicama. Dakle, po mome mišljenju, neophodno je jedno ili drugo — zakon ili dogovor. A težište praktične razrade sistema samoupravnih interesnih zajednica treba da bude, svakako, na republičkim zakonima.

Pri tome, moramo pre svega raščistiti šta je to samoupravna interesna zajednica i gde, odnosno u kojim oblastima se mogu stvarati te zajednice. Sada se pojam »interesna zajednica« upotrebljava veoma široko, za sve, čak i za one oblike organizovanja koji nisu niti mogu biti interesne zajednice. Na primer, i u privredi se stvaraju takve »samoupravne interesne zajednice« koje su, u stvari, samo drugi naziv za poslovna udruženja. Time se, da tako kažem, vrlo vešto vrši centralizacija sredstava organizacija udruženog rada mimo kontrole radnikâ u udruženom radu i istovremeno nameću i neka druga rešenja koja nisu u skladu sa našim samoupravnim društveno-ekonomskim odnosima.

PITANJE: Dozvolite, družo Kardelj, da predem na jednu drugu temu. Vi ste još u drugom broju užičke »Borbe« napisali komentar »Briga o ljudima«, u kojem govorite o odluci Narodnooslobodilačkog odbora o obezbeđenju nezbrinutog stanovništva. Šta biste danas mogli da kažete o istoj temi? Imamo utisak da smo to što nazivamo brigom o ljudima pomalo zapostavili, verujući, valjda, da smo stvar rešili time što smo proklamovali princip raspodele prema radu i da svako dobija onoliko koliko radom

doprinosi. Ali, uslovi rada i privređivanja su različiti, stepen razvijenosti takođe. Koliko je ta solidarnost kod nas razvijena, ne u velikim nevoljama — tada smo vrlo solidarni — nego u svakodnevnom životu?

ODGOVOR: Pre svega, mislim da je teško upoređivati problem zbrinjavanja ljudi u vreme rata i danas. U ono vreme to je bio jedan izvanredno težak problem. Vladała je glad, a bilo je mnogo sirotinje koja nije imala od čega da živi. Zbrinjavanje ljudi je bilo veoma težak problem ne samo u socijalnom, nego i u političkom smislu, jer je bilo nužno potrebno sredivanje stanja na oslobođenoj teritoriji. Osim toga, to je bio jedan napor da se u onim teškim uslovima posle osnivanja organa vlasti ta narodna vlast pokaže kao što treba, to jest da pokaže brigu o čoveku, narodu itd. U samoj Užičkoj republici nije bilo dovoljno vremena da se u potpunosti organizuje briga o ljudima jer je ubrzo usledila ofanziva. Ali, ta briga je, ipak, postojala i učinjeno je toliko da se nova vlast pokazala kao nosilac interesâ naroda. Briga o ljudima je bila sastavni deo aktivnosti svih organa vlasti, narodnooslobodilačkih odbora na oslobođenoj teritoriji.

Medutim, ako govorimo o današnjim oblicima brige o ljudima i o solidarnosti i ako vršimo upoređenja sa ratnim vremenom, onda bih rekao pre svega nešto o načinu na koji smo to ostvarivali za vreme rata. Narodnooslobodilački odbori nisu imali nikakve priloge osim sredstava koja su ljudi davali dobrovoljno, kao dobrovoljne priloge. Raspisivani su i razni zajmovi, a na sastancima se dogovaralo ko i koliko može dati, zavisno od imovinskog stanja. U tome se praktično sastojala briga o ljudima. To je bila briga ljudi o ljudima, a ne briga neke izdvojene vlasti za ljude.

Sada se, medutim, suviše oslanjamo na brigu organa vlasti za ljude, a premalo organizujemo brigu ljudi o ljudima. U tom pogledu se čini premalo. Tome doprinose i shvatanja da, navodno, u socijalizmu više ne treba da postoji briga za druge, da o tome treba da brinu organi vlasti ili udruženog rada. To je donekle i tačno. Činjenica je da je samim našim sistemom preko udruženog rada, socijalnog osiguranja itd., ipak, velika većina ljudi stvarno zbrinuta i zaštićena od raznih nevolja. Medutim, zapostavili smo i ne razvijamo dovoljno odgovornost i osećanje ljudi za druge ljude, to jest da oni sami uzajamno brinu jedni o drugima.

Da navedemo samo jedan primer. Bio sam u jednom selu i razgovarao sa ljudima. U tom selu — gde je u svakoj kući najmanje

po jedno lice zaposleno, gde se podižu nove kuće i slično — živeo je jedan starac u krajnjem siromaštvu. Živeo je među ljudima koji bi mogli da mu pomognu bar u pogledu nekih njegovih najosnovnijih potreba, na primer, da mu poprave krov na kući. Ali, nisu mu pomogli. Kad sam upitao njegove susede zašto je to tako, odgovorili su da je opština trebalo nešto da učini, a nije učinila. A zašto samo opština da brine o tome? To jeste njen zadatak, ali nije samo njen. I sami seljaci mogli su da poprave kuću svom susedu, pogotovo što je među njima bilo sposobnih mladih radnika. To je jedan drastičan primer, ali takvih i sličnih primera ima, na žalost, dosta. Naravno, ima i onih drugih, lepih primera, o kojima se može ponekad pročitati i u štampi.

Ovaj primer sam naveo zato da bih ukazao na jedno stanje svesti u nas i na neophodnost da subjektivni faktori socijalizma utiču na svest naših ljudi u tom smislu da shvate da briga o čoveku koji se nalazi u teškoćama ne može biti samo stvar sistema, odgovornih organa i činovnika, nego briga pre svega samih ljudi o ljudima. Razume se, u tom cilju trebalo bi da se naše društvo na odgovarajući način i svestrano organizuje, što danas nije slučaj.

PITANJE: U svetu postoje razne karitativne ustanove

ODGOVOR: Tačno, u zemljama koje imaju i tri puta veći nacionalni dohodak po stanovniku nego što je u našoj zemlji postoje razna karitativna društva za pomoć siromašnima. No, ne zalažem se za karitativna društva klasičnog tipa, ali mislim da bi i mi trebalo da imamo odgovarajuće socijalne organizacije samih građana koje bi bile zaista demokratski organizovane u okviru mesnih zajednica ili samoupravnih interesnih zajednica za socijalnu zaštitu, ili na drugi način.

PITANJE: Time se pomalo bavi i Crveni krst.

ODGOVOR: Istina, ljudi se obraćaju Crvenom krstu, ali mislim da nije dovoljno da se time bavi samo Crveni krst i da čak to i nije njegov glavni zadatak. Na kraju krajeva, slučajevi takvog krajnjeg siromaštva o kojima sam malopre govorio sve su ređi i postaće uskoro izuzetni u našoj zemlji. Ali, postoji mnoštvo drugih socijalnih problema sa kojima se pojedinci susreću i gde im je potrebna pomoć društva. Zato, čini mi se da bi takve zadatke

trebalo da rešavaju pojedine specijalizovane organizacije građana koje na ovaj ili onaj način mogu biti povezane, odnosno uključene u samoupravnu interesnu zajednicu socijalne zaštite. Na taj način bi se inicijativa građana mogla povezivati sa organizovanom akcijom odgovarajućih samoupravnih interesnih zajednica. Naravno, težište čitave te akcije trebalo bi da bude u mesnim zajednicama, odnosno u odgovarajućoj autonomnoj organizaciji građana u toj zajednici.

A bolja organizovanost društva u tom pogledu potrebna je i zato da bi se izbegle određene zloupotrebe na ovom području. U vezi sa tim navešću jedan primer koji sam čuo od drugova iz sindikata. U jednom našem gradu sindikalna organizacija je dala besplatnu zimnicu radnicima sa najnižim ličnim dohocima. Na osnovu visine tog najnižeg ličnog dohotka sindikat je zaključio da je materijalno stanje tih radnika veoma teško, tako reći, na granici minimuma materijalnih uslova za život. Međutim, kada su jednom od tih radnika isporučili zimnicu, videli su tada da on ima lepu kuću i relativno dobar životni standard, a ipak je dozvolio da mu član sindikalnog odbora donese kući besplatnu zimnicu. To pokazuje da ni u sindikatu nisu znali kome je ta pomoć zaista potrebna, odnosno da nisu vodili računa o tome da je lični dohodak na radnom mestu često samo jedan od izvora dohotka domaćinstva. A koliko je taj čovek zarađivao pored svog ličnog dohotka, to niko nije znao. A verovatno su, s druge strane, ostali bez zimnice neki radnici kojima je stvarno bila neophodna. Upravo zato mislim da tu problematiku treba preneti niže, u društvenu bazu, jer se ljudi tamo bolje poznaju i lakše mogu da ocene kome i kakva je pomoć potrebna.

PITANJE Mnogi stari ljudi ostaju sami, a ni njihova rođena deca ili najbliži rođaci koji se pojavljuju tek kad ih treba naslediti uopšte ne brinu o njima. Možda bi trebalo nešto menjati u zakonu, poostriiti tu odgovornost?

ODGOVOR: Mislim da je osnova za rešavanje tog problema data u Ustavu. Ustav u tom pogledu obavezuje decu, pa i ostale rođake, a ujedno omogućuje da se onoj deci i onim rođacima koji se ne brinu o starim roditeljima, odnosno rođacima oduzme pravo nasledstva. U tom smislu svakako treba nešto menjati u našem zakonodavstvu, odnosno treba konkretizovati te ustavne odredbe. Jer sada ima i takvih slučajeva da stari ljudi sa sela neretko padaju na teret opštine, a imaju decu, odnosno rođake koji ne brinu o njima, a sutra će se pojaviti da naslede njihovu zemlju. Prema tome,

svakako bi trebalo nešto menjati u pogledu prava nasledivanja. Naime, nasledstvo treba da dobije onaj ko je brinuo za tog starog čoveka, a ne neki formalni naslednik. Osim toga, trebalo bi zakonom obavezati decu koja su sposobna da pomognu roditeljima da snose troškove pomoći, a ne opština ili mesna zajednica.

PITANJE U mnogim zemljama ljudi zakupe stan u domu za stare ljude i tamo žive spokojno, mirno. Jer standard postaje sve bolji i veliki broj ljudi se odlučuje da stanuje u takvom domu, hotelu.

ODGOVOR: Pa i u našoj zemlji već ima takvih domova. Ali, ima ih premalo i veoma se sporo grade. Delom je tu u pitanju nedostatak materijalnih sredstava, a delom i uticaj jednog preživelog shvatanja o takozvanim »staračkim domovima« kao socijalnim institucijama koje žive na budžetu društva. Međutim, potreba za socijalnim institucijama takve vrste je sve manja. Životni standard ljudi raste, sve je više ljudi koji primaju penziju ili imaju neke druge izvore prihoda ili je reč o ljudima čija deca mogu da im pomognu u starosti. U budućnosti će taj proces ići još brže. A to znači da se sve više povećavaju mogućnosti za izgradnju takvih domova ili hotela za ostarela lica koja će biti u stanju da sama plate pansion u takvom domu. U stvari, tu neka posebna socijalna pomoć nije ni potrebna, osim da se društvo postara o zdravstvenim uslugama i da eventualno preduzme još neke druge zaštitne mere. Pri tome društvo bi moglo učestvovati u troškovima pansiona samo u onom slučaju kada je reč o licima čiji izvori prihoda nisu dovoljni. Kao što sam rekao, u našoj praksi svega toga već ima, a problemi su u većini slučajeva veoma uspešno rešeni. Reč je, u stvari, samo o jednom još većem naporu koji naše društvo treba da učini da bi svega toga bilo više.

Napori treba da se čine i ne samo u tom pravcu. Kad sam malopre govorio da brigu o ljudima ne treba da vodi samo državna vlast, nego da pre svega sami ljudi brinu o ljudima, time nisam hteo da kažem da nema razloga za kritičku ocenu naše društvene politike u oblasti brige za ljude ili, kako danas kažemo, u oblasti socijalne politike. Međutim, u tom pogledu treba da budemo veoma samokritični prema sebi, to jest prema odgovornim društvenim faktorima. Mi, na primer, još uvek veoma zaostajamo u razvoju dečje zaštite, u izgradnji mreže dečjih vrtića, u celodnevnom zbrinjavanju školske dece, u organizovanju društvene ishrane, u

zdravstvenom i penzijskom osiguranju seljaka, u načinu pružanja komunalnih usluga stanovništvu, u stambenoj politici itd. Nema sumnje da je i tu reč prvenstveno o nedostatku materijalnih sredstava za jedan znatno brži tempo razvoja od dosadašnjeg. Ali, isto tako, nema nikakve sumnje da je taj razvoj sporiji nego što bi trebalo da bude, i to zbog nedovoljno uporne i jasne orijentacije naših društvenih organa i organizacija. A i kad postoji takva orijentacija, onda često nedostaje praktična inicijativa i organizatorska akcija. Ima dosta naših ljudi koji veoma vole da drže govore o socijalnoj politici, ali koji beže od planiranja bilo kakve praktične akcije. Uprkos ograničenosti materijalnih sredstava, uveren sam da bi jedna upornija akcija našeg društva na konkretizovanju određenih objekata i ciljeva socijalne politike — oslonjena na udruživanje društvenih sredstava, sredstava udruženog rada i sredstava građana — mogla bitno da doprinese ubrzanju tog razvoja.

»Borba«, 28, 29. i 30. novembar 1976.

SADRŽAJ

<i>BELEŠKA UZ OVU KNJIGU</i>	7
SAMOUPRAVNA INTEGRACIJA NAŠEG DRUŠTVENOG SISTEMA	9
<i>Reforma i dalji razvitak samoupravljanja</i>	11
<i>Stabilnost samoupravnog položaja radnog čoveka i raspodele prema radu</i>	18
<i>Veća stopa tržišne dobiti obavezuje na veći doprinos razvoju</i>	28
<i>Društveni dogovori o politici raspodele</i>	35
<i>Društveni kapital u rukama samoupravnog proizvođača</i>	41
<i>Samoupravna koncentracija viška rada</i>	44
<i>Ka višim oblicima integracije</i>	49
<i>Društveno-ekonomska suština zajedničkih ulaganja</i>	54
SOCIJALISTIČKO SAMOUPRAVLJANJE JE ISTORIJSKA NUŽNOST I IZRAZ ČOVEKOVIH ŽIVOTNIH INTERESA	67
UZAJAMNA ZAVISNOST SAMOUPRAVLJANJA I EFIKASNOSTI PRIVREĐIVANJA	87
NOSIOCI DRUŠTVENE ODGOVORNOSTI ZA RAZVOJ SAMOUPRAVNIH ODNOSA	95
SVAKODNEVNI INTERESI RADNIH LJUDI TREBA DA OBEZBEDE SAMOUPRAVNU INTEGRACIJU DOHOTKA I NJEGOVU RASPODELU PREMA RADU	117

O PROBLEMIMA SOCIJALNIH RAZLIKA I O MINULOM RADU	127
I. UZROCI I POSLEDICE	129
II. RADNIČKO SAMOUPRAVLJANJE I MINULI RAD	137
SAM SISTEM NE MOŽE AUTOMATSKI REŠAVATI MATERIJALNE DISPROPORCIJE U EKONOMSKOM ŽIVOTU	149
SOCIJALISTIČKO SAMOUPRAVNO DRUŠTVO MOŽE FUNKCIONISATI SAMO U SVOJIM ORIGINALNIM INSTITUCIJAMA, ODNOSIMA I OBLICIMA	159
OSNOVNI UZROCI I PRAVCI USTAVNIH PROMENA	179
UVOD	181
I. DOSADAŠNJI RAZVOJ SAMOUPRAVLJANJA I UZROCI USTAVNIH PROMENA	182
Kontinuitet našeg ustavnog sistema	184
Osnovni ciljevi ustavnih promena	187
Klasna suština tehnokratizma	188
Uzroci prodora tehnokratizma u samoupravne odnose	191
Tehnokratizam, tehnička inteligencija i upravljačke funkcije u udruženom radu	193
Povezanost tehnokratizma i liberalizma	195
Uticaj protivrečnih društvenih kretanja na Savez komunista	197
Suština sadašnje akcije SKJ	199
Slabosti u dosadašnjem razvoju samoupravljanja	201
Ekonomska kontrola radnika nad društvenim dohotkom	203
Dosadašnji oblici koncentracije društvene akumulacije	206
Uloga države u regulisanju odnosa u udruženom radu	208
II. USTAVNE PROMENE U OBLASTI DRUŠTVENO-EKONOMSKIH ODNOSA	210
Integracija rada i društvenog kapitala pod kontrolom radnika	210
Suština povezivanja tekućeg i minulog rada	213
Ostvarivanje ekonomske funkcije društvenog kapitala u nas	215
Udruživanje rada i društvenih sredstava u praksi	216
Društveno regulisanje i usmeravanje udruživanja rada i dohotka	223
Težište izmena u sistemu proširvene reprodukcije	224

Ekonomski odnosi pri zajedničkom ulaganju sredstava	226
Uloga banaka u sistemu proširvene reprodukcije	231
Ekonomski odnosi trgovinskih i proizvodnih organizacija udruženog rada	235
Društveno-ekonomska sadržina prava radnika po osnovu minulog rada	238
Neka pitanja raspodele dohotka i ličnih dohodaka	246
Samoupravne interesne zajednice	250
Osnivanje i izdvajanje osnovnih organizacija udruženog rada	252
Neka pitanja unutrašnje organizacije i pravnog statusa osnovnih organizacija udruženog rada	255
Položaj organa upravljanja, njihovih izvršnih organa i poslovnih organa	259
Položaj zemljoradnika i uopšte ličnog rada	262
Samoupravljanje u budućnosti	263
DRUŠTVENO-EKONOMSKI POLOŽAJ RADNOG ČOVEKA U SOCIJALISTIČKOM SAMOUPRAVNOM DRUŠTVU	267
MESTO I ULOGA SINDIKATA U SISTEMU UDRUŽENOG RADA	291
NEKI PROBLEMI I ZADACI DALJEG RAZVOJA SOCIJALISTIČKIH SAMOUPRAVNIH ODNOSA U POLJOPRIVREDI	305
O SAMOUPRAVNOM INTERESNOM ORGANIZOVANJU	325
OSTVARIVANJE USTAVNIH NAČELA O UDRUŽENOM RADU	345
Neke karakteristike integracije društvenog rada u nas	348
Kriterijumi za organizovanje osnovnih organizacija udruženog rada	353
Položaj zajedničkih stručnih službi	358
Regulisanje međusobnih odnosa radnika u udruženom radu	359
Raspodela dohotka i ličnih dohodaka	360
Udruživanje dohotka organizacija udruženog rada	363
Solidarna materijalna odgovornost organizacija udruženog rada	369
Radna organizacija i dalji razvoj integracije u privredi	371
Samoupravne interesne zajednice u privredi	374
Samoupravno organizovanje u poljoprivredi	379
Odnosi proizvodnje i prometa	379

NEKA AKTUELNA PITANJA RAZVOJA SAMOUPRAVNIH INTERESNIH ZAJEDNICA	387
O DOHOTKU, SAMOUPRAVNIM INTERESNIM ZAJEDNICAMA I SOCIJALNOJ POLITICI	401

Edvard Kardelj
SOCIJALISTIČKI SAMOUPRAVNI
DRUŠTVENO-EKONOMSKI ODNOSI

Tehnički urednik:

Hilmo Hadžić

Naslovna strana:

Ivica Čavar

Korektor:

Dubravka Žurić

Izdavač:

IGKRO »Svjetlost«, OOUR izdavačka djelatnost, Sarajevo

Za izdavača:

Idriz Fazlić

Štampa:

Mladinska knjiga, Ljubljana

Štampano u 20000 primjeraka. 1979.